

OSMANLI
SARAYLARI
SARAY
HAYATI
VE

HAREM

YAVUZ
BAHADIROĞLU

OSMANLI SARAYLARI, SARAY HAYATI VE HAREM

YAVUZ BAHADIROĞLU

Osmanlı Sarayları, Saray Hayatı ve Harem
Yavuz Bahadıroğlu

© Yavuz Bahadıroğlu, 2012

© Paradoks Kitap, 2012

© Bütün yayın hakları Nakkaş Yapım'a aittir. İzinsiz basılamaz,
kopyalanamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Yayın No: 30

ISBN: 978-605-5401-59-7

Sertifika No: 16092

Genel Yayın Yönetmeni: Mustafa Sabri Beşer

Genel Müdür: Yusuf Aydın

Editör: Rifat Özçöllü

Sayfa Düzeni: Adem Şenel

Kapak Tasarım: Ferhat Çınar

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık

Orta Mah. Fatih Rüştü Sok. No. 13/A
Bayrampaşa/İstanbul

1. Baskı: Nisan 2012

"Bu bir BSR YAYIN GRUBU ürünüdür."

BSR YAYIN GRUBU

Orta Mahallesi Maltepe Caddesi

Canayakın Sitesi C Blok No:14 Bayrampaşa / İstanbul

Tel: 0 212 528 22 06 – 0 212 528 02 72

Fax: 0 212 528 02 73

info@bsryayingrubu.com.tr • www.bsryayingrubu.com.tr

http://www.facebook.com/ParadoksKitap • http://twitter.com/ParadoksKitap

OSMANLI SARAYLARI, SARAY HAYATI VE HAREM

YAVUZ BAHADIROĞLU

paradoks

Edebiyat tadında bir girizgâh

Eski binalar yaşanan tarihin abidevî şahitleridir. Yeterince hassas bir ruha sahipseniz, size tüm sırlarını açarlar...

Duyarlılık içinde ona dokunmak, tarihe dokunma duygusu verir. Siz ondan etkilenirken, o sizden etkilenir; karşılıklı etkileşim içinde bütünlenirsiniz.

O zaman fark edersiniz ki, dokunduğunuz şey, birbiri üzerine yığılmış taşlardan, mermerlerden ibaret değil, tarihin ta yüreğidir...

Aslında o kendi yüreğinizdir! Derin bir hüznün sarar iç âleminizi; o taşa sizden önce dokunanları düşünürsünüz...

O belki bir padişattır, belki bir sadrazam...

Pek âlâ, şehzadelerden ya da hanım sultanlardan biri de olabilir...

Kim bilir belki de isimsiz bir cariyedir...

Harem'in "Ceza Dairesi"ne adını yazmış, ama yine de isimsiz kalmış bir carie...

Erkeksi dokunuşlar biraz kaba, biraz hoyrat olsa da, kadınsı dokunuşlar tümüyle sevecen, tamamıyla müşfiktir. Belki de bu dokunuşlar sayesinde taş "taş" olmaktan çıkıp tarihin doğal dokusuna dönüşür. Duygusal bir ruhlanmaya bürünüp kendi hikâyesini fısıldamaya başlar:

"Yüzyıllar boyu bir kayanın sinesinde sakladığım sırrı Sinan Usta'nın dülgerlerinden biri çözdü. Beni bulduğum mekândan ayırıp bir süre mekânsızlaştırdı. Sonra özenle ölçtü, ihtimamla yonttu ve hemcinslerimle bütünleyerek yeni bir mekâna dönüştürdü."

Derin bir inilti saldıktan sonra şöyle devam eder:

“Eski mekânımdan koparılıp yeni mekânımla buluşuncaya kadar geçen zaman içinde büyük bir yalnızlık yaşadığımı, sadece taşın insansı yalnızlığını kavrayanlara anlatabilirim. Ötekiler anlamaz. Zira soylu yalnızlığı insana mahsus bir duygu zannederler. ‘Canlı cansız her şey Allah’ı tespih eder’ buyruğunun sırrına ulaşamayanlar, bizi çözmeyi asla başaramazlar.

Kısacası çok zor günler geçirdim. Bir çektirinin ambarında, benim gibi kalabalıkta yalnızlaşmış taşlarla yaşadıklarım neyse de fırtına ortasında salınan gemide oradan oraya savrulup durmanın sızısı anlatılır gibi değil. Taş olsa çatlar! Nitekim pek çok yoldaşım çatlayıp paramparça oldu. Ama ben direndim. Çatlayıp paramparça olan arkadaşlarımın iniltileri arasında uzayan yola derin bir tevekkül içinde tahammül ettim.

Ardından araba yolculuğu başladı. İki atın çektiği arabanın içinde meçhullere giderken, aklımda tek soru vardı: Acaba bir yola mı dönecektim, yoksa bir abidenin duvarında ebedîleşecek miydim?

Bir inşaat alanına getirip taş yığınının içine boca ettiler bizi. Fark ettim ki, büyük bir inşaatın parçası olacağım. Bunu fark edince, biraz rahatladım. Artık bütün mesele onca taşın arasından seçilip uygun bir yere konmaktı.

Hepimiz çok heyecanlıydık. Hepimiz derken, uzayan deniz yolculuğuyla kısa ama zahmetli kara yolculuğundan sağlam kalabilenlerimiz... Bir an önce seçilip değerlendirilmeye can atıyorduk. Çünkü ancak bu sayede ‘yığın’ olmaktan kurtulup kimliğimize kavuşabilecek, yine bu sayede faydalı bir işin içinde yerimizi alabilecek, ‘değer’lenecektik...

Sonsuzluğu yaşamamanın ilk adımını da bu sayede atmış olcaktık...

Ah sonsuzluk! Herkesin hayalini süsleyen derin anlam...

Sonunda bir ustanın elini hissettim üstümde. Şöyle bir evirip çevirdi. Kim bilir kaçınıcı kez insan eli değiyordu bana, ama

bu ötekilerden farklıydı sanki. Dokunmuyor da okşuyor gibiydi. Sanatkârane dokunuşu tüm damarlarımda, bütün renklerimde hissettim.

Tam bilmiyorum, ya mimardı ya da dülger. ‘Eğer mimarsa’ dedim içimden, ‘bunca taşın arasında en talihlisi benim.’ Çünkü mimarların dokunduğu taş sıradanlıktan kurtulup sıra dışılığa yükselir. Her taş bilir ki, mimarın dokunuşu, yükseletici bir dokunuştur. Ya ‘kilit taşı’ olup sıradaki taşların duvarda tutunmasını sağlarsınız, ya ‘köşe taşı’ olur, iki yönden hayatı izlersiniz. Yine de en güzeli ‘süs taşı’ olmaktır ki, kendinizi asırlara sergileme fırsatı yakalarsınız.

Ben kilit taşı oldum. O zaman anladım ki, bana dokunan mimardır. Ona da kudret eli dokunmuş olmalı; yoksa böyle bir maharete ulaşamazdı.”

Taş burada susar. Yine asırlık sessizliğine bürünür. Gerisini sizin duyarlılığınıza ve hayal yeteneğinize kalmıştır.

Taşın yontulup şekil almasını, köşe başındaki yerine özenle konmasını, diğer taşlarla anında kaynaşıp bütünlenmesini, yedirilen harcı emmesini hayal edebilirsiniz...

Ardından birbirine bitleştirilip bindirilmiş taşlar sayesinde yükselen duvarı izlersiniz. Binanın an be an şekilden şekle girmesine bakarken, maharetin estetikle bütünlenerek ululanmasına şaşarsınız.

“Ne güzel” derken, sakın her taşın “besmele” eşliğinde döşendiğini, harcın sevgiyle karıldığını, belki de bu yüzden eski sarayların ve mâbedlerin hem kimlik, hem de kişilik kazandığını unutmak olmaz.

Çoğumuz “mimar” dendiğinde sadece Sinan’ı hatırlarız ya, bu hem diğer mimarlara, hem de onca tarihî yapıya haksızlık gibi gelir bana. Gerçi Sinan bir markadır, Osmanlı mimarisinin zirvesini temsil eder. Bununla birlikte bir Sedefkâr Mehmed Ağa’yı

(Sultan Ahmed Camii'nin mimarı), Hayreddin Ağa'yı, Kasım Ağa'yı, Mehmed Tahir Ağa'yı ve Davut Ağa'yı unutmak olmaz...

Özellikle de “Su Yolu Nazırı” olarak ünlenen Mimar Davut Ağa: Mimar Sinan'ın dülgerliğinden, Hassa Mimarlığına yükselmiş, pek çok eser vücuda getirmiştir. Cerrah Mehmed Paşa Camii, Koca Sinan Paşa Külliyesi, Sepetçiler Kasrı, Ağa Camii, III. Murad Türbesi (Ayasofya) ve Takkeci İbrahim Ağa Camii (Topkapı) eserlerinden bazılarıdır.

Sultan III. Murad'ın eşi Safiye Sultan'ın isteğiyle Eminönü'ndeki bir Yahudi mahallesinin ortasına “Yeni Cami” olarak bilinen muhteşem mâbedin temellerini atan da odur. Ama tamamlamaya ne kendi ömrü vefa etmiştir ne de Safiye Sultan'ın...

Bunu hatırladığında insan her şeyin kader kilidine bağlı olduğunu fark ediyor...

“Neye niyet, neye kismet” demekten kendini alamıyor.

Mimar Davut Ağa'nın eserlerinden biri var ki, insanı derin düşüncelere sürüklüyor. Bu eser “Arakiyeci (yün takkeler ören) İbrahim Ağa Camii”dir. Bu mütevazı caminin hikâyesi insanın ruhuna işliyor. Amaç sahibi, hedef sahibi olmanın ne anlama geldiğini anlıyorsunuz.

Her tarihî eser tutuşan bir yüreği temsil eder

Bazen bunalırsınız. Çözumsuz problemlere yüreğiniz dolaşır, hiç kurtulamayacağınızı, çözümsüzlükte yitip gideceğinizi düşünür, karamsarlığa düşersiniz...

Biliniz ki, umutsuzluk insana yaraşan bir şey değildir...

Çünkü musibetlerden bile saâdet çıkacağını biliriz; bilmek zorundayız.

Örnek çok...

Hız. Yusuf'u kuyuya attıklarında, onun için her şeyin bittiğini düşünenler, bir süre Mısır'ın en önemli kişisi olarak ortaya çıktı-ğını görünce kim bilir nasıl şaşırmışlardı!

Hız. İbrahim'in, günler sonra gülümseyerek ateşten çıktığı Nemrud'a söylendiğinde, kim bilir nasıl saçını başını yolmuş, duyduklarına inanmak istememişti!

Bu olguya bakarken, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın meşhur şiirini hatırlamamak mümkün mü?

*“Hak şerleri hayreyleyler,
Zannetme ki, gayreyleyler;
Ârif ânu seyreyleyler,
Görelim Mevlâ n'eyler,
N'eylerse güzel eyler.”*

Gelelim hikâyemize...

İstanbul'un Topkapı semtinde, sur dışında, eski Edirne yolu (şimdi E-5) üzerinde, 1591'de (Sultan II. Selim zamanı) yapıldığı sanılan bir cami var: Arakiyeci İbrahim Ağa Camii (Takkeci Camii yahut İbrahim Çavuş Camii olarak da bilinir)...

Camiyi yaptıran Arakiyeci (keçeden takke yapan) İbrahim Ağa, eski İstanbul'un Topkapı'sında yaşayan bir garibandır. Kendisi ne kadar fakirse, gönlü o kadar zengindir. Ördüğü takkeleri, serpuşları çarşı pazar dolaşp satmakta, buna rağmen karısıyla birlikte zar zor geçinebilmektedir. Zar zor geçinebilmektedir ya, içinde büyük bir hasret çırası yanmaktadır. Surların kıyısına bir cami yaptırıp sonsuza kadar hayırla anılmak ister...

Hep bunu konuşur, bunun hayalini kurar...

Hangi parayla cami yaptıracığını soran ve büyük emelini alaya alan tanıdıklarına ise, “Allah isterse, denizlerin yanması bile mümkündür” anlamında şu cevabı verir:

“İhtimaldir padişahım, belki derya (deniz) tutuşa!”

“Deniz tutuşur mu be, sen bu kafayla daha çok sürünürsün!”
derler, aldırılmaz...

“Cami işi bey işi, ağa işi, sen gariban bir takkeçisin, yarı aç, yarı tok yaşıyorsun, bunun hayalini kurmak bile aklına ziyandır”
derler, dikkate almaz.

Takkeci garibi, çevresine aldırmadan, hakkında çıkarılan “Ak-lını uçurdu garip” şeklinde dedikodulara kulak vermeden çalışır, üçü beşe katıp biriktirir. Lâkin takke parasından cami yapmak ne mümkün? “Bin yıl biriktirsem bir minareye zor yetişir” diye düşündüğü anlar olur ama asla umutsuzluğa düşmez...

Ne vakit içinde umutsuzluk kıpırdaşmaları başlasa, “Nemrud ateşini gülistana çeviren Allah, dilerse deryaları da tutuşur, beni cami imkânına da kavuşturur” diyerek teselli bulur.

“İş vaktinin gelmesini sabırla beklerken, takat nisbetinde çalışmaktır.”

Takkeci İbrahim sabrı işte bu sabırdır.

Hiç acele etmez, “hemen olmalı” demez, “Nasipse olur” diyerek, hedefinden yıllar boyu şaşmaz.

Ona göre cami yapma hedefi, Konstantiniye’nin fethi kadar kutsal bir hedeftir. “Peygamber aşkı Osmanlı’yı nasıl hedefi ile buluşturduysa, günü gelince beni de camime ulaştırır. İş buna lâayık olmakta...”

Çalışmaktan arda kalan vaktini namazla, ibadetle, dua ile değerlendirir...

Her dem ellerini açar, Rabbinden caminin ikramını diler.

Nihayet mübarek gecelerden bir gece, bağlı bulunduğu tari-katın şeyhi rüyasına (şeyh rüyası yani) girer ve hemen Bağdat’a gitmesini emreder:

“Derhal Bağdat’a git gel!”

Sebebini düşünmez bile...

Bir yürek işini akıl ve mantıkla irtibatlandırmak, gönül erlerinin derdi değildir. Onlar ihlâs ile buyruğa koşarlar...

Takkeci İbrahim Ağa da öyle yapar. Hemen o gün bir ticaret kervanına eklenip Bağdat yoluna düşer.

Bin türlü zahmetten sonra şehre girer. Yorgundur, bitkindir ama umut doludur.

Hemen girişteki bir hanın avlusundaki tahta peykeye kıvrılır. Gözlerini kapatmak üzereyken, meraklı hancı dikilir başına:

“Hayrola yolcu, nereden gelip nereye gidersin?”

“Darü’l-hilâfe’den” diye cevap verir Takkeci, “Âsitâne’den, Dersaâdet’den (İstanbul’un isimlerinden) geliyorum.”

“Hayırdır inşallah, geliş sebebin nedir?”

Önceleri söylemek istemez ama hancıların merakı malum. O kadar ısrar eder ki, rüyasını anlatmak zorunda kalır.

Rüya üzerine İstanbul’dan kalkıp Bağdat’a geldiğini duyan yaşlı hancı, basar kahkahayı:

“Hay akılsız! Hiç rüyaya ümit bağlanıp bunca zahmete girilir, bunca masarif yapılır mı? Ben dahi geçenlerde bir rüya gördüm. Rüyama giren nur yüzlü bir ihtiyar, ‘İstanbul’a git, Topkapı’daki kulübesinde Takkeci İbrahim Ağa diye biri yaşar, onu bul, odunluğunda bir küp Bizans altını gömülüdür, al keyfince yaşa’ dedi. Ama rüya ile amel edilmez, dedim, hiç üstünde durmadım.”

Hancıyı dinlerken, Arakiyeci İbrahim Ağa renkten reнге girer, sonra gözleri parlar, yattığı yerden doğrulur. Tüm yorgunluğu bir anda geçmiş gitmiştir.

“İşte şimdi derya tutuştu!” diye mırıldanıp, tatlı tatlı gülümser.

Hancının şaşkın bakışları altında şehre girdiği kapıdan çıkar. Gece demeden, gündüz demeden, yağmurdu, güneşti dinlemeden

İstanbul'a döner. Evinin odunluğunu arar, altın dolu küpü topraktan çıkarır, bulur, Mimar Davut Ağa'ya teslim eder:

“Devletin hissesini devlete ver, kalanından bana bir cami inşa et.”

“Arakiyeci İbrahim Ağa Camii”, hedefe kilitlenmenin, sabrın ve sebatın sembolü olarak hâlâ mü'minlere secdegâhtır.

Kader-i ezelinin sırrına vakıf İbrahim Ağa'nın mezarı da caminin avlusundadır.

İnsan bu hikâyenin bitiminde şöyle düşünmekten kendini alamıyor: Arakiyeci İbrahim Ağa, şartların elverişsizliğine, imkânlarının azlığına tikanıp cami yaptıрма emelinden vazgeçseydi...

Bağdat'a kadar gitmese, bu zahmeti göze almasaydı da köşesinde yalnızca dua ederek bekleyseydi, emeline nail olabilir miydi?

Sözün tam burasında bütün insanlara bir çağrı yapmak gelir içinden:

Eğer dünyanızı aşan büyük hedefleriniz, kalıcı emelleriniz varsa...

Eğer sizi hedefinize ulaştırıp emellerinizi gerçekleştirecek sabra, sebatı, ihlâsa, gayrete sahipseniz...

Ve eğer bu uğurda bazı çilelere, dertlere, yorgunluklara, güçlüklerle, sıkıntılara katlanmayı göze alabiliyorsanız...

Korkmayın! Bir gün rahmet tecelli eder ve hedefinize ulaştırılırsınız.

Ebedî abideler dikmek, sadece padişahlarda, vezirlerde değil, tüm Osmanlı insanında böyle bir sevdadır işte.

Bu sevda içinde kendileri de ebedîleşip abideleştiler.

Aynı sevda ile öyle mimarlar yetiştirdiler ki, o mimarlar mermer ruhlarını emzirdi.

Bunların en başında, hiç kuşkusuz, hayata sanat katan Koca Sinan gelir.

Sinan deyip geçmek olmaz. Çünkü o salt bir mimar değil, aynı zamanda üslup ve estetiğin bestekârıdır.

Yüzlerce müstesna eserin yanında, Topkapı Sarayı'nın Harem Dairesi de onun imzasını taşır.

Üslup ve estetiğin bestekârı: Sinan

Sinan gerçek anlamıyla bir bestekârdır. Üstelik tüm güfteleri de kendisi “inşa” etmiştir...

O yüzden hepsinde harikulâde bir uyum, hepsinde muhteşem bir “hâl” vardır.

Sinan “olmaz”ı oldurmuş, “yapılmaz”ı yapmış gibi...

Gerçekten de Koca Mimar, harikalar meydana getirmiş...

Sinan'ın eserleri karşısında insan önce şaşırıyor, sonra büyülenmiş gibi oluyor, nihayet derin bir hayranlık içinde seyre dalıyor...

Bu bir “vecd” anıdır...

Sanki bir mimari eseri değil, gökyüzünden kudret eliyle yere kondurulmuş bir mucizeyi seyre diyorsunuz...

Bu kadar muhteşem eserler, ancak mimarın inancını ve yüreğini (aşkını) eserine katmasıyla vücut bulabilir.

Günümüz mimarisinin en büyük eksiği bu olsa gerek. Mimarlar ve neredeyse tüm insanlar, adına “aşk” dediğimiz ebediyet sırrından yoksun yaşıyor!

İşte bu yüzden, teknolojinin bunca gelişmesine, bunca eğitime rağmen, Cumhuriyet Türkiye'si kendine özgü bir cami mimarisi geliştiremiyor...

Bu kadar sık cami inşa eden bir ülkenin, hâlâ da eski anıtsal camileri taklit etmesi, teknoloji ile eğitimin sunduğu bunca

imkâna rağmen özgün bir cami mimarisi oluşturmaması, bana çok acınası bir durum olarak görünüyor.

Yapılan camilerin neredeyse tümü ya Süleymaniye'nin yahut Sultanahmed Camii'nin minyatür kopyaları... Arkalarında Sinan gibi bir estetik/matematik dehâ bulunmadığı için de uyumsuz ve uygunsuzlar...

Baktıkça bakma isteği yerine, insanda kaçma isteği uyandırıyorlar!

Süleymaniye'ye bir de bu gözle bakar mısınız lütfen? Zaten, şairin yüreğine (Yahya Kemal) “*Süleymaniye’de Bir Bayram Sabahı*” gibi muhteşem bir şiir ilham eden eserin, bizatihi kendisinin “şiir gibi” olması gerekir...

Süleymaniye “şiir gibi” bir camidir. Bu muhteşem şiirin şairi ise Mimar Koca Sinan’dır.

Önce revaklardaki direkler arasında somutlaşan matematiksel hesaplar karşılıyor insanı... Duvarlardaki girinti çıkıntılarda emsalsiz birer tabloya dönüşmüş işlemlerin Batı resmine taş çıkarttığını fark ettiğinizde, anlıyorsunuz ki, duvarları tablolarla süslemek Batı’nın, duvarı tabloya dönüştürmek ise bizim estetik anlayışımızın ürünüdür.

Ecdat duvarları tabloya dönüştürürken, zaman ve mekândan bağımsızlaştırmış, inancının gereği olan “ebediyet sırrı” ile бүtүнleyip sonsuza armağan etmiştir.

O tabloyu duvardan asla indiremezsiniz. O tablonun yerini asla değiştiremezsiniz. Başka bir yere asla taşıyamazsınız...

Çünkü bulunduğu yer, olması gereken yerdir ve ancak bulunduğu yerde muhteşemdir. Onlardan birini yerinden almak, tüm mâbedi hâk ile yeksan etmek anlamını taşır. Eski camilerimiz böylesine bir бүtünsellik içerir. Mermeri sanatla, sanatı hatla buluşturur.

Daha avluda şaşırıp büyülenmeye başlıyorsunuz.

O şaşkınlık ve hayranlık deminde kapıya ve pencerelere bakın. Pencerelerle duvarların büyüleyici uyumunu, künde-kârî kapının kubbelere yükselişini, kudret eliyle serpiştirilmiş hissini veren “çil çil kubbe”lerin yer yer minareleşip gözü hiç rahatsız etmeden sonsuzluğa erişimini izlersiniz...

Sonra, Yahya Kemal’in şiirinin içine girer gibi camiye girer; kürsünün mihrapla, mihrabın minberle, hem birbirinden bu kadar farklı ve bağımsız, hem birbirine bu kadar yakın, böylesine iç içe nasıl olabildiklerini düşünürsünüz...

Kubbelerdeki sadelikle duvarlardaki renk cümbüşünün zıt gibi duran karakterlerinde Sinan’ın ruh halini çözmeye çalışırsınız. İmkânsıza âşık (belgesiz bazı bilgilere ve rivayetlere göre, Hürrem Sultan’la Kanuni’nin sevgili kızları Mihrimah Sultan’a âşıktı) olan dehâ, burada da “imkânsız”ı denemiş ve gerçek hayatta yapamadığını yapıp “zıtların estetik uyumu”nu yakalamıştır!

Sevdiği kızın adı “Mihr ü Mah”tır. Mihr ü Mah, Farsçada “Güneş ve Ay” anlamına gelir; Sinan güneş ve ay kadar muhteşem, ama yine onlar kadar kendisine uzak aşkını zamanın sırrına sarıp Süleymaniye’nin varlığında bir yandan abideleştirirken, bir yandan ebedileştirmiştir.

Süleymaniye’yi seyrederken, insan, hem aşka saygı duyuyor hem de aşkını mâbede dönüştürüp mübarekleştiren Sinan’a...

O tarihte 50 yaşında olan Koca Sinan (Mihrimah Sultan ise henüz on yedi yaşındadır ve evlendirilmek üzeredir), sevdiği kıza kavuşamamıştır ama o aşkın derin ve etkileyici ilhamıyla, insanı kendine âşık eden nice mâbed inşa etmiştir.

Her anıt eserin temelinde böyle bir aşk saklı olsa gerek...

Kim bilir, belki de artık eski aşklar kalmadığı için, etkileyici “anıt eserler” inşa edilemiyor!

Aslında Sinan'ın aşkı herkesin aşkından farklıdır. Aşkı “farklı” olanın eserleri de “farklı” olur. Nitekim her camide farklı bir üslup denemiş, her denemesiyle “imkânsız”a biraz daha yaklaşmıştır.

Sinan'ın aşkı sonsuz olduğu kadar sonuçsuz, imkânsız olduğu kadar ihtiyarsızdır. O kadar ihtiyarsızdır ki, padişah adına olduğu için ister istemez “erkeksi” bir hava verdiği Süleymaniye Camii, içindeki duyguları yansıtmaya yetmemiş, 1548'de Üsküdar'da yaptığı Mihrimah Sultan Camii'ne, mimarlık tarihinde ilk kez “kadınsı” bir hava vererek, eserini Mihrimah Sultan'a benzetmiştir. Caminin silüetini etek giymiş bir kadına (tabii o kadın Mihrimah Sultan'dır) benzetmiştir.

Buna rağmen Sinan'ın hâlâ söyleyecekleri vardır. Son sözünü yine Mihrimah Sultan adına Edirnekapi'da yüksek bir tepenin üstüne diktiği camide söyler...

Cami için seçtiği yer, o zamanın İstanbul'unda son derece ıssız bir tepedir. Sinan, caminin yalnızlığında, yaşlandıkça büyüyen yalnızlığını anlatmak ister gibidir.

Cami kapsama alanı olarak küçüktür (sadece 38 metre). Mihrimah Sultan da öyle değil midir?

Cami küçüktür ama Sultan'ın sade ve asil güzelliğini yansıtabilecek kadar da estetikdir. Tek kubbesinin üzerindeki 161 pencere (o tarihe kadar bu açıklıkta ve bu kalınlıkta bir kubbeye 161 pencere koymayı hiçbir mimar başaramamıştır) sevdiği kızın iç dünyasının aynasıdır: Berrak, ferah, temiz ve aydınlık...

Günün her saatinde pencerelerden giren huzmeler caminin ortasında buluşup sarmaş dolaş olurlar. Güneşin durumuna göre yansıyan huzmelerin kıyamdan rükûa, rükûdan secdeye varışları enfes bir görüntü oluşturur. Işık huzmelerinin namazı, aynı zamanda camiye “kadınsı” bir eda katar.

Rivayete göre, cami içindeki pendentiflerde ve minare kenarlarındaki uzun işlemlerde de Mihrimah Sultan'ın ayak topuklarına kadar uzanan saçları tasvir edilmiştir.

Yine rivayete göre, saltanat ailesinden gelmesi sebebiyle, Mihrimah Sultan Camii'ni çift minareli yapabilecekken, tek minareli yapması, 17 yaşında Rüstem Paşa (meşhur Kehle-i İkbâl Rüstem Paşa) ile evlendirilen kızın yalnızlığını simgeler. Bu aynı zamanda mimarın da yalnızlığıdır.

Aşk insana neler de ilham ediyor! Yine de bu caminin en belirgin özelliği bulunduğu yerdir: Yeri itibariyle emsalsizdir. Sinan'ın bu ıssız tepeyi büyük bir özenle seçtiği anlaşılmaktadır.

Bilirsiniz, her 21 Mart akşamı hem gece ve gündüz eşitlenir (Padişah kızı ile aralarındaki eşitsizliği protesto olarak da düşünebilir) hem de güneş batmadan ay doğar.

Şimdi, Sinan'ın ellisinden sonra âşık olduğu kızın isminin “Mihr ü mah” olduğunu ve bunun Farsçada “Güneş ve Ay” anlamına geldiğini unutmadan hayal edin...

Edirnekapi'daki Mihrimah Sultan Camii'nin tek minaresinin arkasından güneş batarken, Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'nin iki minaresinin arasından ay doğuyor!..

Ya Rabbi! Bu nasıl bir aşk, nasıl bir matematik dehâ, nasıl bir estetik anlayış, sonsuzla nasıl bir buluşmadır?

Bir kez daha anlıyorsunuz ki, ancak hayata sanat katabilen, estetik algısı yüksek milletler, orijinali yakalayabilir ve sonsuza ulaşabilir.

Sanat “sonsuz”un ve “aşk”ın adıdır...

Osmanlı “sanat”ın ve “ebediyet”in simgesidir...

“Ebediyet sırrı” inancın kaynağıdır...

İnanmasalardı, bu kadarını başaramazlardı.

Artık Osmanlı saraylarına gelebiliriz.

Osmanlı Sarayları

Bursa Sarayı:

Saraylar arası gezinin başlangıç noktası kuşkusuz Bursa'dır...

Size "Fatih'in evi" olarak tanıtılacak tuğlalı evin mütevazı du-
ruşunda Osmanlı tevazuunun yansımalarını bulabilirsiniz ama Os-
manlı haşmet ve izzetinden hiçbir iz bulamazsınız...

Yoktur...

Zira o bir "Hünkâr evi" değil, sadece kendi varlığını tarih vit-
rinine çıkarmış büyükçe bir "Osmanlı evi"dir.

Zaten etrafta saray aramanız bile gereksizdir. Her ne kadar
bazı tarihçilerimiz Bursa'da Orhan Gazi tarafından yaptırılan "Bey
Sarayı" ile Orhan Gazi'nin eşi Nilüfer Hatun (eski ismi Holofira
olan Bizans prensesi) tarafından yaptırılan bir "saray"dan söz et-
mekte iseler de bunların çok az izi kalmıştır.

Aslına bakarsanız ilk Osmanlı beyleri, tıpkı yönettikleri in-
sanlar gibi bir evde otururlardı. Tek fark, bey evinin diğerlerin-
den biraz daha büyük olmasıydı. Çünkü binanın önemli bir bö-
lümü "beylik yönetim merkezi" olarak kullanılırdı.

Osmanlı Beyi, yöneticileri ve komutanları bu bölümde kabul
eder, toplantılarını bu bölümde yapar, yönetime ilişkin tüm ka-
rarlar bu bölümde alınırdı.

Örnek ve önder İslâm Peygamberi'ydi: Onun da evi, aynı za-
manda devlet merkezi işlevi görürdü.

Ev küçük olduğu için fazla sayıda muhafıza filan da ihtiyaç
duyulmazdı. Ev işleri Osmanlı beyinin eşleri tarafından görülür,
hizmetçi tutulmazdı.

Zaten henüz “devlet”leşilememişti. Tüm işleri görmeye birkaç kâtip, birkaç çavuş ve birkaç muhafız yetiyordu.

Yazın sıcak günlerinde “meşveret” bir çınarın altında yapılır, çınarın gölgesinde, yaprakların hışırtısı dinlenerek konuşulurdu.

Sonuçta Osmanlı Beyliği’nin kurucuları göçebe kültürden geliyordu. Açık havayı seviyorlar, tabiattan kopmamaya çalışıyorlardı.

Sefer sırasında at üstünde bile “meşveret” yapılırdı.

Osmanlı beyleri, cuma namazına mutlaka katılır, bu vesile ile yönettikleri insanlarla yüz yüze görüşürlerdi. Bu gelenek son zamanlara kadar sürdü.

Osman Bey bağımsızlık ilan etti, oğlu Orhan Bey ise beyliği devlete dönüştürecek temelleri attı. Özellikle Bursa’yı fethettikten sonra, beyliğini kurumlaştırmaya başladı. Yaptığı ilk işlerden biri imaret (fakirlerin ve yolcuların bedava yedirilip içirildiği ve yatırıldığı mekân) ile bir medrese (üniversite) kurmak oldu.

Ama hâlâ bir sarayı yoktu.

Ancak devlet gelişip büyüdüğü gelen gideni aratmaya başladı. Bunların arasında yabancı elçiler de vardı ve onları sıradan evlerde ağırlamak gittikçe daha da zorlaşıyordu.

İster istemez Osmanlı beylerinin oturdukları evler devletin büyümesine paralel olarak büyümeye başladı. Ancak başlangıçtaki düzen değişmedi. ‘Hünkâr evi’nin bir bölümü ev, bir bölümü devlet merkezi idi.

Halk bu binalara “bey konağı” ya da “saray” diyordu.

Halk diliyle söylersek, ilk saray, rivayetlere ve bazı belirtilere göre, Bursa’nın iç kalesinde Orhan Bey tarafından inşa edilmiştir. Bu saray Fatih Sultan Mehmed devrine kadar tüm Osmanlı padişahları tarafından kullanılmıştır. Hatta Edirne fethinden sonra da işlevini sürdürmüştür. Çünkü Bursa bir süre daha ‘başkent’ olmaya devam etmiştir.

Bursa Sarayı'nın özellikleri

1800 yılının sonlarına kadar Bursa Sarayı'nın bazı kalıntıları mevcut olduğu anlaşıyor. En azından güçlendirme duvarları sağlamış. Hatta kalıntılara bakılarak sarayın bir planı bile çıkarılmıştı. Bu çizime göre Bursa Sarayı 17 kule ile güçlendirilmiş, 150 metreye 110 metre boyutlarındaydı. Anlaşılan Orhan Gazi, Bursa'nın fethinden önce Bursa tekfurlarının sarayını onarmış ve burada oturmaya başlamıştı.

Şehzade Beyazıd'ın (Yıldırım) düğününün bu sarayda yapıldığını bazı kaynaklarda okuyoruz.

Eski tarihçilerimizden Âşıkpaşazade, Sultan I. Murad tarafından sarayın onarıldığını ve girişine bir mescit eklendiğini söylüyor.

Bu mescidin, şimdi “Tophane” olarak isimlendirilen yerdeki saat kulesinin arkasında olduğu sanılıyor.

Saray da zaten bu platonun üzerinde idi. Eski Tekfur Sarayı onarılıp ihtiyaca cevap verecek tarzda değişiklikler yapılarak kullanılmıştır.

Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, bu saray hakkında bilinenler son derece sınırlıdır. Bunun sebeplerinden biri Bursa'nın Timur'un oğlu Şahruh tarafından işgal edilmesi ve yağmalanması (1402), ayrıca Bursa'daki Osmanlı arşivinin önemli bir bölümünün 1940'lı yıllarda hurda kâğıt olarak satılmasıdır...

Hatırlayalım ki, Trabzon arşivi de denize dökülerek imha edilmişti. O dönemde Osmanlı düşmanlığı bu seviyeye kadar çıkmış, hem tarihe hem de milletin kendi gerçeğini öğrenme hakkına büyük saygısızlıklar yapılmıştı.

Bu yüzden pek çok tarihî belge ziyan olup gitmiştir. Mevcut kaynaklarda ise, Bursa Sarayı'na ilişkin çelişkili ifadeler rastlanmaktadır.

Meselâ bazı tarihçilerimiz Orhan Gazi'nin yeni bir saray inşa ettiğinden söz ederken, bazıları Tekfur (Bizans'ın askerî valileri) Sarayı'nda oturduğunu belirtiyor.

Ünlü tarihçilerimizden Halil İnalçık ise, "Bursa Ansiklopedisi"ne yazdığı maddede şöyle diyor: "Orhan Bey Bursa'yı fethedince (1326), Hisar'ın kuzey ucundaki iç kalede sonradan camiye dönüştürülen bir Bizans kilisesi vardı. Orhan Gazi Padişah (Bey) Sarayı'nı bu kilisenin yanına inşa ettirdi."

On altıncı yüzyılda Bursa'ya gelen Batılı gezginlerden La Broguiere ile Lubenau sarayı gördüklerini söylüyorlar ve birbirini doğrulayan ifadelerle tarif de ediyorlar.

Onlara göre, Bursa Sarayı'nın bahçesinde bir gölcük ya da havuz varmış.

1830'lu yıllarda Bursa'ya gelen Fransız mimar, arkeolog ve gezgin Charles Texier, sarayın çoktan yıkıldığını belirtir ancak temel kazılarından planının çıkarıldığını yazar:

"Saray bahçeler içinde dağ köşkü şeklinde yapılmıştır. Mimar Julea Laurens, 1840 yılında iç kalenin bir gravürünü yapmıştır. Bu gravüre göre, giriş kapısının iki tarafında, iki çeşme vardır. Yine kapının iki tarafında, İznik Kalesi'nde olduğu gibi 'U' şeklinde iki burç mevcuttur. Kapının üzeri 4-5 sıra tuğladan yapılmış, kemerle güçlendirilmiştir. Kapının girişinde aslan figürlü bir kabartma vardır. Kapı üstünün her iki tarafında ise, tek başlı iki kartal figürü bulunur. Bunlardan başka kapıda çarkıfelek ve kuş biçiminde süslemeler vardır. Sarayın hasbahçesine bakan yönde ince ahşap işçiliği olan, muhtemelen sonraki yıllarda altın yaldızla kaplanan sedef-gümüş-altın süslemelerle donatılmış ahşap saçaklar mevcuttur."

İlk Osmanlı sarayının özgün mimariden yoksun olduğundan bahsedilir. Bu da tabiidir, zira henüz taşlar yerine oturmamış, devlet tüm köşeleriyle kurumsallaşamamıştır.

Bu bakımdan ilk yapılan sarayın Roma mimarisi etkisinde kalması yadırganmamalı. Henüz vakit erkendir. Zaman ilerledikçe taşlar yerli yerine oturacak ve Osmanlı varlığı her alanda kendine özgü olanı üretecektir.

İlk sarayın tavanları sade desenli İznik çinileriyle kaplanmıştı. Padişaha ait bölümler dışında kalan mekânlarda Timurtaş Paşa ailesine ait olduğu sanılan küçük bir kasır ile bazı devlet adamlarına tahsis edildiği düşünülen mermer sütunlu, gümüş ve sedef süslemeli konaklar vardı.

Bahçenin büyük bölümü yeşil alan olarak bırakılmış, diğer bölümler beyaz mermerle kaplanmıştı.

Giriş kapısı ise tam bir sanat harikasıydı.

Semerkind'a götürülen saray kapısı

Timur'un oğlu Şahruh'un, Bursa Sarayı'nı yağmaladığı malum. Bazı bilgilere göre, yağmalanan değerli eşyalar arasında sarayın kapısı da varmış. Çok değerli olan bu kapı da yağmadan nasibini almış ve sökülüp Semerkand'a gönderilmiş.

Timur sanatın zirveye çıktığı bu kapıya hayran kalıp çadırına taktırmış.

Sevgili dostum Mustafa Armağan, bu kapıyı Petersburg'da Hermitage Müzesi'nde gördüğünü ve hayran kaldığını yazıyor.

Bir Yunan heykelinin peşine düşüp üst yarısını Türkiye'ye getiren (2011 sonları) Kültür Bakanlığı'mızın herhalde bu kapının da peşine takılması ve ülkemize getirene kadar çabalaması lâzım gelir.

Rahmetli Ekrem Ayverdi, araştırmaları esnasında 1518 tarihli bir kadı siciline rastladığını ve Bursa Sarayı'nda görevli dört bekçiden sadece birinin bulunduğunu tespit ettiğini belirtiyor.

Sarayın on yedinci yüzyılda, Sultan IV. Murad döneminde onarım gördüğünü ve bazı eklemeler yapıldığını da ifade ediyor.

Aynı yüzyılda Bursa'ya giden Evliya Çelebi de saray hakkında geniş bilgi veriyor. Ancak Evliya'nın zengin hayal gücünü bilenler bu bilgileri temkinli karşıyorlar.

Bugün Tophane'deki saat kulesinin batı tarafında kalan eski bir duvarla Orduevi ve Tophane Endüstri Meslek Lisesi arasındaki duvarın Bursa Sarayı'nın kalıntıları olduğunu yazan yazarlar da var.

Evliya Çelebi, Bursa Sarayı'nın, İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı padişahları tarafından kullanılmadığını ve bostancılara (şehir muhafızı) tahsis edildiğini kaydediyor.

Ama bazı tarihçiler, Evliya'nın söz konusu ettiği sarayın Orhan Bey tarafından yapılan saray olmadığını, o sarayın Marmara depremleri ve yangınlarla yerle bir olduğunu belirtiyorlar.

Bu yüzden ilk Bursa sarayı hakkındaki bilgimiz çok sınırlıdır.

Edirne Sarayı

Edirne fethedildikten dört yıl sonra, Sultan I. Murad, bugün “Muradiye Bayırı” (yahut “Sarıbayır”) denen yerde bir “saray” yaptırmıştır (Saray-ı Atik). Fatih Sultan Mehmed, 1362'de yapımına başlanıp 1365'te tamamlanan bu sarayda dünyaya gelmiştir.

Saray-ı Atik Yıldırım Beyazıd, Sultan II. Murad ve Sultan Çelebi Mehmed tarafından da kullanılmıştır.

Evliya Çelebi bu sarayı gördüğünü söylüyor ve bazı detaylar veriyor:

“Evvela; Selim Han Camii (Selimiye) yakınında Kavak Meydanı denen yerde (Eski Saray) Edirne fatihi Gazi Murad Hüdavendigâr'ın, fetheder etmez bina eylediği saraydır...”

Eski Edirne kralları Manyas Kapısı yakınında oturlarmış... Sonra bu Eski Sarayı Musa Çelebi genişletip kale gibi burç ve barusunu bir büyük duvar gibi bina ettirdi.

Etrafı beş bin adım kaplar. Dört köşeden uzunca bir mihmansaray-ı sultanîdir. Duvarlarının yüksekliği yirmi zira olup kuzeye açılır bir adet demir kapısı vardır.

Sonra Süleyman Han, Engerus (Macar) seferlerine rağbet etmekle bu sarayı ve yeniçeri odalarını imar edip kırk bin yeniçeriye hazır bulundurarak altı bin gılman-ı hassayı bu sarayda oturtmak üzere Eski Saray'ı, divanhane-i âliler ve has oda, büyük- küçük hazine, kiler, doğancılar, seferîler odalarıyla mamur etti.

Amma bağ ve bahçesi yoktur. Lâkin suyu ve havası yeri yüksek olmakla lâtif ve mutedildir. Yapıldığı tarih 767 senesidir. Eski bina olmakla yetişen Gılman-ı Hassa ve diğer Enderun ve Birûn hademeleri elbette berhudar ve mamur olup, iki cihan saâdetine nail olurlar.

Süleyman Han kanunu üzere bu eski sarayda üç bin has gulam ibadetle meşgul olup, okuyup bilgileri tamamlayarak üç senede İstanbul'a gelip derecelerine göre Yeni Saray'a girip padişah hizmetinde olurlar. İşte Edirne Eski Saray'ı böyle bir nazargâh-ı selâtindir.”

Anlaşıldığı üzere, Kanuni Sultan Süleyman sarayı onarmış, bazı ilavelerle genişletmiş ve acemioğlanlara tahsis etmiştir.

Ancak bu sarayın hiçbir kalıntısı günümüze gelememiştir.

Edirne Sarayı'ndeki “Edirne Sarayı”nı Sultan II. Murad 1450 yılında yaptırmaya başlamış, ne var ki tamamlamaya ömrü yetmemiştir.

Sultan II. Murad'ın ölümüyle birlikte çalışmalar durmuş, İstanbul'da Topkapı Sarayı'nın yapımı bittikten sonra Fatih Sultan

Mehmed'in emriyle, Mimar Şehabeddin tarafından Edirne Sarayı inşaatı tamamlanmıştır.

Bu sırada Bab-ı Hümayun, Alay Meydanı, Babü's-saâde, Arz Odası, Cihannüma Kasrı, Kum Kasrı, Harem ve Enderun gibi bölümler eklenerek genişletilmiş, böylece "kasır" olarak başlanan inşaat "saray" hüviyeti kazanmıştır.

Bu saray, "Sarayı Cedid-i Amire", "Tunca Sarayı", "Hünkâr Bahçesi Sarayı" veya "Edirne Sarayı Hümayunu" gibi isimlerle de anılmıştır.

Edirne Sarayı Alay Meydanı, Kum Meydanı, Divan Meydanı, Enderun Meydanı ve Valide Taşlığı Meydanı olmak üzere beş büyük meydandan oluşur. Alay Meydanı meydanların en büyüğüdür. Sarayda çalışanların aylıkları bu meydanda dağıtılır, merasimler bu meydanda yapılırdı.

Aylıkların kadife keseler içinde dağıtılmasından dolayı bu meydana "Kese Meydanı" da denirdi.

Meydanın batısında Bab-ı Hümayun yer almıştı. Bab-ı Hümayun'un her iki tarafında da kapılar bulunuyordu; soldan devlet büyüklerine, sağdan da halktan mahkûmların kaldığı hapis hanelere geçiliyordu. Burada Zülüflü Baltacılar Dairesi ile sarayın mescit ve hamamları vardı. Alay Meydanı'nın etrafı direkler üzerine oturtulmuş saçaklarla çevriliydi. Bunun güneyindeyse günümüze sadece kalıntıları gelebilmiş olan Matbah-ı Amire vardı.

Ayrıca buradaki mutfakların batısında büyük bir şadırvan, mescit, kiler, Kiler Yazıcıları Dairesi ile Aşçılar Hamamı bulunuyordu. Ak Ağalar Kapısı'ndan Alay Meydanı'na çıkılıyor, buradan da Arz Odası'na geçiliyordu.

Sarayın Divan Meydanı, Alay Meydanı'nın kuzeyinde bulunuyordu. Baltacılar Kapısı'ndan girilen bu meydanda Darü's-saâde ağasının, Başkapı gulamının ve Harem ağalarının daireleri yer alıyordu.

Enderun Meydanı veya Çeşme Meydanı denen meydanda Kuşhane Matbahı ile minaresiz bir Hünkâr Camii vardı. Valide Sultan Taşlığı olarak anılan meydanın çevresi bir veya iki katlı yapılarla çevrilmişti. Bunlar birbirlerine merdivenli dehlizler, küçük kapılar ve dar yollarla bağlanmıştı. Burada kadın efendiler, şehzadeler, hasekiler yaşırdı.

Sultan Süleyman Sofası, Yatak Hamamı, Valide Sultan Dairesi, Hastalar Koğuşu gibi yapılar da burada yer almıştı.

Bu bilgilere ulaşıncı anlıyorsunuz ki, Osmanlı sarayları, Avrupa'da olduğu gibi, salt padişahların ikametine tahsisli yapılar değil, aynı zamanda “devlet merkezi”dir.

Sarayları “fazla büyük” diye eleştirenler bu olguyu dikkate almak zorundadırlar.

Bu sarayın 119 odası, 21 divanhanesi (büyük salon), 22 hamamı, 13 mescidi (mescit sayısının çokluğu, namaza düşkünlük derecesindeki bağlılığı göstermesi açısından ilginçtir), 16 büyük kapısı, 13 koğuşu, 4 kileri, 5 matbahı (mutfak) ve 14 kasrı vardı.

Saray-ı Cedid-i Amire'ye her padişah bir şeyler eklemiş, böylece saray giderek güzelleşip büyümüştür.

Özellikle kasırlar ve köşkler insanda hayranlık uyandıracak kadar görkemlidir...

Bakışlarınız Şikâr Kasrı'ndan Aynalı Kasır'a, oradan Bostancıbaşı Kasrı'na, sonra Terazî Kasrı'na, Adalet Kasrı'na, Bül-bül Kasrı'na, Değirmen Kasrı'na, Bayırbağçe Kasrı'na, İmâdiye Kasrı'na, Köşkkapı Kasrı'na, İğdiye Kasrı'na, Demirtaş Kasrı'na, Akpınar Kasrı'na, Üsküdar Kasrı'na gidip gelirken yorulur...

Böyle durumlarda Mehterhane-i Amire'yi hayal edin. Osmanlı sanatının ve mimarisinin haşmetini bütünleyen “Gülbank-ı Muhammedî”yi dinleyerek dinlenebilirsiniz.

Dinlenme esnasında bile yüreğiniziengin ufuklara açabilir, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a 1561'de yaptırdığı Adalet Kasrı'nda halkın dilekçelerini kabul edişini hayal edebilirsiniz.

Kanuni tahtında oturuyor...

Diğer tüm yöneticiler, protokol sırasına göre iki yanına dizilmiş (Zaten padişah dışında herkes ayakta durduğu için "Ayak Divanı" adını almış)...

Halktan gelen istidalar oracıkta okunacak, vakit kaybedilmeksizin oracıkta karara bağlanacaktır...

Zira "adaletin gecikmesi en büyük adaletsizliktir."

Osmanlı bu hükme gönülden bağlıdır...

Büyümesinin en büyük sırlarından biri de budur.

Bu o kadar önemsenmiştir ki, Adalet Kulesi, saraydaki diğer tüm kulelerden daha yüksek inşa edilmiştir.

Yani adalet, simgesel anlamda bile önemsenmiş ve vurgulanmıştır.

Yine de Edirne Sarayı genel olarak "saray" kelimesinin içerdiği görkemden mahrumdur. Daha ziyade büyükçe evlerden oluşmuştur. Bunu Osmanlı padişahlarının gösteri ve gösteriş düşkünü olmalarıyla izah etmek mümkündür.

Bugün "saray" olarak isimlendirilen padişah evleri ihtiyaca göre tasarlanmış binalardır. Zaman içinde genişletilmiş, yeni ihtiyaçlara cevap verecek ilavelerle desteklenmiştir. Bu yüzden, Topkapı Sarayı dâhil, ilk ve orta zamanlarda inşa edilen Osmanlı sarayları, saraylarda olması gereken mimari bütünlükten mahrumdur.

Bu bağlamda Dolmabahçe Sarayı'nı Batılı saraylara benzer ilk saray olarak kabul etmek lâzımdır ki, o da zaten yıkılış sürecinin habercisi sayılmaktadır.

Fatih'le birlikte saray teşrifatının değiştiğine şahit oluyoruz. "Kanunnâme"siyle pek çok konuya düzenleme getiren Fatih, saray

gelenegini de değiştirmiş, birtakım teşrifat kuralları vazetmiş, Edirne Sarayı'nın planları buna uygun şekilde değiştirilmiştir.

Topkapı Sarayı'nın planları da yeni teşrifat kurallarına göre oluşturulmuştur. Birbiri ardına sıralanan avlulardan oluşan bu planda, “Harem”, duvarlar arasında ayrı bir bölüm halindedir.

19. yüzyıla kadar zaman zaman kullanılan Edirne Sarayı bu tarihten sonra önemini yitirmiş, çürümeye terk edilmiştir. Bugün kalıntıları dahi yoktur.

Edirne Sarayı'nın en dikkat çekici bölümü “Adalet Kulesi”dir. Devletin adalet üzerine kurumlaştığını ilan eden bu kule-köşk Selçuklu Sultanı Kılıçarslan'ın köşkünden mirastır. Benzer bir “Adalet Kulesi” de Topkapı Sarayı'nda vardır. Divan bu kulenin altındaki bölümde toplanır, Hz. Ömer'e ait “Adalet mülkün temelidir” sözünün egemenliği böylece vurgulanırdı.

Osmanlı sarayları gösteri ve gösterişten uzak yapılardır. Sadece dış görünüm değil iç süslemeler de abartısızdır.

Sade hayat görüşünün mimariye yansımaları sonucu oluşturulan sade ve duru güzellik, iç süslemeyi ve eşyaların inceliğini ezmez. Her şey birbirleriyle yalın bir uyum içindedir. Etkileyici olan süslemeler değil, bu yalın ve sade uyumdur.

Ayrıca hiçbir Osmanlı sarayı (hatta camiler başta olmak üzere sair binalar) Avrupa mimarisinde olduğu gibi, ölçüleri açısından ürkütücü bir anıt görünümünde değildir. Tüm yapılara insani ölçüler egemendir. Bu da Osmanlı'nın hayatı “fâni” olarak telâkki eden, dünyayı “ahretin mezarası” sayan hayat felsefesiyle ilgilidir. Bu felsefeyi çözmeden Osmanlı saraylarını çözmeye, anlamaya özellikle de kavramaya imkân yoktur.

O zaman gelin Osmanlı yönetim anlayışına kısaca bakalım.

Osmanlı yönetim anlayışı

Bu yönetim anlayışının özü “insan”dır...

Osmanlı’da insan “ekmel varlık” (mükemmel varlık) ve “eşref-i mahlûk”tur (yaratılmışların en güzeli).

Devlete “Her şey insan için” anlayışı hâkimdir. Öyle ki, daha kuruluş aşamasında, Osman Gazi’nin hocası Ahî şeyhlerinden Şeyh Edebali, “Oğul Osman, insanı yaşat ki, devlet yaşasın!” diyerek, bidayette devletin pusulasını insana ayarlamış, istikamet haritasını insan merkezli çizmiştir.

Bu yüzdendir ki, Osmanlı asırlarında, hangi inançtan ve etnik kökene mensup bulunursa bulunsun, insan horlanmamış, aşağılanmamış, dışlanmamış, ötekileştirilmemiş, sistematik zulme maruz bırakılmamış, hayata büyük ölçüde anlayış ve hoşgörü hâkim olmuştur.

Bu yaklaşım devletin özünü teşkil eden Müslüman Türklerle sınırlı kalmayıp tüm insanlara gösterilmiştir.

Konunun teferruatıyla kavranabilmesi açısından, sözün tam burasında, “Osmanlı demokrasisi”nden biraz bahsetmek gerekiyor sanırım...

Lois Gardet’in deyişiyle, “Bütün mü’minler kanun nazarında eşittir, çünkü kardeşirler.”

Bunun kolayca sağlanmasının sebebini ise inanç sisteminde aramak lâzım. İncanın gereği olarak Osmanlılarda “imtiyaz-ayrıcılık” yoktur. Tabiatıyla “asiller sınıfı”ndan ya da Hristiyanlık’taki gibi “ruhban sınıfı”ndan söz edilemez.

Selçuklu-Osmanlı terkinin aynı döneminde, Avrupa tarihinde gördüğümüz insanlık dışı uygulamalara asla rastlanmaz.

“Kanun önünde eşitlik ilkesi” hayata öylesine derinden hâkimdir ki, sıradan insanlar kimi padişahları mahkemeye verip yargılatmış,

hatta mahkûm ettirmişlerdir (Fatih’le Rum Mimar İpsilanti arasında cereyan eden muhakeme örneğinde görüldüğü gibi).

Bunu yapabilmek bugünün demokratik anlayışı içinde bile zordur.

Bu anlayışın temelinde, kuşkusuz, İslâm’ın “kul hakkı yeme” kuralı yatar. Allah’ın kul hakkını bağışlamayacağı inancı, yöneticileri hamiyetli, yönetilenleri emniyetli yapmıştır.

Böyle bir ortamda diktatörlüğün herhangi bir türünün yeşermesi neredeyse imkânsızdır. Zaman zaman diktatöryal yansımaları olan bazı uygulamalar ise, bugünün anlayışıyla değil, dönemin zaruretleriyle birlikte düşünülmelidir.

Yüzyıllar boyu Osmanlı ülkesine gelip tetkiklerde bulunan Avrupalı gezginler, Avrupa ile mukayese kabul etmez insan hakları uygulamaları karşısında şaşkınlıklarını dile getirmekten kendilerini alamamışlar, kendi toplumları için de böylesine “hakça” ve “insanca” bir yönetim temenni etmişlerdir.

Yabancıların gözünden Osmanlı padişahları

Bunların arasında özellikle Comte de Marsigli’nin tespitleri dikkate değer. Marsigli Osmanlı Devleti’nin insanlara verdiği değerden hayret ve gıpta ile söz etmekte, buna bir de isim vermektedir: “Demokrasi”...

Kendisi diplomat olan Marsigli, 1732’de La Haye’de yayımladığı hatıratının birinci cildinin 28-29. sayfalarında Osmanlı idaresini şöyle anlatıyor...

“Tarihçilerimizin hepsi Osmanlı padişahlarının diktatör olduklarını dünyaya ilan ediyorlar. Hâlbuki Osmanlı devlet sistemiyle diktatörlük arasında en ufak bir bağ yok. Nasıl olsun ki, padişahın maiyetinde bulunan ve adına ‘Kapıkulu’ denen askerî teşkilât (yeniçeri ve sipahileri kastediyor) gerek eski padişahlardan

kalma kanunlar mucibince, gerekse kendi gelenekleri gereği padişahı tahttan indirebiliyor, zindana bile atabiliyorlar.”

Marsigli, padişahların “diktatör” olmadıklarına dair pek çok örnek verdikten sonra, yukarıda adı geçen kitabının 31. sayfasına şu hüküm cümlesini yerleştiriyor:

“Buraya kadar verdiğim örneklerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı Devleti bir aristokrasi değil, adı konmamış bir demokrasidir.”

M. Porter ise şunları yazıyor: “Kur’an hükümleri zulüm ve istibdada karşı çok kuvvetli bir engeldir. Savaş ya da barışla Osmanlı hâkimiyetine giren Hristiyan milletlerin malları ve mülkleri güven altına girer. Padişah Hristiyan ahalinin haklarının da muhafızlığını yapmak zorundadır. Bu durumda keyfî bir istibdat manzarası görmeye imkân yoktur.”

“Osmanlılarda insan en değerli varlıktır. Çünkü Kur’an böyle diyor. Bu durumda insana baskı ve şiddet uygulanabilir mi?” (İngiliz yazar Th. Thornton, 1807).

Şimdi de Fransız yazar A. L. Castellan’ı dinleyelim: “Tebasinin hayatına, namus ve haysiyetine, malıyla mülküne hâkim sayılan padişahın iradesi Kur’an hükümlerinden, şeriat ulemasının kararlarından veyahut şeyhülislâmın fetvalarından üstün değildir.” (Moeurs, Usages, Costumes, des Othomans et Abrégé de Leur Historie 1812, c. 3, s. 14-15)

Kitabının 28-29. sayfalarında ise bir olaydan bahsediyor: “Sultan Birinci Mahmud (gerçi yanlışlıkla Üçüncü Osman diye yazmıştır ama verdiği tarihte Osmanlı tahtında Birinci Mahmud oturmak-tadır) hastalığı sebebiyle bir cuma günü camiye gidemediği için halk galeyana gelmiş, taşkınlık yapmış, bundan dolayı Padişah’ın hastalığı artmış, buna rağmen ertesi cuma Ayasofya’ya namaza giderek halkı memnun etmeye çalışmıştır.”

A. Ubicini’ye de kısaca değinelim: “Osmanlı Devleti, şeklen mutlak bir saltanat olmakla beraber, esasına bakıldığı zaman her

şeyden önce müesseseleriyle saltanatın tabi olduğu şartlardan ve ondan sonra da dünyanın hiçbir yerinde misli görülmemiş derecede hükümet yetkililerini tadil ve hatta sınırlandıran örf ve âdetlerinden dolayı yumuşak bir idaredir.” (La Turquie Actuelle, 1855, Paris, s. 12.)

“Bütün Osmanlılar içinde hayat şartlarının eşitsizliğinden şikâyet edebilecek yegâne insan padişaktır. Aynı zamanda hem herkes-ten üstün hem herkesten aşağı bir vaziyette bulunan padişah iste-diği gibi bir evlilik yapma yetkisinden bile mahrumdur.” (s. 122).

Eski Romanya başbakanlarından meşhur tarihçi Lorga, on be-şinci asırdan on dokuzuncu asra kadar Osmanlı Devleti’ni gezen seyyahların hatıralarını değerlendirdikten sonra, dürüst bir tarihçi vicdanıyla şu hükmü veriyor:

“Bugün Doğu’nun son derece geniş sahalarıyla Hristiyan Batı’nın birçok zengin eyaletlerine hâkim olan Osmanlı cemiye-tine, demokrasi zihniyetinin hâkimiyeti ilk günlerinden itibaren hiçbir fasılaya uğramadan devam etmiştir.” (Les Voyageurs Fran-çais Dans l’Orient Européen, Paris, 1928, s. 44)

Chalcondyle ise inkâr edilemez bir gerçeğin altını çiziyor:

“Osmanlı ülkesinin hiçbir tarafında halktan üstün sayılabilecek beylerle asilzâdelerden oluşmuş bir yüksek tabaka yahut soy-lular sınıfı yoktur.” (Chalcondyle, Histoire Générale des Turc, Pa-ris, 1662)

James Baker, “Osmanlı memleketini gezerken, bütün insan-ların eşit olduğunu ilan eden İslâm kanununun dürüstçe uygula-nışı karşısında derin düşüncelere daldım.” (James Baker, Turkey in Europe, Londra, 1877) diyor.

Daha fazla detay arayanlar, “Osmanlı Demokrasisinden Tür-kiye Cumhuriyetine” isimli kitabımıza bakabilirler.

Şimdi artık Edirne Sarayı'nın en önemli bölümlerinden biri olan Cihannüma Kasrı'na geçebiliriz.

Edirne Sarayı'nda Cihannüma Kasrı

Hazin ki bu kasrın sadece kalıntıları günümüze gelebilmiştir. Ancak kasrın çeşitli dönemlere ait gravür ve fotoğrafları mevcuttur. Bunlardan bir fikir edinmek mümkündür.

Bunlardan edindiğimiz izlenime göre, Cihannüma Kasrı, sekiz köşeli olarak kesme taştan inşa edilmişti. Kasrın divanhane-sinde sedef ve fildişi ile süslü ceviz bir padişah tahtı bulunuyordu. Tavanı altın yaldızlı çıtalarla bölünmüş ve araları da kalem işle-riyle süslenmişti.

Güzelim Edirne Sarayı, Sultan III. Ahmed zamanında (1703-1730) ihmal edilmiş, 1752 ve 1753 depremlerinde de büyük ölçüde tahribata uğramıştır.

Sonraki yıllarda ise bazı bölümlerine askerî malzeme yerleş-tirilmiş, cephaneliğe dönüştürülmüştür (1805-1806).

En acı dönemini ise, 1829'da Edirne'yi işgal eden Rusların ordugâhlarını sarayın bahçesine kurmalarıyla yaşamış ve korkunç bir yağmaya sahne olmuştur. Rus askerleri Edirne'yi terk ederken sarayın sağlam kalan bölümlerindeki kıymetli eşyalarla duvarlar-daki çinileri söküp Rusya'ya götürmüşlerdir.

Rus askerlerinin sarayı yağmalamasına “en acı dönem” dedik ya, daha acısı da var: 18 Ocak 1878'de ateşe verilmesi...

1878'de Osmanlı-Rus Savaşı tekrar başlamış, bir mecburiyet olarak saray Osmanlı ordusunun cephaneliğine dönüştürülmüştü. Rusların Edirne'ye girmeleri kesinleşince, ya Edirne Valisi Namık Paşazade Cemil Paşa'nın ya da Müşir Ahmed Eyüp Paşa'nın em-riyle, cephanelik, Rusların eline geçmemesi için patlatılmış, böy-lece saray büyük ölçüde infilak etmiştir.

Bu bir hicran sayfasıdır elbet...

Ama elden ne gelir ki?

Edirne Sarayı üç gün boyunca yanmış, buna rağmen sağlam kalan bölümlerinde mevcut bulunan kıymetli eşyaların önemli bir bölümü, Edirne, Rus işgalinden kurtarıldıktan sonra, Vali Rauf Paşa tarafından bazı yabancı devlet temsilcilerine armağan edilmiştir.

Bu amaçla saraydan 27 sandık eşyanın götürüldüğü söylenmektedir.

Hacı İzzet Paşa 1894'te yeniden Edirne Valisi olduktan sonra, muhtemelen vicdan azabını hafifletmek için sarayı onarmak istemiş, ancak tahsisat alamadığı için bu amacını gerçekleştirememiştir.

Ardından gelen valiler ise kışla ve kamu binalarının inşası için gerekli malzemeleri sarayın kalıntılarından sağlamışlardır.

Edirne Sarayı'nın neredeyse iz bırakmadan ortadan kalkmasının acı hikâyesi budur.

Şimdilerde tekrar ihya edilmeye çalışılıyor.

Özetle tekrarlamakta fayda var. Bugün “saray” olarak isimlendirilen padişah evleri ihtiyaca göre tasarlanmış binalardır. Zaman içinde genişletilmiş, yeni ihtiyaçlara cevap verecek ilavelerle desteklenmiştir. Bu yüzden, Topkapı Sarayı dâhil, ilk ve orta zamanlarda inşa edilen Osmanlı sarayları, saraylarda olması gereken mimari bütünlükten mahrumdur.

Bu bağlamda Dolmabahçe Sarayı'nı Batılı saraylara benzer ilk saray olarak kabul etmek lâzımdır ki, o da zaten yıkılış sürecinin habercisi sayılmaktadır.

“İnşa” ve “fetih” asırlarında Osmanlı padişahları “gösteri” ve “gösteriş”ten mümkün mertebe uzak yaşamışlar, bu konuda sık sık hocaları tarafından uyarılmışlardır.

Sözün burasında müthiş bir örnekten söz etmemiz gerekiyor.

Hikâye tadında:

Sarayda bir iftar sofrası

Osmanlı insanı ne kadar varlıklı olursa olsun, “gösteri”, “gösteriş” ve “israf” sayılabilecek davranışlardan kaçınırdı...

İhtiyaçtan fazla tüketmeyi yalnızca “israf” saymaz, aynı zamanda “fakirin hakkına tecavüz” de sayar, “kul hakkı” oluşturduğuna inanırdı.

Hayat bu hassasiyetle çerçevelenmiş, hassasiyet padişahları da kuşatmıştı.

1453 yılı ramazanı...

Fetih tamamlanmış, yirmi bir yaşında bir genç, zamanın askerî teknolojisi yetersiz kaldığı için dünyanın “alınamaz” dediği Doğu Roma’yı almıştır.

Gencecik Padişah, “feth-i mübin”e en az kendisi kadar yüklerini ve desteklerini koyan hocalarına, vezirlerine, komutanlarına bir iftar vermek istiyor...

Bu iş için Padişah’ın talimatıyla Vlakerna Sarayı (Bizans imparatorluk Sarayı) seçilecek ve Bizans sarayında bulunan altın sofra takımları kullanılacaktır...

Fatih Sultan Mehmed’in niyeti, kendisini yetiştiren hocalarına gösteriş yapmak değil, onlara verdiği değeri göstermektir...

Akşama doğru konuklar geliyor. Bizzat Padişah tarafından karşılanan hocalar, Bizans sarayının taht odasına alınıyorlar...

Kısa bir sohbetten sonra da sofra odasına geçiliyor.

Sofrayı görür görmez, Molla Gürani tuhaflaşıyor. Bakınıyor. Gözleri Ak Şemseddin’le karşılaşınca, başını hafifçe iki yana sallayıp memnuniyetsizliğini belirtiyor...

Ak Hoca da hafif tebessüm ederek, Molla’yı onaylıyor...

İki derya, boşlukta buluşmuş, kimseye fark ettirmeden bakışlarla anlaşmıştır: Öğrenciye (Fatih'e) bir ders daha verilecektir...

Şimdilik hiçbir şey söylemeden altın sininin önüne bağdaş kuruyorlar.

Bir tarafta Molla Hüsrev, Molla Zeyrek, bir tarafta Ak Şemseddin; sadrazam, vezirler, komutanlar, yüksek düzeyli memurlar...

O an dua ânıdır. Herkes münacatını mırıltılara gömüp Allah'a ulaştırıyor.

Nihayet ezan... Gözler Molla Gürani'de... Çünkü sofradaki en yaşlı davetli odur ve bu itibarla yemeğe önce onun başlaması gerekmektedir; aksi takdirde kimse sofraya uzanmaz...

Osmanlı âdâbı tüm hayatla birlikte sofraya da saygı, sevgi ve nezaket kuralları getirmiştir.

Fakat Molla Gürani, kıpırtısız oturmakta, zikrini mırıldanıp tespih şakırdatmaktadır...

Beş dakika böyle geçiyor...

Padişah, sofradakilerin en gencidir ve çok acıkmıştır. Önce sabırsızlıkla kımıldanıyor. İftar ezanı verildiği halde beklenmesini anlamsız buluyor. Bakınıyor. Nihayet dayanamıyor:

“İftar okundu elhamdülillah!..” diyor, orta yere.

Molla Gürani, Padişah'ı duymamış gibi yapıyor... On dakika, on beş dakika, derken, Padişah'ın tahammül sınırları parçalanıyor. Molla Gürani'ye dönüyor: “Efendi Hazretleri, buyurun taam idelum (yemek yiyelim), merak buyurulmasun, soframızda haram lokma bulunmaz.”

Molla Gürani o zamana kadar sanki bunu bekliyor. Hışımla Padişah'a dönüp azarlar gibi konuşuyor:

“Ümmete haram olan Mehmed'e ne zaman helâl oldu? Sen kime benzemek istiyorsun? Eğer Peygamber-i Zışan'a benzemek istiyorsan, bil ki, onun en iyi yemeği birkaç hurmadan ibaretti,

hal-i hayatında altın yemek takımı görmemişti. Ona değil de, Bizans imparatorlarına benzemeye çalışıyorsan, bil ki, Bizans'ı bu gösteri ve gösteriş merakı batırdı. Geleneksel kaplarımız neyine yetmemiş ki, altın tabaklar, taslar, kaşıklar çıkarmışsın?"

Padişah ağlamaklı olmuştur. Yine de halis niyetini izaha kalkışmıyor. Sadece sofracılara dönüp beklenen talimatı veriyor:

“Kaldırın!”

Altın sini, üzerindeki altın taslarla, tabaklarla, kaşıklarla birlikte kalkıyor. Yerine geleneksel toprak ve porselen çanaklar, tahta kaşıklar geliyor. Molla Gürani ancak ondan sonra, besmele eşliğinde iftarını açıyor.

Hoca ile talebesinin arasındaki ilişki böyle bir ilişkidir işte. Hoca her fırsatta eğitimine devam etmiştir.

Bu örneklerden hareket eden meşhur Alman tarihçisi A. D. Mordtmann'ın, Beyazıd'daki “Eski Saray”dan sonra “Yeni Saray”ı (Topkapı Sarayı) da yaptıran Fatih Sultan Mehmed hakkındaki hükmü şudur:

“Dünya tarihine bir dönüm noktası koymuş, Doğu ile Batı'nın kapısında durmuş, her iki âlemin kültürünü nefsinde toplamış bir insandı.”

Tarihçi Babinger ise şöyle diyor: “Fatih, günümüze kadar, bütün imparatorların en büyüğü olup, beşer tarihinde başka herhangi bir hükümdarın kendisiyle mukayese edilmesi müşkildir.”

Tarihçi Salabris de aşağı yukarı aynı şeyi söylüyor: “Bütün dünyada gelmiş geçmiş hükümdarlarla kıyas kabul etmeyecek bir hükümdardı.”

Düşmanlarının bile övgüsünü kazanmış olan Fatih, siyasi ve askerî kudretine ram ettiği milletlere adalet, şefkat ve müsamaha üçgeninde hükmetmesini de bilmiş, bu itibarla beldelerin yanı sıra kalpleri de fethetmiş büyük bir padişahtır...

Vaktiyle ruhunu ihtimamla yoğuran eller, (annesi ve hocaları) ona hükmetmeyle birlikte sevmeyi de öğretmişler, dünya örneği bir cihangire lâzım gelen “meziyetler bütününü”nü yüreğine ve bey-nine adeta zerk etmişlerdi.

Atalarının tahtına oturduğu gün, belli başlı Doğu ve Batı dillerini öğrendikten başka, topçuluğu, okçuluğu da biliyor, bilhassa tarih, fen ve edebiyat derslerinde önde gidiyordu.

Tahtın hakkını vermeye rahat rahat yetecek kabiliyetlerle donanmıştı. Ancak mevcut kabiliyetleri yerli yerinde kullanmak da her insanın harcı değildir...

Kaldı ki Fatih, mevcutla da iktifa etmemiş, yetinmemiş, yenilerini kazanmak için hem madde, hem mana planında hayatı boyunca çalışmış, daima kendini bir “talebe” olarak görmüş, öğrenmeye her zaman talip olmuştur.

Asıl maksadı istilânın, işgalin, sömürmenin, cihangirlik davası gütmenin çok ötesindeydi. Bir şiirinde, *“İmtisal-ı cahid-ü fillah oluptur niyyetüm/ Din-i İslâmın mücerred gayretidür gayretüm”* diyor, Rıza-i İlâhi yolunda üzerine düşeni yapmaya çalışıyordu. Yönü Allah’ına dönüktü. Taşdığı “Padişah” unvanı ise kimi zaman kendisine sadece ağırlık yapıyordu...

Kaç kere Ak Şeyh’e (Ak Şemseddin) gitmiş, padişahlığı terk ile ona tekrar talebe olmak ve dergâhında sıradan bir derviş gibi yaşamak istediğini söylemiş, hatta bazen bunun için yalvarmış ama reddedilmişti.

Hoca İstanbul fethiyle birlikte görevinin sona erdiğini düşünmüş olacak ki, kendisine Padişah’ın tevdi etmek istediği “sadrazamlık” makamını elinin tersiyle iterek, evine (Gönen) dönüş hazırlıklarına başladı. Padişah duyar duymaz hocasına koştu:

“Burada kal, sadrazamım ol!”

“Burada kalmam. Kalsam bile sadrazamın olmam! Hocaların dünyevi makamları olmadıkta sözleri dinlenir, çünkü dünyevi makamlar haset çeker. Zaten benim sana verebileceğim çok bir şey de kalmadı. Son öğütlerimi bir kâğıda yazdım. Al, bununla amel et. Padişah sarayına döndü. Vasiyet mektubu açtı...

Ak Şemseddin Veli, “besmele” ve duadan sonra şöyle yazıyordu: “Arz-ı fakir (fakirin arzusu) budur ki, Lütfedüb rahat-ı dünyevî rahat-ı uhrevîye nisbet bimenzileti’l-ademdir ve lezzet-i ruhaniye nisbet lâ şeydir. Lâ şey olan nesneye iltifat etmeyesüz.”

Mektubun bu kısmıyla birlikte gerisini de bugünkü dille özetlemeye çalışayım:

“Fakirin (Ak Şemseddin’in) dileği budur ki, unutmama, iki türlü hayat tarzı var: Biri dünya zevklerine, diğeri ahiret lezzetlerine dayanır. İlki, ikinciye kıyasla geçicidir, hiçbir şeydir. Sen geçici zevklere aldanma.

Peygamberler, veliler ve halifeler, dünya zevklerinden kaçınmış, ahiret saâdeti için çilelere talip olmuşlar. Sen de onların yolunda olmalı, aynı hayat tarzını benimsemeli, meşakkatî nimet bilmeli, belâlardan ve sıkıntılardan elem duymayıp zevk almalısın.

Unutma! Sen sıradan bir insan değilsin. Memleketin durumu senin durumunla yakından ilgilidir. Memleket sathında meydana gelecek her şeyden sorumlusun. Bedenle ruh ne ise memleketle padişah da odur; ikisi bütündür. Hayatını ona göre düzenlemelisin.” (Bu mektubun aslı, Topkapı Sarayı Müzesi, E-5862)

Hocasının diğer bütün telkin ve tavsiyeleri gibi bu tavsiyelerine de uyan “talebe” hayatını bu istikamette düzenlemiş, maddî dünyasını “ahiretin mezzası” telâkki etmiş, daima Allah’ına dönük yaşamıştır.

İstanbul sarayları

Fatih İstanbul'u fethettiğinde yalnız kent değil, Bizans Sarayı da harabe halindeydi. Çünkü Bizans'ın son yıllarında ekonomik sıkıntı had safhaya çıkmıştı. Son Bizans imparatorları saraylarını tamir ettirecek parayı bile bulamıyorlardı. Bu yüzden İstanbul Fatih'i, ikamet edecek bir ev bulmakta zorlandı. Nihayet imparatorluk sarayına yerleşti ama içi rahat değildi. Bina göçtü göçecekti.

Çevresinin de teşvikiyle fetihten bir sene sonra (1454) Beyazıd'daki Eski Saray'ın yapımına başlandı. Saray bitinceye kadar Fatih Edirne Sarayı'nda yaşadı.

Sarayın yapımı 1457'de bitti. Sultan Mehmed İstanbul'a taşındı ve Topkapı Sarayı'nı (Saray-ı Amire-i Cedide) yaptırmaya kadar, Beyazıd'daki sarayda oturdu.

Eski Saray 1617'de bir yangın geçirdi ama yanan kısımları yeniden yapıldı. Daha sonra Sultan Abdülaziz, Eski Saray'ı Harbiye Nezaret'i'ne dönüştürdü. Giriş kapısının üstüne de "Bab-ı Seraskerî" yazdırdı. (Cumhuriyet döneminde saray "İstanbul Üniversitesi"ne dönüştürülürken "Biz harf inkılâbı yaptık" denerek kapı üstündeki Osmanlıca yazının üstü kaplandı. Yerine Latince "İstanbul Üniversitesi" yazıldı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti iktidar olunca, Osmanlıca yazının üzerindeki çimento kazındı ve eski yazı tekrar ortaya çıkarıldı).

Böylece yapı, saray kimliğini yitirdi.

Saray-ı Cedide-i Amire (Topkapı Sarayı) yapıldıktan sonra, Fatih ve sonraki padişahlar yeni sarayda ikamete başladılar.

Eski Saray da ölen ya da tahttan indirilen padişahların anneleriyle padişahların kız kardeşlerine ve gözden düşen hasekilere tahsis edildi.

Şimdi biraz da Evliya Çelebi'nin Eski Saray hakkında söylediklerine bakalım:

“Çevresinin uzunluğu on iki bin arşın ve şekli dört köşe, taş-tan binadır. Bir tarafı Sultan Beyazıd kazancıları köşesinden başlayıp ta Misk-i Sabunî kapısında son bulurdu. Bunlardan bir köşesi Tellak Mustafa Paşa Sarayı’nda biterdi. Buradan bir tarafı Küçükpazar Seti ve Sarnıcı’na kadar varırdı. Bugünkü Yeniçeri Ağası Sarayı ve Siyavuş Paşa Sarayı’nın yeri daha önce adı geçen Eski Saray’ın yerinde idi. Bir köşesi de ta Tahtakale üstündeki setten geçip yine Kazancı tacirleri köşesine uzanırdı. Burada büyük bir saray yapıp iç kısmında çeşitli avlu ve meydanlar, harem hücreleri, köşkler, havuz ve şadırvanlar, Keykavus mutfak, hassa kileri ve üç bin baltacı ve kâkülsüz uşaklar için evler inşa edildi. Bir odada ak ağa, bir odada kara ağa ve tümünün üzerinde Darü’s-saâde ağası bulunurdu. Hasekilerle kral kızı da eski saraya konmuştu. Haftada iki kez Yeni Saray’dan Eski Saray’a gelip orada kalınırdı.”

Topkapı Sarayı

Yeni Saray’ın (Topkapı Sarayı) yapımına 1465’ten sonra başlandı. İlk inşaat 1478’de sona erdi. Sarayburnu o zamanlar zeytinlikti. Sultan II. Mehmed, yerin güzelliğine tutulmuştu. Yeni Saray çeşitli köşklere ve dairelerden oluşacaktı.

İlk yapılan köşklere biri Çinili Köşk, diğeri Sırça Saray’dır. Bu ikisi son derece zarif binalardır.

Şair Ahmed Paşa Çinili Köşk’ten o kadar etkilenmiştir ki, yapımına şöyle bir tarih düşmüştür:

“Bünyad-ı sarayı ki, budur ahsen-i tarih,

Kim ide mübarek tapumu hayy ü tüvane.” (Hicrî 877-Milâdî 1472).

Söylediğimiz gibi, önce birkaç köşk ve daire yapıldı. Surun ve Bab-ı Hümayun’un inşası Fatih’in son yıllarına rastlar. Has Ahır da o tarihlerde tamamlandı.

Bab-ı Hümayun (Padişah Kapısı) üzerine besmele ve ayet-i kerimeden sonra yazılan kitabenin tarihi 1473’tür. Bu yazı dönemin ünlü hattatlarından Ali Bin Mürîdû’s Sofî tarafından yazılmıştır. Kapının üzerinde eskiden Fatih’e ait bir köşk ile iki tarafında kapıcılara ayrılmış odalar vardı.

Yeni Saray’a Harem Dairesi eklenmemiştir. Harem Eski Saray’da kalmıştı. Kanuni döneminde Topkapı Sarayı’na taşındı.

Topkapı Sarayı başlangıçta yönetim merkezi olarak kullanılıyordu. Fatih haftada iki kez Yeni Saray’dan Eski Saray’a gidip ailesiyle görüşürdü (sonradan yaptığı “Kanunnâme”de padişahların haftada sadece üç gün Harem’e uğrayabileceklerini kanun hükmü haline getirdi. Ama padişahların çoğu buna bile vakit bulamaz, vakitlerini devlet işleriyle geçirirlerdi. Bu onların sorumluluk anlayışlarının gereğiydi).

Fatih, saray yapılırken “Arz Odası”na (padişahın bürosu) öncelik verilmesini istedi ki bu onun çalışma arzusunu gösterir...

Arz Odası, Divan ve Has Oda ile birlikte inşa edilmiştir.

Has Oda, Enderun’daki altı odanın en itibarlısıdır. Yapıldığı tarihte hizmetli mevcudu otuz iki kişidir. Yavuz Sultan Selim devrinde, Hırka-i Saâdet Dairesi inşa edildikten sonra, hizmetli sayısı kırk kişiye çıkarılmıştır.

Has Oda hizmetlilerinin amirine “has odabaşı” denirdi. Onun emrinde; silahtar, çuhadar, rikabdar, tülbent gulamı, miftah gulamı, peşkir gulamı, ibrik gulamı gibi görevlilerle odanın inzibatının güvenliğinden sorumlu “köşebaşılar” vardı.

Has Oda görevlilerinin asıl işleri Hırka-i Saâdet Dairesi’nin temizliğini ve bakımını yapmak, orada korunan “Kutsal Emanetler”in

tozunu almak, içeride öd ağacı yakmak ve gül suyu serpmek suretiyle güzel kokmasını sağlamak, madenî eşyaları parlatmaktır.

Has Oda ve diğer Enderun odalarında mükemmel bir eğitimin yanı sıra fevkalâde bir terbiye de verilirdi.

Buradan yetişen arasında muhteşem eserler vücuda getiren pek çok devlet adamı vardır. Bunların başında Nakkaş Hasan Paşa, Kemankuş Kara Mustafa Paşa, Hattat Hasan Paşa ve Kavukçu Mustafa Paşa gelir.

Has Oda içöğlanları yirmi akçe yevmiye (gündelik) alırlardı ki, hayli yüksek bir meblâğdır. Buna ilaveten altı ayda bir serâserden dolama ve yılda bir defa çatma kadife üst elbisesi ile birer tülbent (sarıklık) verilirdi.

Evliya Çelebi bu konuda şu bilgileri veriyor:

“Bu süslü bahçenin tam ortasında kalbe ferahlık veren, havası hoş, yüksek zeminli bir tepe üzerinde kendilerine ait kırk adet Çin kâsesi ile has odalar yaptırdı (Fatih’ten söz ediyor) ve Bab-ı Saâdet’in iç yüzünde bir Arz Odası yaptırdı ki, sanki Havernak Köşküdür.

At Meydanı (Sultanahmed Meydanı) büyüklüğünde bir avlunun doğusunda güzel bir hamam, ona bitişik padişah hazinesi, ona bitişik kuşhane ve ona bitişik kiler odası, has odası, hazine odası, hünkâr camii, doğancılar odası, küçük oda, büyük oda, külhan odası, seferiler odası, büyük oda mescidi, meşkhane, oradan yine hamama kadar uzanan bu meydanın çevresinde sözü edilen çeşitli odalar yapılmıştır. Fakat bu sarayda Harem kısmı yapılmamıştır.”

1478 yılında Fatih Sultan Mehmed’in saray halkı 726 kişi idi. Halefleri zamanındaki saray halkının miktarı düşünülecek olursa, Fatih’in sade ve tutumlu bir saltanat sürdüğüne hükmetmek gerekir.

Topkapı Sarayı inşaatı, yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1472’de başladı, 1478’de bitti. Mimari açıdan homojen bir yapı değildir,

çünkü ihtiyaç duyuldukça eklemeler yapılmış, böylece bütünlüğü kaybolmuştur.

Bu sayede Osmanlı mimarisi ve süslemesindeki üslup değişimlerini izleyebiliyoruz.

Saray, bir eksen üstüne sıralanmış büyük avlular ve bunların çevresine yerleştirilmiş binalardan oluşur. “Bab-ı Hümayun” adlı ilk kapıdan sarayın birinci avlusuna, Babü’s-selâm’dan da ikinci avlusuna girilir. Solda Kubbealtı, onun hemen arkasında da padişahın Kubbealtı toplantılarını kafes arkasından izlediği Adalet Kulesi vardır. Buna bitişik bina ise devlet hazinesine ayrılmıştır (daha sonra detay verilecektir).

Avlunun sağında saray mutfakları yer alır, avlunun solundaki meyilli yoldan ise Has Ahırlar’ın bulunduğu taşlığa inilir.

Babü’s-selâm’dan sonra gelen Babü’s-saâde ya da Ak Ağalar Kapısı, sarayın “Birûn” denen dış kısmı ile “Enderun” denen iç kısmını birbirinden ayırır. Bu kapının önü çeşitli törenler için kullanılmıştır. Tahta çıkışı izleyen törenler, bayramlarda padişahın tebrikleri kabulü, sefere çıkıştan önce padişahın Sancak-ı Şerif’i (Peygamber Sancağı) başkumandana teslim edişi hep bu kapının önünde gerçekleşmiştir.

Ak Ağalar Kapısı’ndan geçince karşınıza Arz Odası çıkar. Burası, padişahların yabancı devlet temsilcilerini kabul ettikleri yerdir.

Arz Odası’nın bulunduğu avluda Ağalar Camii, padişahın özel hizmetinde olanların koğuşı ve Sultan III. Ahmed’in yaptırdığı kitaplık yer alır. Bu avluda ayrıca, padişahın özel hazinesinin bulunduğu bölüm ve Fatih döneminden kalma Has Oda bulunur (Burada bugün “Kutsal Emanetler” sergileniyor).

Sarayburnu yönünde Bağdat Köşkü, Revan Köşkü, Mecidiye Köşkü, Sofa Köşkü gibi yapılar göze çarpar. Deniz kenarında bugün artık mevcut bulunmayan başka köşkler de vardı. Bunlardan,

tam Boğaz’a bakan köşkün kapısının iki yanında toplar asılıydı ki, saray adını bu toplardan alır.

“Toplu Kapı” olarak anılan bu yapının yerine Sultan III. Ahmed zamanında inşa edilen ahşap köşke “Topkapı” adı verilmiş, sonraki zamanlarda bu isim, bütün saray için kullanılmaya başlanmıştır.

Topkapı Sarayı’nın adı böyle doğmuştur.

Harem ve saray geleneği

Harem kısmı Koca Mimar Sinan’ın dehasının ürünüdür. Adalet Kulesi’nin ardında kalan ve Haliç’e bakan meyilli arazi üzerinde yer almıştır.

Harem, içinde yaşanacak hayatlar göz önüne alınarak inşa edilmiş gibidir. Sinan yine dehasını göstermiş, meyilli arazinin meylini gidermek için çeşitli çözümler denemiştir.

Öyle bir tarzla inşa etmiştir ki, görülmeden Harem’e sızmak mümkün değildir. Bu yüzden padişahlar bile Harem’e ancak izinle girebilmiştir.

Harem inşa edildikten sonra, Topkapı Sarayı, salt “devlet merkezi” olmaktan çıkmış, bunun yanı sıra padişahın evi haline de gelmiştir.

Cumhuriyetten sonra ise halkın ziyaretine açılmış (1924), böylece “müze-saray” kimliği kazanmıştır.

Başta padişahlar olmak üzere, Osmanlı Devleti’ni yönetenlerin zamanı, yazıldığı gibi zevk u sefa ile geçseydi, böyle baş döndürücü bir hızla yükselebilir, çağının en büyük devletlerinin önüne geçebilir miydi?

Yabancı yazarlar ve bize yabancılaşmış yazarlar gerçek sarayı, gerçek Harem’i değil, “Şark masalları”ndan fıskırması sarayla, Harem’i anlatıyorlar.

Bu yüzden, “Topkapı Sarayı” denince, yabancı yazarların kafasında her türlü entrikanın döndüğü, her gece esrarengiz cinayetlerin işlendiği, zehir şişelerinin elden ele dolaştığı, “cariye” adı altında seks kölelerinin çalıştırıldığı, her türlü zevk, sefahat ve gizemin yaşandığı bir mekân canlanıyor...

Aslında anlatılan Osmanlı sarayı değil, Avrupalı imparatorlarla kralların sarayıdır...

Batılı saraylarda tarih boyunca her türlü ahlâk düşkünlüğü ve insanlık dışı hayatlar yaşanmıştır.

Hâlbuki Topkapı Sarayı’nda hukuk vardır, ahlâk vardır, hayâ vardır, hak vardır, adalet vardır, sınırlar vardır.

Yani Topkapı Sarayı gerek mimari, gerekse yaşayanlar bakımından İslâm’ın ruhuna uygundur.

Öncelikle günde beş vakit ezan okunup namazlar cemaatle kılınır, Hırka-i Saâdet Dairesi’nde yirmi dört saat Kur’an okunurdu...

Öte yandan Topkapı Sarayı padişahın hem evi, hem bürosu, hem de devlet merkeziydi.

Dinî hayat çoğunlukla şeyhülislâm tarafından denetlenir, namazda, oruçta ihmal olup olmadığı gözlemlenirdi.

Harem, Batılı romancıların anlatımında ısrarla işlendiği gibi bir entrika merkezi değil, özenle seçilmiş, her türlü sınavdan geçirilmiş, ahlâki duruşu belirlenmiş, güvenilir birkaç hadım “Harem Ağası” dışında, hiçbir erkeğin giremeyeceği müstesna bir yerleşim ve yaşam birimiydi.

Fatih’le birlikte saray teşrifatında köklü değişikliklere şahit oluyoruz. Meşhur “Kanunnâme”siyle pek çok konuya düzenleme getiren Fatih, saray geleneğini de değiştirmiş, birtakım teşrifat kuralları vazetmiş ve Edirne Sarayı’nın planları da buna uygun şekilde değiştirilmiştir.

Topkapı Sarayı'nın planları da yeni teşrifat kurallarına göre oluşturulmuştur. Birbiri ardına sıralanan avlulardan oluşan bu planda, “Harem”, duvarlar arasında ayrı bir bölüm halindedir.

Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı'nı, Sultan I. Abdülmecid, Avrupa mimari üsluplarının bir karışımı olarak (Zat-ı devletleri iflah olmaz bir Avrupa hayranıydı ve hayranlığını inşa ettirdiği saraya da yansıtmişti) Ermeni mimar Garabet Amira Balyan ile oğlu Nigoğos Balyan'a 1843-1855 yılları arasında inşa ettirdi.

Yeni saray beş milyon altına mal oldu. Üç milyonu Batı'dan borç alınarak sağlandı. Bu yüzden Osmanlı maliyesi ödeme güçlüğüne girdi. O tarihe kadar her ayın sonunda ödenen memur maaşları, önce on beş gün ertelenerek her ayın on beşinde, daha sonra ise 3-4 ayda bir ödenmeye başlandı.

Kadere bakınız ki, Sultan Abdülmecid beş milyon altına mal olan mükellef sarayında sadece altı ay yaşayabildi.

Bediüzzaman, “Hırs sebab-i hasarettir” (ihtiras mahrumiyet acısı getirir) demekte ne kadar haklı...

Düşünün ki, yeni sarayda beş bin üç yüz yirmi kişi hizmet veriyor...

Bunlarla birlikte, yıllık iki milyon sterlini bulan işletme giderleri de var...

İflas etmiş bir mali yapı için bu korkunç bir meblâğdır.

Nitekim V. Murad'ın ardından padişah olan Sultan II. Abdülhamid, sarayın kadrosunu en aza indirdi. Dolmabahçe Sarayı'nda sadece 236 gün oturduktan sonra da daha küçük bir mekâna, “konak” olarak tanımlanmaya daha müsait bir eve, Yıldız Sarayı'na taşındı.

Böylece, hem mimari hem de şatafat açısından, ilk Avrupai saray olan Dolmabahçe Sarayı boş kaldı.

Boş kalmalıydı; zira bir ihtiyacın değil, Osmanlı'nın son dönemlerinde kapıldığı Batı hastalığının (gösterişçilik) ürünüydü.

Dolmabahçe Sarayı'nın "gösteriş" ürünü olduğu o kadar bellidir ki, büyüklük açısından değil ama lüks ve ihtişam açısından kıyaslandığında, Topkapı Sarayı, "müştemilat" gibi kalmaktadır.

Fatih zamanındaki Topkapı Sarayı'na asıl manasıyla "saray" demek güçtür çünkü homojen bir mimariden bile mahrumdur. Fatih kendi zamanının ihtiyaçlarını karşılayacak birkaç bina inşa ettirmiş, ondan sonra gelen padişahlar birtakım eklemeler ve bezemelerle bu binayı "saray"a dönüştürmüştür.

Dolmabahçe Sarayı'nın garip kaderi

Dediğimiz gibi, sarayların en muhteşemi ve Batılı anlamıyla "saray" demeye en elverişli olanı, hiç kuşkusuz Dolmabahçe Sarayı'dır.

Dolmabahçe Sarayı'nın 1856'da tamamlanmasıyla yönetim buraya taşınmış, 1877 yılında Yıldız Sarayı'na geçmiş, saltanat kaldırılana kadar (1922) hem Dolmabahçe Sarayı hem de Yıldız Sarayı dönüşümlü olarak kullanılmıştır.

Batı ile ilişkilerin yoğunlaştığı 19. yüzyılda, Boğaziçi'nde bir prestij yapısı olarak inşa edilen Dolmabahçe Sarayı, İstanbul'daki üçüncü büyük saraydır.

Aynı mimar tarafından bir batında inşa edildiği için Topkapı Sarayı'nda gördüğümüz çeşitlilik burada yoktur. Homojen bir yapıdır. Batı etkisini yansıtır.

Dış ve iç süslemeler gelenekselin tamamıyla dışındadır. Topkapı Sarayı'ndaki azametli sadelik burada yerini bunaltıcı bir gösterişçiliğe bırakmıştır.

Sarayın bulunduğu bölge, önceleri, “Beşiktaş” olarak anılırken, deniz doldurulup yapılaşmaya müsait hale getirildikten sonra “Dolmabahçe” adını almış, saray da bu isimle anılmıştır.

Dolmabahçe Sarayı; Saat Kulesi, Kapı Bahçeler, Selâmlık, Harem Dairesi, Camlı Köşk, Saat Müzesi, Taş Hazine bölüm ve odalarından oluşmaktadır.

Selâmlık bölümünde (yönetim merkezi); Medhal Salon, Kristal Merdiven, Süfera (sefirler) Salonu, Elçi Kabul Odası, Zülvec-heyin Salonu, Kütüphane, Hünkâr Hamamı, 49 Numaralı Oda (ya da Müzik Odası), Değerli Eşyalar Salonu ve Muayede Salonu bulunmaktadır.

Harem Dairesi olarak adlandırılan bölümde ise; Harem Koridorları, Kırmızı Oda, Mavi Salon, Pembe Salon, Yatak Odası, Sarı Salon ve bir oda daha yer almaktadır.

Saray, gümüş ve metal eserler, seramik ve porselenler, cam ve kristal eserler, tablolar, mobilyalar ve dokuma eserler ile donatılmıştır.

Sarayın Osmanlı Hanedanı’na mensup en son sakini Büyük Millet Meclisi tarafından halifelîğe atanan Abdülmecid Efendi’dir. Fakat onun da ikameti uzun sürmemiş (hiçbir hanedan üyesinin burada uzun süre oturamaması ne garip), 3 Mart 1924’te hilafet kaldırılınca tüm hanedanla birlikte sarayı terk etmek zorunda kalmıştır (sürgün yolları).

Nihayet Atatürk...

Atatürk’ün emriyle hazırlanan 431 sayılı kanunla Dolmabahçe Sarayı ile birlikte Osmanlı Hanedanı’nın tüm saraylarına, kasırlarına, köşklarine ve mallarına el konmuştur...

Böylece saray “millete intikal etmiş”, Atatürk, 1927 yılından öldüğü güne kadar Dolmabahçe Sarayı’nı hem bürosu hem de ikametgâhı (evi) olarak kullanmıştır.

Atatürk'ün denize bakan cephede bulunan yatak odası, Dolmabahçe Sarayı'nın en önemli ve görkemli odalarından biridir.

Muhteşem perdeleri iki farbelalı olup Hereke kumaşındandır. Duvarda "Dört Mevsim" adlı tablo ile Alivazosky imzalı çok kıymetli bir tablo asılıdır.

Ne hikmetse bu görkemli saray, yaptıranı dâhil olmak üzere kimseye yâr olmadı.

Çırağan Sarayı

Beşiktaş ve Ortaköy arasında bulunan bölge eskiden "Kazan-ıoğlu Bahçeleri" diye ünlenmiş bahçelerden oluşmuştu...

Lâle Devri döneminde en nadide lâleler burada yetiştirilirdi.

Lâle Devri Padişahı III. Ahmed buradaki bahçeleri Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya hediye edince İbrahim Paşa bir saray yavrusu inşa ettirip eşi, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'a armağan etti.

Bu sarayın çevresinde, zaman zaman "Çırağan Şenlikleri" adı altında düzenlenen meşaleli gösteriler yüzünden bölge, Farsçada ışık anlamına gelen "Çırağan" ismiyle anılmaya başlandı.

Sultan II. Mahmud 1834'te bu alanı yeniden düzenledi. İrili ufaklı yalıları yıktırdı. Kendisi için bir saray yaptırdı.

Sultan Abdülmecit de bu sarayı yıktırdı (1857). Batı mimarisi tarzında bir saray yaptırmak istiyordu. Ancak ne parası yetti ne de ömrü. 1863'te vefat ettiğinden inşaat yarım kaldı.

İnşaatı tamamlamak Sultan Abdülaziz'e nasip oldu (1871). Ancak Batı mimarisi yerine Doğu mimarisi esas alınmıştı (Kuzey Afrika İslâm Mimarisi).

Sarayın ihtişamını arttırmak için, dünyanın dört bucağından getirilen mermer, porfir, sedef gibi eşsiz, kıymetli taşlar kullanıldı.

Yalnız sahil inşasında 400.000 Osmanlı lirası harcandı. Toplam maliyeti iki buçuk milyon altını buldu.

Bu çok büyük bir para idi ve eleştirileri hak etmişti.

Yeni sarayın özellikle işlemeli kapıları muhteşemdi (Sultan II. Abdülhamid bu kapılardan birini, dostu Almanya İmparatoru Kayzer II. Wilhelm'e armağan etmiştir).

Sultan Abdülaziz son kez 1876 yılının Mart ayında buraya geldi. Ama eleştiriler ve söylentiler bitmiyordu. Dayanamadı, ağır gelmeye başladı, nihayet Çırağan Sarayı'na terk ederek Dolma-bahçe Sarayı'na yerleşti.

1909'da Çırağan Sarayı Meclis-i Mebusan binası olarak kullanılmaya başlandı.

20 Ocak 1910'da Meclis-i Mebusan Salonu'nun üst bölümünde çıkan ve beş saat süren yangında saray yandı. Çok değerli antikalarla birlikte, II. Abdülhamid'in özel koleksiyonu ve V. Murad'ın kütüphanesi de kül oldu.

İstanbul'un işgal yıllarında Çırağan Sarayı harabeleri "Bizo Kışlası" ismiyle bir Fransız istihkâm kıtası tarafından kullanıldı.

1930'da Saray'ın bahçesi asırlık ağaçlar kesilerek futbol sahasına dönüştürüldü.

1946 yılında Saray'ın bodrum katında bulunan Mevlevi derişlerine ait mezarlar, bir istihkâm yüzbaşısının altın aramak için yaptığı kazılarda tahrip edildi. Aynı yıl, çıkarılan bir kanunla Saray İstanbul Belediyesi'ne bırakıldı.

Nihayet onarılıp otele dönüştürüldü.

Yıldız Sarayı

Sultan III. Selim'in (1789-1807) annesi Mihrişah Sultan için yaptırılmış, özellikle Osmanlı padişahı II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından kullanılmıştır.

Beşiktaş ilçesi sınırları içinde yer alır.

Homojen bir yapı değildir. Marmara denizi sahilinden başlayarak kuzeybatıya doğru tüm yamacı kaplayan büyük bir bahçe ve koruluk içine yerleşmiş saraylardan, köşklere, servis yapılarından ve parklardan oluşur.

Kanuni Sultan Süleyman döneminden (1520-1566) beri bu orman padişahların avlanma yeri idi. Sultan I. Ahmed döneminde (1603-1617) padişah bahçeleri arasına katıldı.

Daha sonra ise Mihrişah Sultan'a tahsis edildi.

Değişik zamanlarda, ihtiyaç duyuldukça ana binaya birçok yapı eklendi.

Sultan II. Abdülhamid hem işletme giderlerinin fazlalığı hem de 1876 yılında iki devrime birden sahne olması sebebiyle Dolmabahçe Sarayı'nı terk ederek buraya yerleşti...

Yıldız, Dolmabahçe Sarayı'na göre hem daha gösterişsiz hem de daha korunaklıydı.

Yine de Sultan II. Abdülhamid, suikastten kurtulamadı. Yıldız Camii'nde kıldığı cuma namazından sonra arabası patlatıldı ve ölümden kıl payı kurtuldu.

Buna rağmen Yıldız Sarayı'nı bırakmadı. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı devletin kalbine dönüştü. Tanzimat döneminde siyasi hayatın asıl eksenini oluşturdu ve Bab-ı Âli'yi gölgede bıraktı.

Ayrıca imparatorluğun en zor zamanları da burada yaşandı.

1882'de, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesine ilişkin olarak Yıldız Sarayı'nda oluşturulan özel mahkeme (Yıldız Mahkemesi) Mithat Paşa ile Mahmud Celâleddin Paşa'yı suçlu bulup idama mahkûm etti, ancak II. Abdülhamid bu cezaları sürgüne çevirdi. Belki bu merhameti yüzünden tahtından oldu.

Saray son derece talihsiz olaylara da sahne oldu...

Sultan Abdülhamid'in 1909 yılında 31 Mart Vakası'ndan sonra tahttan indirilmesi üzerine saray darbeciler ve çapulcular tarafından basılıp yağmalandı. Yağmacılar işlerini bitirince iz bırakmak için sarayı ateşe verdiler. Bu yangında büyük hasar gördü. Devletin önemli belgeleri kül oldu. Kim bilir belki de o evraklar bile bile yakıldı.

Bu yağmalama esnasında, Sultan Abdülhamid'e vaktiyle jurnal vermiş veya ajan olarak çalışmış bazı kişilerin kendi jurnallerini arayarak yaktıkları tespit edilmiştir.

Elbette bu sır perdesi de bir gün aydınlanacak ve eminim herkes çok şaşıracaktır.

Harem-i Hümayun

Yukarıda kısaca değindiğimiz Harem-i Hümayun konusunu daha uzun anlatmak gerekiyor. Zira Osmanlı düşmanlarının en çok istismar ettikleri konu budur.

Olumsuz şeyler yazanların çoğu Osmanlı ve kurumları konusunda bilgisizdir. Osmanlı ailesine, Osmanlı insanının yaşam biçimine, sosyal hayatına hem yabancılardır hem de bu konularda son derece yüzeysel bilgilere sahiptirler.

“Batılı” bazı yazarlarla “Batıcı” bazı yazarlar Osmanlı gerçeğini bulma ve sunma konusunda, ayrıca çok isteksizdirler. O kadar ki, “Osmanlı'ya dair” eserlerini yazarken, Osmanlı arşivlerini taramak yerine sadece Avrupalı gezginlere, büyükelçilere ve sarayda hizmet etmiş esirler tarafından kaleme alınmış karalayıcı hatıralara dayanmaktadırlar.

Kaldı ki, romancılar bu kadarlık bir zahmete bile katlanmamakta, kitaplarına salt hayallerini boşaltarak eski deyişle bir nevi “hayal tacirliği” yapmaktadırlar. Doğu'nun egzotik havasından yararlanarak da kitaplarını satmaktadırlar.

“Batılılar”ı biraz olsun anlayabiliyoruz. Fakat Osmanlı cetleri hakkında yapılmış sayısız araştırmaya aldırmadan, hatta onlardan haberdar olma gereği duymadan Batılı hayalperestlerin yazdıklarını “doğru” zanneden “Baticı”ları anlayamıyoruz.

Son zamanların bazı tarihî kişilerinde hiçbir “noksan” aramayan ve yaptıkları her şeyi “elifi elifine doğru” sayan bu zihniyet nedense Osmanlı tarihine ilişkin olaylarda böyle bir tolerans göstermiyor. Tam tersine cımbızla hata arıyorlar.

Şimdi bakalım ki, işin gerçeği neymiş?

“Tarihi Sevdiren Adam” unvanımızdan dolayı, Osmanlı tarihine ilişkin konularda “taraf” olduğumuz şeklindeki ithamları düşünerek, sözü, 1960’larda Topkapı Sarayı’ndaki Harem Dairesi’nin restorasyonunda görev alan insafli Fransız tarihçi Robert Anhegger’e bırakalım...

Robert Anhegger şöyle diyor:

“Onarım esnasında Harem’in Avrupalıların yüzyıllarca yazıp çizdikleriyle hiçbir alakası olmadığını fark ettim. Harem padişahın dilediği kadınla yatması için düzenlenmiş bir kurum değil. Zaten Harem’in mimarisi bu amaca göre düzenlenmemiş. Bu mimari yapı içinde padişahın cariyeleri görebilmesi için kuş olup uçuşması lâzım. Zira kapılar, daireler geçişler başka yoldan Harem’e ulaşmasına izin vermez.

Cariyeler 25 kişilik koğuşlarda kalıyor. Üst katta onlara nezaret eden kalfaların dairesi var. Kalfaların cariyeleri her an çok sıkı denetimi söz konusu.

Padişahın annesi kendi bölümünde, padişahın kadınları ayrı bölümde, padişah ise kendi dairesinde yaşamaktadır. Padişahın kadını annesi seçip oğluna sunmaktadır. Padişahın kalkıp cariyeler bölümüne geçebilmesi imkânsızdır.

Belli ki Harem bir üniversite olarak tasarlanmış. Cariyeler ise o üniversitenin öğrencileridir...

Burada yaşayanların bir dakikası dahi boş geçmiyor, sürekli eğitim görüyorlar. Ayrıca bıçkı, dikiş, nakış gibi el sanatları öğreniyorlar... Cariyeler köle değil, hele cinsel köle hiç değil...

Bence doğru deyim, cariyelerin padişahın evlatlıkları olduklarıdır.”

Bize “Fransız” bir yabancı bunları yazarken, “bizden” pek çok kalem, Harem hayatı hakkında hiçbir inceleme yapmamış birçok köşe yazarı, Harem kaynaklı olarak tüm Osmanlı’yı aşağılayıp incitiyor; sekiz seneye seksen senelik icraatı sığdıran Yavuz Padişah dâhil, neredeyse bütün Osmanlı padişahlarını “seks manyağı bir iğrençlik abidesi” gibi gösteriyor!

Padişah, canı istedikçe Harem’e dalar, karpuz seçer gibi cariyeye seçer, hevesini aldıktan sonra da def edermiş!..

Hadım ağaları ile cariyeler Harem’de aşk yaşarlarmış!..

Bu iddialar, saçma sapanlığı zirveye çıkarmak dışında, tarihçi için bir anlam ifade etmiyor.

Çünkü ne böyle bir padişah var, ne böyle bir Harem ağası, ne cariyeye, ne de böyle bir Harem!..

Uydur uydur yaz!

Bir kere Harem’de “zina” denen illetin “z”sinden söz edilmesi imkânsızdır! Çünkü kamera sisteminden daha güçlü bir “Harem gözetimi” vardır.

Bir yandan ak ağalar, bir yandan kara ağalar, bir yandan valide sultanın, bir yanda kadın sultanların gözcüleri; öte yandan gözdelelerin ve ikballerin gözetimi hiçbir şeyi gizli bırakmaz...

Yani istense bile Harem’de “uygunsuz” yaşamamanın imkânı yoktur.

Ayrıca da Harem hayatına İslâm'ın ruhu hâkimdir. Duvarlar ayetlerle bezelidir. Hadım ağaları ve cariyeler başta olmak üzere Harem halkı dinî kurallara bağlıdır. O kadar ki, kendilerini padişaha bile göstermezler. Öyle yetiştirilirler.

Zaten Harem'deki cariyelerin tek işi seçilene kadar padişah için hazırlanmak ve bu yolda mücadele vermek değildir.

Bazıları musiki ile bazıları oyayla, bazıları resimle, bazıları mutfak işleriyle, temizlikle meşgul olmakta, bazıları da Harem halkına hizmet etmektedir.

Sayıları yerli ve yabancı kimi yazarların abarttığı kadar kalabalık değildir.

“Binlerce” olduğu iddia edilen cariyelerin en kalabalık dönemi Sultan I. Mahmud dönemidir ki, o dönemde bile tüm Harem Dairesi'nde 360 civarında cariye mevcuttur.

Bunların üç yüzden fazlası “berberusta”, “çamaşırcı”, “kahveci”, “bahçıvan”, “hamamcı” gibi isimler alan, çoğunluğu yaşlı ve güzel olmayan maaşlı hizmetçilerdir. Çünkü Harem'de erkek hizmetçi çalışmamaktadır.

Aynı dönemlerde, Avrupa saraylarındaki “hizmetli” sayısı gerçekten “binlerce”dir ve sarayların çoğunda her türlü ahlâksızlık yaşanmakta, envai çeşit cinayet işlenmekte, zehir şişeleri elden ele dolaşmaktadır.

Borjiyalar Hanedanı'nın kadınlarının bir gecelik zevklerine alet ettikleri gençleri, sabaha karşı sarayın yüksek duvarlarından uçuruma attırıp katletmeleri meşhurdur.

Çırak çıkma

Cariyelerin bir kısmı Enderun'da yetişmiş kimsesiz (devşirme) vezirler ve paşalarla evlendirilip saraydan çıkarılmaktadır.

Buna “çırak çıkma” denir...

Yedi sekiz yıl süren Harem eğitiminde iğnenin deliğinden geçirilip kendini her anlamda ispat etmiş birkaçı da padişahların “müstakbel eş”leri olarak ayrılmaktadır.

Sonuçta cariyeler “köle” statüsündedirler...

Sahipleri padişaktır. Padişah isterse onlarla “karı koca” hayatı yaşayabilir. Çünkü “köle” İslâm hukukuna göre, “mal”dan sayılır. “Mal sahibi” malını dilediği gibi tasarruf (kullanma) hakkına sahiptir. Bu usul şimdiki anlayışımıza ters gelebilir, ancak İslâm’a aykırı bir durum yoktur.

Padişahlar, hür ya da köle, İslâm hukukuna göre aynı anda sadece dört kadına nikâh kıyabilir, üzerine “istifraş hakkı” olarak cariede de alabilirlerdi.

Tarih boyunca hiçbir cariyede bu konuda isteksizlik görülmemiştir. Çünkü “padişahın kadını” olmak büyük bir imtiyaz ve şereftir.

Her cariyenin içinde padişahın bir çocuk dünyaya getirip, “kadın efendi”likten “valide sultan”lığa kadar giden tüm “ikbal” yollarını açma hayali vardı.

Harem hayatı konusunda detaylı bir çalışma yapan Prof. Dr. Ahmed Akgündüz şöyle diyor:

“Haremde gayr-i meşru eğlencelerin yapılma imkânı var, bu mümkün; ama Harem gayr-i meşru barları andıran bir mekân değildir. Gayr-i meşru eğlencelerin yapıldığı iddia edilen Hünkâr Sofası’nda bunların yapılmış olması imkânsızdır, çünkü duvarlar ayet ve hadislerle bezelidir. Bu salon, padişahın aile efradıyla bir araya geldiği, hep beraber meşru dairede eğlendikleri mekândır. Anormal olan, zinadır. Ben o yoktur diyorum. Abartma diyenler aksini ispat etsin.

Eşcinsellik iddiaları ise külliye yalandır! Bu konuda, ‘İsteddiği an, endamı, boyu bosu, gözünün rengiyle bütün dünya güzelleri

önünde ve meşru dairede emrinde olan bir padişah niye gayr-i meşru daireye girsin?’ diyen Nihad Sami Banarlı hocama tamamıyla katılıyorum.”

Yükselme şartları: Zekâ-beceri-sadakat

Padişahın hem devlet işlerini koordine ettiği hem de özel hayatını sürdürdüğü saray, aynı zamanda “Enderun” kısmı ile erkeklerin, “Harem” kısmı ile kadınların eğitim gördüğü bir merkez hüviyeti taşıyor.

Buralarda yükselebilmenin tek şartı zekâ ve beceridir. İltimasın hiçbir türüsü yoktur.

Harem’e alınan cariyeler öncelikle dinî konularda bilgilendirilir. Saray terbiyesi alır, din ve dünya ilimlerini öğrenir, bıçkı, dikiş, nakış, dantel, oya, örgü gibi el sanatlarında ustalaşmaları sağlanır. Terbiye ve nezaket konusunda üzerlerine yoktur. Güzel konuşur, aheste yürürler. Son derece de zariftirler.

Ancak piştikten, kıvam bulduktan sonra “cariye” olarak anılır, cariyelikten yine pek çok sınavı başarıyla geçmesi şartıyla “kalfâ”lığa, oradan “usta”lığa, nihayet talihi de yaver gittiği takdirde “haseki”liğe (padişaha eş olmak) yükselirdi.

Harem’e kabul edilen her “acemi”ye önce görünüşüne uyan yeni bir isim verilir, o isimle çağrılırdı.

Hatta yeni ismi, kendisi ve diğerleri tarafından ezberlenmesi için, bir kâğıda yazılıp göğsüne iliştilirdi.

Çünkü cariyelere verilen Çeşm-i Ferah, Hoşnevâ, Handerû, Ruhisâr, Neş’e-yâb, Nergis-eda gibi isimler kolay akılda tutulacak cinsten değildi...

Cariyeler kalfalar tarafından terbiye edilirdi. Okuma yazmanın yanı sıra hitabet (güzel söz söyleme sanatı), nezaket, hürmet,

hareket (durma, oturma, kalkma, yürüme, bakış, eda) gibi ince-likler öğretilirdi.

Ayrıca tüm görgü kuralları ezberletilir, kiminle nasıl konuşa-cağından tutun, kime nasıl hitap edeceğine kadar pek çok ince-likle donatılırdı.

Hatta bu konularda kendi aralarında defalarca prova yaparlardı.

Cariyelere sürekli dinî telkin de yapılır, Müslüman olmaları sağlanırdı.

Bir kere Müslüman olduktan sonra ise “Müslümanca yaşa-mak” mecburiyetinde idiler. Açılıp saçılmazlardı. Zaten Harem Dairesi kışın iyi ısıtılamadığından (ocak ve mangallarla ısıtılırdı) dolayı ince ve dekolte giyinmeye, açılıp saçılmaya müsait değildi.

Müslüman olduktan sonra, cariyeler namaz kılmak, oruç tut-mak, tüm ibadetlerini yapmak ve günün belirli saatlerinde mut-laka Kur’an okumak mecburiyetinde idiler.

Bu konuda Sultan Mehmed Reşâd’ın Harem öğretmenlerin-den Safiye Hanım’a (Ünüvar) verdiği talimat ilginçtir:

“Namaz kılmayanlara, oruç tutmayanlara, verdiğim tuz ve ekmeği haram ediyorum. Bu iradem hoca hanım tarafından sa-ray kadınlarına söylensin.”

Bunun üzerine Safiye Hanım, dershanesinin kapısına şu lev-hayı asmıştı:

“Namaz kılmayan, oruç tutmayan sınıfa giremez.”

Peki, cariyeler ömür boyu sarayda kalırlar mıydı?

İsteyenler evet, kalabilirlerdi...

Ama eğer acemilikten kalfalığa yükselmiş bir cariyeye, evlenip saraydan çıkmak isterse, bu istekleri dikkate alınırdı...

Bunun için bir kâğıda, “Kulun isteği murad (evlenmek), ihsan Efendimizindir (padişahımızdır)” diye yazması ve altını imza-layıp Harem’in görünür bir yerine koyması yeterliydi.

Ondan sonra da padişaha görünmemek için odasına kapanırdı. Talep padişaha ulaştırılır, padişah da münasip gördüğü takdirde çeyizini yaptırır, gerekli parayı verir ve uygun bir kısmet çıkar çıkmaz da evlendirirdi.

Zaten cariyelik (kalfalık, ustalık) süresi genel olarak dokuz yıl civarındaydı. Bu süreyi dolduranlar otomatik olarak âzâd edilirdi, ellerine “Çırağ Kâğıdı” denen bir belge verilerek saraydan ayrılmalarına izin verilirdi (Ayrılmak istemeyenler ya Harem’de kalır işlerine devam ederler ya da Eski Saray’a gönderilirlerdi).

Buna “çırak çıkma” denirdi.

Böylece eski cariye “âzâd” edilmiş, yani ona özgürlüğü verilmiş olurdu. Ama sarayla irtibatını hiç kesmezdi.

Sarayın eli üzerlerinden hiç çekilmezdi...

Bayramlarda hediyeler gönderilir, “baba evini ziyaret” eder gibi, saraya gelip el öperlerdi.

Eşini kaybeden eski cariyelere maaş bağlanırdı. Eşi sağ olduğu halde geçim darlığına düşenler gözetilirdi.

Bunlar yerleştikleri mahallelerin kadınlarına öğretmenlik yapar, böylece “saray kültürü” görgü, bilgi ve nezaket tüm ülkeye yayılırdı.

Yerleştikleri bölgelerde bunlar “saraylı”, yahut “saraylı ana” olarak anılırlardı.

Bölge kadınlarına, özellikle de fakir kızlara gerçekten de “annelik” yaparlardı.

Şimdi burada eski Osmanlı nezaketinden söz etmezsek, bölüm eksik kalacak.

Ama “makale tadında” bahsedelim.

Makale tadında:

Osmanlı nezaketi

İslâm Peygamberi, hicret ettiği Yesrib’in adını “Medine” olarak değiştirirken, kuşkusuz “medeniyet” vurgusu yapmak istemişti...

“Müslüman medeni insandır” demeye getiriyordu.

“Medeniyet” aynı zamanda “edeb”dir, “nezaket”tir, “sabır”dır, “hoşgörü”dür, “tevazu”dur, “yardımlaşma”dır; hülâsa kaba saba-lıktan “idrak ve inşa kültürü”ne geçmektir.

Bunlar, “Devr-i Saâdet” orijinli yaşam biçiminde, Osmanlı ceddimizin “olmazsa olmaz”larıydı...

Toplumsal hayat “edeb”, “nezaket”, “sabır”, “hoşgörü”, “te-vazu”, “yardımlaşma” gibi kavramlarla çerçeveliydi.

Şimdiki gibi sokakta bağırır, aşırı el kol hareketi yapmaz, muhatapını küçümsemez, onunla alay etmez, kusurlarını yüzüne vurmaz, bedensel kusurlarla istihzaya kalkmaz, bağırarak konuşmaz, toplantılarda ulu orta ciklet çiğnemez, kimseyi “hey”, “hişt”, “baksana”, “lan-len-ülen” diye çağırır, sokak ortasında ıslık çalmaz, kimseye rahatsızlık vermezlerdi.

Politikacılar gibi rakiplerine hakaretler yağdırmaz, aileyi işin içine katmaz, ekran “hoca”ları gibi saygısızlık yapmazlardı.

Yazık ki, topluma örnek olması gereken isimler bile asgari nezaket kurallarına riayet etmiyor artık...

Farkında mısınız bilmiyorum ama iyiden iyiye kabalaştık...

Nezaket kültüründen mahrum yetiştirilmiş gençlerimize “Eski Dünya Masalları” gibi geleceğini bile bile, “Eski Türkiye”nin dil-lere destan nezaketinden bahsetmek istiyorum...

Belki bir nebze derde deva olur.

Bu çerçevede belirtmeliyim ki, Osmanlı atalarımız, tanışınlar tanımasınlar, “Gülümseyiniz, mü’minin mü’mine gülümsemesi sadakadır” hadisi ve “Selâmı yayınız” tavsiyesi çerçevesinde, karşılaştıkları herkese gülümseyerek selâm verirlerdi...

Tanıdıklarına ayrıca hal hatır sorarlar, aile efradına (ailenin diğer bireylerine) selâm yollarlardı.

Böylece gönüller birbirine ısınır, geniş anlamli toplumsal bir mutabakat oluşurdu. Osmanlı gerçek anlamda bir “barış ve kardeşlik toplumu”ydu.

“Tevazu” (bunun yerine “alçak gönüllü”yü uydurduk ama gön-lün alçağı olmaz, gönüller daima yüksektir) ve “doğallık” sıradan meziyetler sayılırdı. Hayata “sevgi, ilgi” kaynaklı yaygın bir “yardımseverlik” hâkimdi.

“Küstahlık” nedir bilinmez, büyüklerin sözü kesilmez, bilgiçlik taslanmaz, ar, namus ve hayâ gibi kutsallar görmezden gelinmezdi.

Kadınlara karşı, dinamiklerini imandan alan derin bir hürmet beslenirdi. Erkek ve kadın arasında mutlak surette bir mesafe vardı.

Sokakta karşılaşılan kadına asla dik dik bakılmaz, derhal başlar öne inerdi. Kadının sokakta rahatça yürümesi için, erkekler kendilerini hafif alargaya çekerler, kadına yol verirlerdi. (Sonra nasıl olduysa bu durum tersine döndü. Köylerde kadınlar erkek-lere yol vermek için kenara çekilip çömelmeye başladılar.)

Her kadın toplumsal edebin bir gereği olarak anne, teyze, hala ve bacı olarak görülürdü. Onları rahatsız edecek en küçük davranışta bile bulunulmaz, bulunanı toplum müthiş şekilde yadırgar, büyükler derhal müdahale ederlerdi.

Lady Craven erkeklerin kadınlara karşı saygısını “aşırı” bile bulduğunu itiraf ettikten sonra, “Türklerin kadınlara karşı olan muameleleri bütün milletlere örnek olmalıdır” diyor.

Osmanlı toplumunda “nemelâzımcılık” yoktu. En azından bu kadar yaygın bir hastalık değildi. Tüm toplum, kaynağı din olan geleneklerin bekçisiydi...

Geleneksel yapının bozulmaması için herkes üzerine düşeni yapar, bir bakıma her vatandaş “gönüllü polis” gibi çalışır, herkes “vatandaşlık” sorumluluğunu yerine getirirdi.

O kadar ki, mahalle kabadayıları bile, toplumsal düzene bekçilik ederlerdi (Tophane kabadayılarına bir de bu çerçeveden bakın).

Osmanlı toplum hayatı konusunda Avrupalı gezginlerin sayısız tespitleri olmuştur. Meselâ Guer şöyle diyor:

“Türklerin pek mükemmel görgü kuralları vardır. Hepsine can ü gönülden riayet ederler. Birbirleriyle karşılaştıklarında sağ ellerini göğüslerine götürmek suretiyle selâmlaşırlar. Muhataplarına, müjdeleyici bir surette, yani rütbe ve mevkilerine göre paşa, ağa-bey ve sultan gibi vasıflarıyla hitap ederler.”

Meşhur Fransız gezgin Brayer:

“Türk halkının üstü başı çok temizdir. Hâl ve tavırlarında büyük bir asalet, yüzlerinde tatlı bir sükûnet ve nezaket vardır! Konuştukları dil hoş ve ahenklidir... Sohbet edenlerin ifadeleri veciz, telaffuzları tertemizdir! Tebessümlerine incelik, el hareketlerine zarafet ve sadelik hâkimdir...”

Fransız müellif Dr. Brayer, 1830’larda geldiği İstanbul’da tanıdığı Osmanlı toplumunun bireylerini şöyle tasvir ediyor:

“Yabancıları en çok hayrette bırakan şey, birkaçının birden konuşmayıp yalnız birinin söz söylemesidir...”

Konuşan, umumiyetle sözünü kısa tutar. Dinleyen de, söz bitene kadar sabreder. Birbirlerine karşı fikirlerini hürmetle savunurlar...

Söylenen sözlerde herhangi bir fenalık, koğuculuk, iftira gibi kötülükler ve edebe aykırı lâubâlilikler yoktur.”

Sözü Avrupa’da eşine rastlanmayan bir konuya getiriyor:

“Yaşlı ve büyüklere karşı hürmetle onların hakkına riayet, hayal edilemeyecek bir nezâket içindedir...

Diyebilirim ki, Osmanlıların ahlâki hususiyetleri, insanı adeta teshir eder, büyüler. Yürüyüşlerinin serbestlik ve ihtişamı, misafir kabullerindeki güler yüzlülükleri ve nihayet selâmlığa girip çıkarken riayet ettikleri teşrifat kurallarının zarafeti karşısında hayran olmamak elde değildir.”

Bu meziyetlerimizden bugüne ne kaldı?..

Türkiye’de, “Çocuk Kalbi” ismiyle ünlenmiş romanın yazarı da olan meşhur İtalyan romancı Edmondo de Amicis, iki ciltlik “Costantinopoli” (1877) isimli eserinde, Osmanlı’yı “Avrupa’nın en nazik, en kibar ve en hoşgörülü toplumu” ilan ediyor:

“Tetkik ve tespitlerime göre, İstanbul’un Türk halkı, Avrupa’nın en nazik ve en kibar topluluğudur...

Koca şehrin en ıssız sokaklarında dahi bir yabancı için hiçbir hakaret ve zarara uğrama tehlikesi yoktur...

Hatta namaz vakitlerinde bile camileri gezmek kabildir! Bu ziyaretlerde bir yabancı, kiliselerimizi dolaşan bir Türk’ten daha çok hürmet ve riayet görebileceğinden emin olabilir.

Halk arasında küstahça bir bakış şöyle dursun, fazla meraklı bir bakışa bile hiçbir zaman tesadüf edilmez. Kahkaha sesleri gayet nadirdir. Sokakta kavga eden ayak takımı da enderdir. Kapı, pencere ve dükkânlardan hiçbir kadın sesi aksetmez.”

Du Loir ise yıllarca incelediği toplumsal yapımızı bize şöyle aktarıyor:

“Hristiyan memleketlerinde pek yaygın olan küfürbazlık, öfke ve intikam hissi Türklerde yoktur. Çünkü bunlar içki ve kumarın kıskırttığı alışkanlıklardır. Osmanlılar için içki ve kumar da meçhuldür...

Sokaklarında da evlerinde de hiçbir küfür sözü işitilmez. Bunun yüzümüzü kızartacak ve bizi hayrete düşürecek tarafı ise, Osmanlıların yalnız ağızlarında değil, lisanlarında da küfür kelimelerinin bulunmayışıdır... Onlar yalnız ‘Vallahi’ şeklinde Allah’a yemin ederler.”

Du Loir haklı. Osmanlıların hayreti bile zikirdi. Şimdi olduğu gibi “Vaaaav yaaaa” diye Amerikan kırması çılgınlıklar atılmazdı...

Duygularını “Allah Allah”, “Fesühbanallah”, “La ilahe illallah”, “Tövbe estağfurullah”, “Neuzubillah”, “Hasbinallah” gibi kelimelerle ifade ederlerdi.

Sakınmak istediklerinde “Neuzubillah” çeker, her işe “Bismillah” ile başlardı.

Öfkelenmeleri halinde “Ya sabır” der, haksızlığa uğramaları karşısında “Hasbinallahü ve ni’mel-vekil!” diyerek Allah’ı kendilerine “vekil” kırlardı.

Kızdıklarında en çok, “Lâ havle” (velâ kuvvete illâ billâhi’l aliyi’l azim) çekerler, beddua yerine “Hay Allâh derdini alsın!” türünden dua mırıldanırlar, şaşkınlıklarını “Fesühbanallah!” eşliğinde yenerler, damarlarına basıldığında “Yâ sabır!” diyerek sabır kuvvetine sığınırlardı.

Tekke ve zaviyelerin duvarlarında teselli edici levhalar asılıydı:

“Bu da geçer ya hû!”, “Vazgeç ya hû!”, “Hoş gör ya hû!”

Ticarethanelerin duvarlarını “Errizku alellah”, “Tevekkeltü alellah” gibi itikadi levhalar süslerdi...

Toplum “yaşamak” ve “yaşatmak” temelinde yücelmişti. Bu yüzden cinayete pek rastlanmazdı. Oysa aynı dönemde düello, (iki kişinin birbirlerini öldürmeleri) Avrupa hükümetleri tarafından “yasal” sayılırdı...

“Bunlardan geriye ne kaldı?” diye sormak yerine, “bunlardan geriye ne bıraktık?” diye sormak gerektiğini düşünüyorum.

“İnşa” eden, “ihya” eden bizdik!..

Ne olduysa oldu, hayatımızı tersyüz ettik: “İnşa”dan (yapmak) “ifna”ya (yok etmek-tükenmek), “ihya”dan (güçlendirme-daha iyi bir duruma getirme) “tahrib”e (harap etme) geçtik.

O gün bugündür tükeniyoruz.

Harem’in yöneticisi: Valide Sultan

Harem’in yöneticisi tahtta bulunan padişahın annesidir. (Valide Sultan). Bütün Harem valide sultana bağlıdır. Valide sultan sadece Harem’de değil, tüm sarayda büyük itibar sahibi idi. Herkes onu sayar ve ondan çekinirdi. Bütün işler onun talimatına uygun yapılırdı. Valide sultanlar padişahı fazla tahsisat alırlar, bir kısmıyla hayır eseri vücuda getirirlerdi.

Törenler ve Harem’e kabuller de valide sultan tarafından planlanırdı. Padişah bile Harem’e gideceği zamanı ona haber vermek ve bir bakıma ondan izin almak zorundaydı (Fatih Kanunnâmesi’ne göre padişahlar haftada sadece üç gün Harem’e gidebilirdi.) Harıçteki işler valide sultan tarafından tayin edilen ve “Valide Kethüdası” denen bir memur tarafından halledilirdi.

Valide sultan dairesi, padişah dairesinden sonra, sarayın en büyük ve en önemli mekânı idi. Daireye bir bekleme odasından girilirdi. Girişte cariyeler nöbet beklerdi.

Valide dairesi, yüksek kubbeli bir sofa, küçük bir yatak odası ve ibadet odasından oluşur. Sofanın duvarlarının alt kısımları çini, üst kısımları manzara resimleriyle süslenmiştir. Sedef kakmalı gömme dolapları ve kapı kanatları vardır.

Yatak odasında bir ocak, bir de çeşme bulunmaktadır. Duvar dipleri kadife sedirlerle donatılmıştır. Valide sultanlar yemeklerini bu odada yedikleri için bir de sofra kurulmuştur. Sofra takımları nefistir.

Yatak odasının kapısının yanında, mermer üzerine yazılmış şöyle bir dua yazılıdır:

Lâ ilâhe illallah, Muhammedun Resûlullah

Dem bedem saat besaat bâd ikbâlet fizûn

Düşmenet çün şişe-i saat bemişe ser nigûn

Bu ocağın dâim sünbül izhâr eylesün

Sahibine hazret-i Hak nârı gülzâr eylesün.

(Allahü Teâlâ'dan başka ilah yoktur, Muhammed (aleyhisselâm) O'nun Resûlüdür. Her ana her saat talihin yükselsin. Düşmanın, saat şişesi gibi baş aşağı olsun. Bu ocağın daimî olan dumanı sünbül gibi görünsün. Sahibine Hazret-i Hak, ateşi gül bahçesi eylesin.)

Yatak odasının 17. yüzyıl İznik çinçiliğinin son kaliteli ürünleriyle kaplı duvarlarında, çiçekler fişkıran şadırvan motifleri kullanılmıştır. Solda ahşap, altın yaldızlı, kabartmalı ve üstü dört sütuna dayalı parmaklıkla çevrili alanı yatak yeridir.

Yatak odasından mermer söveli ve demir şebekeli bir zar ile geçilen ibadet odası da benzer görünüşlüdür. Duvarında çiniden bir Kâbe tasviri vardır.

Ölen ya da tahttan indirilen padişahların anneleri, emrindeki cariyeleri ile birlikte bu daireyi boşaltarak yeniden Beyazıd'daki Eski Saray'a yerleşir ve kendilerini tamamen hayır işlerine verirlerdi.

Harem'de cariyeler

Bazı romanlarda (özellikle yabancıların kaleme aldığı) ve filmlerde cariyeler "padişahın odalığı" olarak gösterilir, ancak bunun gerçeğe ilgisi yoktur.

Gerçek şu ki, Harem'deki cariyelerin çoğu saray içi hizmetlerde değerlendirilmiştir.

Sarayında en çok cariyeye bulunduran birkaç padişah'tan biri olan Sultan I. Mahmud zamanındaki listeye bir göz atmak bile cariyelerin ne tür işlerde istihdam edildiklerini anlama konusunda bir fikir verebilir...

Kilerde görevli cariyeye (hizmetli) sayısı 17;
Külhanda (hamamın yakılması ve temizliği işinde) 6;
Harem'deki makam sahiplerinin hizmetinde 23;
Şehzade Osman Dairesi'nde 19;
Şehzade Mehmed Dairesi'nde 14;
Şehzade Mustafa Dairesi'nde 13;
Şehzade Beyazıd Dairesi'nde 12;
Şehzade Numan Dairesi'nde 14;
Şehzade Mustafa Dairesi'nde 7;
Baş Kadın Dairesi'nde 20;
İkinci Kadın Dairesi'nde 11;
Üçüncü Kadın Dairesi'nde 14;
Dördüncü Kadın Dairesi'nde 8;
Beşinci Kadın Dairesi'nde 10;
Hazinedar Kadın Dairesi'nde 13;
Baş İkbal Dairesi'nde 6;
İkinci İkbal Dairesi'nde 6;
Üçüncü İkbal Dairesi'nde 4;
Dördüncü İkbal Dairesi'nde 5;
Diğer görevlerde 230
Toplam 456 cariyeye.

Kiler görevlisi cariyelerin listesi:

Fatma 30 akçe;
Rukiyye 25 akçe;

Aîşe 20 akçe;
 Hatice 20 akçe;
 Safiye 20 akçe;
 Rukiyye 20 akçe;
 Emine 15 akçe;
 Rukiyye 10 akçe;
 Hanife 10 akçe;
 Hüsnişah 10 akçe;
 Ümmühan 10 akçe;
 Zeliha 5 akçe;
 Emine 5 akçe;
 Aîşe 5 akçe;
 Fethiye 5 akçe;
 Fâtıma 5 akçe;
 Mehrinâz 5 akçe.

Külhancılar ve diğer cariyeler:

Câmeşuy Ustanın Cariyesi Abide 5 akçe;
 Çaşnigir Ustanın Cariyesi Rukiyye 5 akçe;
 İkinci Hazinedarın Cariyesi Hanife 5 akçe;
 İkinci Câmeşuy Ustanın Cariyesi Aîşe 5 akçe;
 İkinci Hazinedarın Cariyesi Münevver 5 akçe;
 Şehnâz Kalfa'nın Cariyesi Hubz-dar 5 akçe;
 İkinci Hazinedarın Cariyesi Mehrinâz 5 akçe;
 Fâtıma Kadın 5 akçe;
 Mustafa Ağa'nın Cariyesi Nâzende 5 akçe;
 Gülçin Kalfa'nın Cariyesi Hafife 5 akçe;
 Cüce-i Ümm-i Gülsüm 15 akçe;

Çeşmisiyah 15 akçe;

Zeyneb 5 akçe;

Hanife 5 akçe;

Hatice 5 akçe;

Yani Harem’de çalışan cariyeler günümüzde hizmetçi olarak çalışan kadınlar gibi, gündelik ücret alırlardı.

Oysa “köle” statüsünde idiler. Bu itibarla efendileri ayrıca ücret ödemek zorunda değildi. Avrupa saraylarında da uygulama böyle idi. Ancak Osmanlılar “kul hakkı” kavramının üzerine titrerlerdi. Bu yüzden her emeğin karşılığını ayrıca öderler, onlara “köle” olduklarını hissettirmemeye çalışırlardı.

Harem’de eğitim-öğretim

Harem içinde eğitim, Enderun’da olduğu gibi, yedi sekiz yıllık bir süreçtir.

Başarılı olanlar bir üst eğitime geçerler. Bu sistem içinde yükselen kadınlar farklı bilgi ve becerilere sahiptirler.

Evlenip saraydan çıktıklarında (çırak çıkma) yerleştikleri mahallenin önderi olabilecek kifayet (yeterlilik) ve dirayette (dayanıklı, kararlı) yetişirler.

Osmanlı padişahları, annelerinin (valide sultan) beğenip seçtiği bazı cariyelerle karı koca hayatı yaşamışlar, hamile kalanlara “kadın sultan” payesi vererek özel daire tahsis etmişler.

“Devşirme sistemi” ile devşirilen erkekler, Enderun’da terbiye edilerek nasıl Osmanlı Devleti’nin askerî ve idari en üst makamlarına yükselme imkânı kazanırlarsa, Harem’de eğitilen cariyeler de, zekâ, ahlâk, güzellik ve maharetlerine göre, önce Harem dairesinde “acemî”, sonra “cariye”, ardından “kalfa”, nihayet “usta”, padişahın annesi tarafından seçilmeleri halinde ise “gözde-ikbal-kadın

efendi-haseki sultan” olur, oğulları Osmanlı tahtına çıkarsa, “valide sultan” payesine yükselirler.

Padişah eşlerinin hemen hemen hepsinin odasında bir kitaplık bulunur, özellikle tarih çok okunur.

Günleri okumakla ve okudukları kitaplar üzerine sohbet etmekle geçer.

Harem’in büyük bölümü padişah ve ailesinin hizmetini gören cariyelerden oluşur.

Harem’de bazen (özellikle Fatih döneminde) sayıları 400-500’e ulaşan cariyelerin yüzde 90’ı bu gruba mensuptur.

Bunların padişah ve ailesinin hizmetlerini görme dışında görevleri yoktur. Hele padişahla karı koca hayatı yaşamaları söz konusu bile değildir.

Bunlar daha ziyade, günümüzde varlıklı ailelerin evlerinde çalışan hizmetçilerden farksızdılar.

Sadece günün birinde valide sultan tarafından seçilip padişah tarafından da onaylanmak şartıyla padişaha “eş” olabilme şansına sahiptiler...

Kızlarının sırf bu şansı yakalaması için, Avrupalı pek çok aile, günün birinde kızlarının Harem’e alınacağı hayali ile yaşamışlardır.

Osmanlı Devleti’nde Darü’s-saâde (Saâdet Evi), İffet-Saray-ı Şahane, Harem-i Has, Saray-ı Duhteran, Harem-i İsmet-Makrun gibi isimlerle de anılan Harem ve Harem hayatı kesin olarak bilinmese de Edirne’nin alınmasıyla Edirne Sarayı’nda başladığı genelde kabul edilir.

Harem’in kapısının üzerindeki levhada, “Ey iman edenler, evlerinizin dışındaki evlere izin istemeden ve orada sakin olanlara selâm vermeden girmeyiniz. Böyle hareketiniz sizin için daha hayırlıdır” ayeti yer alır.

Osmanlı devlet teşkilâtında Harem-i Hümayun tabiri hem Harem’i hem de Enderun’u içine alır. Enderun, padişah, saray ve devlet hizmetinde erkeklerin mekânı, Harem ise “padişah evi”nin yanı sıra, sultanların ve cariyelerin eğitim müessesesidir.

Bu bakımdan Harem’e “kadın üniversitesi” de denebilir.

“Dünyada bir eşi daha yok”

Amerikalı uzman Leslie Peirce, Harem hakkında arşiv belgelerine dayanarak on yılda hazırladığı doktora tezinde,

“Biz Batılılar İslâm toplumunda cinselliği saplantı haline getirmek gibi eski ama güçlü bir geleneğin mirasçılarıyız.

Harem, Müslüman cinsel duyarlılığı üzerine kurulu Batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın simgesidir.” dedikten sonra şöyle devam ediyor:

“Hanedan ailesi üyeleri için Harem bir ikametgâhtı. Sultan ailesinin hizmetkârları için ise bir eğitim kurumu diye tarif olunabilir.

Genç kadınlar sadece padişaha uygun cariyeler ve annesiyle diğer ileri gelen Harem kadınlarına nedimler sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda askerî/ıdari hiyerarşinin tepesine yakın erkekler için uygun eş sağlama amacıyla eğitilirdi.

Enderun, saray içinde padişaha kişisel hizmet yoluyla erkekleri nasıl saray dışında hanedana hizmete hazırlıyorsa, Harem de kadınları padişah ve annesine kişisel hizmet yoluyla dış dünyadaki rollerini almaya hazırlıyordu.

Âzâd edilerek Enderun mezunları veya diğer görevlilerle evlendirilen bu kadınların payına da kocalarının oluşturduğu erkek hanelerini (selâmlık) tamamlayan haremleştirmek düşerdi.

Sultan hanesinin kurduğu teşkilât ve eğitim kalıbı bu köle evlilikleri vasıtasıyla çoğaltılarak Osmanlı yönetici sınıfının sosyal ve politik temelini oluşturuyordu.

Saray eğitim sisteminin -hem erkek hem de kadınlar için- ana hedeflerinden biri hükümrana hanedana sadakatin aşılmasıydı. İmparatorluk elitini sarmalayan bağları erkekler kadar kadınlar da sürdürdüğü için elitin sadakatının odağında sadece padişahın kendisi değil, aynı zamanda sultan hanesinin kadınları, yani bir bütün olarak haneden ailesi vardı.”

Örneğin Harem’in saz heyeti ve bando takımı içerisinde yetişen Dilhayat Kalfa (1750-1820) en büyük Türk kadın besteciler arasındadır.

Osmanlı Devleti’nde Harem-i Hümayun teşkilâtında çalışan erkeklerin tümü hadımdı.

Esir tüccarlarının Mısır, Habeşistan ve Orta Afrika’dan hadım ederek, Akdeniz limanlarında sattıkları zencilerin satın alınmasıyla (bu işle İstanbul gümrük emini ilgilenirdi) Ağalar Ocağı’nın temel kaynağı sağlanıyordu.

Buradaki hadımlar, Türkçe öğretildikten, belli bir eğitimin ardından ve Harem’de bir çeşit staj gördükten sonra Harem ağası unvanını alırlardı.

Belli başlı görevleri ise; Harem’in kapılarını kilitlemek, Harem kapısında nöbet beklemek ve giren çıkanı kontrol etmek, Harem arabalarına refakat etmek, doktorlarla beraber Harem’e girip çıkmak, hariçten hiç kimseyi Harem’den içeri bırakmamaktır.

Her istediğinde padişah Harem’e giremez

Daha önce de belirttiğimiz gibi padişahlar bile canları her istediğinde pervasızca Harem’e giremezler, “valide sultan”dan (padişahın annesi ve Harem’in başkomutanı) “izin” aldıktan ve yolu yordamı (günü, saati) belirlendikten sonra Harem’e girebilirlerdi.

Padişah Harem’de gözükünce, köşe başlarını tutmuş ak ve kara hadımlar, bastonlarını döşemelere vura vura, “Hünkâr, destuuurrr!” diye bağırır, Harem halkını uyarırlardı.

Bu esnada namahrem olanlar kaçışır, padişah bütün cariye-leri bir arada hiç görmezdi.

Yani, Avrupalı kimi sorumsuz, kimi bilgisiz, kimi İslâm-Türk düşmanı yazarlarla, körü körüne Osmanlı düşmanı “bizden” yazarların iddia ettikleri gibi, padişah ulu orta Harem’e dalamaz, karpuz seçer gibi, cariyelerin içinden birini ayırıp yatak odasına sürükleyemezdi.

Gerektiğinde bu seçimi valide sultan yapardı. Padişaha uygun bir “eş” seçer, padişah ise sadece onay vermekle yetinirdi.

Validenin seçtiğini reddetme hakları bile yoktu.

Padişahlar neden çok evlilik yaptılar?

Padişahlar çok evlilik yapmaya bir bakıma mecburdular. Çünkü devlet sürekli savaş halindeydi.

Bu durumda, babalarıyla savaşlara katılan şehzadelerden kaçının sağ kalacağı bilinemezdi. Üstelik sık sık salgın hastalık çıkar, bazı şehzadeler de bu şekilde ölürdü.

Bu bakımdan padişah, mümkün olduğu kadar çok erkek çocuk sahibi olmak zorundaydı. Yoksa Osmanlı tahtı vârisiz kalabilirdi.

Batılı yazarlar, özellikle de romancılar bunları bilmeden, gerçekleri ise tamamen görmezden gelerek çalakalem “biz”i yazıyorlar. Gençlerimiz de sözde tarihlerini “roman tadında” öğrenip mutlu oluyor.

Bu yüzden Avrupalı romancıların kaleminden çıkmış hayalî Harem hikâyeleri Avrupa’dan çok bizde revaç buluyor, bizde çok okunuyor.

Oysa bu tür kitaplar hiçbir gerçek kaynağa dayanmıyor. Bırakınız kaynağı bu yazarların çoğu gerçek Harem’i görmemişlerdir bile.

Batılı ressamaların “Veronese Serisi” denen tablolarında hayal ederek çizdikleri “Şark masalı” türünden saray resimlerine bakarak roman yazıyorlar...

Oysa çizilen tabloların gerçekle ilgisi yoktur. Bu gibi tablolarda Osmanlı padişahlarının alabildiğine şişman, ablak suratlı, yağlı ve çirkin gösterildiğine dikkat çekmek isterim.

Vaktiyle İstanbul’a gelen Batılı gezginlerden bazıları görmeleri mümkün olmayan Harem’i kendi entrikacı ruhlarının yansıması şeklinde anlatmış, yüzlerce yıl sonra onların torunları, dedelerinin hayalhanelerinden uydurdıkları tasvirleri esas alarak Osmanlı sarayı ve Harem hayatı hakkında uyduruk romanlar yazmışlardır.

Bunların tarihî gerçeklerle hiçbir ilgisi yoktur...

Bunları yazanların amacı Osmanlı’yı karalamaktan ibarettir.

Yani bu da bir bakıma “Tarihin Ergenekon Çetesi”dir!

Hadi diyelim ki, haçlıların torunları, yazdıkları tarihlerle romanlarda ve çizdikleri tablolarda dedelerimizi kötüleyerek dedelerinin vaktiyle yediği meşhur “Osmanlı tokadı”nın acısını çıkarıyorlar, peki ama “bizimkiler”e ne oluyor? Neden, onların, can alıp can vererek meydana getirdikleri yirmi milyon kilometrekare yüzölçümlü, dünyanın en büyük imparatorluğundan arda kalan topraklarda yaşadıkları halde, intikam sevdasına düşmüş Osmanlı düşmanı yabancılarla aynı paralelde kalem oynatıyorlar?

Harem Topkapı Sarayı’na ne zaman taşındı?

Harem, Sultan I. Murad’dan itibaren vardır ama kurumlaşması Sultan II. Mehmed’in İstanbul’u fethiyle başlar. İlk Harem Beyazıd’da bulunan Eski Saray’da teşkilâtlanmış, 1550’de Fatih

tarafından yaptırılan “Saray-ı Cedid-i Amire”ye, yani Topkapı Sarayı’na, III. Murad zamanında nakledilmiştir (1578).

Topkapı Sarayı Haremi Koca Mimar Sinan’ın eseridir.

Topkapı Sarayı Haremi, yeni yapılan sarayların görkemiyle ve gördüğü yangınlarla, önem ve itibarını kaybetse de IV. Mehmed zamanında onarılarak günümüzdeki halini almıştır.

1853’te Dolmabahçe, 1876’da Yıldız Sarayı’na taşınan Harem saltanatın kaldırılmasına kadar burada kalmıştır.

Topkapı Sarayı Haremi, Kızlar Ağası, Başkapı Gulamı ve Hazinesdar Usta Dairesiyle mâbeyn olan Sarık Odası, Sünnet Odası, Revan Köşkü ve Hırka-i Saâdet arasında yer alır.

Bu iki sınır arasında Dolaplı Kubbe, Şadırvanlı Taşlık, Kule, Kara Ağalar Mescidi, Kara Ağalar Koşuşu, Kızlar Ağası Dairesi, Kadın Efendiler Taşlığı, Valide Sultan Daireleri, Hünkâr Hamamı, Hünkâr Sofası, Ocaklı Sofa, III. Murad’ın Has Odası, I. Ahmed’in Okuma Odası, Çifte Kasırlar gibi dört yüze yakın oda ve bölümden oluşmaktadır.

Burada en alt kademe olan cariyelikten ustalığa kadar bir terfi sistemi bulunmaktadır.

Harem’in bu son derece ilgi çekici yönü ne yazık ki, hep geri plana itilmiş ve yeterince değerlendirilmemiştir.

Harem hakkında anlatılanlar basit ilişkiler üzerine kurulmuştur.

Oysa son yıllarda Harem üzerine yerli ve yabancı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar Osmanlı sarayının Harem bölümünün padişah evi ikametgâhı olmasının yanı sıra dünyada eşi benzeri görülmeyen bir mektep hüviyetinde olduğunu gözler önüne sermektedir.

Cariyeler neden gerekliydi?

Harem’e alınan her cariyeye ilmî ve İslâmî bir eğitimden geçirilir, sınavları ancak başarıyla verip bu sayede ilmini, irfanını,

ahlâkını, lisanını, dine bağlılığını, nezaketini, nezafetini, giyim kuşamını, kısacası her alanda, her anlamda kendini ispatlayanlar padişahlara “eş” seçilirdi (gerisi saray hizmetlisi olarak ayrılırdı).

Daha alt seviyede kalanlar vezirlere, paşalara “eş” olur, ondan az yetenekliler ise saray hizmeti için ayrılırdı.

Padişaha “eş” seçiminde mendil atma (bir dizide gösterildi) filan gibi olaylar yaşanmazdı.

Padişah tüm cariyeleri toplu halde hiç görmezdi. Tabii eşini de kendisi seçemezdi.

Bu iş valide sultanların göreviydi. Çünkü Harem halkını en iyi o tanır, kabiliyetlerini o bilirdi.

Padişah, valide Sultanın önerdiği cariyeler arasından bir seçim yapardı.

Bu “ince eleyip sık dokuma” işini kavrayan yabancı araştırmacılardan biri şöyle diyor:

“Koskoca Osmanlı Devleti’nde özgür olmayan tek kişi padişaktır diyebiliriz. Çünkü ne işlerini ne eşlerini seçebilme hakları vardır.”

Hürrem de Padişah’ın annesi Ayşe Hafsa Sultan tarafından seçilmiştir... Demek ki yeterliydi. Bu yeterliliğini de pek çoğu günümüze kadar gelen hayır eserleriyle ispatladı...

Hürrem Sultan’ın başta İstanbul olmak üzere pek çok yerde hayır eserleri mevcuttur...

Meselâ İstanbul Haseki’de bir cami ile şadırvanı, imareti (fakir fukaranın yiyip içtiği yer), medresesi, darüşşifası (hastane), çeşmesi, sebili ve mektebi, Ayasofya’da görkemli bir hamamı, Mekke ve Medine ve Kudüs’te birer imareti, ayrıca birçok şehirde medreseleri, camileri, imaretleri, kervansarayları, çeşmeleri, su yolları, köprüleri vardır...

Bunlardan başka Mekke ve Medine’de imaretler yaptırmış, ayrıca Haremeyn’deki (Mekke-Medine) fakirlere dağıtılmak üzere her yıl altı bin altın göndermiştir.

Kanuni Sultan Süleyman’ın kendisine verdiği emlâki bile hayırdaki kullanılmak üzere vakfetmiştir.

Böyle bir Haseki Sultan’ı bu ülkenin insanına “düşman” olarak tanıtmak ve bir kalemde silmek akıl kârı olmasa gerektir.

Sarayda Harem Ağaları

“Harem Ağalığı” saray içinde yüksek bir rütbe idi ve Harem ağaları çok itibarlı insanlardı.

Düşünün ki, padişahın tüm ailesinden sorumluydular. İtibarları ve gelirleri buna göre idi. Bu yüzden de her türlü cefasına katlanıp “Harem ağası” olmak isteyenlerin sayısı oldukça çoktu.

Harem’e girebilmenin şartı ya doğuştan kadın olmak ya da erkekliğini kaybetmiş olmaktı. Tabiatıyla Harem ağaları erkekliği giderilmiş (hadım edilmiş) insanlar arasından seçilirdi...

Osmanlı’da hadım etmek yoktur. Hadım edilmişler satın alınarak sarayın özellikle Harem bölümünde değerlendirilmiştir.

Hadım işlemi de genellikle Habeşistan, Mısır ve Tunus gibi ülkelerde yapılırdı...

Bir de doğuştan “hünsa” (ne erkek ne kadın) olanlardan yararlanılırdı.

Bazıları ise sonradan gerçekleştirilen acılı bir operasyonla hadım edilirdi.

Bir insanı, cinsel hayatından mahrum etmek demek olan hadımlık, İslâm hukukunda câiz (uygun) görülmemiştir.

Hatta pek çok Osmanlı şeyhülislâmı hadımlığın câiz ve meşru bir fiil olamayacağına dair kesin fetvalar vermişlerdir.

Bu konuda Şeyhülislâm Dürrî-zâde Es-Seyyid Mehmed Ârif Efendi'nin verdiği fetva meşhurdur:

“Habeş ve zenci tâifesinden Mısır ve havâlisinden celb olunan ricâl ve sibyanın ba'zılarının âlet-i tenâsüllerini kat' edüb mecbûb (erkeklik organı kesik) yahud hasy (hayaları hadım eylemek) etmek şer'an câiz olur mu?

El-Cevâb: Haramdır.”

Osmanlı bu yüzden bu fiili işlememiştir. Doğuştan ya da sonradan olma hadım köleler ihtiyaca binaen Afrika'dan getirilmiş, sarayın Harem dairesinde istihdam edilmişlerdir.

İslâm hukukunda erkeklerin hadım edilmesi yasaklandığından dolayı, Osmanlı devletinin genişleme yıllarında, İstanbul'a çok sayıda Macarlardan, Almanlardan ve Slavlardan esir getiriliyordu.

İlk ak hadımlar bunlar arasından temin ediliyordu. Daha sonraları Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden hadım olanlar satın alınarak temin edilmeye başlandı.

Osmanlı Haremünde istihdam edilen bu ak hadımlara “ak ağalar” adı verilmekteydi.

Sultan III. Murad'ın 1582 tarihinde Babü's-saâde ağalığını yani kızlar ağalığını zenci kızlar ağası Habeşî Mehmed Ağa'ya teslim edişine kadar, kızlar ağası “ak ağa”lardan seçilirdi.

Ak ağaların en önemli görevi, Padişahın Mâbeyn Daireleri ile Harem Dairesi'ni korumak ve gerekli hizmetleri görmektir.

Dış göreve atandıklarında vezaret payesi verilir ve genellikle Mısır valiliğine gönderilirlerdi.

Ağalar Ocağı

İkincisi; siyah hadımlardır. Hem fitneye daha çok yol açma ihtimali, hem teminindeki güçlük ve hem de hadım edilmelerinin zorluğu ve dayanıksız olmaları sebebiyle, özellikle III. Murad

zamanında Osmanlı Haremünde ak hadımların yerine siyah hadımlar alınmaya başlandı.

Esir tüccarları Mısır, Habeşistan ve Orta Afrika'ya kadar giderler, türlü yollarla elde ettikleri zenci çocuklarını hadım ettirdikten sonra başta Mısır ve İstanbul olmak üzere Akdeniz limanlarında satarlardı.

Bu yollarla Harem'e alınan zenci hadımlardan bir ocak kuruldu ve adına da "Ağalar Ocağı" dendi.

Ağalar Ocağı'na alınan zenci çocukları, kendilerinden daha büyük hadım ağalarınca yetiştirilirdi.

Bunlara Türkçe öğretilir ve güzel isimler verilirdi. Sarayın ve Harem'in âdâbı nazari ve tatbikî olarak öğretilirdi.

Enderun okulunda olduğu gibi, Harem de bir okuldu. Belli bir yaşa kadar eğitilen ve eğitimlerini tamamlayan hadımlar, daha sonra Harem'deki hizmetlere verilirlerdi.

Bir yandan ak ağalar, bir yandan kara ağalar, bir yandan valide sultanın, bir yanda kadın sultanların gözcüleri; öte yandan gözdelerin ve ikballerin gözetimi sarayda olup biten hiçbir şeyi gizli bırakmazdı...

Yani istense bile, bazı romancıların sapık ilişki mekânı gibi takdim ettikleri Harem'de bunu yapmanın imkânı yoktur.

Her yer insan kaynıyor. Ak ağalar, kara ağalar, kadın sultanların gözcüleri, yardımcıları ve en önemlisi valide sultana bağlı birimler Harem'de kuş uçurtmazlar.

Haremde görev yapan hadım ağaları veya bir diğer adla Harem ağalarının sayıları, Fatih zamanında 20'yi, 1517 tarihinde 40'ı, 1537 tarihinde 20'yi ve nihayet 100'ü geçmemesine rağmen, Batılı kaynaklar, bu sayıyı 500, 600 ve hatta 800 olarak ifade etmişler ve karalamak istemişlerdir.

Yine de her hadım Harem'e alınmamış, bir sistem çerçevesinde yapılan sınavları başarıyla kazananlar alınmıştır.

Ayrıca gerçek anlamda "hadım" olup olmadıkları dikkatle araştırılır, bu konuda en küçük tereddüt meydana gelmesi halinde Harem'e gönderilmez, başka hizmetlerde kullanılırdı.

Buna rağmen hadımlar Harem'in koridorları dışında serbest dolaşamazlar, asıl Harem'e ancak izinle ve ailenin nezareti altında girebilirlerdi.

Yasaklayıcı fermanlar

Harem ağalarına Harem'in bazı bölümlerini yasaklayan fermanlardan biri meşhur valide sultanlardan Kösem Sultan'a aittir ve Sultan IV. Mehmed'in tahta geçtiği yıllara rastlamaktadır...

Şöyle buyuruyor:

"Ba'del-yevm kendü halinize olasız. Gerek Harem umuruna ve gerek taşra umuruna karışmayasız. Cümleniz âzâdsız kölesiz. Ancak Harem kapısı önünde oturmaktan gayrı işiniz yoktur. Size tayin olunan Harem kapısı önünde olan odalardır. Eğer Harem kapısından içeri bir adım duhûlünüz tezkire irsâl eylediğiniz mesmû'um olur ise, bilâ emân velâ te'hir katlolunursunuz. Eğer umûr-ı mühimme olub tarafımıza bildirmek iktizâ eder ise, bir tezkire ile kethüdâ kadına ifade edesiz. Ol dahi bize ifade eder..."

Kısaca şu anlama geliyor: "Ne dışarıdaki işlere ne de Harem'dekilere karışın ("dedikodu yapmayın" anlamında). İşiniz Harem kapısının önünde oturmaktır. Harem'e girdiğiniz rapor edilirse, affetmem, hiç geciktirmeden kellenizi vurdururum. Önemli bir mesele olur da bana bildirmeniz gerekirse, kethüda kadınla haber gönderirsiniz. O da bana söyler..."

Batı ve Çin saraylarında meydana gelen ahlâksızlıklar hesaba katılarak, Osmanlı Haremine alınan hadımların erkeklik

organlarının tamamıyla kesilmiş olduğuna dikkat edilmiştir. Ayrıca alınan hadımların çirkin olmaları da dikkat edilen hususlar arasındadır.

Bir bakıma padişahların namusu onlara emanetti. Bu yüzden de Harem ağası seçiminde ahlâki yapı ve karakter çok önemli bir rol oynardı.

Sarayda içoğlanları

Osmanlı'da “asiller” ya da “seçkinler sınıfı” olmadığı için, Avrupa saraylarında gözlemlediğimiz türden müsrif bir hayat da yoktur. Avrupa sarayları israf içinde yüzerken, Osmanlı sarayında “iktisat” kurallarına riayet edilir, buna rağmen padişahlar, zaman zaman, harcamaların kısılması için uyarı mesajları yayımlarlardı.

Mevcut kaynaklar hanedan eğlencelerine harcanmaz, ya hayır eseri inşa edilir ya da kaynaklar “fetih ruhu”nun gereklerini yerine getirmekte kullanılırdı.

Yine Avrupa saraylarında sıkça rastlanan ziyafetlere, paranın su gibi akıtıldığı toplantılara (balo vs.) Osmanlı sarayında rastlanmazdı. Hanedana mensup olmanın göstergesi böyle gösterişler değil, hayır eseri vücuda getirmektir...

Bu yüzden Osmanlı Hanedanı çok sayıda eser ve vakıf miras bırakmıştır.

Hatta padişahlar, ayrıca hizmetçi tutmamak için, devlet bürokrasisine eleman yetiştiren Enderun Mektebi'nin “içoğlanı” denen öğrencilerinden yararlanmışlardır.

“İçoğlanı”, Osmanlı sarayında, “oğlan” kelimesinin argoda içerdiği ya da günümüzde çağrıştırdığı tüm olumsuz anlamlardan arınmış, onunla asla ilgisi bulunmayan ama bu yüzden çeşitli iftiralara maruz kalmış bir hizmetli sınıfıdır.

“İçoğlanı” denmesinin sebebi, Osmanlı sarayının “İç Saray” diyebileceğimiz, padişaha ait özel bölümde çalışmalarından dolayıdır.

Bunlara “saray acemioğlanları” veya “celeb” de denmektedir.

Yani “oğlan” kelimesi, bazılarının bu kelimeden hareketle ürettikleri iftiralarda olduğu gibi sapık amaçlar içermez. Buna rağmen, “oğlan” kelimesine dayanarak atılan iftiralar sırf Osmanlı’yı kötülemek içindir. Bilimsel dayanağı yoktur.

İçoğlanları, hem bir “beyefendi” gibi yetiştirilir hem de padişahın hizmetine bakarlardı...

Padişah sofrasını kurmak, yemek kabının kapağını açmak, padişahı giydirmek, şerbetini hazırlamak, tırnaklarını kesmek, sarığını korumak, ata binerken dizginlerini tutmak gibi günlük hizmetleri üstlenirlerdi.

Enderun teşkilâtının dağıtıldığı 1832’ye kadar, iççoğlanları, Topkapı Sarayı’nın bahçelerinde cirit, lobut, savaş oyunları, tomak, top oyunları, yarışmalar yoluyla padişahları da eğlendirmişlerdir.

Bunların önü sadrazamlığa kadar açıldı. Enderun pek çok “devşirme”yi sadrazamlığa kadar yükseltmiştir.

Sarayda sosyal hayat

Padişah başta olmak üzere Topkapı Sarayı sakinlerinin gündelik hayatını anlatan en önemli eserlerin başında Hâfız Hızır İlyas Ağa’nın “Letâif-i Vekâyi-i Enderûniyye” isimli kitabı gelir.

Gerçi II. Mahmud dönemini merkeze almıştır ama anlatılmasını bununla sınırlı tutmamış, öncesine de atıflarda bulunmuştur.

Bir sır perdesine sarılmış gibi duran saray hayatı, bu eserle birlikte netlik kazanmaya başlamış, böylece saray sakinleri “hayal meyal” olmaktan çıkıp ete kemiğe bürünmüştür.

Sarayda ramazanın nasıl yaşandığını, bayram törenlerini, şehzade ve sultan doğumları münasebetiyle düzenlenen eğlenceleri,

cirit, tomak oyunlarını, pehlivan gürüşlerini, sarayda musiki ve edebiyat hayatını, padişahın İstanbul içinde veya Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakasında çıktığı gezileri bütün canlılığıyla bu eserlerde okuyoruz.

Anlıyoruz ki, Osmanlı saraylarında yaşanan hayat, toplumun genel olarak yaşadığı hayattan çok farklı değildir. Sadece biraz merasime dayalı, biraz görkemli, biraz da disiplinlidir.

Her insan gibi, sarayda yaşayan insanların da endişeleri, sevinçleri, üzüntüleri vardır...

Her insan gibi onlar da zaman zaman endişelenmekte, yükselme kaygısına düşmekte, kimi zaman birbirleriyle çekişmekte, birbirlerinin önüne geçmeye çalışmaktadırlar...

Sarayda da yorgun sevdalar, hayal kırıklıkları, umutsuz aşklar olmuştur. İyilerin yanı sıra kötüler yaşamış, iyilikle kötülükler iç içe yaşanmıştır.

Saray hayatını izlerken bazen yüreğiniz yarıyor, bazen öfkeden kıpkırmızı oluyorsunuz.

Yine de saray sakinlerinin hayatına hâkim olan tüm kriterlerin İslâm'dan süzülüp geldiğini, bu sınırların dışına çıkanların hoş görülmediğini ve şiddetle uyarıldığını fark etmemek mümkün değil.

Halkın büyük çoğunluğu Müslüman olduğu için hayatın sınırlarını İslâm dini belirlerdi...

Bu olgu doğal olarak saray için de geçerliydi.

Erkek görevliler devlet çarklarının sağlıklı dönmesiyle uğraşırken, saraylı kadınlar gündelik işlerin yanı sıra, hayır işleriyle ilgilenirlerdi...

Kadınlara ait onca vakfın, onca hayır eserinin varlığını hatırlarsanız, hayır hasenat konusunda son derece istekli olduklarını görebilirsiniz.

Tarihçilerimizin neredeyse “cadaloz” ilan ettiği Hürrem Sultan’ın bile sayısız hayır eseri var.

Buraya bir parantez açalım ve Hürrem Sultan’ın, meşhur müverrihlerimiz Solakzâde ile İbrahim Peçevî Efendi’nin tarihlerinde sıralanan hayır eserlerine kısaca bakalım...

Bu kayıtlardan öğrendiğimize göre, Hürrem Sultan pek çok yerde camî, medrese, sıbyan mektebi, çeşme, imaret ve darüşşifa yaptırmış susuz beldelere sevabına su getirtmiştir.

Hele de bugün “Haseki Hastanesi” olarak bildiğimiz darüşşifa, Osmanlı mimarlık tarihinde bir eşi daha bulunmayan orijinal bir yapıdır.

Mimar Sinan’ın, yaptığı eserler içinde en mükemmel mekân düzenlemesine sahip olan budur.

Haseki Darüşşifası’nın giriş kapısındaki kitabeye göre, bu hayır eseri 1550 (h. 950) yılında bitirilmiştir.

Hürrem Sultan, vakıfnâmesine, darüşşifada çalışacak doktorlar için kadın duyarlılığı içinde öyle ayrıntılı şartlar koymuştur ki, hayran olmamak elde değildir.

Meselâ, başhekim dâhil, bütün personelin hastalara güzel sözler söylemelerini, hastaları yatıştırmalarını, teselli etmelerini, sorularına özenle cevap vermelerini istemiştir.

Sadece bu kadar değil. Hastanede çalışanlara dolgun ücret verilmesi, fakir hastalardan doktor muayenesi ve ilâç parası alınmaması da onun şartları arasında yer almaktadır.

Bu yapı çok amaçlı büyük bir külliye. Bugünkü deyişle bir “yaşam merkezi”dir. Medresesi, yatakhane, dershanesi, mescidi, imareti (yemekhane), sıbyan mektebi, darüşşifası ile hâlâ dimdik ayakta.

Ayrıca Hürrem Sultan’ın günümüze kadar gelen eserleri arasında;

Genç yaşta vefat eden oğlu Şehzade Cihangir adına yaptırdığı Cihangir Camii, İstanbul Kariye’de Medrese, Ayasofya ve Sultanahmed Camileri arasında muhteşem bir hamam...

Konya’da Mevlâna Türbesi yakınında iki minareli bir cami, bir mescit, imaret, dervişler için odalar ve benzerleri...

Kefe ve İznik’te, harap olmuş iki caminin onarılması ve bunların bir daha harap olmaması için vakfettiği arazi...

Edirne’de su yolları ve çeşmeler...

Mustafapaşa Köprüsü Kasabası’nda bir cami, bir imaret ve büyük bir han...

Bağdat’ta İmam-ı Âzâm Türbesi’ni çevreleyen surlar (kale de denebilir), bir cami, bir imaret, bir türbe ve bimarhane (akıl hastanesi)...

Şeyh Abdülkadir-i Geylanî’nin türbesinin kubbesinin yenilenmesi, caminin onarılması, imaret ve daha başka hayratların yenilenip vakıflara bağlanması...

Şam’da bir cami, medrese, imaret ve daha birçok eser...

Medine’de pek çok hayır eseri...

Arafat’taki suyun Mekke’ye getirilmesi ile o zamana kadar su sıkıntısı çeken hacıların (o kadar ki, bir kırba su zaman zaman bir altına satılırdı) rahatlatılması...

Yine Mekke’de dört mezhep mensupları için ayrı ayrı dört büyük medrese...

Hız. Hatice’nin ve Hız. Fatıma’nın dünyaya geldikleri kutlu evlerin onarımı...

Medine’de “Medine fukarası”nın karnını bedavaya doyurduğu zengin bir imaret... Mekke ve Medine fukaraları her gün burarlarda yedirilip içirilirdi.

Kudüs’te bir imaret daha...

Ve Mekke Medine fakirlerine dağıtılmak üzere her yıl Sürre Alayı ile altı bin altın göndermesi...

Başka söze gerek var mı?

Böyle bir Valide Sultan'ı, "fitne fücür odağı bir cadı" gibi göstermek kime ne sağlar?

Parantezi burada kapatalım ve konumuza dönelim...

Sarayda ve sokakta hayatın sınırlarını İslâm dini belirlerdi ama Hristiyan ve Musevi halka da dinî inançlarında özgürlük tanınmıştı. Bunlar çoğunlukla şehir ve kasabalarda yaşarlar, isterse kendi mahkemelerinde yargılanırlardı.

Türk ırkından gelenlerin önemli bir bölümü ise eski alışkanlıklarını sürdürerek, kırsal kesimde göçebe hayatı sürerlerdi.

Halk "yöneticiler" ve "reaya" (yönetilenler) olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Önceleri Müslüman olsun olmasın, yönetilen tüm sınıflara "reaya" denirken, sonraları Müslüman olmayan halk için kullanıldı.

Şehrin en yüksek sivil yöneticisi "kadı" idi ve yargı işlerine bakardı. Satışa sunulan malların fiyatını tespit etmek (narh) de kadıların görevleri arasındaydı.

Esnaf ve zanaatkârların (zanaat sahiplerinin) denetimi sivil kuruluşlarca yapılırdı. Bunlara "Lonca" denirdi. Loncalarda, çıraktan kalfaya; kalfadan, lonca ustalarına kadar belirli sınıflaşmalar vardı. Buralardaki esnaf ve zanaatkârlar arasında karşılıklı yardımlaşma sağlanırdı.

Osmanlı sarayının toplumun yaşantısından etkilenmemesi mümkün değildi. Bu yüzden saray hayatı ile toplum hayatı ufak tefek farklılıklar dikkate alınmazsa, büyük benzerlik gösterirdi.

Saray eğlenceleri bu benzerliğin belirgin olduğu alanlardan biriydi.

Sarayda eğlence

Her milletin pek tabii geçmişiyle harmanlanmış bir “eğlence kültürü” vardır. Kendi “eğlence” kültürleri çerçevesinde elbette Osmanlılar ve Osmanlı sarayı sakinleri de zaman zaman eğlenmişlerdir. Ancak bu eğlence anlayışı, bugün bazı gazetelerle televizyonların yanı sıra, bazı kurum ve kuruluşların da dayattığı “eğlence” anlayışından çok farklıdır. Meselâ, Osmanlı asırlarında, “ramazan eğlenceleri” denen bir eğlence türü yoktur.

Sonradan uydurulmuş ve adeta toplum bununla terörize edilmek istenmiştir.

Osmanlı asırlarında “ramazan”la bugünkü anlamda “eğlence”yi birlikte telaffuz etmek dahi akla ziyan sayılırdı. Neden dersenez, ecdadımız, ramazanı bir “eğlence” aracı olarak görmez, günahlardan arınmanın vesilesi sayardı.

Ve tabii buna göre yaşardı.

Sözün burasında belirtmeliyim ki, Osmanlılar dâhil, herkes ve her kesim için eğlenmek bir ihtiyaçtır. Ancak “eğlence” anlayışı kişiden kişiye, toplumdan topluma farklılık gösterir. Bir milletin eğlenme türü başka bir millet için sıkıcı olabilir. Bu konu tamamen insanların keyif alma biçimleri ve kendilerini mutlu hissetmeleriyle ilgilidir.

Bu bağlamda Osmanlı ceddimizin “eğlenmek”ten anladıklarıyla bugün bizim “eğlence” anlayışımız önemli farklılıklar arz eder.

Onlarda, eğlence anlayışı dâhil, hayatın tüm sınırlarını inançlar belirlemişti. Her tür yaklaşımda “dinî meşruiyet” aranırdı. Din dışı her davranış sadece “günah” sayılmaz, yanı sıra “ayıp” da sayılırdı. Toplumun şekillenmesi böyleydi.

İnsan hayattan daha çok keyif alıp rahatlamak için eğleniyorsa, bunun farklı ve değişik pek çok yolu vardır. Meselâ Osmanlı

ceddimiz ibadet ve kulluktaki zevki keşfetmişti. Bu zevki keşfedince ibadet keyfe, hayat da ibadete dönüşür.

Osmanlı ceddimizden başka hiçbir toplum, hiçbir dönemde, ibadeti böylesine bir keyfe dönüştürememiştir.

Tekkelerde yapılan toplu “ibadet”lerden tutunuz, ailece yapılan zikirlere, oradan selâtin camilerinde kılınan teravihlere, ramazanlarda/bayramlarda fener alaylarının ilahi eşliğinde yaptıkları geçişlere, cuma namazları sonrasında gerçekleştirilen görüşme seremonilerine kadar, hayat, özü ibadet ve “kulluk” olan bir eğlenceye dönüştürülmüştü.

Aynı dönemde, diğer sıradan eğlencelere de birer sosyal aktivite mahiyeti kazandırılmıştı. Geleneklerin sürmesine, inançların tazelenmesine, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine hizmet ederdi.

Ayrıca her eğlencenin toplumsal bir işlevi vardı. Meselâ cirit gibi spor mahiyetli karşılaşmalar, devamlı savaşı bir yapıya sahip olan Osmanlı insanının yeteneklerini koruyucu ve geliştirici bir rol oynardı. Böylece insanlar eğlenirler, yeteneklerini geliştirirler, dönem gereği her zaman çıkması muhtemel savaşlara hazırlanırlardı...

Osmanlı ordusu, bir dönem Batılı gezginlere “cıva gibi akıcı ve yakıcı bir ordu” benzetmesi yaptıran hızlı hareket kabiliyetini kısmen bu oyunlara borçludur.

O dönemin Avrupa’sında böyle şeylerin görülmediği de bilinmektedir.

Tabii tüm seyir ve eğlence ciritten ibaret değildi...

Bazen canbazhanelere gidilip canbazların, hokkabazların (“baz” Farsçada “oynayan” demektir) yanı sıra, günümüzde çoktan unutulmuş sürahibazlar, kâsebazlar, zorbazlar, kuklabazlar,

hayalbazlar, hilebazlar, sinibazlar, şişebazlar, ateşbazlar (bu ve benzer pek çok oyunu Evliya Çelebi sayıyor) seyredilirdi.

Bunlar zaman zaman saraya davet edilir, kadınlar “kadın kadına”, erkekler “erkek erkeğe” eğlenirlerdi.

Öte yandan, Osmanlılarda mesire (bugün kendimize yabancılaştırıp “piknik” dediğimiz) kültürü çok gelişmişti. Sâdâbâd gibi bazı mesireler zaman zaman moda olmuş ya da modası geçmiştir. Boğaziçi bâkir kıyısıyla muhteşem güzellikte bir mesireydi. Mesireler tatil günleri hınca hınç dolardı.

Ramazanlar, dinî bayramlar, padişahın tahta çıkış yıldönümleri, mahya seyri, şehzadelerin sünnet düğünleri, padişahın kızlarının evlilik merasimleri, valide sultanın merasimle eski saraya gidişi, padişahın Cuma Selâmlığı merasimi, panayırlar ve Sürre Alayının (Osmanlı devletinde her yıl Sürre-i Hümayun ile İstanbul’dan Haremeyn [Mekke ve Medine] fukarasına altın, Kâbe’ye de yeni örtü gönderilirdi. Sürrelerle birlikte her yıl Mekke’ye [Kâbe’ye] ve Medine’ye [Ravza-i Mutahhara ve sahabe mezarlarına] yeni örtüler de gönderilir ve eskileri İstanbul’a getirilirdi) merasimle Dersaâdet’ten (Başkent İstanbul) çıkışı ile dönüşü kible yürekli Osmanlı halkının nazarında muhteşem bir eğlenceydi...

Burada tekrarlamamız lâzım ki, ecdadımızın “zevk” anlayışı bizimkinden çok farklıydı. Zevk anlayışları farklı olanın, tabiatıyla “eğlence” anlayışları da farklı olur.

Eğer “eğlence” hayattan alınan zevki arttırmak anlamına geliyorsa, yürekten inanan insan için, en büyük “eğlence” ibadettir; çünkü ibadet anı, en zevkli andır. Bu yüzden toplu ibadetler (Cuma, teravîh, bayram namazı, tespih namazı, oruç, vs.) şölene benzerdi; bu anlamda hayatın hemen her anı bayrama dönüşürdü.

Ramazanların değişmez görüntüsü “mahya”nın hazırlanıp iki minare arasına asılması da bir eğlence türüydü. Halk tekbirlerle

bu olaya eşlik eder, böylece hem sevap kazandığına inanır hem de eğlenirdi.

İftar sofraları aile için şölene, yemek de merasime dönüştürülürdü. İftar yaklaşırken okunan “Muhammediye”ler, Peygamber (asm) sevgisinin yüreklerde doruğa çıkmasına hizmet ederdi. Muhammediye okumak da dinlemek de eğlenceliydi.

Yaşlıların sofraya oturmadan önce sünnet üzere ellerini yıkamaları bile törenseldi. Evin genç hanımı bakır leğen getirir, ibrikle su döker, yaşlılar sırayla ellerini yıkayıp tutulan peşkirle kurularlardı.

Çocuklar yaşlıların ağır ritmik hareketlerle ellerini yıkamalarını merakla seyreder, sonra benzer hareketler yaparak eğlenirlerdi.

Kadınlar ise mukabeleye giderler, büyük camileri gezerler, arka saflarda durup İstanbul’un en meşhur hocalarının imamlığında teravih namazı kılarlardı.

Eğer ramazan yaza denk gelmişse ailece mesirelere gidilir, salıncaklara binilir, inancın ve geleneklerin “meşru” saydığı oyunlar oynanırdı.

Bütün bunlar ve benzerleri o devrin şartlarında insanı eğlendiren şeylerdi.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı’da hayat ahirete dönüktü. Ahirete dönük olduğu için de hayatta fuzuliyata (gereksizlik) yer yoktu...

“Eğlence” mantığımız Avrupa’yı taklide başladığımızdan bu yana değişti.

Hayatımıza “vur patlasın, çal oynasın” ölçüsüzlüğü hâkim oldu. Ramazanı bile eğlenceye kurban ediyoruz.

Mesire eğlenceleri

Saray sakinlerinin zaman zaman mesirelere gittikleri, Kâğıthane’de ve sonraları Boğaz’da sandalla “tenezzüh” ettikleri bilinir...

Padişahların Enderun ve Harem halkıyla birlikte her yaz, muhtelif semtlerdeki saray, kasır ve köşklere birkaç gün ya da aylarca gitmeleri olağandı.

Bu geziler diğer bazı resmî geziler gibi şatafatlı değildi. Lâle Devri'nde (1718-1730) özellikle yaygınlaşan geziler, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, Harem için de düzenlendi. Sultan efendilerin, kadın efendilerin, ikbal ve kalfaların tümünün katılması mümkün olmadığından, ilkbahar, yaz aylarında cuma günleri yapılan günübirlik gezilere gruplar halinde gidilirdi.

Hasbahçe ve mesire ziyaretleri öncesinde, Harem halkının “halvet” denen saray bahçesine çıkıp hava almasında olduğu gibi, önceden tedbir alınır, ortam erkeklerden arındırılırdı.

Lâle Devri'nde mesirelerde çadır kurma âdeti yaygınlaştı. Çadırlar süslü ve kadınsıydı. Özellikle de “oba” denen büyük çadır süslemeleri göz alıcıydı. Pencerelerine “halvet sokağı” denen perdeler asılır, çadır tozluğu, yastık, minder, perde gibi eşyalar kullanılırdı.

Geziye çıkılmadan bir gün önce Harem halkı gruplara bölünür, giyilecek elbiselerin korunaklı olduğu bizzat valide sultan tarafından denetlenip onaylanır, çantalar Harem ağalarına verilip hazırlanan atlı arabalara binilir, belirlenen mesireye gidilirdi.

Kadınlar bazen kafes arkasından ortaoyunu ya da araba içinden çayır güreşi seyreder, uzaktan fasıl dinlerlerdi.

Bayram eğlenceleri

Osmanlı Devleti'nde bayramlar yerleşik kuralları olan törenlerle kutlanırdı...

Üç gün süren Ramazan Bayramı'na “İyd-i Said-i Fıtr”, dört gün süren Kurban Bayramı'na ise “İyd-i Adha” adı verilirdi.

Bayramdan önce subaylara ve memurlara birer maaş ikramiye dağıtılırdı.

Devlet hazinesinin zor durumda olduğu dönemlerde bazen bu ikramiye yarım maaşa düşürülmüş, bazen de hiç verilmemiştir.

Ayasofya, Sultanahmed, Süleymaniye, Fatih gibi büyük camilerin ulemasına “kürk bahası”, “ıftariye” adı altında hediyeler dağıtılırdı.

Bayramlarda askere şeker, kuzu, helva ve salata verilirdi.

Zaptiyeeye ise, birer adet fes ve püskül verilir veya bedeli ödenirdi.

Bayramın birinci günü, hapishanelerdeki mahkûmlara helva dağıtılırdı. Bayram nedeniyle, cezasının üçte ikisini çekmiş mahkûmların bir kısmı da affedilirdi.

Osmanlı Sarayında “Arefe Muayedesı”

Osmanlı sarayında bayram kutlamaları bayramdan üç gün önce başlardı...

Şeyhülislâm, Paşakapısı’na gidip sadrazamı kutlar, ardından vezirler, ocak ağaları ve diğer devlet ricali sadrazama kutlama ziyaretleri yaparlardı.

Arefe günü ise sarayda “Arefe Divanı” ya da “Arefe Muayedesı” yapılırdı.

O gün öğle namazından sonra, Divan çavuşları tören elbiselelerini giyer, ellerine kıyafetlerinin ayrılmaz parçası olan uzun asalarını alırlar, Divanhane’nin (Kubbealtı) önünde saf tutarlardı...

Padişahın, tören için özel surette hazırlanmış atları “Has Ahır saraçları” denen bakıcıları tarafından meydana çekilip sıraya dizilirdi...

İkinci namazından sonra Mehter Takımı'nın "nevbet" (marşlar) vurmalarıyla sadrazam Divanhane'de, padişah ise Arz Odası önünde kutlamaları kabul eder, bayram armağanı dağıtırlardı.

Arefe Divanı'ndan sonra padişah, o gün için özel koşumlarla süslenmiş atına binerek Hasbahçe'de kısa bir gezinti yapar, ardından bahçedeki köşklere birinde bir süre dinlenir, bu arada içöğlenlerinin gösterilerini izlerdi.

Padişahın bayram gecesini Has Oda'da geçirmesi gelenektir. Gece yarısından sonra, Mehter tekrar "nevbet" vurmaya başladı...

Önce sadrazam daha sonra kubbe vezirleri, Divan üyeleri, şeyhülislâm ve ulema, Kubbealtı'na gelip sadrazamı kutlarlar; sabah namazını Ayasofya hatibinin imamlığında hep birlikte Divanhane'de kılarlardı...

Namazdan sonra, sarayın tören kapısı olan Babü's-saâde önünde yapılacak "Muayede-i Resm-i Hümayun" için dışarı çıkıp revaklar altında protokol sırasına girerlerdi.

Saçak Altı Merasimi

Eski İstanbul'da, bayramların en görkemli şekilde yaşandığı mekân, hiç kuşkusuz, "Sarayı Amire", yani Topkapı Sarayı idi.

Topkapı Sarayı her bayramda görkemli kutlamalara sahne olur, saray protokolünün gerektirdiği tüm ayrıntılar eksiksiz yaşanır.

Resmî bayramlaşma bayramdan üç gün önce başladı.

Sarayda bayramlaşmanın nasıl olacağı, Fatih Kanunnâmesi'nde ayrıntılı bir şekilde belirtilmişti.

Kanunnâme'ye göre, padişah, sabah namazını Hırka-i Saâdet Dairesi'nde kılacak, daha sonra Hırka-i Saâdet Dairesi'nin önüne yerleştirilen tahtına oturacaktı.

Padişah tahta oturunca orada bulunan hocalar dualar okuyacaklar, ardından görevliler bunlara hediyelerini vereceklerdi.

Mehter çalmaya başlayınca, bir taraftan da “Bu gibi günlere yetişmek her zaman müyesser ola” anlamında bağırılıp dua edilecekti.

Kanunnâme şöyle diyor...

“Ve bayramlarda Meydan-ı Divan’a taht kurulmak emrim olmuştur. El öpüldükte vüzeram ve kadı askerlerim ve defterdarlarım kafadarım olup duralar...

Ve hocama ve müftü’l-enam’a ve vüzerama ve kadı askerlerime ve baş defterdar’ıma ve nişancıya kendüm kalkmak kanunumdur...

Ve çavuşlar el öpmek kanunumdur. Ve ehl-i mansıbın hurde ehl-i mensiplarından alay beği el öpmek kanunumdur...

Ve müteferrika ulufe ile olursa el öpmek kanunumdur. Ve çeş-nigir el öpmek kanunumdur. Ve zaim ve erbab-ı tımar el öpmek lâzım değildir...

Zaim müteferrikası yüz elli bin akçe ile el öpmek kanunumdur. Ve altmış akçeden yukarı ve yetmiş akçe kadılar el öpmek kanunumdur. Ve yirmi akçe müderris el öpmek kanunumdur. Ve kitaptan nefer olan reis kâtipleri ve defterhane kâtipleri, gerek kâtip oldukta ve gerek ıyd’de (bayramlarda) el öpmek kanunum değildir.

Ve ehl-i mansıb olan muhasebesi ve yeniçeri kâtibi ve sipahiler kâtibi ve rûznâmecî el öpmek kanunumdur. Ve bilcümle divana uzun yenli kaftan ile gelenler hâce makamındadır.” (Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 25).

Bayramlar, Osmanlı başkenti ve saray açısından hayatı renklendiren önemli günlerdi...

Bir tarafı ibadet, bir tarafı neşe idi...

Harem halkı meşruiyet içinde eğlenir, karşılıklı hediyeleşmeler yaşanır, küslerin barışması sağlanırdı.

Bu süreçte padişahın dindarlık ve iyilikseverliğini vurgulamak amacıyla yoksullara sadakalar dağıtılırdı...

Halkın iyi bir bayram geçirmesi için tedbirler alınır, kente daha fazla zahire, meyve, sebze ve canlı hayvan getirilmesi sağlanırdı...

Büyük camilerin avlularına yemiş, baharat, bakkaliye, şekerleme, mum, fener, kandil gibi yiyecek maddeleri ile kapamacı işi hazır elbise ve kumaş satan sergiler kurulurdu...

Bazı sergilerde kitap ve oyuncak satılırdı...

Törenler “Arefe Muayedesı” (arefe merasimi) “Tehniyye-i İydiyye” (bayram kutlamaları), “Muayede-i Resm-i Hümayun” (padişahla bayramlaşma) ve “Alay-ı İyd” (bayram alayı) olmak üzere dört aşamada yapılırdı.

Bayram tebrikine yalnız Müslümanlar katılmazdı. Ermeni patriğinden Keldani patriğine, Ortodoks metropolitlerden Karadağ prensine kadar azınlık temsilcileri de padişahla bayramlaşırdı.

Tehniyye-i İydiyye

Sarayda yapılacak bayram törenleri yani “Tehniyye-i İydiyye” için İç Hazine’den çıkartılan altın kaplamalı, mücevher işlemeli merasim tahtı, saray halıları ve al serendazlar (ipek yolluklar) bir tören salonu gibi donatılan “Saçak Altı”na konurdu.

Padişah ise Hırka-i Saâdet Dairesi’nde sabah namazını kılıp Enderun ağalarının kutlamalarını kabul eder, ardından bayramlaşma merasimi için, Babü’s-saâde ağası ve Enderun ileri gelenleriyle dışarı çıkardı. Avlunun iki yanında sıralanan saray görevlileri, padişah aralarından geçerken, “Aleyke Avnullah! Padişahım çok yaşa!” diye bir ağızdan bağırırlardı.

Padişah tahtın önünde ayakta durur, bu sırada nakibüleşraf efendi (İslâm Peygamberi’nin akrabalarının reisi) dua ederdi.

Dua bitince padişah tahtına oturur, tebrikleri kabule başlardı...

Protokol kurallarına göre, Darü's-saâde ağası ile silahtar ağa padişahın hemen arkasında yer alır, böylece “Muayede-i Resm-i Hümayun” (padişahla bayramlaşma töreni) başlardı.

En önde padişahın hocaları, şeyhülislâm, kazaskerler, âlimler, büyük müderrisler (profesörler), Kırım hanzadeleri (Han'ın oğulları), kapıcıbaşılar, mirialemeler, vezirler, yeniçeri ağası, Kapıkulu Ocakları ağaları (yeniçeri ve sipahi generalleri) ve diğer üst rütbeliler, protokol sırasıyla belirlenen usule göre tebriklerini sunarlardı.

Herkes sükûnet içinde, asla tören düzenini bozmadan gelir, konumlarına göre kimi el, saçak, kimi etek, kimi eşik öperler, şeyhülislâm ile hocalar ise sadece tokalaşırlardı (musafaha).

Üstelik âlimler tebrike geldiklerinde, padişah ayağa kalkar, tebrikleri ayakta kabul ederdi.

Böylece devletin ilme ve âlime verdiği değer vurgulanırdı.

Daha sonra Harem Dairesi'ne geçen padişah, annesi, hasekileri, çocukları ve Harem kadınlarıyla bayramlaşır, bayram alayı için kıyafet değiştirirdi.

Bu sırada, sarayın Alay Meydanı'nda “Rikâb Alayı”, “Alay-ı Hümayun” veya “Mevakıb-i Hümayun” denen Merasim Alayı hazırlanırdı.

Osmanlı Devleti'nin ihtişam ve nizam gösterisi şeklinde geçen bayram alayları yerli ve yabancı izleyicileri hayran bırakırdı.

Çünkü bu törenler bir yönüyle Osmanlı Devleti'nin disiplini ve ihtişamını vurgulayan törenlerdi. Bu yüzden yer yer gövde gösterisi hâlini alırdı.

Pek çok yabancı gezgin (seyyah) bayram alayını, “İstanbul-ların seyrinden usanç getirmediikleri bir millî ve dinî gösteri” olalar tarif ederler. Özellikle padişahın namaza gidiş gelişleri göz kamaştırıcı bir gösteridir.

Paus Lucas ne diyor?

Fransız tüccar, doğa bilimci ve gezgin Paus Lucas (1664-1737) meşhur eserinde şaşkınlığını şöyle dile getiriyor:

“At üzerindeki Padişah’ın ihtişamı ile hiçbir şey mukayese edilmez. Bindiği ve yedekte götürdüğü atlar yeryüzünün en güzel atlarıdır. Atların koşumları altın, inci ve mücevherlerle süslüdür...

Üniformaların çeşitliliği, debdebesi, atların güzelliği, koşumlarının zenginliği göz kamaştırır. Subayların çokluğu, üniformaların renkliliği içinde alay intizam içinde sessizce yol alır...

Bayram alayı, gerçekten de dünyanın en eğlenceli ve en meraklı gösterisidir.”

Bütün merasimlerde padişahın hemen arkasında bulunan rikabdar, silahtar ve çuhadar ise sırma bantlı kırmızı kadifeden yatırtma başlıkları kıymetli kumaştan yapılan kaftanları ile dikati çekerlerdi.

Alay-ı Hümayun’larda tören bölükleri sırma bantlı kırmızı kadifeden, yatırtmaları kıymetli kumaştan yapılan kaftanları ile muhteşem görünürler.

Alay-ı Hümayun’larda asıl tören bölükleri ise solaklar ve peyklerdir.

Saray dışına çıkışlarda görev alan alaylarda görevli olanların kıyafeti gerçekten göz kamaştırıcıdır ve dosta güven, düşmana korku salmak üzere düşünülmüştür.

Bayram namazı

Mirahor ağa ile üzengi ağaları o sabah padişahın bineceği atı hazırlayıp Harem’in “Taht Kapısı”nın önüne çekerlerdi...

Atın hazır olduğu padişaha bildirilince, Taht Kapısı’ndan çıkar, seyisler tarafından yularından tutulan cins atına biner, “Merasim

Alayı” eşliğinde Babü’s-selâm’dan çıkıp alkışlar ve dualar arasında bayram namazını kılacağı camiye hareket ederdi.

Dış avluda atından inen padişah iç avluya girerdi. Orada kendisini nakibüleşraf efendi ile caminin imamı karşılar, nakibüleşraf efendi yüzü padişaha dönük olarak ayakta kısa bir dua okur, çevredekiler duaya “amin”lerle katılırlardı.

Padişah bayram namazını caminin “Hünkâr Mahfili” denen özel bölümünde kılardı. Bu bir “imtiyaz” değil, güvenlik tedbiriydi.

Namazdan sonra cami cemaatiyle bayramlaştıktan sonra, geldiği alayla birlikte sarayına dönerdi.

Kurban Bayramı’nda, Has Oda önünde padişah için dokuz koç kurban edilmesi gelenektir. Bayram günlerini saray köşkleğinde geçiren padişah ve ailesi için türlü eğlenceler tertiplenirdi. Şayet havalar güzelse Boğaziçi köylerine geziler düzenlenirdi.

İkinci, üçüncü ve dördüncü günler:

Bayramın ikinci günü padişah, Gülhane Köşkü’ne geçerdi. Buraya kaymakam, şeyhülislâm, kaptan paşa gibi üst görevliler, maiyetleri ile birlikte gelir, tebriklerini tekrarlarlardı.

Bayramın üçüncü günü ise, padişah eski geleneklere göre, Eski Saray’da (İstanbul/Beyazıd’daki) cirit oyunu seyrederdi.

Dördüncü gün (Kurban Bayramı) ailece geziye çıkılır, deniz ya da kır sefası yapılırdı.

Bayram münasebetiyle Harem halkına hediye edilecek küpe, gerdanlık, bileklik gibi mücevherat, saray kuyumcularına bayram öncesinde bir mektupla sipariş edilir ve bayramda hazır olması istenirdi.

Ayrıca padişah ve valide sultan başta olmak üzere saray halkı fakir fukaraya yardım dağıtırlar, fakir ailelere bayramlıklar gönderirler, Kurban Bayramı’nda kurbanlık koç bile gönderirlerdi.

Bazı bayramlarda padişahlar halka açık yerlerde büyük şenlikler düzenletip yönettikleri insanların içinde bayramın tadına varırlardı.

Bu bayram şenliklerinden yakın tarihte yapılanlardan biri, Sultan Abdülaziz'in 25-28 Nisan 1866 tarihleri arasında düzenlediği şenliktir.

Bayramlarda seyirciler yarım ay şeklinde oturur Padişah Otağı (Otağ-ı Hümayun) bunların tam merkezinde kurulurdu. "Ziyafet Çadırı" Padişah Otağının sol yanında yer alırdı.

On beşinci yüzyıldan sonra şenlik düzeni belirli bir protokol ve programa bağlandı. Bayramların öğle öncesi bayramlaşma, ziyafet, pişkeşlerin dağıtılması, hediyelerin verilmesi ile geçer, öğleden sonra da eğlencelik gösteriler yapılırdı.

Büyük törenlerde geceleri kandiller, mahyalar ve fişeklerle donanma düzenlenirdi. Yapılan gösterilerde çeşitli hünerler, esnaf oyunları, dramatik oyunlar, sportif faaliyetler yer alırdı.

Bu şenliklerde halkın devletle kaynaşması amaçlanırdı.

Bayram tebriki gönderme âdeti ne zaman başladı?

Tanzimat'tan sonra mektup veya telgrafla bayram tebriki usulü başladı.

Padişaha bayram tebriki gönderenlerin bir listesi çıkarılıp sunulur, padişah memnuniyetini ifade eder, verilecek cevapları yazdırırdı.

Memurlar bayramlaşmak için amirlerinin evlerine giderlerdi.

Ancak bu durum çok masraflı olduğu için, 1845'te terk edildi.

Bu tarihten sonra memurlar amirleriyle iş yerlerinde bayramlaştılar.

Bayramın bitmesinden sonra resmî dairelerdeki memurlar iş yerlerinde önce kendi aralarında bayramlaşır, ardından da bayram

tebriki için topluca müdürlerinin, sonra da müdürleriyle birlikte dairenin bağlı bulunduğu nazırın (bakan) huzuruna giderlerdi.

Bu iş de bitince, farklı dairelerde çalışan memurlar birbirlerini ziyaret ederek kendi aralarında bayramlaşırlardı.

Bayram tatilleri, devletin zor durumda olduğu zamanlarda, kısa tutulmuştur...

Meselâ, 1919 yılı Kurban Bayramı'nda, ülkenin içinde bulunduğu durum sebebiyle bayramın üçüncü ve dördüncü günleri, devlet daireleri açılmış ve bütün memurlar işlerinin başına dönmüştür.

Top atışları

Arefe günü, ikindiden itibaren bayramın son günü akşamına kadar her gün muntazaman top atılırdı.

Toplar genellikle Tersane'den ve Donanma'dan ateşlenirdi.

Bazen limanda bulunan yabancı gemiler de top atarlardı.

Ramazan ve Kurban Bayramı öncesi arefe gecesi bütün cami ve mescitlerin kandilleri yakılırdı.

Tahirü'l Mevlevî'nin yayımladığı 1921 tarihli bir yazıda, eski bayramlar şöyle anlatılıyor:

“Başta İstanbul olmak üzere her şehirde arefe günü hamamlar sabaha kadar açık olurdu. Genelde hamam işi son güne bırakıldığı için, hamamlarda iğne atsan yere düşmezdi.

Şekerci dükkânları da geç vakte kadar çalışırdı. Bayram sabahı gün ağarmadan davulcular namaz için halkı uyandırırlandı. Ardından toplar atılarak halk sabah namazına çağırılırdı.

Aile reisleri erkek çocuklarını da alarak camiye gider ve sabah namazını kılarırdı.

Daha sonra camilerde kürsüye çıkan vaizler, bayram namazı vakti gelinceye kadar camide bulunanlara vaaz ederlerdi.

Namazdan sonra genelde birbirini tanıyan insanlar bayramlaşıp mezarlıkların yolunu tutarlardı.

Mezarlık ziyaretlerinde, ölmüş büyüklere dualar edildikten sonra herkes evine giderdi.

Büyüklerin ellerini öpen çocuklar, daha sonra yeni elbiseleriyle komşuları dolaşırlardı. Bu ziyaretlerde el öpen çocuklara bayram harçlığı ve mendil verilirdi.”

Eski İstanbul’da bayram hazırlığı

Osmanlı ceddimiz, Ramazan ve Kurban Bayramlarını bir teffekkür ummanı içinde kutlardı. Bayram münasebetiyle hayatına yeni anlamlar katar bu çok özel günleri hem Kur’anî mantığı, hem de toplumsal yansımalarıyla doludizgin yaşardı.

Camiler ve türbeler başta olmak üzere, evler temizlenip bayrama hazırlanırdı... Arefe günü İstanbul baştan başa yıkanıp temizlenir, böylece başkent de bayramı karşılamaya hazır hale getirilirdi.

Hamamlar sabahlara kadar açık tutulur, dolup dolup boşalırdı.

Hazır giyim satan mağazalar olmadığından, bayramlıklar on-on beş gün önce erbabına ısmarlanır, baklavalar açılıp, çeşitli yiyecek maddeleri ve rengârenk şekerler satın alınırdı.

Bu arada zengin aileler kendi ev halkı için aldıkları bayramlıklardan, konaklarında çalışan kâhya ve hizmetçilere de alır, evin hanımı tarafından da işlemeli iç çamaşırları ve dışlıklar hazırlanırdı.

Bunlar bohçalara sarılarak ayrı ayrı dağıtılırdı.

Ayrıca evlenerek konaktan çıkan eski kalfalara ve cariyelere de süslü bayram elbiseleri, çocuklarına çamaşırlar alınırdı. Konaktaki cariyelere yine kendi arzularına göre elbiseler dikilir, çocukların ebeleri olan hanıma, konaktaki gedikli ağalara ve tüm

hizmet eden hademelere de icabına göre elbiselik çuhalar, mendiller, peşkirler ve iç çamaşırları hazırlanırdı.

Ev ve konaklarda bulunan cariyelerin kâhya kadınlar tarafından alınan elbiseleri bayramdan önce biçilir, dikilir, hazırlanır, verilecek iç çamaşırları da herkesin kıdem ve derecesine göre ayrılır, birer bohça içine konup hazır edilirdi.

Bu iç çamaşırları ve içlerine konan bahşişler bütün selâmlık halkına hanım adına bayram gecesi ayrı ayrı dağıtılırdı.

Zenginler kendi çocuklarına aldıkları bayramlıkların aynısını mahallenin fakir çocuklarına da alır, bayram sevincinin geniş kitlelere yayılmasına katkıda bulunurlardı.

Mahalle Vakfı (Avârız) önceden tespit ettiği borçluların borçlarını ödemeye çalışırdı. Borç yüzünden cezaevine girmiş mahalleli için para toplanır, bayramı aileleriyle birlikte geçirmeleri sağlanırdı.

Mahya kurma ve minarelere kaftan giydirme

Bayram gecesi meydanlarda büyük bir coşku olurdu. Normal günlerde karanlık olan sokaklar aydınlatılır, minareler arasında mahyalar kurulur, tek minareli camilerin minarelerine de kandilli kaftan giydirilirdi.

Bu arada bayramın ilanıyla beraber Boğaz'da da şenlikler yapılmaya başlanırdı.

Bir yandan peş peşe atılan toplar, diğer yandan art arda patlatılan havai fişeklerin muhteşem görüntüsü, derkenar ip ve bordolarını ışıklandıran Boğaz'da demirli gemiler...

Bu manzarayı 1852'de İstanbul'a gelen meşhur gezgin T. Gautier, "Alevden bir okyanus üstünde yüzen elmaştan tekneler"e benzetiyor.

Kurban Bayramı'nı, Ramazan Bayramı'ndan ayıran en büyük özellik, şüphesiz bayrama yakın, kurbanlıkların satın alınmasıydı.

Kurbanlıklar, Rumeli ve Anadolu'dan, İstanbul yakınlarına getirilirdi.

İstanbul'a getirilecek kurbanlıkların sayısı ve zamanı yetkili makamlar tarafından belirlenirdi...

Ayrıca kurbanlıkları getirecek olanlar, kurban miktarını ve İstanbul'da olacakları zamanı yetkili makamlara bildirmek zorundaydılar.

Yani İstanbul'la ilgili hiçbir şeyde kuralızsızlık yoktu. Her şey sınıksız disipline edilmişti.

19. yüzyılda İstanbul'a getirilen koyun sayısı, seksen ile yüz otuz bin arasında değişirdi.

İstanbul'da kurbanlık için küçükbaş hayvanlar tercih edilir, büyükbaş hayvan nadiren kesilirdi.

Bu tercih sosyal ve ekonomik dayanakları olan bir tercihti. Bu tercihte, büyükbaş hayvan kesmenin zorluğu, çokluğu dolaşısıyla atıklarının imha etmenin güçlüğü elbette rol oynardı, ancak büyükbaş hayvan neslini koruma düşüncesi bu tercihin en belirleyici unsuruydu.

Taşrada ve kırsal kesimde çok sayıda büyükbaş kurbanlıklar tüketilirdi. Halkın çoğu ya evlerinde besledikleri ya da pazardan satın aldıkları dana veya koçları bayramdan birkaç gün öncesinden evin önünde hazır bulundururdu. Satın alınan bir boğa veya sığır yedi koça bedeldi...

Örneğin bir evde yedi kurban kesecek kimse bulunmazsa konu komşudan ortak aranır, büyükbaş kesildikten sonra etler usta kasaplar tarafından yedi eşit parçaya bölünür, aynı zamanda tartılır, kul hakkı gözetilirdi.

Sonra verileceklerin isimleri ufak kâğıtlar üzerine yazılarak katlanır ve bir çocuk eliyle bu kâğıtlar, yediye ayrılmış olan etlerin

üzerine konurdu. Daha sonra isimleri okununca herkes etini alır, ellerindeki kaplara koyarak evlerine götürürlerdi...

Saraya mensup üst düzey yöneticilerle varlıklı aileler, eşleri, çocukları, gelinleri, damatları, ölmüş anne babaları için kurbanlıklar alırlardı.

Kurbanlıklar üç beş gün konağın ahır bölümünün bahçesinde beslenirdi.

Ölümlere adanan kurbanlar arefe günü kesilirdi.

Padişah için de arefe günü Hırka-i Şerif yakınlarında iki kurban kesilmesi âdeti.

Bu kurbanlıkların “marya” yani yavrulu olmamalarına, gözlerinin sağlam olmasına, boynuzlarının kırık olmamasına veya herhangi bir azasının noksan bulunmamasına çok dikkat edilirdi.

Kurban Bayramı öncesi fakir akrabalara canlı kurban hediye etmek de bir gelenektir.

Bütün bunlar eğlenceli bir seremoni çerçevesinde yapılır, özellikle kadınlar ve çocuklar için tadına doyum olmazdı.

Halkın bayram sabahı ve bayram namazı

Bayram sabahı erkence bir vakitte mahalle bekçileri davullarını çalarak mani söylerlerdi:

*“Bu sabahın ayazına
Kalkın Hakk’ın niyazına
Abdest alın ey komşular
Gelin bayram namazına...”*

*Buna bayram ayı derler
Bal ile şekerden yerler
Eskiden âdet olmuştur
Bekçiye bahşiş verirler.”*

Bekçilere verilecek bahşişler kadife keseler içinde hazır tutulur, mani duyulur duyulmaz, pencerelerden keseler yağmaya başladır.

Bayramı müjdeleyen top seslerini minarelerden verilen salâ takip eder, sonra da yanık sesli hafızlar “İstanbul usulü” sabah ezanı okurdu.

Bayram namazının yaklaşmasıyla birlikte büyükler yanlarında bayramlıklarını giymiş çocukları olduğu halde en yakınlarındaki camide bayram namazını kılmaya giderlerdi.

Bayram namazları genelde selâtin camilerinde kılınırdı.

Namazdan sonra vüzera, ekâbir-i rical ve diğer üst düzey memurlar, merasim kıyafeti içinde padişahla bayramlaşmak (“Rikâb-ı Hümayun”) için sarayın yolunu tutar, diğerleri evlerine dönerdi.

Konak sahipleri, önce hareme uğrar, resmî elbisesini değiştirir, bir fincan kahve içer, azıcık dinlenir, ardından ailenin tebriklerini kabul ederdi.

Tahirü'l Mevlevi ve Özdemir Nutku'nun verdiği bilgilere göre on dokuzuncu yüzyılda bayram namazını açık arazide kılma âdeti İstanbul içinde sürmese de taşrada devam ediyordu.

Namaz kılınan açık alanlara “musallâ” denirdi...

Bu alanlar bayramdan bir iki gün evvel iyice temizlenir ve namaza hazır hale getirilirdi.

Halk bayram namazları için, omuzlarında seccadeleri olduğu halde gecenin yarısından itibaren meydanlara akın ederlerdi. Bazen cemaat alana sığmaz, ara sokaklara yayılır, böylece “yeryüzü mescide dönüşürdü.”

Zaten de amaç buydu.

Müslüman'ın alınının her yerde secdeye gidebileceğini dosta düşmana göstermekti.

Bu manzarayı yaşamak için, halk uzak mahallelerden gelirdi. Kadınlar ve çocuklar ise namaz kılınacak meydana bakan

evlerde oturan akrabalarına misafir olur, pencerelerden namazı seyredерlerdi.

Bu da kadınlar ve çocuklar için ayrı bir “bayram eğlencesi” olurdu.

Yabancılar ne diyor?

14 yıl boyunca Avrupa’daki Türk topraklarını ve Anadolu’yu gezen kralın saray nazırı Jacques de Villamont, “Les Voyageurs du Seigneur Villamont” (Bay Villamont’un Yolcuları) isimli, 1596 yılında yayımlanan eserinde İstanbul’un fethiyle ilgili olarak şunları söylüyor: “...Her kimin bir düşmanı varsa gidip ondan af dilemekle mükelleftir. Öteki de el öpmeden ve musafaha (el sıkışma) etmeden evvel affettiğini söylemek mecburiyetindedir. Aksi takdirde bayramlarının mübarek olması mümkün değildir. Bu esasa riayet etmeyen kimseler ise neredeyse fâsık telakki edilirler.”

Du Loir: “Türkler herhangi bir intikam hissi beslemekten son derece çekinirler. Dinlerinin bu hususa ait bir hükmü mucibince cuma namazına başlamadan önce düşmanlarını affettiklerini adeta ilan etmek durumundadırlar.

Aksi hâlde namazlarının kabul edilmeyeceğine inanırlar. Ayrıca her bayramın birinci günü de onlar için umumi bir barış günüdür. Birbirlerine rastladıklarında musafaha ederler ve küçük olan büyüğünün elini öptükten sonra alnına koyup ‘Bayramın mübarek olsun!’ der.”

Nerval: Fransız seyyah Gerard de Nerval 1843’te ziyaret ettiği İstanbul’da Sultan Abdülmecid devrinde yaşadığı Ramazan Bayramı’nı şöyle tasvir ediyor: “Bayram sabahı, güneş doğarken, gemilerden ve bütün hisarlardan atılan toplar şehri inlettі. Binlerce

minareden yükselen ezan sesleri her tarafa yankılandı. Merasim yeri At Meydanı idi...

Meydanın bir yanında Sultanahmed Camii var. Padişah Abdülmecid hazretleri, bayram namazını kılmak için işte bu camiye gelecekti. Sabah, İstanbul, Üsküdar ve Pera'dan gelen, belki bir milyon insandan fazla olan muazzam bir kalabalık Sarayburnu'na kadar uzanan sahayı doldurdu. Kaldığım han buraya çok uzak olmadığı için, kalabalığa karışıp At Meydanı'na kadar gidebildim.

Ayasofya'yı dolanan yolda yapılan resm-i geçit en az bir saat sürdü. Fakat kıyafetleri bir Frenk için hiç de merak uyandırıcı değildi. Çünkü başlarındaki kırmızı fesler bir yana bırakılırsa, hemen hemen bütün birlikler Avrupai tarzda giyinmişti.

Paşaların üniforması, tıpkı bizimkiler gibi, dikiş yerlerinden altın yaldızlı tellerle süslüydü. Fakat her tarafta mavi redingotlar göze çarpıyordu.

Beyoğlu'nda oturan Avrupalıların çoğu bu kalabalığa karışmıştı. Çünkü bayram günleri, diğer dinlerden olanlar da Müslümanların merasimine iştirak ederler, onlar da bayram yaparlar.

İslâmi merasime kalben katılmayanlar için bile, bu bir bayramdı. Sultanın, Donizetti'nin (Alman Donizetti Paşa) kardeşi tarafından yönetilen Mızıkâ-yı Hümayun'u çok güzel marşlar çalıyordu ve bu marşlar Şark usulüne uygun olarak 'unisson' şeklinde, yani çok çalgının bir ses oluşturması şeklinde icra ediliyordu.

Resm-i geçidin en ilgi çekici yanı, Muhafız Birliği'nin geçişi oldu. Bunların miğferleri uzun sorguçlarla süslüydü, ayrıca mavi panâşları vardı. İnsan onları seyrederken, Macbeth'teki gibi bir ormanın yürüdüğünü görür gibi oluyordu.

Nihayet padişah geldi. Çok sade giyinmişti, yalnız sarığının üzerinde küçük bir elmas parlıyordu. Fakat bindiği atın eyer ve takımları altın ve elmaslar içindeydi, herkesin gözünü kamaştırıyordu.

Peşinden gelen ve seyislerin idaresinde olan atların koşumları da aynı şekilde zengin süslerle pırıl pırıldı. Nazırlar, seraskerler, kazaskerler, ulema ve diğer yüksek dereceli memurlar, hükümdarın ardında yürüyüşe katıldılar. Daha sonra yeni birlikler geçti ve geçit sona erdi.

Meydan, oyuncakçılarla, her çeşit yiyecek ve şerbet satanlarla doluydu... Çörekler, şekerli kaymaklar, kızartmalar ve halkın en çok yediği kebaplar pek boldu.

Kızartmalar kalın ekmek dilimlerinin içine bol maydanoz ile birlikte konuyor ve bedava dağıtılıyordu. Parasını yüksek ve zengin şahsiyetler ödüyormuş. Ayrıca, herkes istediği eve girer, sofraya oturur ve ikram görür.

Fakir, zengin bütün Müslümanlar, evlerine gelen insanların dini, ırkı, sosyal durumu ne olursa olsun, kendi varlık durumlarına göre ziyafet verirler, onları memnun etmeye çalışırlar. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri şenlik devam ederdi.” (Çev. Refik Özdek)

Mahallede bayramlaşma

Mahallede bayramlaşma ise ayrı bir anlam ifade ederdi.

Mahalle bekçileri ve ramazan davulcuları ev ev dolaşarak bahşişlerini toplarlardı.

Eğer mendil ve kumaş verilirse bu bir sıırığa bağlanırdı.

Bunların ardından tulumbacılar, daha sonra da çöpçüler ziyarete gelirdi.

Bu ziyaretçileri uğurlayan ev sahipleri, yola düşerek ilk gün yakın akrabaları olan büyüklerini ziyarete giderlerdi. Bayramda eve gelen insanlara önce şeker, ardından da kahve ikram edilirdi.

Ancak şeker öyle bir tane verilmez, şeker tepsisi misafirin önüne konurdu. Misafir tepside istediği kadar şekerini yerdi.

Sarayda düğün

Padişahlar genel olarak cariyelerle evlendikleri için, düğün yapmazlardı. Ama bir vezir ya da herhangi bir üst düzey görevli ile evlendirilen sultan hanımlar ve şehzadeler için düğün yapıldı...

Özellikle şehzadelerin sünnet düğünleri meşhurdur. Osmanlı hayatı “yardımlaşma” esasına dayandığı için, sünnet düğünleri de bunun bir aracı olarak görülür, şehzadelerle birlikte pek çok fakir çocuk da sünnet edilir, fakir fukaraya günlerce ziyafet çekilirdi.

“Sûr-ı Hümayun” denen saray düğünleri, yaşanan sürecin “eğlence kültürü”nü yansıtmaları açısından önemli örneklerdir.

Düğünlerin bazen çok uzun sürmesi yine yardımları mümkün olduğu kadar fazla kişiye yayma anlayışından kaynaklanmaktadır.

1675’te IV. Mehmed’in şehzadeleri Mustafa (II. Mustafa) ve Ahmed’in (III. Ahmed) sünnet düğünleriyle Vezir Sarıkçı Mustafa Paşa ile evlendirilen Hatice Sultan’ın düğünü on dokuz gün sürdü.

Tam on dokuz gün fakirlere ziyafet çekildi, para saçıldı, itibar gösterildi, ağırlandı.

Düşünün ki, bu düğünde 450 aşçı, 200 tablakâr (tabla taşıyıcı), 150 saka (su dağıtıcı), binden fazla meşaleci görevlendirildi...

Binlerce koyun, 37 bin tavuk, 5 bin kaz ve 6 bin ördek kesildi, günde sekiz yüz sahan yemek yendi. 100 kilo şerbet ve 30 kilo kahve içildi.

Düğünde sekiz şeker nahlı (nahıl olayını ayrıca ele alacağız), iki şeker bahçesi, şeker bahçelerinde de şekerden bülbüller, aslanlar, balıklar, tavuslar ve develer bulunduruldu.

Şeker nahıllarının büyüklerinin yirmi beş metre boyunda ve dört buçuk ile beş buçuk metre çapında olduğunu eski kaynaklarımız kaydediyor.

Küçük nahıllar ise dokuz-on bir metre arasındaymış.

Saray düğünlerinde üst düzey görevliler ekonomik güçlerine paralel olarak “düğün alayı” tertipler, hediyeler sunarlardı.

Eğer düğün alayı sadrazama ya da vezire aitse, önde büyük bir nahlın ardından sırasıyla şekerleme ve tatlı sinileri, şeker bohçaları, şerbet sürahileri, para keseleri, mücevher kutuları, kurbanlık koyunlar ve katırlara yüklenmiş olarak diğer hediyeler taşınırdı.

Nahl süslemelerini oluşturan altın ve şekerden yapılmış şekiller şenlik sonunda halka dağıtılırdı. “Nakkaşan-ı Sükker” denen nahl ustaları itibarlı zanaatkârlardı. Maharetlerine göre ücret ya da yüklüce bahşış alırlardı.

Evliya Çelebi İstanbul’daki nahl zanatkârlarının sayısının elli beş civarında olduğunu yazıyor.

Kanuni Sultan Süleyman’ın oğulları Şehzade Beyazıd ile Şehzade Cihangir’in sünneti ve kızı Mihrimah Sultan’la Rüstem Paşa’nın evlilikleri dolayısıyla yapılan (27 Kasım 1539 Perşembe) düğün on üç gün sürdü.

O kadar kap kakac kullanıldı ki, bulaşıkçılar yıkamaya yetiemedi. Bunun üzerine kutlamalar gün aşırı yapılmaya başlandı. Bir gün yenip içiliyor, ertesi gün bulaşıklar yıkanıyor, sonra ziyafet devam ediyordu.

Bu ziyafetlerde 117 çeşit ekmekle birlikte çeşit çeşit yemek ve tatlı ikram edildi.

Şenliğin başlamasından sonra yeniçerilere, ahır halkına, topçu ve ehl-i sarfa, ulemaya 600’er, paşalara, beylere, ağalara 50’şer, aralarında Padişahın da bulunduğu devlet ileri gelenlerine on beşer, diğerlerine 650; şenlik hizmetlilerine de her gün 250 sofr kuruldu.

On üç gün süren düğün sırasında yüz binin üzerinde insan yemek yedi.

Ayrıca İstanbul'daki imaretlere (fakir fukaraya yiyecek giyecek dağıtan kurum) dâne ile zerde ve meşayih zaviyelerine çeşitli gıda maddesi gönderildi.

Ziyafet sonrasında beş binden fazla çini, bakır tabak çanak ve kâseyi fakir fukaranın “yağmalama”sına (bu bir gelenektir ve sadaka vermenin bir şekli idi) izin verildi.

Halka verilen ziyafete “çanak yağması” denmesi bu yüzdendir.

Bu kabil ziyafetlerde en çok pilav, et ve zerde ikram edilir, kadın erkek, genç yaşlı binlerce insan günlerce karnını doyururdu.

Binlerce halk çocuğu şehzadelerle birlikte ve şenlikler eşliğinde sünnet ettirilir, düğün ziyafetine katılamayan fakir ailelere sini sini yiyecek gönderilirdi.

Şimdi eski defterleri açalım ve padişah ve beraberindekilerin düğünde yiyip içtiklerine bakalım...

“Padişah-ı âlişân hazretlerinin paşalar ve beyler ile olan ziyafetidir: Tamamı on beş sofradır.

Şöyle ma'lûm ola; dâne-i birinç, dâne-i rişte, saru dâne, yeşil dâne, kızıl dâne, dâne-i şa'riyye, dâne-i nârdenk, dâne-i simid, sütlü zerde, birinç herisesi, kışırma aş, ayva kalyesi, şekerlü nârdenk şorbası, tavuk şorbası, zerde... Tavuk kavurması, reşidiyye, bazâr böreği, zerenduli, mahmûdiyye, mâmûniyye, mahallebi, salma, kadm tuzluğu şorbası, zırva, bâdem şorbası, tavuk kebâbı, kuzu kebâbı, tavus kebâbı, ördek kebâbı, güvercin kebâbı, keklik kebâbı, koyun kebâbı, tavuk yahnisi, kaz yahnisi, ördek yahnisi, kuzu yahnisi, koyun yahnisi, zirba yahnisi, köfte ve hâs çörekler çift yüz elli çifttir. Ve zikr olan on beş sofraya taâmın bir sofrası tamam Hassa-i Hümayun için bu uslûb üzere olub ve on dört sofrası yirmi dürlü kalurdur, şöyle ma'lûm ola...”

“Şehzademuz sünnet çağına erişti Hünkârım!”

Önce, şehzadenin ya da şehzadelerin sünnet çağına geldiği Kızlar Ağası tarafından “lisan-ı münasiple” padişaha müjdelendirildi.

Bunun üzerine padişah, sünnet düğününün detaylarını konuşmak için Harem’e gideceğini bildirir, bu amaçla Harem süslenip püslenirdi. Padişah Harem’de haseki sultanla düğün hakkında görüşür; Harem ağalarının da o arada görüşlerini alırdı.

Düğünün ayrıntıları kararlaştırıldıktan sonra haber, önce Harem halkına, Bab-ı Âli Divanı’na, Payitaht (Başkent) İstanbul’a, derken tüm memlekete duyurulurdu.

Ertesi gün Harem’de hummalı bir hazırlık başlardı. Bir taraftan da haseki sultana, şehzadelere ve Harem kadınlarına armağanlar dağıtılırdı. Gece saray bahçesinde fener alayı düzenlenir, yenip içilir, canbazlar, hokkabazlar ve cüceler çeşitli gösteriler yaparak herkesi güldürür, kısacası meşruiyet içinde eğlenilirdi.

Cariyeler göz alıcı giysileriyle düğüne katılırlardı. Cüceler ve hokkabazlar da çeşitli numaralarla kalabalığı eğlendirirlerdi. Daha sonra halkın ve yabancı konukların katılacağı ve günlerce sürececek şölen ve şenliklere geçilirdi.

Önce şenliğin yeri belirlenir, genellikle Topkapı Sarayı merkez alınarak, At Meydanı, İncili Köşk, Yalı Köşkü, Alay Köşkü, Aynalıkavak, Dolmabahçe ve Kâğıthane önlerinde şenlik hazırlıklarına başlanırdı.

Şenliğin yapılacağı yerde saray erkânı ve yabancı konuklar için rengârenk çadırlar kurulur, kadınlar için tahtadan cumbalı bölmeler yapılırdı.

Şenlik yerlerine atlıkarıncalar, salıncaklar, dönme dolaplar, tahtirevanlar, dev kuklalar, ip canbazları, süslü arabalar getirilirdi.

Yenilikler belirli bir düzen içerisinde, her türlü önlem inceden inceye düşünülerek ve iş bölümü yapılarak hazırlanırdı.

Şenlik süresince tüm şehirde dükkânlar süslenir, gece gündüz açık tutulurdu. Bu arada kolcular her yerde görev yapıp kargaşa, kavga, hırsızlık ve öldürmeleri önler, eğlenenlere ise karışmazlardı.

Şenlikler sırasında verilen şölenlerle halka sürekli olarak yemek sunulurdu. At Meydanı'ndaki şölenlerde borular ve davullarla yemeğe başlanacağı haberi verilir; acıkmış halk, tulumcular tarafından sıraya sokularak şölene başlanırdı. Başlıca yemekler, pirinç pilavı, kızarmış koyun eti ve muhallebiydi. Sıcakta susayanlara şerbet dağıtılırdı. Padişah ve konukları için ayrı köşkler, çadırlar kurulurdu. Ayrıca yeniçeriler, denizciler, kadılar, mollalar gibi çeşitli kesimler için ayrı ayrı şölenler verilirdi. Bu şölenlere Müslüman, Rum, Ermeni ve Katolik okulları da davet edilirdi.

Şenlikler, padişahın şenlik yerine gelişiyle başlar, öğleye kadar yüksek devlet görevlilerini kabulüyle devam ederdi. Öğle üzeri verilen şölenin ardından, cirit karşılaşması ve çeşitli meslek kuruluşlarının geçiş alayı düzenlenirdi. Çiftçiler, değirmenciler, fırıncılar, kasaplar, kebabçılar, bakkallar, şekerciler, manavlar, mumcular, berberler, mimarlar, ayakkabıcılar, kavukçular, kalemciler, ok ve yay yapımcıları, kılıç yapımcıları, nalbantlar, kürkçüler, aynacılar, keçeciler, ipekçiler, terziler, yorgancılar, altın işleyenler, at koşumu yapımcıları, Bit Pazarı ve Mısır Çarşısı esnafı gibi sayısız küçük meslek kuruluşu ellerinde ürünleriyle ya da şekerden yapılmış meyve ve bitkilerle süslenmiş dev nahıl ve maketlerle geçer, geçiş sırasında meslekleriyle ilgili gösteriler yaparlardı.

Haliç'te su üstünde arabalar, zaman zaman ejder, timsah maketleri yürütülür, akrobatlar gösteriler düzenlerlerdi.

Boğaz'ın her iki yakasında bütün evler aydınlatılır, deniz kenarından havai fişekler atılırdı. Denizde donanmaya ait gemiler, maketten kaleler yüzdürülür, evlerin önüne gelince uzun bir süre durup içindeki oyuncuların dansıyla ev halkı coşturulurdu.

Suya yansıyan ışıkların seyrine doyum olmazdı. Kandillerle hazırlanan mahyalar, iplere geçirilerek direkler arasına gerilir, bunlarla yazılar oluşturulur, bazen dönerli bir sistemle hareket ettirilerek yanardı.

Bütün bu törenlerin ardından yabancı konuklar, vezirler ve halk tarafından oldukça değerli armağanlar sunulur, yapılan masraflardan çok daha fazlası saraya tekrar geri gelirdi (bu armağanlar, bugün Topkapı Sarayı Müzesi'nde sergilenmektedir).

Başta Nabi'nin ve Seyyid Vehbi'nin "Sûrnâme"leri olmak üzere, bu türden yazılmış kitaplar ve çizilmiş minyatürlerde, sultan düğünleriyle sünnet düğünleri tüm teferruatıyla anlatılır...

Zaten sûrnâmelerde esas olan, düğün veya ziyafeti ayrıntılarıyla anlatmaktır. Bunlar manzum eserlerdir. Bir örnek sunmak gerekirse...

*Olunup cümle levâzım tertib,
Virdiler bârgehe zinet ü zîb...
Kurdular çerha idiip hempâye,
Başka bir daire her paşaye.
Oldu ta'yin olucak sûr tamam,
Günde her birine bir sofrâ taam..."*

Şair Nev'i'den de bir örnek sunalım...

*"Ol gün ki sûr-ı sünnet-i sultan için seher,
Gülûn-ı çerha husrev-i hurşid olup süvar;
Gün gibi altun üsküf ile şehriyârlar,
Saf bağlamıştı âsaf-ı sultana sad hezar.
Ol rûz-ı haşrı seyrinden ölmez cihanda kim,
Didâr gördü her kişi bitâb-ı intizar...
Hâkân-i Türk ü Hân-i Hutun, Hâkim-i Yemen,
Râyân-i Hind ü Dâver-i Keşmir ü Kandeher."*

Tarihin içinden:

Nahl Ağacı mı, Noel Ağacı mı?

Vakit buldukça İstanbul'un eski semtlerinde gezmek bende nefes almak gibi bir ihtiyaç oldu. Yıllardır bunu yaparım. Cum-bası çarpılmış, ahşapları kararmış eski evleri seyredip vaktiyle o evlerde yaşananları düşlerken rahatladığımı hissederim. Üstüm-deki tüm ağırlık buharlaşıp uçar.

Geçenlerde Sultanahmed Kitap Fuarı'nda imza programım vardı. Biraz erkence gittim Sultanahmed'e. At Meydanı'ndaki (Sultanahmed Meydanı) ramazan curcunasını teğet geçip ara so-kaklara saptım. Bilirim, tarih ara sokaklarda yaşar. Eski evlerin arasında ağır ağır yürürken, hayalim birkaç yüz yıl öncesine ki-litlendi. Topkapı Sarayı cihetinden, "Mızıka-yı Hümayun"un vu-kufla ve hakkını vererek çaldığı ramazanlık ilahileri dinlerken, şimdilerde revaçta olup pop müziğe ilahi döşenerek yapılan ve adına "yeşil pop" denen kakafoniye hatırlayarak kahırlandım.

Derken, küçücük bir meydancıkta dikilip ara sokağa oklan-mış sokak adını yüksek sesle okudum:

"Nakıl sokak..."

Sesimi fazlaca yükseltmiş olmalıyım ki, birkaç gelip geçen dö-nüp şaşkınca yüzüme baktılar. Eminim orucun başıma filan vur-duğunu, bu yüzden bir parça tereल्ली olduğumu düşünmüşlerdir.

Ama hamdolsun aklım başımdaydı. Sadece "Nakıl Sokak" adına şaşırmıştım. Sokak neyi naklediyordu acaba? Belki de "Nağıl So-kak" olacaktı. Azeri Türkçesinde "Nağıl" masal demek oluyordu. Sultanahmed ise masallara taş çıkartacak kırıta bir bölge idi.

Birden hatırladım. Sultanahmed bölge olarak saraya çok ya-kındı. Sultan ya da şehzade düğünlerinde, bazen de şehzadelerin sünnet düğünlerinde yapılan koca nahıllar bu sokaktan geçiriliyor

olabilir miydi? “Nahl Sokak” yazılacakken, yanlışlıkla “Nakil Sokak” mı yazılmıştı?

Sonradan “Nahl Sokak” adlı sokağı bulunca, bu düşüncemden vazgeçtim. Her yılın ramazanında İstanbul’dan Peygamber-i Âlişân Efendimizin torunları başta olmak üzere tüm muhtaçlara dağıtılmak maksadıyla Mekke ve Medine’ye gönderilen külliyetli altının yanı sıra, Kâbe örtüsü, padişah tuğralı kuşağı ve altınoluğu taşıyan “Sürre-i Hümayun” (Sürre Alayı), acaba bu sokaktan mı geçiyordu? Bunları naklettiği için mi sokağın adı “Nakil Sokak” olmuştu?

Bunları bilmeyi öyle çok istiyor ki insan...

Neyse; düşünün düşünün ve kendi içimde tartışın tartışın “Nahl Sokak” a girdim. Girer girmez de tasasız ama derin bir ses duydum: “Savulun!.. Esnaf-ı nahlıcıyan-ı sûr-ı hümayun geliyoooooorrrr!”

Bozulma sürecinin çocukları olarak biz, yılbaşında çam süsleyip “Noel Baba” bekleme safsatasına kendimizi o denli kaptırmışız ki, “nahl”ı çoktan unutmuşuz!..

Oysa Arapçada “hurma ağacı” anlamlarına gelen nahl, Osmanlı düğünlerinin vazgeçilmez süsüydü. (Anadolu’nun bazı yerlerinde hâlâ yaşıyor). İskeletleri demirden yapılır, çevresine çengeller asılır, çengellere süsler takılırdı. Düğün sahibinin ekonomik durumuna göre boy ve stili belirlenir, düğün alayı ile birlikte geçirilirdi. Davetliler de takılarını ve hediyelerini nahla takarlardı. Nahıllar aynı zamanda bir yardımlaşma simgesiydi.

Nahıllar birkaç tane olursa en büyüğü önde giderdi. Onu şeker bohçaları, şekerleme ve tatlı sinileri, şerbet sürahileri, cihaz bohçaları, para keseleri, cevahir kutuları takip ederdi. Bundan sonra sırtlarında kurbanlık koyun taşıyan hamallar ve cihaz (çeyiz) kaptırları gelirdi. Nahlın ikincisi, gelin arabasının önünde götürülür ve yanlarında iki süvari bulunurdu.

Saltanat düğünleri ve şenliklerinde yaygın olarak görülen nahılların bazıları o kadar büyük ve görkemli olurdu ki, geçtiği güzergâhtaki çatıların çıkıntıları yıkılırdı. Ama yıkılan çıkıntılarının bedeli anında ödenir, kimse mağdur edilmezdi.

“Sûrnâme-i Vehbî” (Divan edebiyatında sünnet, düğün, şenlik gibi neşeli olayları anlatan eserlere “sûrnâme” deniyor) 1720’de, Sultan III. Ahmed zamanında yapılan bir nahıl gösterisini anlatırken, devasa nahılların geçirilmesi sırasında yıkılan saçak ve cumbalardan bahsediyor.

Bu yüzden düğün alayına mimar ve ustaların da alındığını, yıkılan yerlerinin anında bedelinin ödendiğini ve onarıldığını yazıyor.

En basit oyunlar ve eğlenceler dâhil, hemen her şeyi insanın yararlanabileceği şekle getiren hayırhah, yardımsever Osmanlı insanı, “nahıl” dediği devasa boyda süslenmiş ağaçları (başka isim bulamadığım için “ağaç” diyorum) hem bir eğlence, hem de bir yardım aracı olarak düşünmüş, düğünlerde, bayramlarda “nahıl” vasıtasıyla muhtaçlara yardım elini uzatmıştır.

Asla acıtmadan ve kişinin fukaralığını katiyen incitmeden...

Her isteyen nahıl yapamazdı. Tıpkı mahya ustaları gibi, İstanbul’da nahıl ustaları vardı. Evliya Çelebi’ye göre, bunlar 55 kişiydiler. Herkesin yapamadığı bir işi yaptıkları için de itibarlıydılar.

Uzun bir sıruk düşünün. O kadar uzun ki bazıları “minare boyu” (25 metre filan) olsun. Üzeri simli ipler, aynalar, gümüş yapraklar, renkli kâğıtlar, altın yaldızlı süsler, balmumu rengârenk meyveler, çiçekler ve değerli taşlarla süslü olsun. İşte bu “nahıl”dır.

1612’de Sultan I. Ahmed’in (Sultanahmed Camii’ni yaptıran Peygamber sevdalı Padişah) iki kızı ve bir kız kardeşinin düğününe şahit olan meşhur Avusturyalı tarihçi Hammer, düğünde taşınan onlarca nahılın güzellik ve ihtişamından ayıla bayıla söz eder.

Bir grup Mısırlının ellerindeki tefleri çalıp türlü taklitler yaparak düğün alayına eşlik ettiklerini, insanların müthiş eğlendiğini anlatır.

O zaman anlırsınız ki, Osmanlı meşruiyet içinde eğlenmeyi bilen bir toplumdur.

Cülus Törenleri, Kılıç Alayları

Cülus töreni (yeni padişahın tahta çıkması) hem sarayın, hem ordunun, hem de halkın en büyük eğlencelerinden biriydi...

Bazın “cülus şenliği” günlerce sürerdi...

Bu tören esnasında yeni padişah ve maiyeti merasim elbiseleri giyer, kabzaları ve kınları altın, gümüş, zümrüt, yakut, elmas gibi kıymetli mücevherlerle süslü kılıçlar, yatağanlar ve hançerler kuşanırlardı.

Osmanlı “gösteri” ve “gösteriş” konusunda titizdi, ancak cülus merasimlerine yabancı elçiler de katıldığı için, devletin zenginliğini vurgulamak amacıyla simgesel özellikte eşyalar kullanırlardı.

Yeni padişahın kılıç kuşanması genelde Eyüp Sultan Camii’nde gerçekleşirdi. Buna ilişkin yapılan törene ise “Kılıç Alayı” denirdi.

Cuma namazına gitmek üzere padişahın maiyetiyle birlikte saraydan çıkması ve saraya dönmesi de ayrı bir eğlence idi...

Bu merasim sırasında halk doğrudan doğruya padişaha “dilekçe” sunabilir, isteklerini bildirebilirdi.

Geçilecek yolun iki tarafına dizilen medrese öğrencileri ile halk bir ağızdan “Aleyke avnullah!” (Allah’ın yardımı üzerine olsun!) diye bağırır, ardından hakikatli bir hatırlatma yaparlardı: “Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var!”

Ayrıntıları kanunla belirlenen bir programla yapılan cuma törenleri, cuma günü kuşlukla öğlen arasında padişahın o gün hangi camiye gideceğini gösteren bir “sırık alayı” ile başlardı.

Bab-ı Hümayun'dan çıkan “saltanat kafilesi” düzeni hiç bozmadan doğruca namazın kılınacağı camiye yönelirdi.

Padişah at sırtında (sonraları araba) olurdu. Kalabalığı zaman zaman selâmlayarak cami avlusuna girerdi. Avluda attan iner, kendine çeki düzen verir, ardından kendisine ayrılan mahfile (Hünkâr Mahfili) yönelirdi.

Cami imamları padişahı avluda karşılayıp temenna ederlerdi.

Cûlus merasimleri, sünnet düğünleri, “Kılıç Alayı”, “Sürre Alayı”, “Baklava Alayı” gibi merasimler, aynı zamanda sarayın halkla ilişkisini sağlardı.

Bu törenlerin en önemlisi hiç kuşkusuz “cûlus merasimi” idi. Bu tören ilk defa 1481’de Sultan II. Beyazıd için yapılmıştır. Onan sonra gelenekselleşmiş ve devletin devamlılığının simgesi sayılmıştır.

Ölen padişahın elbise ve eşyaları bohçalara konur, üzerine ismi yazılarak hazineye kaldırılırdı.

Bugün Topkapı Sarayı’nın giyim kuşam koleksiyonunu teşkil eden (dış kaftan, çorap, maşlah, şalvar, tıslımlı gömlek, cüppe, harmani) gibi padişah kıyafetleri (1500’ü aşkın parça) bu suretle günümüze gelebilmiştir.

Cûlus merasimi, Topkapı Sarayı’nın Babü’s-saâde denen iç kapısının önündeki revaklı alanda gerçekleştirildi.

Evvela önceki padişahın öldüğü ilan edilir, şeyhülislâm ve kazaskerler nezaretinde Kur’an okunur, dua edilirdi. Arkasından yeni padişaha “biat merasimi” (itaat yemini denebilir) başlardı.

Sonra saray cariyelerine, memurlara ve ordu mensuplarına bahşiş (cûlus bahşışı) dağıtılır, kılıç ve valide alayları yapılırdı.

Yeni padişah dualar ve tebrikler eşliğinde tahtına oturduktan sonra, ölen padişaha “Cenaze Alayı” tertiplenir, eski padişahın eşi (eski valide sultan) ve maiyeti merasimle Beyazıd’daki

Eski Saray’a uğurlanır, ondan bir gün sonra da yeni padişahın annesi “Valide Alayı” ile saraya getirilirdi.

Padişah eğer yaşı uygun ise, cülusu izleyen günlerde sakal bırakmaya başlardı (şehzadelerde sakal bırakma geleneği yoktu).

Bunu takip eden hafta en müsait günde ise “Kılıç Alayı” yapılır, yeni padişah Eyüp Sultan Camii’nde kılıç kuşanırdı (son Kılıç Kuşanma Merasimi Sultan Vahideddin’e yapıldı).

Kılıç Alayı, yeni padişahın ilk kez saraydan dışarı çıkması anlamına geliyordu. Bu yüzden son derece canlı ve heyecanlı olurdu.

Yeni padişah kılıç kuşanmadan önce Eyüp Sultan türbesini ziyaret eder, okunan Kur’an’ı diz çökerek dinler, dua eder, sonra da sarayın “Hırka-i Saâdet Dairesi”nden o güne mahsus olarak getirilen Hz. Muhammed, Hz. Ömer, Osman Gazi ya da Yavuz Sultan Selim’e ait kılıçlardan biri beline bağlanırdı...

Kılıç kuşanma işlemi genel olarak “nakibüleşraf” (Peygamber soyundan gelenlere verilen unvan) tarafından yapıldı.

Padişah değişikliği sarayda geniş kadro değişikliklerine sebep olurdu. Ama her değişiklik titizlikle yapılır, devletin zarar görmemesine son derece dikkat edilirdi.

Beşik Alayları

Haremde doğum gerçekleştiğinde yapılan “Beşik Alayı” da, programı sarayın “Teşrifat Defteri”ne girmiş törenler arasında sayılır...

Doğan çocuk eğer şehzade ise beş, sultansa üç kurban (Buna “Akıka Kurbanı” deniyor ve inancımızda “sünnet” sayılıyor) kesilirdi.

Şehzade doğumlarında ayrıca kutlamalar da yapıldı.

Enderun kandillerle süslenir, içöğlanları müsamere düzenler, cariyelere altın serpilir, İstanbul’da donanma ve şenlikler yapıldı.

Doğum yapan “haseki” ya da “gözde” de onurlandırılırdı.

Sarayın Harem Dairesi’nde lohusa odası kurulur; cibinlik yakut, zümrüt, inci gibi değerli taşlarla, nazar boncukları ve hamamillerle süslenir, atlastan yorgan serilirdi.

Doğumdan beş gün sonra yapılan “Valide Sultan Beşik Alayı” ile ondan bir gün sonraki “Sadrazam Beşik Alayı”nda, yeni doğan çocuk için hazırlanan altın ve gümüş kaplı beşik, yorgan, sırmalı beşik örtüsü ve lohusa için hazırlanan hediyeler Eski Saray’dan törenle Topkapı’ya getirilirdi.

Renk renk giysiler, yemeniler, çiçek bahçeleri ve şekerleme kutuları ile çok canlı bir görüntü veren Beşik Alayından sonra devlet ricalinin eşleri valide sultanı ve hasekiyi ziyaret ederlerdi.

Bu da sarayda aranan bir eğlence türü idi...

Bamyacılar-lahanacılar

Bamyacılar-lahanacılar adı altında düzenlenen cirit karşılaşmaları, sarayın eğlence kültürünün bir parçasıydı.

Kökeni Çelebi Mehmed’in Amasya Valiliği’ne kadar uzanır...

Binicilik, cirit gibi oyunlarda ustalaşan içoğlanları arasında beş, hatta on gün süren yarışmalar tertiplenirdi...

Yarışmaları başarıyla tamamlayanlar, birer atla ödüllendirilirdi.

Padişah, içoğlanlarını isim isim tanır, bunlardan Enderun mektebinin en üst aşamasına gelen ve sultanla birlikte olmaya hak kazanan 40 adet ağa, sultanın özel avlusu olan “Sofa-i Hümayun Taşlığı” ve “Has Oda”nın bakımından sorumlu tutulurdu.

Enderun’da padişahlara ait en önemli oda olan Has Oda ise onların saray selâmlığındaki özel ikametgâhı idi. Sultan burada şehzadeleri başta olmak üzere diğer Enderun ağaları ile görüşür, eğlenir, vezirlerini kabul eder, bazen de gecelerdi.

Hazine ile Has Oda arasındaki avlu kenarında bulunan kiler ve hazine koğuşları, padişahın her türlü yemek ve ikram hizmetini sağlardı.

Bed-i Besmele Merasimi

Sadece sarayda değil, tüm ülkede çocuklar okula merasimle başarlardı...

Çocukları öğrenmeye teşvik için yapıldı. Bu merasimin sarayda yapılanına “Bed-i Besmele” denirdi...

Bu münasebetle öyle eğlenceler tertiplenirdi ki, “Bed-i Besmele”, yalnız çocuklar için değil, büyükler için de son derece eğlenceli olurdu.

Osmanlı düğünleri büyük ölçüde Anadolu’da yaşıyor. Tabii bu düğünler Osmanlı halkının düğünlerini yansıtır.

Sarayın düğünü farklıydı. Padişahlar resmen evlenmedikleri için evlilik düğünü yapılmazdı, ama şehzadelerin sünnet düğünleriyle hanım sultanların düğünleri görkemli biçimde yapıldı.

Bu düğünlerin tüm teferruatını günümüze intikal eden ve adına “sûrnâme” denen kayıtlardan öğreniyoruz.

Osmanlı rütbeleri

Padişah: Hükümdar

Sadrazam: Başbakan

Kubbe Veziri: Bakan

Şeyhülislâm: Ulema sınıfının başı (“Müftü” de denirdi)

Vezir: En üst dereceden devlet görevlisi

Yeniçeri Ağası: Yaya Kuvvetler başkomutanı

Kaptan Paşa: Deniz Kuvvetleri başkumandanı (Bahriye Nazırı)

Alay Başçavuşu: Sadrazamlık Alayı'nda asayişini sağlamaya memur subay

Çavuşbaşı: Divan çavuşları amiri (bir anlamda adalet bakanı)

Beylikçi: Fermanları yazan kâtiplerin amiri

Amedi: Dışişleri özel kalemi amiri

Büyük Tezkereci: Bakanlık özel kalemi amiri

Bab-ı Âli Tercümanı: Sadrazamla elçiler arasında tercümanlık yapan kişi

Reisülküttab: Dışişleri bakanı (Reis Efendi olarak da anılır)

İç Ağası: Sadrazamlık dairesinin iç hizmetlerinden sorumlu üst düzey memur

Kul Kâhyası: Yeniçeri Ocağı'nın ikinci komutanı

Baş Çavuş: Yeniçeri ağasından sonra gelen üçüncü komutan

Orta Çavuşu: Baş Çavuş yardımcısı

Baş Çuhadar: Padişahın giyeceklerini taşıyıp koruyan görevli

Kapıcıbaşı: Saray kapıcılarının başı

Ders Vekili: Şeyhülislâm namına ders okutan âlim

Vekayici: Resmi tarih yazarı (Vakanüvis)

Silahtar Ağa: Padişahın silahlarını koruyup taşıyan

Peyk: Padişahın seyahatlerinde önden giden yaya haberci

Solak: Padişahın merasim kıtası askeri

Baş Falakacı: Sadaret ceza amiri

Vezir Baş Tebdili: Sadrazamın özel ziyaretlerinde maiyet amiri

Kuloğlu Baş Çuhadarı: Belediye tahsildarları amiri

Baş Kılavuz: Alaylarda yol açan çavuşların amiri

Baş Karakullukçu: Karakullukçuların amiri

Karakullukçular: Yeniçeri Ocağı'nda en kıdemsiz erler

Orta Sakası: Yeniçeri sucusu

Baş Muhzir: Sadaret dairesi muhafızı

Mekke Kadısı: Mekke baş hâkimi

Rumeli Kazaskeri: Rumeli'deki kadıların amiri

Nakibüleşraf: Peygamber soyundan gelenlerin başı

İstanbul Kadısı: İstanbul baş hâkimi

Baş Teşrifatçı: Protokol amiri

Kethüda: Başbakan yardımcısı ve içişleri bakanı

Teşrifatçı: Protokol memuru

Cellât: İdam kararlarını yerine getiren görevli

Cellâtbaşı: Cellâtların amiri

Subaşı: Şehrin inzibat amiri

Asesbaşı: Yeniçeri Ocağı inzibat amiri

Böcek Başı: Gizli polis amiri

Cebhane Karakullukçusu: Cephane muhafızı

Cebhane Çorbacısı: Cephane subayı

Bostancı: Saray muhafızı

Satır: Tören kıtası eri

Çırak Esnaf: Esnaf çırağı

Usta: Küçük rütbeli yeniçeri subayı

Kalyoncu: Yelkenli gemi tayfası

Tulumbacı: Yeniçeri Ocağı'nda itfaiye eri

Darü's-saâde Ağası: Harem ağalarının amiri

Hademe: Sadaret dairesi hizmetkârı

Ruus Halifesi: Zat işleri kalemi şefi

Kethüda Kâtibi: İçişleri bakanı özel kalem müdürü

Vezir Mektupçusu: Sadaret kalemleri amiri

Reis Kesedarı: Dışişleri evrak müdürü

Çavuş Kesedarı: Adalet bakanlığı evrak müdürü

İç Ağaları: İç saray hizmetlerinden sorumlu kişiler

Enderun Dilsizi: Saray soytarılarından her biri

İçoğlan Çavuşu: Acemi Ocağı subayı

Galata Çavuşu: Galata muhafızları subayı

Tersane Baş Çavuşu: Tersane muhafızları subayı

Çıplak Çavuş: Çıplaklar subayı

Çıplak: Kaptan paşanın emrindeki serdengeçti denizciler

Çavuşbaşı Şatırı: Adalet bakanının maiyet amiri

Yol Hasekisi: Saray muhafız subaylarından

Bölükağası: Yeniçeri Ocağı'nda bölük komutanı.

Osmanlı sadrazamları

36 Padişaha 235 Sadrazam

Osmanlı'da 700 yıl boyunca birkaç kez göreve gelip gidenler sayılmazsa, 36 padişah ve 235 veziriazam görev yapmıştır.

Sadrazamların 150'si devşirmedir (devşirme sistemini anlatmıştık)... Kökenleri çoğunlukla Sırp, Hırvat, Rum, Ermeni vs.dir.

Türk olan veziriazam sayısı ise 85'tir.

Devşirme sadrazamlar döneminin Fatih Sultan Mehmed'le başladığını görüyoruz.

Çünkü 1323-1453 yılları arasında göreve gelmiş 11 sadrazamın tamamı Türk kökenlidir.

İlk devşirme veziriazam 1453'de Fatih tarafından Çandarlı Halil Paşa'nın yerine tayin olunan Mahmud Paşa'dır.

Onu Mehmed Paşa izlemiştir.

1453-1520 yılları arasında görev yapan 20 sadrazamın 18'i devşirme, 2'si Türk'tür.

1520-1700 yılları arasında ise; 90 veziriazamın yaklaşık 75'i devşirme, 15'i Türk'tür.

Ancak bazı tarihçilerin ve yazarların alışkanlık haline getirdikleri gibi, pek çok başarılı sadrazama, sırf Türk olmadıkları için saldırmak, en hafifinden haksızlık ve adaletsizliktir.

Çünkü devşirme sadrazamlar arasından Osmanlı Devleti'ni zirveye taşıyan isimler de çıkmıştır...

Buna mukabil devleti badirelere sürüklemiş Türk sadrazamlar da olmuştur.

Kaldı ki Osmanlı Devleti bir "ulusal devlet" değil, bünyesinde çeşitli ırk ve inançları barındıran çok uluslu bir imparatorluktu.

Bir "ırk devleti" olmayı reddetmesi ise inançları ve adaletiyle ilgilidir. Herkese eşit fırsat tanınmış, kabiliyetli gençler, soyuna sopuna bakılmaksızın Enderun'da eğitilmiş, ancak lâîk olanlar zirveye yükselebilmıştır...

Yani bu yükseliş iltimasa değil, kabiliyete bağlı bir yükseliştir. Etnik kökeninden dolayı toplumun sadece bir grubuna imtiyaz tanınsaydı devlet onca yüz yıl yaşayamazdı.

Osmanlı Devleti yüzlerce yıllık varlığını, adalet ve eşitlik ilkesine borçludur.

Bir devşirme portresi: Sokollu Mehmed Paşa

Çok suçlandıkları, horlandıkları, "dönme/devşirme" diye aşağılandıkları için, buraya iki "dönme/devşirme"den söz etmek istiyoruz...

İlk adı: Bayo Sokoloviç...

Milliyeti: Sırp/Boşnak...

İlk dini: Hristiyan Ortodoks...

Yeni adı: Mehmed...

Yeni dini: Müslüman/Sünni...

“Sokol” Köyü’nde dünyaya geldiği (1505) için “Sokollu Mehmed Paşa” olarak ün yapmıştır.

Osmanlı Tarihine Sokollu Mehmed Paşa olarak geçen Bayo Sokoloviç, 1519 yılında “devşirme” olarak Edirne Sarayı’na getirildi... “Mehmed” adı verilerek (dikkat ederseniz devşirme sadrazamların çoğunun adı ya “Ahmed” ya da “Mehmed”dir. Çünkü eski isimlerinin yerine İslâm Peygamberi’nin ismi verilmiştir) Türk ve Müslüman kültürü ile yetiştirildi. Ardından İstanbul’a gönderildi. Topkapı Sarayı’nın Enderun bölümünde eğitildi.

1541’de kapıcıbaşılığa yükseldi. 1546’da saray hizmetlerinde başarılı olanların dış göreve atanmaları yolundaki gelenek uyarınca, kaptan-ı deryalığa terfi ettirildi.

Bu görevde iken Trablusgarp (Libya) Seferi’ne katıldı, İstanbul Tersanesi’ni genişletti ve yeniledi. 1549’da vezirliğe yükselecek Rumeli beylerbeyliğine atandı.

Nihayet sadrazam oldu (1565).

Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murad devirlerinde toplam 14 yıl, 3 ay, 17 gün bu makamda kaldı...

Boyü iki metreyi aşıyordu ve bu yüzden ona “uzun” anlamında “tavil” deniyordu. (Osmanlı sadrazamları arasında kısa boy rekoru XVII. asır ortalarında IV. Mehmed’in vezirlerinden İpşir Mustafa Paşa ile II. Abdülhamid’in sadrazamı “Şapur Çelebi” lâkaplı meşhur Küçük Said Paşa’nındır.)

Bütün görevlerinde başarılı oldu. Devleti tüm kurumlarıyla derleyip toparlayarak etkin hale getirdi. Uygunsuzluklarla, olumsuzluklarla mücadele etti. Önemli zaferler kazandı.

En önemli başarılarından biri, İnebahtı’da (07 Ekim 1571) Haçlı donanması tarafından imha edilen Osmanlı Donanması’nı çok kısa bir süre içinde yeniden inşa edip denizler hâkimi yapmasıdır.

Böyle bir şeye başlangıçta kimse inanmıyordu. Hatta dönemin kaptan-ı deryası Ali Paşa Sokollu'nun hayal kurduğunu, bu kadar kısa süre içinde büyük bir donanma vücuda getirmenin imkânsız olduğunu düşünüyordu.

Bunu kendisine de söyleyince, Sokollu gazaba geldi ve şunları söyledi:

“Bak a Paşa!.. Kaptan-ı deryası olduğun devlet öyle muazzam bir devlettir ki, isterse bütün donanmanın demirlerini gümüşten, halatlarını ibrişimden, yelkenlerini atlastan yapabilir. Hangi geminin malzemesi yetişmezse, gel onu benden al!”

Ve “İnebahtı Deniz Savaşı'nda donanmanızı nasıl da mahvettik!..” diye böbürlenmeye kalkışan Venedik elçisine;

“Biz, Kıbrıs'ı almakla sizin kolunuzu kestik, siz İnebahtı'da bizi yenmekle, sakalımızı tıraş ettiniz. Kesilen kol yerine gelmez, fakat kesilen sakal daha gür çıkar!..” diyerek, dersini verdi...

Osmanlı tarih sürecine ondan daha fazla hizmet etmiş bir Türk sadrazam gösterebilir misiniz?

Binaenaleyh hizmet etnik kökene değil imana, niyete ve kafa-faya bağlıdır.

Analiz de buna göre yapılmalıdır.

İkinci portre: Lala Mehmed Paşa

Sultan I. Ahmed'in saltanat yıllarında sadrazam olan Sokolluzade Lala Mehmed Paşa, Sokollu Mehmed Paşa'nın amcasının oğludur.

O da bir Sırp'tır...

Tarihçi İbrahim Peçevî'yi koruyup kollayan ve önemli eserler bırakmasına vesile olan adamdır.

Destanlarımıza, mehter marşlarımıza giren meşhur Estergon Kalesi fatihidir...

Estergon önünde yaptığı toplantıyı, “Cümleniz berhüdar olusuz... Gayri söz bitti. Meydan, er meydanıdır. Gün Allah’a kul, Resulüne ümmet, Padişahımıza hizmet günüdür” deyip toplantıyı Fatiha ile bitirmiş ve besmele ile saldırıya geçmiştir.

26 Temmuz 1604-21 Haziran 1606 tarihleri arasında bir yıl 10 ay 26 gün sadrazamlık yapmış ve devletin çeşitli kademelerinde hizmet vermiş olan Sokolluzade Lala Mehmed Paşa da tıpkı amcaoğlu Sokollu Mehmed Paşa gibi, küçük yaşta devşirilip Topkapı Sarayı’na getirilmişti.

O da Enderun’dan yetiştirildi. Osmanlı Hanedanı şehzadelere öğretmenlik yaptığı için de “Lala” (Hoca) unvanıyla anıldı.

1590 yılında yeniçeri ağalığı ve sonra da Anadolu beylerbeyliği görevine atandı. 1593-1606 Osmanlı-Avusturya Savaşı’nda serdar-ı ekrem olarak görev yaptı. Tarihi İbrahim Peçevî’yi himayesine alarak hem yetiştirdi hem de destekledi.

1605’te Batı serdarı olarak sefere çıktı. Ciğerdelen ve Aziz Thomas kalelerini fethettikten sonra, Estergon Kalesi’ni de fethederek Estergon Fatihi unvanını kazandı.

Padişah yetkileriyle donatılmış bir “serdar” ve “sadrazam”dı. Buna dayanarak Macar soylusu Bocskai István’ın (Stefan Boçkay) “Macar Kralı” olarak tayin edilmesini sağladı.

Sultan I. Ahmed, onu Estergon’a “Padişah temsilcisi” olarak uğurlamış, kendi kılıcını elleriyle beline bağlamıştı.

Sokolluzade Lala Mehmed Paşa, 1606’da İran Seferi’ne serdarlık etmek için İstanbul’a çağrıldı. Ancak ömrü vefa etmedi. O sene öldü.

Ebedî hayatını Eyüp’teki Sokollu Mehmed Paşa türbesinde yaşıyor.

Hikâye tadında:

Estergon Kalesi subaşı durak

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1543'te fethettiği Estergon Kalesi, 1595'te tekrar Avusturyalıların eline geçmişti.

Sultan I. Ahmed, tahta çıkışının ilk yıllarında, Osmanlı Devleti'nin ileri karakolu olan bu çok önemli kalenin tekrar fethi için, Sadrazam Lala Mehmed Paşa'yı görevlendirdi (1595 yılında dokuz gün sadrazamlık yapmış Tekeli Lala Mehmed Paşa ile karıştırılmamalıdır).

21 Mayıs 1605'de Davut Paşa sahrasından hareket eden Ordu-yı Hümayun, 29 Ağustos günü kaleyi kuşattı.

Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Lala Mehmed Paşa yetmişli yaşlardaydı. Hatta bu yaşta yüklendiği ağır görev yüzünden eleştirilmiş, “Bu ihtiyar babacuk orduyu yad ellerde perişan eder” şeklinde homurtular yükselmişti...

Fakat omuzladığı ağır sorumluluğun hakkını öyle bir verdi ki, bütün dedikodular ve dedikoducular yerle bir oldu.

Yaşlı Paşa, Estergon yakınlarında ordugâh kurup topladığı Savaş Divanını şu sözlerle açtı:

“Emr-i Hümayunu (Padişah emrini) unutmayalım, Padişahımız, ‘Ya Estergon’a girersiniz ya da Cennete’ buyurdular. İmdi, tedbir n’ola?”

Bölgeyi çok iyi tanıyan, Bosna Beylerbeyi Hüsrev Paşa: “Devletlü Vezirim” diye söze girdi, “bu kal’ayı düşürmek için evveleminde yardım yollarını kesmek gerektir. Bunun için de önce civarındaki kal’aların fethi lâzımdır.”

Sinan Paşa sordu:

“Ciğerdelen ve Tepedelen’den (Saint Thomas) gayrı etrafta kal’a mevcut mudur?”

Bektaş Paşa cevapladı:

“Vişgrad dirler, inatçı bir burç dahi vardır.”

Karar verildi: Önce onlar alınacaktı.

Lala Mehmed Paşa'nın akrabası ve yaveri İbrahim Peçevî de bu toplantıya alınmıştı. İstikbalin büyük tarihçisi o tarihte 31 yaşındaydı.

Ayrıca Ayasofya Kürsü Vaizi Nureddin Efendi de bu sefere katılmış, teşvik ve dualarıyla fethe yardımcı olmuştur.

Lala Mehmed Paşa, “Cümleiniz berhüdar olasınız... Gayri söz bitti. Meydan, er meydanıdır. Gün Allah'a kul, Resulüne ümmet, Padişahımıza hizmet günüdür” deyip “Fatih” ile toplantıyı bitirdi.

Estergon'u Fransız asıllı bir kont savunuyordu. Bu savaşta Avusturya hesabına çarpışan Dampier kontu çok meşhur bir askerdir.

Ordu-yı Hümayun yaklaşırken, kaledeki bütün Macar askerlerini dışarı çıkardı. Çünkü dört yıl önceki Kanije kuşatmasını hatırlamıştı. O gün Macar askerleri, Osmanlı Ordusu'na tek kurşun atmamışlardı. Bu yüzden Macarlara güvenmiyordu.

Macarların başkomutanı bu güvensizliğe çok içerlemişti. Öteden beri kendisiyle temas halinde olan Lala Mehmed Paşa ile bu luşup konuştu.

Görüşme sonrasında, Paşa, son soruyu sordu:

“İmdi memleketinize dönmek mi istersiniz, yoksa benim orduma katılıp ücreti mukabili dövüşmek mi?”

“Bizler profesyonel askeriz koca Vezir” dedi Macar komutan, “şayet izin verirseniz, bu defa dünyanın en büyük ordusuna katılmak istiyoruz. Para kalsın. Bizi kaleden dışlayanlardan intikamın zevki bu seferlik bize yeter.”

Böylece, Macar asilzadeleri ile askerleri de Ordu-yı Hümayun'a katıldılar.

Serdar, Estergon Kalesi etrafındaki üç düşman kalesine üç beylerbeyi gönderdi.

Yardım yollaması mümkün Ciğerdelen, Tepedelen ve Vişgrad kaleleri tesirsiz kılınacaktı.

En hızlı hareket eden Bosna beylerbeyi oldu. Gazi Hüsrev Paşa sözünü tuttu ve 8 Eylülde Vişgrad Kalesi'ni fethetti.

Bektaş Paşa da Tepedelen'in işini 19 Eylül günü bitirdi.

Fakat Dampier Kalesi hâlâ direniyor, Ciğerdelen'den yardım bekliyordu.

Tam bu sırada Budin'den gelen askerî malzeme ordugâhımıza ulaştı. Büyük mandaların çektiği 25 muhasara topu, 30 bin gülle ve 10 bin fiç barut, düşmanın moralini fena halde bozdu.

Artık tek ümitleri Ciğerdelen Kalesi'nden gelecek yardıma kalmıştı. Ertesi sabah bütün Osmanlı topları birden gülemeye başlayınca, bu ümitleri de soldu.

İsabetli top atışlarıyla kale duvarlarında büyük gedikler açılıyordu. 29 Eylül gecesi fedailer (Deliler Sınıfı'na mensup cengâverler), Estergon'un su kulesini ele geçirdiler. Böylece kale susuz kaldı. Savunmacılar çok zor bir duruma düştü.

Artık bütün gaziler, Lala Paşa'nın "son hücum" emrini bekliyordu. Padişahlarının fermanı gibi, "Ya Estergon'a, ya Cennete" girecekleri anı yaşayabilmek için sabırsızlanıyorlardı.

Serdar ise önce Tepedelen Kalesi'nin fethedildiği müjdesini bekliyordu. Fakat beklediği haber bir türlü gelmiyordu.

Sonunda dayanamadı, çadırını mevcut yerinden kaldırtıp kalenin önüne kurdurdu. Bütün topların ateşlenmesini emretti.

Ortalık ana baba günüydü. Kale bedenlerinde onarılması imkânsız gedikler açılmaya başlamıştı. Açılan gediklerden girenler arasında ak sakallı bir ihtiyar da vardı. Kalenin önündeki

hedeğin kıyısında bir an duraklamış, sonra atını şaha kaldırıp bir hamlede hendeği aşmıştı.

Bir ihtiyarın gayretini görenler gayrete gelip onun gibi atlarını şaha kaldırdılar. Hendek aşıldı. Kafileler halinde kaleye girdiler. Tepedelen Kalesi fethedilmişti.

Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa gördüklerinden o kadar etkilmişti ki, bu hikâyeyi, bir evliya menkıbesi gibi çevresine anlatmaya başlamıştı.

Fetihten sonra Sadrazam Lala Mehmed Paşa ile konuşurken, birden durakladı. Sırrı çözmüştü:

“O ihtiyar kahraman sizdiniz!..” diye kekeledi.

Lala Paşa’nın ellerine sarıldı: “Bağışlayınız tanıyamamışım.”

Koca Sadrazam gülüyordu:

“Vazifemuz kal’ayı almaktı, hamdolsun alduk. Gerisi laf-ı güzaftur! Hadi işunun başına dön. Gördüklerini de kimseye anlatma. Ahiretumuzi dünyada yemek istemezuz.”

Sıra Estergon’a gelmişti. İhtiyar serdar tam gün bombardıman emri verdi.

Bir süre sonra âmâna geldiler. Ellerindeki beyaz bayrakları sallayarak Esteron’dan çıkan bir düzine subay, Kont Dampier’in teslim şartlarını görüşmeye hazır olduğunu bildirdiler.

Bunun için Osmanlılardan bir temsilci istiyorlardı. Bu görev İbrahim Peçevî Efendi’ye verildi.

Peçevî, beyaz bayraklılarla birlikte Estergon’a gitti. Osmanlı temsilcisini ayakta karşılayan mağrur Dampier, endişeli görünüyordu. İlk suali kendi canıyla ilgiliydi. Acaba canı bağışlanacak mıydı?

İbrahim Peçevî Efendi, kendi diliyle cevap verdi:

“Koca Vezir merhamet göstermeseydi, şu anda hayatta olmazdınız! Biz canınızı değil kalenizi istiyoruz.”

Sonra Osmanlı'yı anlatmaya başladı:

“Padişah efendimiz yeryüzünün en büyük hükümdarıdır. Bütün Müslümanların halifesidir. Hazineye şu anda 50 milyon duka altını mevcuttur ki, bu meblağı sizin krallarınız XIV. Louis ve II. Phillip hayal dahi edemezler. Ve o büyük Sultanın tam güven ve yetkisini taşıyan Sadrazam Mehmed Paşa'mız, harpte ve sulhta tek başına hüküm sahibidir.”

Paşa, 13 yıldır devam eden Osmanlı-Avusturya Savaşını sona erdirmekle görevliydi. Çünkü Devlet-i Âliyye'nin Doğu'da önemli işleri vardı. Estergon'un vire ile teslimi bu yüzden kabul edildi. Böylece 10 yıl süren Avusturya işgali son buldu (3 Ekim 1605). Estergon düşmandan temizlendi. Dört bin kadar haclı askeri arkalarına bakmadan kaleyi boşalttılar.

Başpiskoposun oturduğu en büyük kilise cami haline getirildi ve Ayasofya Vaizi Nureddin Efendi ilk cuma namazını burada kıldırdı.

Sokulluzade Lala Mehmed Paşa 1606'da İran Seferi'ne serdarlık etmek için İstanbul'a çağrıldı. Ancak ömrü vefa etmedi. O sene öldü.

Ebediyet uykusunu Eyüp'teki Sokullu Mehmed Paşa türbesinde uyuyor.

Sarayda yemek

Saray protokolü Fatih Kanunnâmesi ile şekillendi. Ondan sonra gelen tüm padişahlar bu kurallara titizlikle uydular.

Buna göre padişahlar yalnız ya da aile fertleriyle birlikte yemek yer, devlet adamlarıyla nadiren sofraya otururlardı.

Yemek düzeni ise Sultan II. Beyazıt tarafından belirlenen düzende sürmüştür. Padişah ve saray halkı, sabah namazından sonra

hafif bir şeyler yer, kuşlukta ise “mütegaddi” denen gündüz yemeğine otururdu.

Akşam yemeği güneş batmadan yenirdi. Buna “müteaşşı” denirdi.

Sarayda yemek vakitleri “Divan Meydanı”nda mehter çalınarak duyurulurdu.

Sultanların kahvaltı menüsü, has ekmek, sıcak süt, yağ, kaymak, bal, yumurta, peynir çeşitleri, reçeller, söğüş et ve börek çeşitleri, kahve ve şerbetten oluşurdu.

Padişah için hazırlanan her yemek, önce aşçıbaşılar tarafından tadılır, onaylandıktan sonra kapakları mühürlenerek “kilercibaşı”ya teslim edilirdi...

Padişahın yemek yiyeceği yere ağır sırma işli bir yaygı serilir, gümüş iskemle, gümüş tepsi, yumuşak minderli kısa sedir ve dizine sermesi için “makrama” denen bir örtü hazır edilirdi...

Tepsiye gümüş sahan altlıkları, mücevherli tuzluk, biberlik, tarçınlık, kristal limonluk, şurupluk, şerbetlik ve ince tülbenkten el bezleri yerleştirilirdi.

Yemekler kollarında havlular taşıyan 55-60 içoğlanı tarafından belirli bir sırayla sofraya getirilirdi.

Yemek takımları, gerek sarayın atölyelerinden, gerekse dışardan alınan işleme sanatının en zengin örneklerinden oluşurdu.

En az kırk beş dakika süren yemekte rikabdar ağa padişahın arkasında yelpaze ile sinek kovar, kilercibaşı her kabın mühürünü açıp önce tadar (Osmanlı saraylarında zehirlenme olayları yoktur, ancak tedbiren bu test zaruri görülmüştür), sonra sofraya koyar, yemekte her ihtimale karşı hekimbaşı da hazır bulunurdu.

Yemek sırasında bazen tarih okunur, bazen eski günlerden kalma kahramanlık hikâyeleri anlatılır, bazen de saray cüceleri çeşitli maskaralıklar yaparak padişahı eğlendirirlerdi.

Yemeklerin musiki eşliğinde yendiği de olurdu.

Padişahlar ne yer ne içerlerdi?

Daha önce de söylemiştik. Osmanlı ceddimiz günde sadece iki öğün yemek yedi. Bu sisteme saraylılar ve padişahlar da dâhildi.

Günde iki öğün

Meselâ 11 Haziran ile 9 Temmuz 1469 tarihleri arasında (Hicrî 873, Zilhicce) İstanbul'da bulunan Fatih Sultan Mehmed'in, birincisi sabah saatlerinde, ikincisi güneş batımında olmak üzere günde iki öğün yemek yediğini görüyoruz.

Neler yediği de kayıt altına alınmıştır...

Bundan anladığımıza göre, Fatih'in akşam yemeği çorba, etli yemek, yoğurt ve çeşitli otlardan oluşan salatadan ibarettir.

Bunlar sağlıklı beslenmek isteyen bilinçli bir tüketicinin perhiz yemeği gibidir. Aynı zamanda Peygamber Efendimizin akşamları hafif şeyler yeme sünnetine de uygundur.

Sabah yemeğine (Osmanlı'da kahvaltı yoktur) gelince... 12 Haziran tarihli kayıtlara baktığımızda Padişah'ın yumurtalı lapa, mantı ve yoğurtlu erişte yediğini görüyoruz. Ertesi gün sofrada yine mantı, kestaneli bulgur ve muhallebi vardır.

İşin en ilginç yönü, uzun süre yemeklerin değişmemesi, günler boyu aynı kalmasıdır.

Düşünün ki, Fatih Sultan Mehmed gibi cihangir bir padişah, ayın en az on beş günü şalgamlı ve yumurtalı kuzu, diğer günlerde ise soğanlı tavuk kebabı yiyor.

Bu durum çorba için de geçerlidir. Kuzu yemeğinin yanında her gün sarı erikli bir çorba vardır, ancak bazı günlerde içine hıyar ya da maydanoz katılmıştır.

Yemekte tavuk kebabı olduğu zaman ona koruk ya da sarı erik suyu katılmış balkabağı çorbası eşlik eder. Yalnız ot çeşitleri değişir: Padişahın sofrasını bazen marul, tarhun, soğan süsler, bazen sarımsak, tere ya da salatalık...

Otlar sofraya yağsız ve tuzsuz konur. Sirke ve sos da katılmaz.

Bazen de Padişah, ot yerine (26 Haziran akşamında yaptığı gibi) salatalık turşusu, kimi zaman da limon turşusu tercih ederdi.

Mutfak defterlerinden anladığımız kadarıyla, Fatih'in sefer yemekleri de çok çeşitli değildir.

Meselâ, Otlukbeli Savaşı'na giderken dokuz gün boyunca yalnız koruklu ekşili çorba, baş, paça, peynirli tarhana ve börek yemiştir.

20 Haziran Kurban Bayramı'dır ve Fatih sefer yolundadır...

O gün 20 sığır kurban edilmiş, yeniçerilere dağıtılmak üzere bin kâse, Divan'a verilmek için de elli okka zülbiye helvası hazırlanmış, ancak Padişah'ın sofrasında hiçbir değişikliğe gidilmemiştir...

Cihan Sultanı'nın sofrası o günleri yaşayan az varlıklı herhangi bir Osmanlı tebaasının sofrasından farksızdır.

Buna rağmen Fatih Sultan Mehmed'in mutfağından fakirlere her haftanın pazartesi ve perşembe günleri 250 akçe dağıtılır, sarayda bir lokma ekmek dahi ziyan edilmez, yemek artıkları "kurt kuş yesin" diye ormana bırakılırdı.

Bir Batılı gezginin deyişiyle, "Osmanlı'nın hayır anlayışı sadece insanları değil, hayvan ve bitkileri de kucaklıyordu."

Görüldüğü gibi padişah sofrası oldukça sade ve çeşitli olarak azdır. Onlar ellerindeki imkânı kendilerine hasretmek yerine fakire ayırmayı tercih etmişler, bu amaçla sayısız hayır eseri vücuda getirmişlerdir.

Fatih'in ailesiyle yemek yeme isteğinin sebebi

İlk bakışta zannedilir ki, Fatih büyükleniyor; Aynı dönemin Çin imparatoru yahut Fransa kralı gibi, vezirlerini küçümsediği için sofrasına almıyor...

Hayır!.. Bizim "gurur" zannettiğiniz şey, ailesine vakit ayırma kaygısıdır.

Biliyorsunuz padişahlar yalnız insanlardır. “Zirveler yalnızdır” sözünü yaşarlar...

Hayatları son derece sıkıcı geçmektedir. Görüştikleri insanlar bellidir. Devlet işlerinden fırsat bulup aile fertleriyle görüşmezler...

Bu durumda çocuklar, nadiren padişah babalarını görür, babalarıyla pek seyrek vakit geçirirler.

Bu da babanın, yani padişahın aileden kopması anlamına geliyor.

Fatih Sultan Mehmed, bunu fark etmiş olmalı ki, “Kanunnâme”sinde yemek vaktini “özel zaman dilimi” ilan etti ve kendine (ve kendisinden sonra gelecek tüm padişahlara) ayırdı...

Bu zaman diliminde ailesiyle sofrada buluşacak, aile konularını konuşacak, güçlüklerini dinleyecek, çocuklarını eğitecektir...

Yoksa eş ve çocuklarının hakkı, yani bir anlamda aile hukuğu gözetilmemiş olur.

Fatih gibi, hak hukuk konularında kılı kırk yaran bir Padişah-ı âlemden, kendi eş ve çocuklarının hukukuna riayetsizlik elbette beklenemez.

Bu durum sadece padişahlar için değil, onunla yemek yeme zorunda olan devlet yöneticileri için de geçerlidir...

Onlar da devlet işlerinden vakit bulup görüşemedikleri aileleri ile akşam yemeğinde yahut iftar münasebetiyle birlikte olurlar.

Belki de ince düşünce sebebiyle Fatih Sultan Mehmed Han, meşhur “Kanunnâmesi”ne, mezkûr (adı yukarıda anılan) 35. maddeyi eklemiştir:

“Cenab-ı şerifim ile kimesne taam yemek kanunum değildir, meğer Ehl-i iyalden ola, Ecdad-ı izamım vüzerasiyle yerlermiş. Ben refetmişimdir.”

Bunun bir sebebi daha olabilir ki, o da yemeği huzur içinde yeme arzusudur...

Bu duygu özellikle iftar vakitleri insanın içine düşer...

İnsan nasıl rahat ediyorsa, iftar sofrasına o şekilde oturmak ister. Sofrada (hele de iftar sofrasında) rahat ve huzur esastır...

Ancak ne padişah kendini devlet adamlarının bulunduğu bir sofrada rahat hisseder ne de vezirler padişahın karşısında huzur içinde yemek yiyebilirler.

Ayrıca sofra ânı, Allah'ın verdiği nimetleri, görme, işitme, koklama, dokunma, tat alma gibi, tüm duyularla algılayıp nimeti vereni tefekkür etme anıdır...

Bu da yalnızlaşmayı çağırıştırır.

Bu sebeple padişahlar zaman zaman kendilerini yalnızlaştırırlar. Tefekkür ve tezekküre (zikre) dalarlar...

Unutmayalım ki Osmanlı padişahlarının çoğunun kulluğu padişahlığından önce gelir.

Topkapı Sarayı'nda Kadir Gecesi

Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru padişahlar Topkapı Sarayı'nı terk edip Dolmabahçe Sarayı başta olmak diğer dış saraylarda yahut mevsimlik köşklere oturlardı.

Ancak Kadir geceleri mutlaka Topkapı Sarayı'na gelip atalarının evinde iftar eder, yatsı ve teravih namazlarını da, şeyhülislâm hazretlerinin arkasında Topkapı Sarayı'nda kılarlardı.

Ardından yapılan Kadir Gecesi dua törenine katılır, hatta bazen Topkapı Sarayı'nda gecelerlerdi.

Padişahlar geldiğinde Topkapı Sarayı'nda mükellef bir iftar sofrası kurulması ve padişahın özel olarak hazırlanmış yumurta yemesi bir hanedan geleneği idi.

Bu yumurtaya “Yumurtaya Hümayun” (Padişaha has yumurta) denir, özenle hazırlanırdı.

Arşivlere geçen tariflere göre, “Yumurta-yı Hümayun” hazırlanmadan önce soğan halka şeklinde kıyılır, Halep yağında iyice kavrulur, sonra ince dilimlenmiş pastırma ilave edilip biraz su, yeteri kadar şeker ve sirke katılarak bir iki taşım kaynatıldıktan sonra açılan yuvalara günlük yumurta kırılır, kapağı kapatılarak kaskatı olmayacak derecede pişirilirdi.

Bundan sonra sıra çöp veya fırın kebabına gelirdi. Ardından kıymalı, peynirli, ıspanaklı kol, bohça ya da talaş kebabı yenirdi.

Sonrasında elmasiye tatlısı, muhallebi veya güllaç gibi sütlü tatlılar alınırdı.

Nihayet ekşili bamya sofraya gelirdi ki, bu, yemekte birinci turun bitip ikinci turun başladığına işaretti.

İkinci tur, tavuk veya fırında hindi ile başlardı. Bunlar, fıstıklı, üzümlü, kestaneli, ciğerli, katılı ve baharlı iç pilavı ile doldurulmuş olurdu.

Bundan sonra bol etli mevsim sebzeli, yine mevsimine göre zeytinyağlı barbunya enginar, imambayıldı, taze veya çalı fasulye gibi yemekler yenir, nihayet ortaya kat kat bıldırcın etli, beyinli halis amberbu pirinçten, mutlaka Vakfikebir yağı ile pişmiş tepeme pilav tepsisi gelirdi.

Topkapı Sarayı’ndaki geleneksel iftar ziyafeti en sonunda sofraya gelen cevizli, fıstıklı veya kaymaklı baklava ile son bulurdu.

Bir insanın ne kadar obur olursa olsun midesine bunca nevaleyi doldurması mümkün olmadığına göre, acaba bu kadar çeşit yemek pişirilmesinin sebebi ne idi?

Osmanlı insanını hayata bağlayan yardım bağının başka bir çeşidi, sevgili dostlarım.

Sofraya gelen her çeşit yalnızca tadılır, yemek neredeyse hiç dokunulmadan olduğu gibi saray hizmetkârlarına, nöbetçilere, halayıklara, beslemelere gönderilirdi.

Böyle bir ziyafete alışık oldukları için Kadir Gecesi'ni dört gözle bekler, envai çeşit yemekle doyarlardı.

Kiler kültürü

Biliyorsunuz eskiden buzdolabı yoktu; hemen bir şeyler satın alınacak marketler de... Peki, gıda maddeleri nasıl korunuyordu?

Buzdolabı yoktu ama her evde bir kiler vardı. Osmanlı evlerinin en önemli bölümlerinden biri kilerdi. Neredeyse tam yıl yetecek kadar gıda maddesi kilerde saklanırdı.

Rahmetli Samiha Ayverdi Hanımefendi son devir Osmanlı konağının kilerini şöyle anlatıyor:

“Kiler denen o uçsuz bucaksız taş odalarda neler yoktu? Bir zamanlar Varna’dan Köstence’den çekimlerle gelen yağların, pekmezlerin yerine, şimdi Halep’in, Trabzon’un, Vakfıkebir’in fiçı fiçı yağları, Balkan kaşerleri, kızanlık tulum peynirleri, kazeviler dolusu Mısır pirinçleri, dağlar gibi yığılmış kelle şekerler, çuvalarla sabunlar, hevenk hevenk tavanda asılı kışlık soğanlar, siyah ve yeşil zeytin fiçıları; eskiden Kazan’dan Eflak ve Boğdan’dan gelen zahireler yerine şimdi Suriye’nin Trablusgarp’ın, Bağdat’ın ve Anadolu vilayetlerinin türlü türlü mahsulleri hep bu kilerlerin, sanki ot gibi kendi kendine üreyip tükenmek bilmeyen muhteviyatı arasında idi. Sandık odalarının yonca, çiçek ve sabun kokusuna karşılık, kilere başımızı uzattığımız zaman genzimiz yağ, peynir, pastırma, sucuk, turşu ve salamura karışımı bir kokuyla gıdıklanır, biraz da yanar gibi olurdu.

Daima dolu, daima üst üste istifli olan bu erzak deposu, gerçekten de, kopardıkça süren bir nebat gibi, yenip azaldıkça adeta kendi eksikliğini, belli etmeden kendi dolduran bir sihirbaz el çabukluğu ile telafi ederdi.

Kim, ne zaman bu kilere girecek olsa daima raflarında Antep'in kuru baklavalarını, bademli, fıstıklı cevizli sucuklarını Şam'ın, Malatya'nın, Tokat'ın kayısılarını, Ankara'nın ballarını, Kastamonu'nun uryanilerini, Bağdat'ın, Hicaz'ın hurmalarını görmesi mümkündü.

Hele ramazan yaklaşırken hoşafılık kuru yemişlerin çeşitleri daha da artar, İzmir'den gelen kuru incirler, kuru üzüm, kuru vişneler pekmez, bulama, tarhanalar, bulgurlar, kuskuslar, Karadeniz'in fıçı fıçı havyarları; bilhassa kalfaların kendi elleriyle güle söyleye kaydattıkları reçeller, şuruplar; adeta merasimle hazırladıkları biber, salatalık, patlıcan turşuları, hardaliyeli tükenmezler, üzüm turşuları bu geniş ve loş kilerin kalabalığı içinde adeta kendilerine zorla yer bulmuş kimseler gibi üst üste tıklım tıklım yerleşmiş bulunurdu.” (Samiha Ayverdi, İbrahim Efendi Konağı, İst. 1998, s. 102-104)

Görüldüğü gibi, markete ihtiyaç duyulmazdı, çünkü gıda maddelerinin çoğu hanımların maharetleri elleriyle üretilir, her zaman serin olan, daha doğrusu serin olacak şekilde inşa edilen kilerlerde saklanırdı. İçme suyunun yanı sıra karpuz, kavun gibi meyveler de her evin avlusunda bulunan su kuyularında soğutulurdu.

Saray mutfağından notlar

Saray Mutfacı, Kuşhane, Harem, Valide Sultan ve Enderun Mutfacı gibi dokuz büyük mutfaktan oluşur...

Tüm saray sakinlerine Saray Mutfacı yemek hazırlar...

Osmanlı mutfacı genelde et ve hamura dayalıdır.

On yedinci yüzyılda İstanbul'a gelen bir Fransız gezgin, saraydaki derin sessizliği hayranlık içinde şöyle anlatır: “Aşçılar, yamaklar, çaşnigirler, kilerciler bunların hepsi yan yana dizildi,

yemekleri elden elde uzattılar. O kadar çok yemek ikram ettiler ama bir kere bile kap sesi duymadık.”

Aşçılar, uzun kırmızı ve mavi elbiselerle servis yaparlar. Yemekler porselen ve çini kaplar içinde sunulur.

Yeniçerilere yemek ikram edilirken, kaşık verilmez. Çünkü yeniçeriler, kaşıklarını kuşaklarında taşırlar.

Osmanlı sarayında aşçılar, usta çırak ilişkisi içinde yetişir ama on yedinci yüzyılın sonlarında bir aşçı, değişik yemekler öğrenmesi için Viyana’ya eğitime gönderilmiştir.

Babü’s-saâde Ağası Mutfağı kapı ağalarının; Darü’s-saâde Ağası Mutfağı sadece Harem’de görev yapan ağaların ve Sürre Alayı ziyafetlerinin; Hazinesdarbaşı Mutfağı, hazinedarbaşı ve yanında çalışanların yemeklerini hazırlar.

Kilercibaşı mutfağı, sofrta hizmetlerini görür. Misafir mutfağı da misafirlerin yemeklerini hazırlar.

Turşular, şekerler, helvalar, ilaçlar, sabunlar, saklanmaya müsait tatlı ve ekşi her türlü yiyecek sarayın “Helvahane” bölümünde hazırlanır.

Mutfağın, yiyeceklerin uzun süre bozulmadan saklanabilmesi için buzhanesi, yoğurthanesi, tavukhanesi vardır. Arka bahçenin belirli bölümlerine çeşitli sebzeler ekilmiştir. Bostancılar burarlarda taze sebze yetiştirirler.

“Matbah-ı Amire” (mutfak) defterlerinde mutfakğın geliri gideri günlük olarak kayıt altına alınmıştır. Bir dirhem maydanoz bile atlanmamış, bir bağ soğan dahi kayıt dışı bırakılmamıştır.

Buna rağmen hiçbir defterde Osmanlı sarayına herhangi bir zamanda içki girdiğine dair bir kayda rastlanmamıştır.

Sarayda çatal ilk kez on dokuzuncu yüzyılda kullanılmaya başlanmış, bıçak ise yemek esnasında hiç kullanılmamıştır. Etler

küçük parçalara ayrılarak servis edilir, bu yüzden esasen bıçağa ihtiyaç duyulmazdı.

Fatih'in sofrası

Yukarıda Kanunnâme'den aldığımız kanunda da belirttiğimiz gibi, Sultan II. Mehmed, padişahların ya tek başına ya da aile ile birlikte yemek yemelerini öngörüyor.

Sonradan “Ali Ufki” adını alan saray ağalarından Wojciech Bobowski, 17. yüzyıldaki saray âdetlerini anlatırken, “Padişahın Has Oda’da veya teras ve bahçelerde yalnız başına yemek yediğini, yemek için kaşık ve parmaklarını kullandığını daha sonra ellerini sabunla yıkadığını” belirtiyor.

Bu durum dünyanın diğer büyük saraylarına göre önemli bir farklılık arz ediyor.

Romancıların ve filmcilerin hayallerini süslediği gibi, padişahlar büyük, gösterişli, kalabalık sofralara oturmazlardı. Yanlarında cariyeler falan da olmazdı. Yer sofrasını tercih eder, abartıldığı gibi altın kaplar, mücevherlerle bezemeli bardaklar da kullanmazlardı.

Geçmişte de iftar verme geleneği vardı, ama iftarlar “gösteri”, “gösteriş” ve “israf”tan uzaktı. Galiba ölçü bu... İftar sofraları ibadet şuuru ve dostlukları pekiştirme niyetiyle kurulmalı, “gösteri”, “gösteriş”, “israf” gibi hususlardan kaçınılmalıdır. Bu arada akraba iftarları da unutulmamalıdır.

Eskiden akrabaların arası o kadar sıkı fıkı idi ki, akrabalar birbirlerine haber vermeden iftara giderlerdi. Ramazanın on beşinden sonra belirlenen bir gecede bütün nazırların (bakanlar) ve üst düzey bürokratların iştirakiyle, Bab-ı Âli’de (hükümet merkezi) iftar verilirdi...

Bab-ı Âli iftarından bir gece sonra ise, şeyhülislâm konağında topluca iftar edilirdi. Ramazanın yirmi birinci akşamı da padişah, sadrazama iftariye yollardı...

Ayrıca bütün üst düzey memurlar, maiyetlerindeki memurları, hısımlar, akraba, ahabap ve komşularını mutlaka iftara davet ederlerdi...

Sultan sarayları, şehzade daireleri, kadın efendilerin yalıları, vezir, sadrazam ve şeyhülislâm konakları zaten her sınıf halk ve özellikle talebe-i ulûm için sabaha kadar açık tutulurdu.

Medrese talebeleri ve fakir dervişler zengin konaklarına iftira gider, derecelerine göre, “dış kirası”nı (iyi ki bana misafir geldin anlamında misafire verilen hediye ve para) alırlar, isterlerse teravihe, hatta sahura kalırlardı.

Topkapı Sarayı’nın bölümleri

Topkapı Sarayı, Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ve Haliç arasında kalan tarihî yarımada’nın ucundaki Sarayburnu’nda Bizans akropolü üzerinde kurulmuştur.

Saray, kara tarafından Fatih Sultan Mehmed’in yaptırdığı “Sur-ı Sultani”, deniz tarafından ise Bizans surları ile çevrilmiştir.

Denizden ve karadan birçok girişi olmakla birlikte, sarayın ana girişi Ayasofya’nın arkasında yer alan “Bab-ı Hümayun” (Saltanat Kapısı)dur.

Topkapı Sarayı, daha önce söylediğimiz gibi, yönetim-egitim yeri olmasının yanı sıra, padişahın bürosu ve evidir. Bu yapılanmaya uygun olarak, “Birûn” ve “Enderun” şeklinde iki ana bölüme ayrılır. Birûn ikinci avludaki hizmet binalarından oluşur. Enderun ise iç örgütlenme ile ilgili yapılardan meydana gelir.

Bab-1 Hümayun (Saltanat Kapısı): Fatih tarafından sarayın inşaatıyla birlikte yaptırılan “Sur-ı Sultani” içerisindeki saray alanına Bab-1 Hümayun’dan girilir.

Kapının üzerinde Ali bin Yahya Sofi tarafından “celi sülüs” stilde yazılmış hat ile 1478 tarihini veren dört satırlık bir kitabe var.

Bu kapının birkaç kez onarımdan geçirildiğini kitabenin hemen altında ve kapının iç tarafında bulunan Sultan II. Mahmud ile Sultan Abdülaziz’e ait tuğralardan anlamak mümkündür. Bu padişahlar zamanında kapının onarıldığı kesin olmakla birlikte, diğer zamanlarda onarılıp onarılmadığı belirsizdir.

Bab-1 Hümayun’un iki yanında, kapıcılara ayrılmış küçük odalar hemen dikkat çeker. Kapının hemen üstünde Fatih Sultan Mehmed’in yaptırdığı bir köşkün varlığı bilinmekle beraber, köşk 1866 yılında çıkan bir yangında tamamen yanmış olduğundan günümüze sadece izleri gelebilmiştir.

Bu kısmın asıl önemi “Beytü’l mâl” (Kapı arası hazinesi) olarak kullanılmış olmasıdır.

Bu mekân, vâris bırakmadan ölen şahısların servetlerine vâris çıkabileceği ihtimali ile yedi sene emaneten tutulan mekândır.

Birinci Avlu (Alay Meydanı): Bab-1 Hümayun’dan girilir. Asimetrik planlı bir avludur. Yönetim şemasında ikinci derecede öneme sahip olan binalar buradadır.

Burası aynı zamanda halkın belirli günlerde girebildiği ve devletle olan ilişkilerini yürüttüğü bir merkezdir.

Devlet erkânı yalnızca bu alana at sırtında gelebilirdi. Sarayın diğer bölümlerine yürüyerek geçmek zorundaydılar.

Bab-1 Hümayun’u Babü’s-selâm’a bağlayan ağaçlı yol, padişahların cülus (tahta çıkma), sefer (savaş) ve Cuma Selâmlığına merasimle gidiş gelişlerinde kullandıkları yoldur.

Bu avluda zaman zaman Elçi Alayları, Beşik Alayları ve Valide Alayları tertiplenirdi.

Darphane-i Amire (para basılan yer): Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda bulunan Aya İrini Kilisesi'nden başlayarak, kuzeybatıya doğru Soğuk Çeşme Kapısı'na (Gülhane Parkı girişi) kadar uzanır.

Pek çok binadan oluşmuştur.

Arazinin sınırlarını batıda Sur-i Sultani, kuzeyde Osman Hamdi Bey Yokuşu çizer.

Birinci avluyu Soğuk Çeşme Kapısı'na bağlayan bu yokuş üzerinde, "Koz Bekçiler Kapısı" veya "Darphane Kapısı" olarak adlandırılan kemerli bir geçit yer alır.

Binalar topluluğunun ana girişini oluşturan "Darphane Kapısı" birinci avludadır. İkinci bir giriş Arkeoloji Müzeleri girişi karşısından sağlanmıştır. Toplam olarak 17 dönümü bulan Darphane arazisi, yüksek duvarlarla çevrilidir.

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından Darphane olarak yaptırılan kâgir bina 1727'de tamamlanmıştır. Günümüzde birinci avluda, Darphane Kapısı'nın sol tarafında bulunan küçük çeşmede Sultan III. Selim'in (1789-1807) tuğrası bulunmaktadır.

Darphane yapıları, II. Mahmud döneminde (1808-1839), kapsamlı bir onarımdan geçirilmiş ve Darphane Köşkü inşa edilmiştir.

Bu uygulamalarla ilgili kitabelerden biri Darphane Kapısı'ndadır. Tarih manzumeleri Pertev Paşa tarafından, yazıları da devrin ünlü hattatlarından Yesarizade Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılan 1832 tarihli kitabelerden bir diğeri de Darphane Köşkü üzerinde bulunuyordu.

Osmanlı ekonomik yapısı içinde önemli bir yeri olan Darphane’de, para basımı dışında saray için gerekli olan altın ve gümüş eşya, hatıra sikkeleri ve mücevheratın imalatı da yapıldı.

Darphane; dökümhane, çarkhane, sikkehane, teksirhane, tamerhane, kalıp atölyesi gibi imalatla ilgili yapılar ile muhasebe, eminlik gibi yönetim birimlerini içermektedir.

Hazine-i Hassa Nezareti de kuruluşundan, 1877’de Dolmabahçe’ye taşınıncaya kadar burada hizmet vermiştir.

Topkapı Sarayı’nın 1924’te müze olarak halka açılmasından sonra 1967 yılına kadar Darphane olarak kullanılan binalar, bu hizmetin sona ermesiyle boşaltılmış; 1981 yılına kadar 14 yıl boyunca kaderine terk edilmişti.

Sonraları farklı amaçlar için kullanıldı.

Sol tarafta sarayın ihtiyacını karşılayan odun ambarı ve hasır-cılar ocakları bulunmaktaydı. Hamamları, koğuşları, işlikleri, ahırları ile bir bütün teşkil eden bu kısımlar günümüze ulaşamamıştır.

Bu yapılardan sonra gelen ve Fatih Sultan Mehmed döneminde itibaren Cebahane olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi günümüze ulaşmış ender yapılardandır.

Cebahane’nin yanından başlayarak sarayın bahçelerine ve Çini Köşk’e geçit veren yol boyunca uzanan bu yapılar günümüze tamamıyla değişmiş olarak gelmiştir.

Darphane binalarının sonunda “Kız Bekçileri” veya “Koz Bekçileri” adı verilen bir kuruluşun yerinin bulunduğu bilinmektedir.

Görevleri depoların ve Harem’in dıştan korunması olan Koz Bekçiler Ocağı’nın bulunduğu kısımdaki yolun üzerindeki kapı da “Koz Bekçiler Kapısı” adıyla anılmaktadır.

Bab-ı Hümayun’un girişinden itibaren sağ tarafta sırasıyla Enderun Hastanesi, sarayın Marmara tarafındaki yapılarına ve

bahçelerine inen yol ile “Dizme Kapısı” denen kapı, “Has Fırın” ve “Dolap Ocağı” vardı.

Kapının girişine yaklaştıkça II. Abdülhamid tarafından meydanın bu kenarındaki duvara taşınan on altıncı yüzyıla ait “Cellât Çeşmesi” görülür. Cellâtlar infazı yaptıktan sonra kılıçlarına, bal-talarına bulaşan kanı bu çeşmede yıkar, temizlenirlerdi.

Yolun sol tarafında ise avlunun Babü’s-selâm’a yakın kısmında küçük sekizgen köşk biçiminde bir yapı bulunuyordu. Kûlah biçiminde sivri çatısı olan yapı “Kâğıt Emîni Kulesi” veya “Deavi Kasrı” olarak da bilinir.

Buraya her gün Kubbealtı vezirlerinden biri gelerek halkın verdiği dilekçeleri toplar, dava sahiplerini dinler ve konuyu Divan’a sunardı.

Hırka-i Saâdet Dairesi

Topkapı Sarayı’nın en itibarlı, en muhteşem bölümüdür. Burada başta Peygamberimiz olmak üzere, ashabına ve diğer bazı peygamberlere ait eşyalar muhafaza edilir.

Önce bunların İstanbul’a geliş hikâyesine kısaca değinelim...

Şehzade Selim, emellerinin önüne dikilen babasına bile meydan okuyup Padişah olmuştu. Niyeti dünya hâkimiyeti mefkûresini gerçekleştirmektir...

Dünyayı “Bir padişaha çok, iki padişaha az” buluyordu.

Bunun için önce İran’ı, arkasından Mısır’ı fethedip tüm Müslümanları bir bayrak altında toplayacaktı... Buna da “İttihad-ı İslâm=İslâm birliği” diyordu...

Ve Müslümanların ayrışmasının, kendisini, kabrinde bile rahatsız edeceğini söylüyordu...

“Milletimde ihtilaf u tefrika endişesi,

Kuşe-i kabrimde hatta bîkarar eyler beni...

*İttihadken savlet-i a'dayı def'e çaremez,
İttihad etmezse millet dâğdar eyler beni."*

Dünya Müslümanlarını bir bayrak altında toplayıp güçlendirmeyi düşündüğü gecelerin birinde bir rüya ile uyandı...

Dediler ki: "Hasan'ın gördüğü rüyaya göre hareket et!"

En yakınındaki Hasan, Hasan Can'dı...

Meşhur nedimi, Hasan Can.

Sabah namazından hemen sonra huzura çağırdı. Girer girmez de, sordu:

"Nasıl bir rüya gördün?"

Aksilik, Hasan Can rüyasını hatırlamıyordu.

Bunu söyleyince şiddetle azarlandı.

Başı önünde huzurdan çıkarken, "Hünkâr bir işaret bekliyor ama ne?" diye düşünmekten kendini alamadı.

Kapı Kethüdası Hasan Ağa çıktı karşısına. Sabah sabah ne düşündüğünü sordu.

"Hünkâr tutturdu rüyanı anlat diye, oysa ben dün gece ya hiç rüya görmedim ya da gördüklerimi unuttum. Bu yüzden insan azarlanır mı?"

Meğer Hasan Ağa'nın da rüya ile başı dertte imiş:

"Hiç sorma," dedi, "Ben de gördüğüm rüyayı arz etmekten çekinirim."

Hasan Can dikkat kesildi:

"Nasıl bir rüya?"

"Çok garip bir rüya ama uykuda mıydım, uyanık mıydım kestiremiyorum. İmdi bunu Hünkâr'a arz etmek lâzım, ama nasıl?"

Hasan Can rüyayı dinler dinlemez, yapıştı koluna Hasan Ağa'nın, doğru Padişah'ın huzuruna götürdü:

“Belli ki Hasan’lar karışmış, Hünkârım! Beklediğiniz rüyayı bendeniz Hasan değil, Kapıcıbaşı Hasan Ağa görmüş.”

Padişahın emriyle başladı Hasan Ağa, rüyasını anlatmaya:

“Hünkârım akşam çadırınızın önünde nöbetteydim. Bir ara içim geçti. Ya da öyle olduğunu sanıyorum. Zira mekân aynıydı ve ben ayaktaydım. Baktım dört atlı çadıra yaklaşıyor. Hemen davrandım, önlerine çıktım. Güya ‘Kimsiniz, necisiniz?’ diye sorgulayıp çevirecektim onları. Ancak vuruldum sanki. Dondum kaldım. Atlar çok asildi ve yere basmıyorlardı. Süvariler hem çok heybetli, hem çok sevimliydi. Bırakın hesap sormayı, eteklerine kapanmak, ellerini öpmek için yanıp tutuşmaya başladım. Esrareniz ziyaretçiler hünkârımızı sordular. Baktım çadırınızdan ışık sızıyor. ‘Meşgul olmalı’ dedim.

Öndeki ‘İyi madem’ dedi, ‘Rahatsız etme. Sabahleyin geldiğimizi söylersin. Biz Server-i Kâinat’ın ashabındanız. Efendimiz, Selim Han’a selâm söylediler ve buyurdular ki: Haremeyn’in hizmeti kendisine verildi!’

Ve geldikleri gibi uzaklaştılar. Bir anda ufukta kayboldular.

‘Ben, bunlar da kim ola?’ diye düşünürken, bir ses geldi. ‘Nasıl tanımazsın?’ dedi, ‘öndeki Hazreti Ebubekir, yanındakiler Ömer, Osman ve Ali!’”

Yavuz çok heyecanlanmıştı. Rüayı tek kelimesini kaçırmadan dinledi ve nedimine döndü:

“Beli, Hasan denince sen zannetmişiz, meğer Kapı Kethüdamız Hasan’mış.”

Ardından ikisine derin derin baktı:

“Bilir misiniz Hasancıklar, biz emir almadıkça kıpırdayamayız. İşte şimdi emri almış olduk. Artık Mısır Seferi’ne çıkabiliriz!”

Sadrazam çağrılıp talimat verildi:

“Mısır’a sefer mukarrerdir, tiz hazırlık yapıla!”

Daha önce bu seferden hiç söz edilmemişti. Sadrazam tedirgin bir tavırla sordu:

“Durup dururken bu sefer imdi nereden çıktı Hünkârım?”

“Peygamber-i Âlişân emridir, hatırını kırmak olmaz. Hilâfetle buluşmaya gidiyoruz!”

Sadrazam başka hiçbir şey sormadı...

Padişah'ın müthiş kararlılığını fark etmişti. Fakat Sina Çölü onu düşündürüyordu. Kaç cihangiri dize getiren çöl nasıl geçilecekti. Padişah, “Peygamber'in izinde” gidileceğini söylemişti ya, hayırlısı oldu...

Günü gelince mehter cenk havası vurdu, kös sesleri at kişnemeleleriyle buluştu...

Mısır Sefer-i Hümayun'u başlamıştı.

Sina Çölü tam bir dehşet alanıydı. Gecelerin dondurucu soğuğuyla gündüzlerin yakıcı sıcaklığı bir yana bırakılsa bile, çölde kaynaşan zehirli akrepler, yılanlar, çıyanlar, örümcekler ölümün soğuk yüzünü yansıtıyorlardı. Ayakkabılar kızgın kumda kavrulup büzüşüyor, ayaklar yara bere içinde kalıyordu. Sık çıkan kum fırtınalarında savrulan ince kum taneleri, kapağı ne kadar iyi kapatılmış olursa olsun su kırbalarının ve yiyecek sandıklarının içine giriyor, bu yüzden, Yavuz'un askerleri yarı aç, yarı susuz yol alıyorlardı.

Bazı vezirler zaman zaman Padişah'a dert yanıyor, çölü geçenlerin imkânsızlığını ona da kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Yavuz Sultan Selim ise her defasında kararlılığını vurguluyor: “Biz meşru bir hedefe, meşru vasıtalarla yürüyoruz; önderimiz Peygamberimizdir, işaret ondan gelmiştir!” diyordu.

Top arabaları kum deryasına saplanıyor, askerler kavruluyor, Padişah ise hiç kimseyi dinlemiyordu: “Çöl inşallah geçilecektir, başka lâf duymak istemezuz!”

Ağır topları taşıyan kağnı arabalarının batmaması için geceleri çölün sulanıp buzlanmasını bekliyor, böylece sertleşen zemin-den top arabalarını geçiriyordu.

Yavuz Padişah, gün ortasının en kavurucu sıcaklığında bile sık sık atından inip yeniçerilere karışıyor, onlarla yürüyor, onlarla yiyip içiyor, umutların solmaya başladığı demlerde ise ok gibi fırlayıp azmin öncülüğünü yapıyordu. Kâh hasta bir askerin terini siliyor, kâh kuma saplanan bir top arabasına omuz veriyordu. Ter içinde, soluk soluğa kaldığı demlerde dinlenmesini rica edenlere, “Bizim rahmetimiz zahmettedir, yolumuz Peygamber-i Âlişân yoludur, Zat-ı Âlişân’ı bekletmek olmaz!” diyerek, başka bir tarafa koşuyordu.

Hocalar hilâfetle kucaklaşmanın önemini vurgulayan konuşmalar yapıyor, bülbül sesli hafızlar gece gündüz fetih ayetleri okuyarak askeri coşturmaya çalışıyorlardı.

Bir gün bütün bunların kâr etmediği bir noktaya gelindi. Kimse adım atacak takat kalmamış, özellikle yaşlı hocalar, yaşlı vezirler çok yorulmuşlardı.

Bunu fark eden Yavuz Padişah atından indi. Tek başına ordunun önüne geçti. Çaldıran kartalı, tıpkı Çaldıran’daki bağırsıyla, çözülmüş yürekleri diriltmeye çalıştı:

“Beni seven arkamdan gelsün!”

Bir gayret gözlendi ancak uzun sürmedi. Cehennemi sıcak altında yürümek zordu. O kadar ki, bir ara Padişah’ın başı bile önüne düştü ama hemen toparlandı, bu yolda küçücük bir tereddüde bile yer yoktu:

“Meşru hedefe yürüyen padişahın önderi Peygamber’dir!” diye mırıldandı.

Başını kaldırdığında önünde diri bir gölge fark etti. Yüreğindeki sevdıyla karşılaştırıp emin olunca gülümsedi: “İşte önümüzden gidiyor!”

Daha büyük bir kararlılıkla çöl yürüyüşünü sürdürdü.

Bu arada iyice takatten düşen yaşlı serdarlar, vezirler ve hocalar Yavuz Padişah’ın çok sevip saydığı İbn-i Kemal’i Padişah’a ricacı gönderdiler.

“Hünkârım, yaşlı kullar çok yoruldu, lütfen atınıza binin ki onlar da atlarına binebilsin.”

Yavuz Padişah hayretler için hocasına baktı. Çenesiyle ileri-sini işaretleyerek sordu:

“Görmüyor musun Hocam, görmüyor musun! Bu durumda nasıl ata binilir?”

İbn-i Kemal, Yavuz Selim’in gördüğünü görmüyordu.

Yavuz Padişah son cümleyi ağlayarak söyledi:

“Resulullah önümde yaya yürürken, ben nasıl ata bineyim?”

Tarihin kaydettiği en büyük cihangirlerden Büyük İskender’le Cengiz Han’ı bile durduran çöl, Yavuz’un kararlılığı karşısında pes edip yol verdi.

Ne demişti: “Meşru hedefe yürüyen padişahın (genelleştirip “insanın” diyelim) önderi Peygamber’dir!”

Çöl geçildi, Mısır fethedildi, Yavuz Padişah da Osmanlıların ilk halifesi oldu.

Öyle bir Peygamber sevdalısıydı ki, Şam’da Emeviye Camii’nde okunan ilk Cuma hutbesinde “Hâkimü’l Haremeyn” olarak adı geçince isyana kalktı.

“Hayır, biz kutsal beldelerin hâkimi değil, hâdimi, hizmetkârıyız, hutbeyi lütfen bu şekilde okuyunuz.”

Daha önceki Arap halifeler, hutbelerde kendi isimlerini “Hâkimü'l Haremeyn=Mekke ve Medine'nin hâkimi” olarak okuturlardı.

Bu usul Yavuz Padişah'la değişti. Yavuz, kendi isteğiyle ve şerefle “Hâdimü'l Haremeyn= Mekke ve Medine'nin hizmetkârı” oldu.

Sonra, Kâbe'yi süpürttüğü tavus kuşu tüylerinden birini tancına taktı. Kutsal Emanetlerin bir kısmını alıp (Bir kısmı Peygamber Efendimizin mezarında bırakıldı) İstanbul'a getirdi. Ve çoğu Peygamber Efendimizin yadigârı olan Kutsal Emanetlerin başında, kesintisiz yirmi dört saat Kur'an okunması için otuz dokuz hafız görevlendirdi. Kırkinci hafız olarak da listeye kendini yazdırmıştı: El-fakir, Selim...

Kendine “fakir” diyen adam, hem Osmanlı Padişahı, hem Doğu Roma İmparatoru, hem de Emirü'l Mü'minindi. (Mü'minlerin Emiri)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Medine'nin boşaltılmasına karar verilince, orada bulunan Kutsal Emanetlerin de Topkapı Sarayı'na taşınmasına karar verildi. Kutsal Emanetler sarayda toplanmaya başlanınca ilk önceleri sarayın değişik yerlerinde, Hazine'de, Silahtar Hazinesi'nde, Revan Köşkü'nde, Harem'de ve bilhassa da 'Has Oda' olarak kullanılan dairede korunuyordu.

1808'den sonra Sultan II. Mahmud, Fatih Sultan Mehmed'den beri 'Padişah Has Odası' olarak kullanılan odayı tümüyle Kutsal Emanetlerin korunmasına bıraktı. Adı da, Hz. Peygamber'in Hırka-i Şerif'ini içine almasından dolayı, 'Hırka-i Saâdet Dairesi' veya 'Kutsal Emanetler Dairesi' oldu.

Hırka-i Saâdet Dairesi, Fatih Sultan Mehmed döneminde (1451-1481) taht odasını da içeren padişahın özel dairesi olarak inşa edildi. Padişahın taht odası, dairenin en önemli yeri idi. Daha yüksekçe olan kubbesi buranın padişah dairesi olduğunun işareti idi. Odadaki taht, IV. Murad döneminde sarayın kuyumcubaşısı olan

Derviş Zilli Mehmed Efendi'nin eseridir. Bugün burada Hırka-i Saâdet ve sandukası, Sancak-ı Şerif, Hz. Peygamber'in iki kılıcı ve yayı sergileniyor.

Destimal Odası'nda Kur'an-ı Kerim'in vahiy katipleri tarafından yazılmış ilk örneklerinden olduğu tahmin edilen Hümeze ve Tekasür Sureleri, Hz. Peygamber'in yalancı peygamber Müseylemetül Kezzab'a ve Ahsa valisine gönderdiği mektuplar, Hz. Osman'ın şehid edildiği sırada okuduğu belirtilen Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'nın asası, Hz. İbrahim'in taş tenceresi, Hz. Davud'un kılıcı, Veysel Karani'nin külahı, yedi adet Sakal-ı Şerif, Peygamberimizin ayak izi, Hz. Osman'ın kılıcı, Sancak Kelam-ı Kadim mahfazaları, Mescidi Aksa'nın ahşap kabartması, zenzem sürahileri, Kâbe örtüsü, Hz. Yusuf'a ait amame, destimal, destimal kalıbı gibi son derece değerli emanetler bulunuyor.

Zamanında padişahın Enderun'daki arz ağalarıyla görüştüğü, onların padişaha arzlarını sunduğu yer olan Arzhane'de ise Hacerü'l-Esved'in altın mahfazası, Hz. Peygamber'in Kıpti Kavmi hükümdarı Mukavkis'a gönderdiği mektubu, ayak izi, mührü, kabir toprağının ve dışından toz haline gelmiş bir parçanın içerisinde yer aldığı mahfazaları, Sakal-ı Şerifleri ve içinde korundukları Sakal-ı Şerif mahfazaları sergilenmektedir.

Topkapı Sarayı Cumhuriyet'in ilanı (1924) müze olarak kullanılmaya başlandıktan hemen sonra Kutsal Emanetler Dairesi ziyarete kapatılmış, 24 saat Kur'an okunması geleneğine de son verilmişti.

Bir hususu daha kaydetmeden geçemeyeceğiz: Yavuz Sultan Selim'le birlikte Topkapı Sarayı yeni bir geleneğe kavuşmuştu. Her ramazan ayının on beşinci günü Hz. Peygamber'in hırkasının saklı bulunduğu sanduka, önceden Revan Odası'na getiriliyor, başta Padişah olmak üzere devletin tüm önde gelenleri tarafından öpüldükten sonra, her tarafı süpürülüp silinen, duvarları gül

suyu ile yıkanan, miskle kokulandırılan, sütunları cilalanıp, içinde öd ağacı ve buhurlar yakılan Mukaddes Emanetler Dairesi'ne, on beş kadar Hane-i Hassa Ağasının duaları ve salavat-ı şerifleriyle konuyordu.

Topkapı Sarayı'nı gezmek...

“Bab-ı Hümayun” diye bilinen padişahlara mahsus özel kapıdan Birinci Avlu'ya giriyorsunuz. Solunuzda 6. yüzyıldan kalma bir Bizans eseri olan Aya İrini, çevrenizde saray fırınları, Darp-hane, Muhafız Alayı Odası ve odun depoları...

Hemen aşağıdaki parçalı düzlüklerde özel sebze yetiştirilen bahçeleri artık göremezsiniz ama hayal edebilirsiniz. Nasılsa hayaller sınırsız ve özgürdür.

Babü's-selâm'dan İkinci Avlu'ya girilir. Babü's-selâm, daha önce de belirtildiği gibi, Topkapı Sarayı Müzesi'nin ana girişidir. Önünüze İkinci Avlu açılacaktır.

İkinci avlu devlet ve hükümetin yönetim merkezidir. Yalnızca sultanların at bindiği bu avluda, halktan resmî işi olanlar, özel ödeme günlerinde maaşlarını alan yeniçeri temsilcileri ve elçilerin kabulleri ile devlet törenleri yapılırdı. Manzara hayal etmeye son derece müsaittir: İsterseniz Fatih Sultan Mehmed'i ya da Yavuz Sultan Selim'i Cuma Selâmlığı'na gitmek üzere at binerken, isterseniz halktan gelen istidalar (dilekçe) bir yeniçeri çavuşu tarafından toplanırken düşünebilir, o renkli görüntünün tadını çıkarabilirsiniz.

Bu avlu on bin kişiye aynı anda mekân olabilecek kapasitededir. Bu kadar insanın katıldığı törenlerde tam bir sessizlik hüküm sürdüğünü yabancı diplomatlar özenle kaydediyor. Bu sessizlik, Osmanlı toplumunun kimliği konusunda size bir fikir verebilirdi.

Fark edersiniz ki Osmanlı toplumu konuşkan değil, icracıdır. Sesini başarılarıyla duyurmayı tercih etmiştir.

Padişahın katıldığı törenlerde taht bu avlunun diğer ucundaki kapının önüne yerleştirilir ve bir saygı ifadesi olarak tüm katılanlar elleri önlerinde kavuşmuş olarak dururlardı.

Avlunun sol yanında Divan'ın toplandığı meşhur Adalet Kulesi yer alır. Ayrıca bu kuleden bütün İstanbul ve liman gözetlebilmektedir. Kulenin tek girişi Harem kısmındadır.

Birûn (Dış kısım):

Birûn, Enderun dışında kalan iki kısımdan biridir. Diğeri padişahın evi sayılan Harem-i Hümayun'dur...

Enderun'un mermer bölümlerinde ürpertiler geçirip, bu bölümlerde eğitim gören padişahları, şehzadeleri, sadrazamları, vezirleri, kısacası Osmanlı'yı altı yüz yıl müddetle şanla şerefle yaşatan yetenekli insanları düşünün Sarayın "Birûn" kısmına geçerken, ince bir sızı dolandır içinizde...

"Kimler geldi, kimler geçti?.." demekten kendinizi alamazsınız.

"Birûn Sarayın Babü's-saâde dışında kalan kısmıdır.

Zaten kelime manası "hârici", "dış" anlamındadır.

Burada ilmiyeye mensup hocalarla "Birûn ağaları" bulunur. Bunlar Saray'ın Harem ve Enderun dışında kalan bölümlerinden sorumludurlar...

Bu bölümde görev yapanlar, akşam işlerini bitirip evlerine gider, evdekilere o güne ait kim bilir ne efsunlu saray hikâyeleri anlatırlardı...

Gerçekten anlatırlar mıydı acaba?

Bunu kimse bilemez. Ama yazmadıkları muhakkak... Yazsalar, Osmanlı Sarayı'ndaki yaşantı hakkında bu kadar az bilgimiz olur muydu?

Osmanlı insanının dedikoduyu sevmediği malum. Özellikle saray görevlileri aldıkları terbiye ve eğitimin de bir gereği olarak, son derece ketum insanlardı.

Kısacası saraydan insan çıkar ama lâf çıkmazdı.

Birûn’da görevli olanlara “emin” denmesi bundan olmalı.

Birûn Teşkilâtı’na ait bütün tayinler sadrazam tarafından yapılırdı.

Enderun: İç Sarayda yer alan saray üniversitesidir. Hanedan mensupları ve özel testlerle seçilen ülkenin en zeki ve kabiliyetli çocukları bu bölümde eğitime alınır, sadrazamlığa kadar yükselmelerine fırsat tanınırdı.

Çok muazzam bir teşkilâta ve müstesna bir kadroya sahipti.

Enderun, “Ak Ağalar Kapısı” (burada ak ağalar görev yaptığı için dönem dönem böyle isimlendirilirdi) da denen “Babü’s-saâde” kapısından başlayan geniş avlunun çevresini sarmıştır.

Harem-i Hümayun: Topkapı Sarayı Haremi uzun dar koridorlar, küçük iç avlular etrafına serpiştirilmiş 400 kadar odadan oluşmuştur.

Dış hayata kesinlikle kapalı olan bu bölüm son derece özeldir. “Erkek sinek” bile girememesi merakları kıskırtmış, Harem etrafında olmadık hikâyelerin üremesine sebep olmuştur.

Mazinin sesini dinlemeyi bilenler, dar koridorlarda koşuşturan Harem halkının ve Harem ağalarının ayak seslerini duyabilirler.

Çocuk yaşta Harem’e girip kılı kırk yaran bir eğitim sürecinde pişmiş cariyelerden bazılarının çaldığı enstrümanlardan dökülen nağmeler duvarları süsleyen çinilerde geçmişten geleceğe ebedî bir miras gibi çınlar...

Sarayda “kraliçe” unvanı olmamasına rağmen, her cariyeye müstakbel bir “kraliçe” gibidir. Her cariyeye “valide sultan” olmaya adaydır. Öyle yetiştirilir ama iğnenin deliğinden geçirilircesine yapılan sınavları başarıyla geçemeyenler sadece hizmetkâr olabilir.

Cariyelikten valide sultanlığa yükselen isimlerin bize bıraktıkları hayır eserlerinden bugün bile yararlanırken, isimleri etrafında olumsuz dedikodular üretmek aklın alacağı bir şey olmasa gerektir diye düşünmekten kendini alamaz insaf!

Ama bazılarında insaf o denli dumura uğramıştır ki, valide sultanlara pervasızca iftira atmaktan bile çekinmez.

O eski, eski olduğu kadar renkli ve alabildiğine hüzünlü günlerin esintisi yüreğinizde dolandır. Bilirsiniz ki, hissettiğiniz hüznün, ailesinden koparılan cariyelerin “gurbet” hüznüdür.

Bu sadece Harem’e has değildir üstelik. Enderun da “devşirme”lerin hüznüne bulanmıştır. Eski kimliğinden soyutlanan belli yaşlarda çocukların iki kimlik arasında zaman zaman düştükleri bocalama adımlarınızı sersemletir. Harem’in “Ceza Dairesi”nin duvarlarına çiziktirilen acemi notlarda, bir zamanlar soluk soluğa yaşanmış eski korkular canlanır. Bir an kendinizi onların yerine koyar, derin derin iç çekmekten kendinizi alamazsınız.

Bir kez daha anlarsınız ki, bülbülü altın kafese koysalar yine “vatan” diye hasret sesi verecektir.

Şimdi sonsuz boş (meraklı kalabalıklar hiçbir zaman orayı dolduramaz çünkü), sınırsız yaldızdır Harem! Aslına bakarsanız aynı yalnızlık sarayın bütününde vardır: Kendine benzemez evlerin arasında “farklı” olmanın dayanılmaz yalnızlığı tüm sarayı kuşatmıştır.

Dinlemeyi bilmeyene hiçbir ses vermez saraylar. Harem, ebedî yalnızlığını asla fısıldamaz, duymayı bilmeyen kulaklara. Okumayı bilmeyenlere de hiçbir sırrını vermez.

O zaman her şey yine hayalinize kalır: Loş koridorları, boş odaları, bir zamanlar padişahın ya da gözdelerin “destur” sesi eşliğinde dolandıkları taşlıkları adım adım geçerken, içinizi ince bir sızı yoklar: “Hey gidi günler” diye mırıldanmaktan kendinizi alamazsınız.

Harem gezisi Valide Sultan Dairesi olarak bilinen kırk odalı kısımdan başlar. Büyük hamam ve kubbeli, geniş Sultan Salonu ile devam eder...

Öyle çok ocak ve çeşme ile karşılaşılırsınız ki, saray, çeşmelerle bezeli İstanbul’un küçük bir numunesine dönüşür. Hele her şekilde inşa edilmiş çeşmelerin aktığı havuzlu, büyük salonu süsleyen 16. yüzyıldan kalma çinilerle büyülenmemek imkânsızdır. Bu işten biraz anlayanlar her santimetrekareyi yudumlayarak istemeye istemeye yola devam ederler. Ama akıllar Sultan III. Murad devrinden kamlı çinilerin güzelliğinde kalmıştır.

Ayaklarınız sizi önce “Küçük Kütüphane Odası”na, oradan da “Yemiş Odası”na taşır. Yemiş Odası’nın duvarları çiçek ve meyve bezemelidir.

Ayrıca her yerde karşınıza çıkan camların ve vitrayların güzelliği insanın dudaklarını uçuklatacak ustalıktadır. Bu sanatlarda ecdadın ne kadar ileri gittiğini düşünür, “zevk-i selim” sahibi olduklarına bir kez daha inanırsınız.

Divan-ı Hümayun ve Silah Odası: “Divan-ı Hümayun” yani Bakanlar Kurulu bölümü önce bir hayli geniş saçağıyla dikkatinizi çekecektir. Bir zamanlar 22 milyon kilometrekarelik bir coğrafyaya yayılmış ve üç kıtaya kol kanat germiş bir cihan devleti yönetilirdi.

Divan toplantıları Fatih’ten sonra sadrazamların başkanlığında yapılırdı. Padişah toplantıya katılmaz ancak isterse Harem bölümüne açılan bir pencereden toplantıyı izleyebilirdi.

Elçi kabullerinde ise aynı mekâna ziyafet sofrası kurulurdu.

Vaktiyle hükümet üyelerine tahsis edilen bu bölümün hemen yanında ise “hukukun üstünlüğü”nü simgeleyen meşhur “Adalet Kulesi” yükselir. Yüzyıllarca dünyaya buradan adalet dağıtıldığını hatırlayıp derin bir iç çekmenin tam zamanıdır.

“Divan-ı Hümayun” bölümünün yanındaki büyük bina ise devlet hazinesi idi. Sekiz kubbeli binadan oluşan bu bölüm bugün eski silahların sergilendiği zengin bir koleksiyondur.

Padişahlarınki başta olmak üzere, saray ve ordu mensuplarının değişik çağlarda kullandıkları silahlar, savaşlarda ele geçirilen silahlarla birlikte bu bölümde sergilenir.

Silah sanayinin nereden nereye geldiğini düşünürken, öldürme işlevinin hiç değişmediğini fark etmek ürkütücüdür.

Saray mutfakları: İkinci avlunun sağ tarafına biraz yüksekçe bir yerden bakma imkânı bulursanız, 20 bacalı bölümü hemen fark edeceksiniz...

Burası saray mutfaklarının yer aldığı bölümdür.

Bugün ecdat yadigârı muhteşem porselenler bu bölümde sergilenmektedir.

Mutfak olarak kullanıldığı günlerde burada yaklaşık bin aşçı ve yamak çalışırdı. Bunlar pişirdikleri nefis yemekleri sarayın değişik bölümlerine gönderirlerdi.

Hazin ki saray mutfakları eski haliyle günümüze gelememiş, çeşitli değişikliklere uğramıştır. Çünkü bazı bölümler, İstanbul işi porselen eşya ve cam eşyayı teşhire ayrılmıştır. Ayrı bir bölümde ise gümüş eşya ve Avrupa porselenleri koleksiyonu yer almaktadır. Eşsiz Çin porselenleri girişin hemen sağ tarafındaki salonda teşhir edilir. Japon porselen salonu ile bölüm son bulur.

Günlük olarak kullanılan madenî kap kakak “Helvahane Bölümü”nde kahve takımları ve tombaklarla birlikte sergilenmektedir.

Ah Üçüncü Avlu! Bu avlu padişahın özel avlusuydu. Vakt ü zamanında ak hadım ağaları tarafından kontrol altında tutulur, ancak özel izni olanlar buraya girebilirdi. Salınarak, pervasız ve ilgisizce gezinen turist kabilelerini bu özel yerde izlemek insana belli belirsiz bir hüznün veriyor.

Enderun dediğimiz ‘saray üniversitesi’nin bu avluda yer aldığı daha önce belirtmiştik. Bunun dışında Taht Odası, Hazine-i Hassa (padişahın özel hazinesi) ve Kutsal Emanetler Dairesi bu kısımda yer alır.

Padişahlar elçi kabullerini bu bölümdeki Taht Odası’nda yapar, yüksek devlet memurları ile yine burada görüşürlerdi.

Taht Odası hizmetkârları, olanları duyumasınlar ve anlatamasınlar diye, yani güvenlik nedeniyle sağır ve dilsizlerden seçilirdi. Padişahın değişik hizmetlerine ise Enderun Üniversitesi’nin ileri gelenleri bakardı.

Elbise Bölümü: Avlunun sağ yan bölümünde yer alıyor. Bu bölümde teşhir edilen elbiselerin dünyada bir benzerinin daha olmadığı biliniyor. Bunlar padişah elbiseleridir ve kumaşları özel saray tezgâhlarında dokunmuştur.

Ölen her padişahın tüm kıyafetleri bohçalanıp özel sandıklara kaldırıldığı için çoğu arızasız olarak günümüze kadar gelebilmiştir.

Bunların tamamı 2 bin 500 civarındadır. Üzerinde padişahların namaz kıldığı emsalsiz seccadeler de bu bölümde ziyaretçilerini bekliyor.

İpek seccade örnekleri öylesine muhteşemdir ki, insanda namaz kılma isteği uyandırıyor.

Hazine Dairesi: Hazine Dairesi'nin benzersiz örnekleri dört büyük odada teşhir ediliyor. Şunu da belirtmeden geçmek olamayacak. Topkapı Sarayı Müzesi'nin hazine koleksiyonu dünyanın en zengin koleksiyonudur. Tamamı orijinaldir.

Türk mücevherat işçiliğinin şaheserlerine bakarken, kuyumculuğun zirveye çıktığını rahatlıkla görebiliyorsunuz.

Girdiğiniz ilk odada, biri som altın kaplamalı, diğeri benzersiz mine ve kıymetli taşlarla süslü, bir diğeri abanoz ağacı ve üzerine fildişi kakma motifli, ötekisi bağa ve sedef kakmalı, kıymetli taşlarla süslü dört taht ile padişahların muhtelif kıymetli taşlarla süslü sorguçları, iri taşlı zümrüt askıları karşınıza çıkar...

Şaşkınlığınız geçmeden gireceğiniz ikinci odada Rusya, Çin, İran ve Hindistan'ın el emeği göz nuru eserlerinin yanında sergilenen devlet madalyonlarıyla buluşursunuz...

Her vitrinde sergilenen eserler, bir ömür isteyecek kadar muhteşemdir. Dokunamasanız da hissedersiniz.

Önlerinden ayrılmak istemezsiniz...

Ama merak etmeyin, gönlünüz onlarda kalarak gireceğiniz Üçüncü Salon sizi hayal kırıklığına uğratmayacak, bu kez sizi yeşim, tutsa ve neceften yapılma eşsiz eserlerin yanında bir 16. yüzyıl merasim miğferi ile her biri 48 kilogram gelen som altından iki büyük şamdan karşılayacaktır.

Nihayet Dördüncü Salon: Merasim kılıçları, süslü hançerler, çeşitli takılar, yüzükler... Nihayet sarayın sembolü sayılan Topkapı Hançeri, Kaşıkçı Elması, III Mustafa'nın eşsiz zırhı ve sanatı doğumla başlatan altın üzeri değerli taşlarla süslü bir beşik... "Heykel yok" diye Osmanlı'yı "sanatsız" zanneden gafleti uyandırmak için tek eksik bir kamçıdır!

Bu zenginlik ve ihtişam karşısında büyülenirsiniz.

Saat Koleksiyonu: Hırka-i Saâdet Dairesi'nin bitişiğindeki oda, dünyanın en zengin saat koleksiyonunu barındırır...

Bunların içinde 16 ve 19. yüzyıllardan kalma çok değerli duvar, masa ve cep saatleri vardır.

Girişin hemen sağında sergilenen saatler Türk sanatkârların elinden çıkmıştır. Salonun en büyük saati ise üç buçuk metre boyunda ve bir metre eninde İngiliz malı “orglu saat”tir.

İçinde bir org bulunmaktadır.

Cep saatleri arasında, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in portreli saatleri ilginç çalışmalardır.

Padişah Portreleri Galerisi: Kutsal Emanetler Bölümü ile Hazine arasında yer alan sütunlu bina “Veronica Serisi” denen padişah portrelerine ayrılmıştır.

Tabii bunların çoğu Batılı ressammlar tarafından hayalî olarak yapılmıştır. Padişahlar şişman ve çirkin gösterilmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in küpeli ve taçlı tablosu buna çarpıcı bir örnektir.

Bir kere padişahlardan günümüze intikal eden eşyalar arasında taç yoktur. Zaten taç Batılı kralların gösteriş merakının ürünüdür. Osmanlı padişahları Batılı krallar gibi taç takmaz, hükümdarlık sembolü olarak kılıç kuşanırlardı.

Küpe meselesine gelince: Yazılı kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'in küpe taktığına ilişkin hiçbir kayıt yoktur. Ancak Topkapı Sarayı'na nereden, nasıl geldiği bilinmeyen Yavuz tablosu küpelidir.

Tablo bir Macar ressam tarafından yakın tarihte, sanırım on dokuzuncu yüzyılda çizilmiştir.

Bu Yavuz Sultan Selim'in ilk küpeli tasviri değildir. İlk küpeli tasviri 1530'larda Erhard Schön tarafından yapılan bir madalyonda

görülür. Daha sonraki portreler ve minyatürler buna bakılarak oluşturulduğu için neredeyse tamamı küpelidir.

Dördüncü Avlu: Üçüncü avlunun koridorlarından Dördüncü Avluya geçilir. Burada ilk göze çarpan Bağdat ve Revan Köşkleridir. Sultan IV. Murad'ın Revan ve Bağdat zaferleri anısına yaptırdığı bu zarafet timsali eserler zengin desenli çinilerle kaplıdır.

Bağdat Köşkü'nün önündeki teras hayata sanat katan anlayışın bir yansıması olarak sizi etkiler. Çevrenize bakarsınız, çil çil kubbeler serpilmiş İstanbul'un Haliç kesimi ile Galata sizi içlerine çeker. Eski İstanbul'un kubbelerden ve minarelerden ibaret eşsiz manzarası karşısında geçmişe dalıp gidersiniz. Muhteşem silueti bozan zevksizlik abidesi gökdelenlerin hançer gibi yüreğinize saplanması ve yüreğinizi acıtması an meselesidir.

O zevk-i selimden bu zevksizliğe nasıl geldiğimizi derin derin ve hazin hazin düşünebilirsiniz artık.

Oradan gözleriniz Mecidiye Köşkü'ne kayar. Topkapı Sarayı müştemilatı arasına en son katılan bu binanın alt katı bugün lokantadır.

İstanbul'u işgal eden kebab kokusu burada da sizi bulmuştur.

Topkapı Sarayı nasıl müze oldu?

Topkapı Sarayı'nın müzeleşme süreci Sultan Abdülmecit dönemine rastlar.

O dönemin İngiliz elçisine, bir vesile ile Topkapı Sarayı Hazinesi'ndeki eşyalar gösterilmiş, büyük bir hayranlık belirtmesi üzerine de Hazine Dairesi yabancı elçilere açılmıştır.

Derken, Topkapı Sarayı Hazinesi'ndeki eski eserleri yabancılarla göstermek gelenek halini almıştır.

Sultan Abdülaziz'in padişahlık dönemine kadar hiçbir tasnife ve korumaya gerek gösterilmeden Topkapı Sarayı'nın Hazine Dairesi'nde görücüye çıkarılan tarihî eserler, ilk kez camekânlı vitrinlere kavuşmuş, daha düzgün bir görünüm kazanmıştır.

Sultan II. Abdülhamid'in padişahlığının son yıllarında Topkapı Sarayı Hazine Dairesi'nin (Hazine-i Hümayun) pazar ve salı günleri halkın ziyaretine açılması planlanmışsa da, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle bu tasavvur sonuçsuz kalmış, ancak Cumhuriyet döneminde hayata geçirilebilmiştir.

Cumhuriyet döneminde "İstanbul Âsâr-ı Atika Müzeleri Müdürlüğü"ne bağlanan Topkapı Sarayı'nın Hazine bölümü önce elden geçirilmiş, halkın gezebileceği ortam hazırlanmış, yanı sıra bazı güvenlik tedbirleri alınmış, nihayet 9 Ekim 1924'de Kubbealtı, Arz Odası, Mecidiye Köşkü, Hekimbaşı Odası, Mustafa Paşa Köşkü ve Bağdat Köşkü'yle birlikte "müze" olarak ziyarete açılmıştır.

Saray cellâtlığı

Osmanlı Devleti bir kurumlar ve kurallar devletiydi. Devlette herkesin yeri, her şeyin sistemi belirlenmişti. Cellâtların da bu sistem içinde yerleri vardı.

Osmanlı'da cellâtlık bir meslekti ama hor ve hakir bir meslekti. Cellâtlar genel olarak Hırvat dönmesi ya da çingeneler arasından seçilirdi. İnfaz sırasında, infaz ettikleri kişinin tanınması ihtimaline karşı, tüm yüzlerini kapatıp sadece gözlerini dışarıda bırakan bir maske takarlardı. Bu onları daha da korkunç bir hale getirirdi.

Yükselme devrinde Bostancı Ocağı bünyesinde bir Cellât Ocağı kuruldu. On yedinci yüzyılda bu ocağa bağlı beş cellât vardı. Cellâtlık, nadiren iş yapan bir geçim kapısına dönüştüğü için cellât sayısı git gide arttı ve on sekizinci yüzyılda 70'e ulaştı.

Cellâtların başında yer alan cellâda “Cellâtbaşı” denirdi. Cellâtbaşı, Bostancı Ocağı’nın komutanı konumundaki Bostancıbaşı’ya bağlıydı. Ocağa giren cellât adayları, önce usta bir cellâdın yanında “yamak” olarak çalışır, zamanla “kalfâ” ve “usta”lığa yükselirlerdi.

Osmanlı tarihi içindeki cellâtların en ünlüsü Sultan İbrahim’in cellâdı olarak ün yapan Cellât Kara Ali’dir. Osmanlı tarihinin en mahir, en acımasız ve soğukkanlı cellâdı olarak bilinen Kara Ali, Sultan İbrahim’in tahttan indirilmesi ile sonuçlanan olaylar sırasında, önce Sadrazam Ahmed Paşa’yı, ardından Sultan İbrahim’i boğmuştur.

Sultan İbrahim’i boğmak için hücreye girip eski Padişah’la göz göze geldiğinde dayanamayarak dışarı kaçmış, ancak Sadrazam Sofu Mehmed Paşa’nın tehditlerinden korkup ağlaya ağlaya Sultan İbrahim’i infaz etmiştir.

Anlaşılan o ki, ihtirasla kirlenen yürekler, cellât yüreğinden daha katı olabiliyor.

“Ecel Şerbeti” deyimi nereden geliyor?

Balıkhane Kasrı (Gülhane Parkı’nın sahile yakın kısmında bulunan aşı boyalı bina), bir zamanlar, idama mahkûm edilen siyasetçilerin infaz gününü bekledikleri zindandı (borçlular Baba Cafer Zindanı’na, siyasi suçlular ile tutuklanan yabancı sefirler ise Yedikule Zindanlarına atılırdı).

Bu işlevi yüzünden herhangi bir yerde adının anılması bile orada bulunanların tüylerini diken diken etmeye yeterdi.

“Divan-ı Hümayun”da hüküm giyen idamlıklar, bostancıların kollarında bu kasra gönderilir, haklarındaki hüküm kesinleşene kadar burada bekletilirlerdi.

Bekleme süresi azami üç gündü. İdam kararı üç gün içinde Divan-ı Hümayun’da tekrar görüşülür, deliller bir bir gözden

geçirilir, duruma göre mahkûm ya bağışlanır ya da infaz emri verilirdi. Bu süre içinde mahkûmların yapabildiği tek şey “Aff-ı Şahane”ye (Padişah affı) mazhar olmak için dua etmekten ibaretti.

Üçüncü günü herhalde çok tedirgin geçirirlerdi. Vakit akşama devrilirken, tedirginlikleri artar, her ayak sesinde yürekleri titrer, ölüp ölüp dirilirlerdi.

Kıscası Balıkhane Kasrı’na atılan idam mahkûmları hayatla ölüm arasında birkaç gün yaşarlardı.

Eğer mahkûmun idam kararı Divan’da tasdik edilmişse, üçüncü günün sonunda zindanın demir kapısı hıçkırarak açılır, görevi, mahkûma şerbet sunmak olan zebella gibi bir bostancı kapıda belirirdi.

Bostancının kapıda belirmesiyle mahkûmun gözü, bostancının tepsi üstünde taşıdığı bardağa dikilirdi. Her şeyi o bardağın içindeki şerbetin rengi belirlerdi: Eğer şerbetin rengi beyaz ise mahkûm affedildiğini anlar, derin bir nefes alır, kuyuda soğutulmuş şerbeti afiyetle yudumlar, ardından bostancının eşliğinde sahile iner, Yalı Köşkü’nün önündeki Bostancı Kayıkhanesi’nde hazırlanmış çektiriye binerek sürgün yerine giderdi (idamdan affedilen sürgüne gönderilirdi).

Ama eğer kıpkırmızı kızılçık şerbeti gelmişse, işte bu “ölüm şerbeti” demektir. O an bostancı susar, mahkûm susar, sadece şerbetin rengi konuşurdu: “Ölüm” ya da “hayat”!

“Ölüm şerbeti” getiren bostancı, mahkûma karşı saygıda asla kusur etmez, hatta biraz aşırıya bile kaçardı. Bu hayata karşı duyulan saygının bir yansımasıydı.

“Ecel şerbeti”ni zar zor içen mahkûm, yine bostancı eşliğinde, infaz için, Topkapı Sarayı’nın Bab-ı Hümayun’la Babü’s-selâm arasında kalan Cellât Çeşmesi’nin önündeki Cellât Taşı’nın yanına getirilir, başı taşın üstüne özenle yerleştirildikten sonra bir vuruşta infaz edilirdi.

İnfaz edilen kişi eğer Müslüman'sa, kesik başı sırtüstü yatırılan cesedin sağ koltuğunun altına konurdu...

Bugün de “risk almak” ve “kararlı olmak” anlamında kullandığımız, “Kelle koltukta” deyimini buradan gelmiştir...

İki cellât portresi: Kara Ali ve Eyyüb Basri

Rivayet o ki, Osmanlı asırlarının en ünlü, en gaddar ama en usta cellâdı Kara Ali, en duygusal cellâdı ise Eyyüb Basri'dir...

Eyyüb Basri infazı seremoniye dönüştürmüştü. İnfazdan önce mahkûma gusül abdesti aldırır, onu teselli eder, dünyanın fâniliği konusunda birkaç söz söyler, hakkını helâl etmesini, zira aralarında hiçbir husumet bulunmadığını söyler, Kelime-i Şahadet de getirttikten sonra, mahkûmun başını Cellât Taşı'na dikkatle yerleştirip palayı indirirdi.

İnfaz gerçekleşikten sonra cellâtlar, kanlı palalarını, Cellât Çeşmesi'nde yıkar temizlerlerdi. Zaten bu işlevi yüzünden o çeşme “Cellât Çeşmesi” ya da “Siyaset Çeşmesi” olarak isimlendirilmişti

Sultan II. Abdülhamid bu çeşmeyi yıktırıp, yerine kendi adını taşıyan bir çeşme yaptırdı. Eski Cellât Çeşmesi'nin yerine yapılan Hamidiye Çeşmesi'nin kitabesinde “El-Gâzî Sultan II. Abdülhamid Han hazretlerinin müceddeden ibnâ ve inşâ buyurdıkları Hamîdiye Çeşmesi'dir” yazar.

Eğer infaz edilen meşhur biri ise kesik başı “Seng-i İbret” (İbret Taşı) denen taş sütunların üzerine konur, “İbret-i âlem” için üç gün bekletildikten sonra denize atılırdı.

Cellâtlar sözün tam manasıyla “isimsiz” insanlardı. “Emir kulu” olmalarına rağmen, herkes onlardan nefret ederdi. Ne dostları ne arkadaşları vardı. Meslekleri yüzünden evlenemedikleri için de tümüyle yapayalnız yaşarlardı. Sağlıklarında sadece “cellât” olarak anılır, öldüklerinde ise mezar taşlarına isimleri yazılmazdı.

Meşhur seyyahımız Evliya Çelebi bile onları anlatırken aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan kendini alamaz.

“Eyyüb Basri, katledileceklere guslettirip siyaset meydanına çıkarır; türlü tesellilerle imanı yeniletip Kelime-i Şahadet getirir; boynunu kibleye çevirip sağ eliyle başını sığadığında adamcağız donakalınca, iki eliyle tuttuğu kılıcı besmeleyle indirip kellesini teninden ayırır; ruhuna Fatiha okurmuş.

Sonra uzaktan bakanları çağırıp ‘ibret alın’ diye nasihat edermiş.

Bu kavmin (cellâtların) üstad-ı kâmilî Murad Han’ın cellâdî Kara Ali’dir ki, pazularını sığayıp ateş saçan kılıcını kemerine bağlayıp sair işkence ve karabend ve nakışbend ve kemendbend ve zünnarbend edeceği ucu açık yağlı kemendleri kemerine asıp ve sair işkence âletlerinden kelpedan ve burgu ve mismar ve buhur-ı fitil ve deri yüzecek tentraş ve polat tas ve türlü türlü zehirli göz milleri ve el ayak kırmağa mahsus baltaları iki yanına takıştırır. Omuzlarında servi ağacından altın bezekli kazıklar bulunan kalfaları da yedişer pare âlet ile kemerlerine ziynet verip yalın kılıç merdane cünbüş ederler. Amma ne’üzübillah hiçbirinin çehresinde nur kalmamış zehir gibi âdemlerdir.”

Evliya’nın bahsettiği Kara Ali, yukarıda belirttiğimiz gibi, Sultan İbrahim’in de cellâdıdır. Yürekleri ürperten bu infazdan sonra, belki hayatında ilk kez ağlamış, kendinden ve mesleğinden nefret etmiştir.

Sarayda cellât bulundurulması geleneğine Sultan Abdülmecid son verdi. Böylece “Cellâtlar Ocağı” da tarihten silindi.

Onlardan geriye isimsiz ve şekilsiz taşlar altında yatan mezarlardan oluşan birkaç mezarlık, Topkapı Sarayı’nın İkinci Kapısının (Babü’s-selâm) yanındaki Cellât Odaları ve Silah Hazinesinde sergilenen cellât satırı kaldı.

Tabii cellât mezarlıkları...

Cellât mezarlıkları

Cellâtlar, adalet mekanizmasının bir parçası da olsalar, kendilerini “Hükm-i sultan (Padişah emri) olmazsa, hata (suç-günah) gelmez cellâtın” diye tanımlasalar da toplum tarafından reddedilmişler, normal hayattan sonra mezarlıklara da kabul edilmeyip dışlanmışlardır. Devlet de onlara ayrı mezarlıklar tahsis etmek durumunda kalmıştır. İşte o mezarlıklardan birkaçı Eyüp Sultan’dadır.

Teleferikle meşhur Pierre Loti Tesisleri’ne çıkın. Mezarlığı ikiye bölen yolda yürümeye başlayın. Tesisleri geçin. Karyağdı Baba Tekkesi’ne (rivayete göre İstanbul’un ilk karı bu tepeye yağar, son karı bu tepeden kalkarmış) ve türbesine ulaşın. Türbenin şöyle böyle yüz metre ilerisinde bir mezarlık göreceksiniz: Gördüğünüz o mezarlık “Cellât Mezarlığı”dır.

Osmanlı ve Cumhuriyet tarihinin en lanetli isimleri o mezarlıkta yatıyor.

Bulursunuz, asri mezarlıklarda, özellikle de Eyüp Sultan Mezarlığı’nda ebediyeti yaşayanların mezar taşlarına künyeleri yazılıdır. O taşları okumak, harf inkılâbından sonra büyük bir maharettir ama çok da büyük bir keyiftir. Çünkü mezar taşındaki yazılar insanı tarihin içine çeker. O mezarda yatanın adını, ne zaman doğup öldüğünü, unvanını, mevkiini makamını, mesleğini, mesrebini hatta tarikatını bile mezar taşından öğrenebilirsiniz.

Kişinin mesleğini ve tarikatını okumak, taşın üzerindeki yazıları okumaktan biraz daha zordur; çünkü bunlar simge ile anlatılmıştır.

Sözgelimi mezar taşındaki Mevlevi külahı, o mezarda yatanın Mevleviliğine, katmerli sarık ulemadan olduğuna, savaş topu işlemesi Topçu Ocağı’na mensubiyetine, açık kitap kabartması ilim ehlinde oluşuna işaretler.

Cellât mezarlarında ise bunları bulamazsınız. Ne mesleklerine, ne mensubiyetlerine, ne de makam ve mevkilerine ilişkin en küçük bir işaret vardır. Doğum-ölüm tarihleri belirsizdir. Zaten cellâtların mezar taşları son derece kaba ve dayanıksız taşlardır. Sanki bir an önce eriyip gitmesi amaçlanmıştır (Bir zamanlar yalnızca cellâtlara mahsus olan bu mezarlığa Cumhuriyetten sonra, muhtemelen yer darlığından dolayı, normal insanlar da gömülmeye başlanmış, böylece cellât mezarlığında cellâtle kurban birbirine karışmıştır).

Saray merkezli devletin idari yapısı

Sarayı anlayabilmek, biraz da devleti anlamaya bağlıdır. Bu bakımdan kısaca Osmanlı Devleti'nin idari yapısını çözmemiz gerekiyor. Çünkü saraylar bu yapının ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiştir.

Hiyerarşik yapının başında Osman Gazi'nin soyundan gelen ve dönem dönem Bey, Gazi, Han, Hakan, Hünkâr, Sultan, Padişah gibi unvanlarla anılan bir hükümdar var.

Fakat bu iki dudağının arasından çıkan her söz “kanun” sayılan bir diktatör değil, iktidarı paylaşan bir hükümdardır.

Ferman çıkarmadan önce şeyhülislâma danışmak zorundadır, aksi takdirde ferman geçersiz sayılır.

Padişah: Osmanoğulları, biliyorsunuz, Bursa civarında bir uç beyliği olarak tarih sahnesine çıktılar. Bu nedenle yönetim, ilk zamanlar, uç beyliğinin geleneklerine göre düzenlendi. Yönetim, Osmanlı ailesine aitti ve ailenin başkanı, beyliğin de yöneticisiydi. Ancak, bey seçiminde diğer beylerin de düşünceleri alınır ki, bu o zamana göre bir yenilikti.

Osmanlıların, kısa zamanda güçlü bir devlet kurmaları tesadüf değildir. Her şeyden önce, aşireti yönetenlerde tutarlı ve istikrarlı

bir devlet anlayışı vardı. Bunun kaynağı öncelikle Devr-i Saâdet, sonra da eski Türk devletleriydi.

Osmanlı Devleti böyle derin ve zengin bir kültürel mirasın üzerine kuruldu.

Osmanlılar, devlet yönetimi konusunda bu zengin deneyimden fazlasıyla yararlandılar.

Yani Osmanlı devlet anlayışında, Devr-i Saâdet'in yanı sıra, eski Türk devletlerinin ve Orta Asya geleneğinin etkisi var. Bütün bunları harmanlayıp kendi zamanlarına uygun ve kendilerine özgü bir yönetim modeli geliştirdiler.

Osmanlı Devleti'nde, devlet başkanı "padişah"tır. Ancak padişahlar, Avrupa'daki imparatorlar gibi "dediği dedik" değildir. Şeyhülislâmın denetim ve gözetimi altındadırlar.

Padişah, hukuki, idari, askerî ve mali konularda geniş yetkilere sahip olmakla birlikte, yetkilerini kullanırken, kanunlara, törelere, gelenek ve göreneklere uymak zorundadır.

Padişahlar halkın refah ve mutluluğundan birinci derecede sorumludurlar. Bu yüzden zaman zaman "Ayak Divanı" kurup halka doğrudan hesap vermişlerdir.

Padişahın en önemli görevi ise, ülkeyi adaletle yönetmektir. Osmanlı Devleti'ni 600 sene hayata hâkim kılan gücün kaynağı adalettir.

Yöneticiler merkezden atanır ve atandıktan sonra mutlaka denetlenirdi. Hiç kimse ve hiçbir şey başıboş, başıbozuk, kendi bildiğine bırakılmazdı.

Aile içindeki bütün erkek çocuklar, taht üzerinde eşit haklara sahiptiler. Kimse kimseye tercih edilmezdi. Bu nedenle, kimin padişah olacağı hakkında 17. yüzyıl başına kadar kesin bir kural konmadı.

Erkek çocuklar arasında kimin tahta çıkacağı konusunda, devlet adamlarının, ulemanın ve askerlerin tercihleri önemli rol oynardı.

Bu sistemde, genel olarak, erkek kardeşler arasından en güçlü olanı padişahlık tahtına oturdu.

Saltanat babadan oğula geçerdi...

I. Selim'in (Yavuz Sultan Selim), Mısır'ı fethinden sonra Osmanlı padişahları "Halife" unvanı aldılar. Halife-i Rûy-i Zemin (Dünya halifesi), Zıllulahi Fil Âlem (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, yani Onun emir ve yasaklarını uygulamakla görevli), Halifetü'l Müslimin (Bütün Müslümanların halifesi) diye anıldılar. Böylece dinî yetkilere de sahip oldular.

Padişahın görevleri arasında cihat etmek, para bastırmak, hutbe okutmak ve tüm dünyada devleti temsil etmek de vardı.

Tahta geçen şehzadeye "cülus merasimi" (tahta geçme töreni) yapılır, yeni padişah Eyüp Sultan Camii'nde kılıç kuşanırdı.

Osmanlı padişahları Avrupa kralları gibi taç giymezler, bunun yerine kılıç kuşanırlardı. Kılıç, Allah yolunda savaşmanın, Onun emirlerini dünyaya yaymanın simgesiydi. Taç ise bir ayrıcalık, bir gösteriş ve şaşaa merakının ürünüydü. Bu simgeler Müslüman ve Hristiyan'ın dünya görüşünden kaynaklanıyordu. Müslüman sadelikte varlık ararken, diğerleri gösterişte varlık arıyordu.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi, padişah tek başına ülkeyi yönetmezdi. Bugünkü anlamda seçilmiş bir meclis de yoktu. Ama padişahın danışmanları vardı. Bunlar çeşitli dallarda uzmanlaşmış isimlerden oluşurdu.

Ayrıca bugünkü anlamda "Bakanlar Kurulu" diyebileceğimiz bir de "Divan" vardı. Sorunlar Divan'da tartışılır, karara bağlanır ve ilgili birimlere talimat verilirdi.

Padişahın yetkileri

“Padişah”, “Şahların en büyüğü” anlamında Farsça bir kelimedir. “Pāti” (bey, efendi, muktedir) “şāh” (hükümdar) kelimelerinden oluşur.

Osmanlı padişahları zaman zaman, sultan, halife, han, hakan, hünkâr (“Allah’ın savaşçısı” anlamında) ve hatta kayser unvanlarını da kullanmışlardır. Ancak Osmanlı hükümdarlarının en yaygın kullandıkları unvan, “padişah” olmuştur.

Bunlardan “padişah” İran geleneğine, “sultan” ve “halife” Arap-İslâm geleneğine, “hakan” eski Türk geleneğine, “kayser” ise Rum geleneğine işaret eder... Böylece Osmanlı Devleti’nin eski İran, Abbasi, Türk ve Rum imparatorluklarının vârisi olduğu ifade edilir.

Osmanlı hükümdarları, Osmanlı Devleti’nin kuruluş aşamasında “Bey” ya da “Gazi” unvanlarını kullanıyorlardı.

Sultan I. Murat’tan (1431-1451) itibaren, “Padişah” unvanı kullanılmaya başlandı. Yavuz Sultan Selim’in 1517 Mısır Seferi’nden sonra, Osmanlı hükümdarları “halife” unvanı da almışlardı ancak, devletin güçlü olduğu dönemlerde halifelik unvanını siyasi amaçlarla kullanmak gereğini duymadılar.

Osmanlı hükümdarları, halifelik unvanını ilk olarak, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması sonrasında kullanmaya başladılar.

1876 tarihli Kanun-ı Esasi’de Osmanlı hükümdarı sadece “padişah” unvanıyla tanımlanmış ve diğer unvanları kanun metninde yer almamıştır.

Son zamanlarda padişahın hak ve yetkileri Kanun-ı Esasi’nin 3-7, 27, 29, 35, 44, 45, 46, 54, 60, 64, 101, 105 ve 113. maddelerinde tanımlanmıştır.

Padişahlık makamı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1 Kasım 1922 tarihli anayasa değişikliğiyle lağvedilmiştir.

Padişahın birinci görevi

Osmanlı padişahları zaferlerinden çok insanlıklarıyla, vicdanlarıyla büyüktür...

Öncelikle âdildirler. Hangi konumda olurlarsa olsunlar, insana saygılıdır. Herkesin hakkını gözetir, haksızlık, adaletsizlik yapmamaya özen gösterir, devlet adamlarına da sürekli bunu telkin ederlerdi...

Şu inceliğe bakar mısınız lütfen?..

Hüsrev Paşa, o tarihte Mısır beylerbeyidir. Mısır eyaletinin vergilerini toplayıp İstanbul'a gönderir. O yıl gelen verginin geçen yıllardan daha fazla olduğunu gören Padişah, Mısır'a hemen müfettişler gönderir:

“Bakin ki, bu paralar ahaliye baskı yapılarak mı toplanmıştır?” (Eski Maliye Bakanı Kemal Unakıtan'ın kulakları çınlasın)

Müfettişler Mısır'a gidip aylarca araştırır, soruştururlar; niha yet vergi artışının zorlamayla değil, yeni sulama kanallarının açılması sonucu sulanan arazinin fazla ürün vermesiyle sağlandığına kani olurlar ve kanaatlerini Padişah'a arz ederler.

Buna rağmen Kanuni, Mısır'dan gelen vergi fazlasını yol, liman, sulama kanalı inşaatlarında kullanılmak üzere Mısır'a iade eder. Hassas yüreği buna rağmen tatmin olmamış olacak ki, Hüsrev Paşa'yı Mısır beylerbeyliği görevinden alır, yerine Hâdim (hizmetkâr anlamında) Süleyman Paşa'yı tayin eder.

Bu olayda da görüldüğü gibi, Kanuni Sultan Süleyman, milletini devletine ezdirmeyen bir hükümdardı. Padişahların bile keyfî hareket edememesi için, meşhur “Kanunnâme”sinde, ilk kez “görev-yetki” tanımlaması yapmıştı. Ve koyduğu kurallara öncelikle de kendisi uymuştu.

Şu olay bunun delili:

Muhteşem Süleyman, ihtişamın zirvesinde bulunduğu günlerde Kâğıthane civarında ava çıkar. Dolaşırken, Bizans döneminden kalma suyollarına tesadüf eder. Bunların onarılarak kullanılabileceğini düşünür.

Bu işlerde son derece deneyimli Nikola isimli Rum bir mühendis bulur. Düşüncesini açar ve eski suyollarını tamir etmesini ister.

Nikola amele ve ustalar tutup bölgede çalışmaya koyulur. Bunu duyan Veziriazam (başbakan) Rüstem Paşa'nın tepesi atar. Padişah'ın kendi görev alanına tecavüz ettiğini düşünür ve Nikola'yı nezarete attırır.

Bir süre sonra Padişah, çalışmaların ne durumda olduğunu görmeye gider. Ne görsün? Kazma dahi vurulmamıştır...

Talimatının Rum mühendis Nikola tarafından göz ardı edildiğini düşünüp soruşturma açtırır. Anlaşılır ki, Nikola hapidedir.

Kanuni Sultan Süleyman, Veziriazam Rüstem Paşa'yı çağırıp sorar:

“Suyolcu zımminin hapsine bais nedir?” (Suyolları yapan gayr-i Müslimi neden hapsedtin?)

Rüstem Paşa'nın, dünya hukuk tarihine geçmeye lâyık cevabını bugünkü dile çevirelim:

“Hünkârım! Benim haberim olmadan sen böyle işlere kalkışamazsın ve devletin başına keyfî kararlarıyla masraf kapıları açamazsın. Bu işi hükümet araştırır ve eğer icap ederse suyu hükümet getirir. Seninle temasına mâni olmak için mühendisi nezarete ben attırdım.”

Bu cevap, demokrasilerin temelini teşkil eden “kuvvetler ayrılığı prensibi”nin Osmanlı Devleti’ne, daha ortada demokrasinin “d”si yokken, hâkim olduğunu gösteren bir anlayışı simgeliyor.

Bu ağır cevap karşısında Muhteşem Süleyman ne yaptı dersiniz?

Okul kitaplarında sık sık anlatıldığı gibi, “mutlak irade”siyle yerinden fırlayıp, “Padişah hükmüne karşı gelmenin cezası ölümdür; tiz Sadrazam’ın boynu vurula!..” mı dedi?..

Hayır...

“Seni azlittüm! Bütün emvalini [malını-mülkünü] hazineye irad kaydittüm. Var Allah’tan bul!” diyerek sürgüne mi gönderdi?

Yine hayır...

Sadece boynunu büktü, veziriazamına hak verdi, salâhiyetini aştığını kabul edip adeta özür diledi: “Benim vezirim, münasip olanı yapasun!”

Bugün için bile bu tablo bir hasret tablodur! Türkiye, maalesef, “kuvvetler ayrılığı prensibi”ni hâlâ oturtamamıştır.

Bu prensibi oturtabilseydi, yasal açıdan sorumsuz olan cumhurbaşkanı, her şeye karışabilir miydi?

Batı ve biz

Batı demokrasisinin yoksula verdiği hakla (tabii ki bu insana verilen değerle ölçülür) seçkine verdiği hak aynı mı?

“Hayır” diyor, Fransız tarihçi Ch. Seignobos: “Batı’nın eşitliği nisbîdir. Aslında her alana müthiş bir eşitsizlik hâkimdir. Ülkemi (Fransa) ele alacak olursak evvela ‘asiller’ ve ‘rahipler’ sınıfını görürüz. Onların alt katında üç sınıf daha var: Burjuva (Bourgeoisie), Vilen (Vilain) ve Sarf (Serf yani esir ya da köle)...

Asillerle rahipler, eski dönem boyunca tüm haklardan ve nimetlerden yararlandılar. Yeni döneme gelince: Demokrasi yine bu zümrelere çalıştı, çünkü mekanizmaya hâkimdiler, geçişi diledikleri gibi ayarlayıp, mekanizmayı istedikleri gibi işlettiler.

Böylece asiller ve rahipler sınıfı hem yönetime hâkim oldular hem de ekonomiye. Bazı istisnalar hariç tutulursa, alt tabakaların başarı şansları hiç olmadı.

Hatta bazı sınıfların hayvanlar kadar bile hakları yoktu. Bütün angaryalar alt sınıfların boynundaydı. Derebeyleri topraklarını satmak istediklerinde ‘kelle’ hesabıyla köylüleri de satışa sunarlardı.

Köylü, derebeylerine ait topraklarda bedava çalışmak zorundaydı. (Buna Corvé=angarya denirdi) Kaçmak istediğinde dövülür, işkenceye tabi tutulur, hatta vurulurdu.

Köylüler, köylerinin sahibi olan derebeyinin her arzusuna, hiçbir savunma hakkı olmaksızın, boyun eğmek zorundaydılar. Çünkü isterse derebeyi onları yargılayabilirdi ve hüküm kesindi. Köylülerin ise başvurabilecekleri bir merci yoktu.” (Ch. Seignobos, *Le Moyen Age*, Paris, 1907)

“Savaş güncel işlerdendi. Prensler, asilzadeler, şövalyeler durmaksızın birbirlerine savaş ilan ederler, savaş sebebiyle köylülerin ekinlerini mahvederler, hayvanlarına ve kalan ürünlerine el koyup kalelerine çekilirlerdi.” (a.g.e, s. 236)

“Derebeyinin kendi malikânesindeki köylüler üzerinde ne gibi hakları varsa, şehirliлер üzerinde de aynı hakları vardı. Bu haklar içinde halkın gözlerini oydurmak, burunlarını kestirmek, elleriyle ayaklarını kestirip o vaziyette kalabalığa teşhir etmek gibi kanlı uygulamalar olağan sayılırdı.” (a.g.e, s. 241)

Fransız Enstitüsü üyesi Funck Brentano “*La Société au Moyen Age*” isimli eserinde köylülerin “namuslarına sahip çıkma” haklarının bile olmadığını yazar:

“Halkın derebeylerine karşı aile namuslarını koruma hakları bile yoktu. Çünkü gelinle damat, gerdeğe girmeden önce davetlileriyle birlikte derebeyinin şatosuna gitmek ve gelini derebeyine sunmak zorundaydılar. Derebeyi isterse gelinle sabahlayabilir ve hiç kimse bunun hesabını soramazdı. (*La Société au Moyen Age*, Paris, 1937, s. 51)

Aynı dönemde, hatta daha öncesinde Osmanlılarda “eşitlik ilkesi” tüm hayata hâkimdir. Lois Gardet’nin deyişiyle, “Bütün mü’minler kanun nazarında eşittir, çünkü kardeşirler.”

Bunun kolayca sağlanmasının sebebini inanç sisteminde aramak lâzım: İnancın gereği olarak Osmanlılarda “imtiyaz=ayrıcalık” yoktur. Tabiatıyla “asiller sınıfı”ndan ya da Hristiyanlıktaki gibi “ruhban sınıfı”ndan söz edilemez.

Selçuklu ve Osmanlı tarihinin aynı döneminde, Avrupa tarihinde gördüğümüz insanlık dışı uygulamalara asla rastlanmaz. “Kanun önünde eşitlik ilkesi” hayata öylesine derinden hâkimdir ki, sıradan insanlar kimi padişahları mahkemeye verip yargılatmış hatta mahkûm ettirmişlerdir.

Bunu yapabilmek bugünün demokratik anlayışı içinde bile zordur.

Bu anlayışın temelinde, kuşkusuz, İslâm’ın “kul hakkını yememe” kuralı yatar. Allah’ın kul hakkını bağışlamayacağı inancı, yöneticileri hamiyetli, yönetilenleri emniyetli yapmıştır.

Böyle bir ortamda diktatörlüğün herhangi bir versiyonunun yerşermesi neredeyse imkânsızdır. Zaman zaman diktatöryal yansımaları olan bazı uygulamalar ise, bugünün anlayışıyla değil, dönemin zaruretleriyle birlikte düşünülmelidir.

Yüzyıllar boyu Osmanlı ülkesine gelip tetkiklerde bulunan Avrupalı gezginler, Avrupa ile mukayese kabul etmez insan hakları uygulamaları karşısında şaşkınlıklarını dile getirmekten kendilerini alamamışlar, kendi toplumları için de böylesine “hakça” ve “insanca” bir yönetim temenni etmişlerdir.

Bunların arasında özellikle Comte de Marsigli’nin tespitleri dikkate değer: Çünkü Marsigli bir İslâm-Türk düşmanıdır. Buna rağmen Osmanlı Devleti yönetiminin insanlara verdiği değerle riayet ettiği insan hak ve hürriyetlerinden bahsetmiştir. Avrupalı

diplomat Comte de Marsigli, padişahların “mutlak” olmadıklarını belirtmek açısından, şöyle bir olaydan söz ediyor...

Tarihin içinden:

Savaş ve barış kararı veremeyen padişah

Sultan Dördüncü Mehmed’in (Avcı Mehmed) taht yılları...

Ava fazla meraklı olduğundan devlet işleriyle ilgilenmemesi, sınır kalelerden feryatlar yükselmesine sebep olur. Osmanlı’nın kılıcından boynunu uzak hissedenden Macaristan imparatoru Leopold sınır kaleleri bir bir vurmaya, Osmanlı köy ve şehirlerini yağmalamaya başlar.

Bunun vahim sonuçlarını Padişah’a anlatmakta zorlukları bulunan sadrazam, ulema ile istişare ettikten sonra savaş kararı alır. Ve Padişah’a bunu “karar” olarak tebliğ eder:

“Hünkârım, tez vakitte Macaristan’a seferimiz vardır, dualarınızı eksik etmeyesüz.”

Savaş kararı ciddi iştir ve o güne kadar padişahlar tarafından alınmıştır. Sultan Mehmed öfkeyle bunu hatırlatınca şu cevabı alır:

“Hadisatın vahametini arz edecek merci bulamazız!”

Padişah öfkelenmekle birlikte sadrazamına hak vermekten de kendini alamaz. Haklıdır, zira Padişah’ın günleri Davutpaşa’daki av köşkünde geçmektedir. Ama bu zaafını sadrazamına belli etmek istemez.

Kükreler gibi sorar:

“Şimdi bu kararı tasdik etmemi beklemektesin öyle mi?”

“Beli, tasdik buyurasuz Hünkârım.”

“Evvelemirde şeyhülislâm hazretlerine arz edile, fetva alına...”

Sadrazam için böyle gelişeceğini çoktan düşünmüş, şeyhülislâmdan gerekli izni çoktan almıştı...

Fetvayı uzattı:

“Ol mesele hallolmuştur, sıra Hünkârımın tasdikine gelmiştir.”

Kararın hukukilik kazanması Padişah’ın onayına bağlıdır. Ancak Padişah “şu sıralar” böyle bir savaşı uygun bulmamaktadır.

“Bir vakit talik edelim (erteleyelim).”

“Hadisatın buna tahammülü yoktur. Serhad şehirlerimizden feryud ü figânlar gelir, Müslüman ırzı ve namusu pâymal olurken, bekleyemezük. Beklemek azim vebal olur. Mühürleyunuz Hünkârım!”

Padişah direnmeyi tekrar denedi: Zira hem Macaristan’la gi-rişilecek bir savaşın iyi sonuçlar vermeyeceğine inanıyor hem de “av günleri”nden uzaklaşmayı kabullenemiyordu.

“Daha münasipçe bir vakitte olsaydı mühürlerdim, velakin şimdiki zaman cenge elverişli bir zaman değil, yaza kalsun.”

Sadrazam temenna ederek huzurdan ayrıldı...

Doğruca şeyhülislâma gitti...

Durumu açık açık anlattı...

Ve şeyhülislâm, İslâm-Türk düşmanı Comte de Marsigli’nin 1732’de La Haye’de yayımladığı hatıratında belirttiği üzere yeni bir fetva çıkardı. Özetle dedi ki:

“...Bu durumda Padişahın savaş ilanını erteleme yetkisi yoktur. Tasdike mecburdur vesselâm!”

Padişah savaş ilanını onaylıyor.

Osmanlı toplumu kendine özgüveni yüksek, moralli ve umutlu bir toplumdur. Yenilse bile umutlarını yitirmemekte, mağlubiyetin kendisinde bir aşağılık duygusu oluşturmamasına izin vermemektedir.

“Harf talih işidir, kaderdir, başarı ve başarısızlık ebedî değildir” anlayışı içinde başarıdan şımarmayan, başarısızlığa ise teslim olmayan sağlam bir karaktere sahiptir.

İstanbul incelemeleriyle tanınan İngiliz yazar Georges Young, bu karakteristiği şöyle bir cümle ile özetliyor, diyor ki:

“En fakir Türk köylüsü bile kendini Ermeni bankeriyile Rum tüccarından üstün görür.” (Constantinople, Paris, 1934)

Özetle...

- * Osmanlı bir “Töre Devleti” kurmuştur. Başta padişahlar olmak üzere, kanun-ı kadim, özetle “töre”, herkesi bağlar. Hiç kimsenin kudret ve kuvveti “mutlak” değildir. Özellikle padişahlar denetim altındadırlar ve kanunlarla törelere uymak zorundadırlar.
- * Padişahlar savaş ve barış ilanı hakkında bile mahrumdurlar. Bunun için ulemanın onayını almak zorundadırlar. (Sultan Dördüncü Mehmed, Macaristan savaşını erteleyememiştir.)
- * İsrafa ve sefahate meyleden padişahlar, ulema fetvasıyla halledilir. (Tahttan indirilir) Avrupa’daki gibi istibdat ve mutlakiyet yoktur, insanlık vardır.
- * Osmanlı Devleti, insan, hayvan ve bitkiye yönelik hizmetler üreten büyük bir hayır kurumuna dönüşmüştür. Padişahlar bu büyük hayır kurumunun garsonlarıdır!
- * Yükselme devrinde padişahların şeyhülislâmları görevden alma yetkileri yoktur ama şeyhülislâmlar padişahları azletme yetkisine sahiptirler.
- * Osmanlı Devlet sistemi, pek çok yabancı düşünürün tetkik ve tescilinden geçtiği üzere “mutlakiyet” değil, insanı

merkez alan ve insana değer veren, bugünkü anlayışa yakın demokratik bir yapıdır.

- * İnsanı merkez alan anlayışın kaynağı Kur'an'dır ve Kur'an hükümleri zulüm ve istibdat meyline karşı en büyük engeldir. Bu yüzden padişahlar ve yöneticiler zulmü bir yöntem olarak benimsememişler, bu yoldaki bazı münferit hareketleri ise şiddetle cezalandırmışlardır.
- * Her padişah, tahta çıkar çıkmaz, Kur'an'a ve töreye bağlı kalacağına yemin eder.
- * Halkın iradesi padişahın nüfuz ve kudretinden üstündür. Bu yüzden padişahlar zaman zaman kıyafet değiştirip halkın içine karışmakta, talep ve değerlendirmeleri birinci elden almaya özen göstermektedirler.
- * Sultan I. Mahmud devri reisülküttablarından (dışişleri bakanı diyebiliriz) Emârzâde Hacı Mustafa Efendi'nin, Fransız Sefiri Marquis Villeneuve'e söyledikleri meşhurdur: "Aslına bakarsanız, Osmanlı Devleti, adı henüz konmamış bir cumhuriyettir."
- * Osmanlılarda en nüfuzlu insan padişah değil, şeyhülislâmdır. Şeyhülislâmın herhangi bir kararına padişahın itiraz etmesi söz konusu bile değildir. Padişahların isteğini reddeden pek çok şeyhülislâm vardır.
- * Osmanlı Devleti'nde, bugünkü anlamda olmasa bile, yakın anlamda "kuvvetler ayrılığı prensibi" mevcuttur. Padişah, idari işlerde hükümete karışamaz, tahakküm edemez. Yalnızca tavsiyelerde bulunabilir.
- * Avrupa'da hiçbir insan hakkı yokken, Osmanlı'da padişahların ve diğer yöneticilerin, insan haklarına riayetleri diplomatik belgelerden anlaşılmaktadır. (Bu da zaten inanç temellidir: Çünkü insan haklarına riayetsizlik kul hakkını gözetmeme anlamına gelir.)

- * Kendi yaptırdığı caminin dışında hiçbir padişahın adı hiçbir binaya, şehre, esere verilmemiştir. Bu gelenek Cumhuriyetten sonra oluşmuştur.
- * Halk, padişahı açıktan açığa tenkit etmek, devlet ve hükümet adamlarını alaya almak hakkına sahiptir. Vaizler vaazlarında, halk hatipleri meydanlarda tenkit hakkını kullanırken zabita müdahale etmez. Özgürce konuşurlar. Bunun sayılamayacak kadar örneği var.
- * Padişahlar yalnız Müslüman milletin değil, yönetimi altında bulunan gayr-i Müslim milletlerin de hakkını hukukunu muhafazaya mecburdur.
- * Osmanlı Devleti'nde Müslüman olmayan insanların dinlerini özgürce yaşama hakları mevcuttur. Kimse onlara baskı yapamaz, kimse kem gözle bakamaz (Fatih'in "Amannâme"si), kimse onları aşağılayamaz ve asla kınayamaz.

Sarayda Divanlar

Divan-ı Hümayun: Divan, malum, "heyet-meclis" anlamında bir kelimedir.

"Hümayun" padişah anlamında kullanılır...

"Divan-ı Hümayun", Padişah Meclisi anlamına gelir.

İlk Osmanlı Divan'ı, diğer pek çok konuda olduğu gibi, Selçuklu Devleti örnek alınarak Orhan Gazi döneminde oluşturuldu.

İlk zamanlar Divan üyeleri, padişah, vezir ve Bursa kadısından ibaretti. Divan toplantılarına da padişahlar bizzat başkanlık ederlerdi. Bu nedenle, padişah nerede ise Divan da orada toplanırdı.

Fatih ve ondan sonraki padişahlar, bu görevi veziriazamlara bıraktılar. Kendileri Divan toplantılarını "Kasr-ı adl" denen pencereden izlediler.

Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar her gün sabah namazından sonra toplanan Divan, sonradan haftada dört gün toplanmaya başladı. Divan, Topkapı Sarayı'nda "Kubbealtı" denen yerde toplanırdı.

Divan'da, siyasi, idari, askerî, örfî, şer'î, adli ve mali konular, şikâyet ve davalar görüşülüp karara bağlanırdı.

Divan görüşmeleri öğle zamanı sona erer, bundan sonra önce veziriazam (sadrazam), daha sonra diğer Divan üyeleri, padişahın huzuruna çıkarak, görüşmeler hakkında bilgi sunarlardı.

Divan-ı Hümayun hem idari ve hukuki bir meclis hem de bürokrasinin merkezi ve beyni idi.

Devlet yönetimine ilişkin her karar burada alınırdı. Her türlü yazışmalar burada yapılır, siciller, defterler, malî kayıtlar burada tutulur ve her kayıt burada saklanırdı...

Anlayacağınız Divan, zannedildiği gibi, sadece arada bir toplanan bir "Bakanlar Kurulu" değil, sayısız bürodan ve bürokrattan oluşan bir yürütme kurumudur. "Divan Kâtipliği" denen yüksek makama ise, usta çırak ilişkisi içinde zamanla ulaşılırdı.

Divan'dan yetişmiş ünlü devlet adamlarımızın yanı sıra ünlü ilim, sanat ve edebiyat adamlarımız da var. Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali, Feridun Ahmed Bey bunlardan sadece birkaçıdır.

Divan-ı Hümayun dışında da divanlar vardı. Veziriazam ko-nağında toplanan İkinci, Çarşamba ve Cuma Divanları, veziriazam sefere çıktığı zaman topladığı "Sefer Divanı", yeniçerilerin maaşlarının dağıtılması için toplanan "Ulufe Divanı", padişahın yabancı elçileri kabulü sırasında toplanan "Galebe Divanı", olağanüstü hallerde toplanan "Ayak Divanı" ve yine sefer sırasında at üzerinde yapılan "At Divanı" gibi...

Divan dağıldıktan sonra, veziriazam (başbakan), "Paşakapısı"nda (sonraları Bab-ı Âli'de) çalışmalarına devam ederdi.

Ayak Divanı: Muayyen vakitlerde padişahın tahtı avluya çıkarılır, padişah burada yurdun dört bucağından gelmiş halk temsilcilerini kabul eder, bölgelerindeki durumu bizzat öğrenirdi...

Bu arada kendisine bölge ile ilgili olarak verilen “şikâyetnâme”leri de alır ve “gereğinin yapılması” için ilgililere teslim ederdi...

Sonra da akıbetini sorgulardı.

Yani hiçbir iş sürüncemede bırakılmazdı.

Bu gelenek Tanzimat’tan (1839) sonra kaldırıldı.

Osmanlı padişahlarının halkla yüz yüze görüşmelerini anlatan sayısız örnek var. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, padişahların halkla yüz yüze görüşmesi, her padişahın kendi isteğine bağlı gönüllü bir uygulama değil, bazı padişahların isteği dışında gerçekleşen kurumsallaşmış bir gelenektir. Devlet protokolü ve idari yapı içinde bunun yeri vardır.

Bizzat padişahla görüşüp yaşadıkları bölgenin dertlerini en sorumlu mevkiye ulaştırmak için uzak bölgelerden gelenlerle İstanbul’da yaşayanlar sırayla padişahın karşısına çıkar, yüz yüze onunla konuşup dertlerini ve isteklerini seslendirirlerdi.

Hayal edin lütfen...

Önceden belirlenip ilan edilen tarihte taht avluya kuruluyor, padişah maiyetiyle gelip tahtına oturuyor. Bir tarafında idari işlerde başdanışmanı sadrazam paşa, bir tarafından hukuk işlerinde baş danışmanı şeyhülislâm efendi, vezirleri, ağaları ve halk...

Padişaha “hacet (ihtiyaçlar) arzı”na gelen kalabalık...

Özgürce kendilerini ifade ediyor, aksaklıkları dillendiriyorlar.

Padişah, şikâyet edilen konunun sorumlusunu sorguluyor. Bilgi alıyor. Emirler oracıkta alınıp talimatlar oracıkta veriliyor.

Fark ediyorsunuz ki, yerel bazı aksaklıklara rağmen, karşınızda işleyen bir devlet var...

Görüyorsunuz ki, padişah ve maiyeti, bazılarının anlattığı gibi eğlence ile meşgul değil, çözüm üretmek için çırpınıyorlar.

Bu durumda içiniz rahatlamaz mı?..

Umursandığınızı, ciddiye alındığınızı, devletiniz tarafından korunduğunuzu düşünmez misiniz?

İşte bu tür uygulamalar Müslim olsun, gayr-i Müslim olsun Osmanlı halkını rahatlatır, huzur ve güven verirdi.

Osmanlı insanının özgüveni biraz da buradan kaynaklanırdı.

Öte yandan padişahla yüz yüze görüşmek bugünkü aklın kolay kolay alabileceği bir şey değildir.

Bırakınız yüksek devlet idarecilerini, kendilerini “sanatçı” zannedenlerin bile üç beş iriyarı “tutulmuş adam”la korunduğu ülkemizde, Osmanlı Devleti yönetim şeması içindeki “Ayak Divanı” uygulamasını kavramak bir hayli zor olsa gerek.

Oysa bazı padişahlar bununla da yetinmez, gider, devlet imaretlerinde (fukaraya sıcak yemek dağıtılan kurumlar) ahaliye yemek dağıtmak suretiyle, bir anlamda halka garsonluk ederdi.

Bazıları sokakta tanınmamak için kılık değiştirir, sıradan biri gibi sokağa çıkar, dükkânlardan alışveriş eder, kahvehanelerde halkla söyleşirdi.

Bu uygulamaya “tebdil çıkmak” denirdi.

Yönetimi ele geçiren yeniçeri ağalarına karşı, halkla bütünleşmeye çalışan Sultan Dördüncü Murad’ın tebdil çıkmaları meşhurdur. Özellikle Fatih’in, halkı okuma seansları (halkla yüz yüze görüşmek, halkı okumanın en iyi yoludur) ise birer ibret tablosudur.

Divan-ı Hümayun üyeleri

Veziriazam (Sadrazam): Osmanlı başbakanına “veziriazam” ya da “sadrazam” denirdi. Sadrazam devletin ikinci adamıydı. Hükümdarın mutlak vekili sayılır, bu sıfatla padişahın tuğralı mührünü

taşırdı. Yani sadrazamın sözü ve yazısı padişahın iradesi ve fermanı demektir.

Bu yüzden kendilerine “devletlû=devletin sahibi” denirdi.

Fatih’in meşhur “Kanunnâme”sinde sadrazamın devlet içindeki yeri şu şekilde yazılıdır:

“Bilgil ki vüzerâ (vezirler) ve ümerânın (emirler), vezir-i âzam, başıdır, cümlelerin ulusudur, cümle umûrun vekîl-i mutlakıdır ve malûmun vekîl-i defterdarıdır ve ol vezir-i âzam nâzırıdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i âzam cümleden mukaddemdir (önce gelir).”

Güçlü hükümdarlar tarafından tayin edilmiş dirayetli sadrazamlar devlete büyük hizmetlerde bulunmuş, büyük itibar sahibi olmuşlardır.

Tanzimat’tan itibaren durum değişmiş, sadrazamlar daha ziyade Batılı anlamda “kabine reisi”ne dönüşmüştür.

Sadrazam Divan’a başkanlık eder, padişah sefere (savaşa) bizzat katılmadığı zamanlarda orduya komuta ederdi. Böyle durumlarda sadrazamlara “Serdar-ı Ekrem= Başkomutan” unvanı verilirdi.

A’dan Z’ye, devletin sağlıklı işlemlerinden de sadrazam sorumluydu.

Vezirler: Vezirlerin çoğu ulema (bilginler) sınıfından seçilirdi. “Kubbealtı vezirleri” diye anılır, çok itibar görürlerdi.

Görevleri Divan’da görüşlerini özgürce ifade etmektir. Hiçbir kısıtlamaları yoktu. Kıran kırana her konu görüşülür ama bir kere karar verildikten sonra o fikre muhalif görüş bildirenler bile sahiplenirdi.

Osmanlı Devleti’nin yüzyıllarca sağlıklı işleyişinin sebeplerinden biri bu sahiplenme olsa gerektir.

Divan üyeleri bazen “Serdar” (Komutan) olarak seferlere katılırlardı. Bugünkü anlamda “maaş” almaz, devlete yaptıkları hizmetlere göre padişah tarafından kendilerine işletme hakkı verilen topraktan elde ettikleriyle geçinirlerdi.

Bu toprak sistemi toprak parçasının verimine ve büyüklüğüne göre “has”, “zeamet”, “tımar” gibi isimlerle anılırdı.

Kendisine toprak tahsis edilen vezirin “cebeli asker” (silahlı asker) beslemek ve onları eğitmek gibi de bir görevi vardı. Savaş zamanında emirlerindeki askerlerle birlikte, daha önce belirlenen bölgede orduya katılır, böylece Osmanlı ordusu, her konakta biraz daha büyüyerek savaş meydanına ulaşırdı.

Müftü (Şeyhülislâm): Teşekkül (oluşum) tarihi resmen belli olmamakla birlikte, şeyhülislâmlık makamının devletle birlikte kurulduğunu söylemek mümkündür.

Tek kişi ile başlamış, sonradan müesseseseleşmiştir.

Bu makamın temel görevi, padişah fermanlarının ve divan kararlarının İslâm hukukuna (şeriat) uygun olup olmadığını denetlemektir.

Kılı kırk yarar, gerekirse sert ifadelerle padişahı ikaz, hatta tahttan indirilmesi fetvası vermekle tehdit ederlerdi. Osmanlı tarihinde bunun pek çok örneği var.

Osmanlı padişahları, Mısır fethinden sonra “Halife” de olduğu için şeyhülislâmların önemi arttı. Çünkü bütün dünya Müslümanlarının sosyal ve dinî hayatından sorumlu hale geldiler.

Kanuni Sultan Süleyman’a kadar “müftü” olarak, Kanuni devrinde ise “şeyhülislâm” olarak anıldılar ve protokol sıralamasında sadrazama eşit sayıldılar.

Kazaskerler: Bunlar şeyhülislâmın yardımcılarıydı. Kendilerini ispatlamış âlimler arasından seçilirlerdi.

Önceleri bir kazasker varken, devletin sınırları genişledikçe sayıları, “Anadolu kazaskeri” ve Rumeli kazaskeri” olarak ikiye çıkarılmıştır. Rumeli kazaskeri rütbe bakımından Anadolu kazaskerinden yüksektir.

Divan’daki hukuk davalarına bakar, kendi bölgelerindeki kadıların (hâkimler) ve müderrislerin (profesörler) görevlendirilmesini yaparlardı. Kazaskerlere “sadr” (başkan) unvanı verilirdi.

Defterdar: Bugünkü maliye bakanının görevini yapar, sadrazamla birlikte devletin ekonomik gidişatına bakardı.

Fatih’e kadar Osmanlı Devleti’nin ekonomik faaliyetlerini tek kişi yürütürken, sonrasında Rumeli ve Anadolu defterdarı olarak sayı ikiye çıkarıldı..

Defterdarlar geniş yetkilerle donatılmış memurlardı. Başdefterdarın onayı olmadan padişah bile harcama yapamazdı.

Protokol sıralamasında Rumeli defterdarı, kazaskerlerden sonra gelirdi.

Nişancı: Yazışmalarla ilgilenen görevli...

Ferman ve beratlar üzerine padişahın tuğrasını (imzası) çekti. Has, zeamet ve tımar defterlerini tutar, bunların dağıtımına bakardı.

Nişancılar yürürlükteki kanunları çok iyi bilmek zorunda idiler. Gerektiği zaman Divan’a çağrılır, bilgi alınır.

Reisülküttab: Kâtipler sınıfından atanırdı. Bilgili ve görgülü olmasına dikkat gösterilirdi. Zaten üst düzey görevlilerin çoğu Enderun’da yetiştirilmiş, bilgisi, görgüsü ve sadakati defalarca

ölçülmüş, tüm sınavlardan yüz akıyla çıkmış insanlar arasından seçilirdi.

İlk zamanlarda Divan üyesi olmamakla birlikte (XVI. yüzyılın ortalarında “vezir” rütbesi verilip Divan üyesi yapıldı) son derece itibarlı kişilerdi. Çünkü devletin tüm gizli yazışmalarını Reisülküttablar yapardı.

Zaman içinde dış ilişkilerle de görevlendirildiler (dışişleri bakanı diyebiliriz).

Kaptan-ı Derya (Kaptan Paşa): Deniz kuvvetlerinin başkomutanıydı. Donanma ve denizcilikle ilgili işlerden sorumluydu.

Protokoldeki yerleri Anadolu beylerbeyinden sonra geliyordu. Denizcilik geliştikçe önem ve itibarları da arttı.

Divan-ı Hümayun’a katılır, Osmanlı Devleti’nin “deniz eyaletleri” diye adlandırılan Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Akdeniz Adaları gibi eyaletlerini doğrudan ya da denizci paşalar aracılığıyla denetim altında tutardı.

Başlangıçta Gelibolu’da, daha sonra ise İstanbul’da Kasımpaşa’da oturmuşlardır. Hem oturdukları semtin hem de tersanenin güvenliğinden de onlar sorumluydu.

“Kaptan-ı derya” unvanı Tanzimat (1839) döneminde kaldırıldı.

Osmanlı sistematiği içinde kaptan-ı derya, Donanma-yı Hümayun’un ve Tersane-i Amire’nin en büyük subayıydı...

Denizcilikle ilgili bütün atamaları yapma, hüküm yazma ve padişah adına tuğra çekme yetkisi vardı. Derya Kalemi’ne bağlı zeamet ve tımarların dağıtımını da o yapardı.

Kaptan-ı deryalığa atanan kişi önce sadrazamın katında kürk giyer, sonra törenle Tersane-i Amire’ye gidip göreve başlardı.

Bazen denizcilerden de atamalar yapılmakla birlikte, bu göreve çoğunlukla sivil ve asker vezirler getirilirdi.

Donanmayla denize açılacağı zaman, İstanbul'dan hareket etmeden önce Tersane-i Amire'de sadrazama teftiş verir, sonra onunla birlikte Topkapı Sarayı'na giderek padişahın huzuruna çıkardı. Bu sırada donanma da saray açıklarında demirleyerek top atışıyla padişahı selâmlardı.

İstanbul'da olmadığı zamanlarda kaptan-ı deryaya tersane emini vekâlet ederdi. En kıdemli yardımcısı “tersane kethüdası”, donanmadaki yardımcılarını da “kapudane”, “patrone” ve “riyale” idi.

Kaptan-ı deryalık 1867'de kaldırılarak yerine “Bahriye Neza-reti” ve “Kumanda Meclisi” adında iki birim oluşturuldu. 1876'da ve 1878-80 arasında yeniden kurulduysa da, eski işlevini sürdüremedi. Sonunda kaptan-ı deryanın görevlerini “bahriye nazırı” üstlendi.

Yeniçeri Ağası: Yeniçeri Ocağı'nın en yüksek rütbeli komutanıydı. Acemi Ocağı'ndan (yeniçeri yetiştiren kurum) de o sorumluydu.

Esnaflın denetlenmesi, başkentin güvenliğinin sağlanması ve sarayın korunması da görevleri arasında idi.

Yeniçeri ağası “vezir” ise Divan'a katılır, vezir değilse Divan'a katılmaz, ancak padişahla doğrudan görüşürdü.

Sonradan vezirlik verilmiş ya da vezirken ağalığa atanmış yeniçeri ağası, “ağa paşa” diye anılırdı.

Yeniçeri ağaları, ocağın kuruluş tarihinden 1451'e kadar Yeniçeri Ocağı'ndan seçildi. Bu sistemi yine Fatih Sultan Mehmed değiştirdi: sekbanbaşılardan da atama yapılabileceğini hükme bağladı.

1515'ten itibaren de, saraya mensup ve güvenilir mirialem, mirahur gibi padişaha daha yakın ağaların içinden atanması gelenekselleşti. Bu uygulama yeniçeri isyanlarına bir tedbir olarak getirilmişti.

Ayrıca, yeniçeri ağalarının azil ve tayini 1593'e kadar doğrudan padişah tarafından gerçekleştirilirken, bu tarihten itibaren veziriazamlar tarafından yapılmaya başlandı.

Yeniçeri Ocağı 18 Haziran 1826 yılında Sultan II. Mahmud tarafından ortadan kaldırılincaya kadar (Vaka-i Hayriye), yeniçeri ağaları varlığını korudu.

Bu görevi 1826 yılından sonra Seraskerlik, 1908 yılından itibaren de Harbiye Nezareti makamı sürdürdü.

Tahta geçme usulü

Padişahlar, devletin kurucusu Osman Bey'in soyundan gelir. Padişahlık, babadan oğula geçmekle beraber, ilk zamanlar bu konuda belli bir veraset sistemi yoktu. Bu durum, eski Türk geleneğinden kaynaklanıyordu.

Buna göre, ailenin bütün erkekleri, taht üzerinde hak sahibiydiler. Bu nedenle, her hükümdar değişikliğinde taht kavgaları çıkar ve devlet sarsıntı geçirirdi. Tahta çıkan şehzade, egemenlikte hak ileri sürmemeleri için, erkek kardeşlerini öldürtmek zorunda kalıyordu. Bu yöntem, bir saltanat yasası olarak, 17. yüzyıl başlarına kadar devam etti.

17. yüzyıl başlarında Sultan I. Ahmed zamanında yapılan bir düzenlemeyle, Osmanlı ailesinin en yaşlı ve olgun (Kanunnâmede "ekber ve erşed" diye ifade edilir) olanının tahta geçmesi usulü getirildi.

Padişahlar, önemli konularda, büyük devlet adamlarının düşüncelerini almakla beraber, son kararı yine kendileri verirdi. Divan'a başkanlık etmek (Fatih'le birlikte, bu görev sadrazamlara bırakılmıştır), ordulara komuta etmek, büyük devlet adamlarını atamak, savaşa ve barışa karar vermek padişahın başlıca görevleriydi.

Bu görevlerini yerine getirirken, Kur'an'a ve şeriat hükümlerine göre hareket etmek için zamanın şeyhülislâmından “fetva” alırlardı.

Osmanlı padişahlarının kız çocuklarına “sultan”, erkek çocuklarına “şehzade” ya da “bilgili, görgülü, kibar” anlamında “çelebi” dendiğini biliyorsunuz.

Şehzade doğar doğmaz bir “lala” tayin edilirdi. Lala şehzadenin hem hocası, hem de can yoldaşı idi. Yerine göre arkadaş, yerine göre sırdaşı...

Şehzadenin eğitiminden bunlar birinci derecede sorumluydular.

Şehzadeler, temel eğitimlerini saraydaki özel hocalardan ve Enderun'dan aldıktan sonra, devlet yönetimini öğrenmeleri için bir sancağa gönderilirler, askerî ve idari konularda yetiştirilirdi.

Sancakta bulunan şehzadelere “Çelebi Sultan” denirdi.

15. yüzyıl ortalarına kadar İzmit, Bursa, Eskişehir, Aydın, Kütahya, Balıkesir, Isparta, Antalya, Amasya, Manisa ve Sivas başlıca şehzade sancakları olmuştur.

16. yüzyılın sonlarından itibaren, şehzadelerin sancaklara gönderilme usulü kaldırıldı, şehzadeler eğitimlerini sarayda tamamladı.

Sultan III. Mehmed, sancağa gönderilen son şehzade oldu.

Şehzadelerin sancaklara gönderilmesi uygulamasına son verilmesi, onların devlet yönetimiyle ilgilerinin kesilmesine ve toplumdan kopmalarına sebep oldu. Bu da ülkelerini tanımalarını engelledi. Dünyaları İstanbul, hatta sarayın duvarlarıyla sınırlı kaldı.

Sonuç olarak, güçlü padişahlar dönemi kapandı.

Eski “Ülüş sistemi”

Osmanlılardan önceki Türk devletlerinde hükümdarlar, ülkeyi, kardeşleri ve kendi çocukları arasında paylaştırdı.

Buna “Ülüş sistemi” denirdi.

Osmanlılar bunu değiştirdi...

Çünkü devleti üleşmek (bölüşmek), yani kardeşler arasında paylaştırmak, devletin gücünü bölmüş, bir süre sonra parçalanıp yıkılmalarına sebep olmuştu.

Öte yandan, devletin kardeşler arasında bölüştürölmesi kardeş kavgasını engellemiyor, bilhassa kışkırtıyordu. Herkes baba mirasının tümüne hâkim olmak istediği için, önce kardeşler birbirlerine giriyordu...

Bu çatışma dönemlerinde binlerce mazlumun kanı akıyordu.

Bu nedenle Osmanlılar, şehzadelere, geniş yetkilerle büyük eyaletlerin valiliğini vermediler. Osmanlı şehzadeleri, sınırlı yetkilerle ancak sancakbeyi olabildiler.

Osmanlı Devleti içinde, sadece padişahın imtiyazı vardı, padişahın oğullarının, kızlarının, eşlerinin bir imtiyazı yoktu...

Ayrıca hiçbir aileye ve aşirete herhangi bir ayrıcalık tanınmamıştı.

Hatta bu yüzden, yani akrabalık bağları oluşmasın diye, padişahlar bilinen ailelerden kız almak yerine cariye alma yoluna gittiler. Hiçbir aileyi kendilerine akraba yapmadılar. Bu da bazı ailelerin diğer bazı aileler karşısında imtiyazlı olmasını ve bu imtiyaza dayanıp halka zulmetmesini önledi.

Osmanlılar, Selçuklularda olduğu gibi, bir bölgeyi fetheden komutanlara, o bölgenin yönetimini vermediler. Fetheden kim olursa olsun, alınan topraklar padişaha aitti. Kimsenin tapulu arazisi yoktu. Hizmetlerine göre toprak sahibi olurlardı. Bu uygulamalar sayesinde devlet, gelişir ve güçlenirdi.

Padişahların eğitim-öğretimi

Enderun-i Hümayun

Derin bir şaşkınlık ve merak içinizde kol gezerken, siz Topkapı Sarayı'nı geziyorsunuz...

Bu tarifi zor bir lezzettir...

Bir kere giden, defalarca gitmek ister...

Sırf müze kimliğinde sergilenen nadide eşyaları değil, bizzat kendisini görmeye gidersiniz...

Bu geziniz, tarihin iç dünyasına doğru çıkılmış bir yürüyüştür...

Her adımda hayranlık, her durakta merak, her solukta tarih çıkar karşınıza...

Avluda dolanırken bastığınız her mermer parçası sizi adım adım tarihin içine çeker...

Gerçi artık ne padişah dolanmaktadır avlusunda, ne Divana yetişmeye koşturan üçüncü vezir eteğini savurmaktadır, ne kapılarından kapıcıbaşının “destur” sesi gelmektedir...

Saray asırlık suskunluğuna bürünmüş, “saray”lıktan “müze”liğe geçişin şaşkınlığını yaşamaktadır hâlâ...

Duygusallığınızı yutkuna yutkuna, uzmanların üç bölümde tasvir ettikleri sarayın “Enderun” kısmına gelirsiniz...

Enderun, sadece sarayın bir bölümü değil, devlete üst düzey yönetici yetiştiren bir “Kamu Yönetimi Okulu”, hatta bir “Dâhiler Okulu”dur.

Osmanlı padişahları başta olmak üzere, Kâtip Çelebi, Gelibolulu Mustafa Ali, Feridun Ahmed Bey, Baltacı Mehmed Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Köprülüzaade Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Mustafa Paşa, Cezzar Ahmed Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, ünlü matematikçi Matrakçı Nasuh gibi pek çok ünlü ismin ortak noktaları, Enderun Mektebi'nde eğitim görmüş olmalarıdır...

Bu bakımdan, Enderun’a, “Dâhiler Okulu” demek caiz.

Amerikalı ünlü eğitimci Andreas Kazamias’ın “idealizmdeki okul” dediği, yine Amerikalı Lewis Terman’ın (Stanford-Binet adlı zekâ testini bulan kişi), “Öğrencilerin zekâ seviyesini ölçmek için ilk defa test yönteminin uygulandığını” söylediği Enderun Mektebi, aynı zamanda dünyanın ilk “kamu yönetimi okulu” olarak da tarihe geçmiştir.

Başta padişahlar ve sadrazamlar olmak üzere, Osmanlı Devleti’nin ihtiyaç duyduğu “devlet adamı” kadrosu bu mektepte yetiştirilmiştir.

Osmanlı’nın hızlı yükselme sebeplerinin başında yine bu mektep gelir.

Öğrenciler, zekâ, bilgi ve yetenekleri konusunda sürekli testlerden geçirilir, bu ölçümler sayesinde en başarılı olacakları alan belirlenirdi.

Bu bağlamda dünyada, öğrencilerin öğrenme arzusunun, zekâ seviyesinin, ilgi alanlarının ölçüldüğü ve buna göre eğitime tabi tutulduğu ilk örnektir.

Amerika’da Enderun mektepleri hakkında 350’ye yakın master ve doktora çalışması yapıldığını ve Amerikan eğitim sistemi için Enderun’dan yararlanıldığını da hatırlamak gerekiyor.

20. yüzyılın başında Amerikalı Eğitimci-Psikolog John Dewey’in, “Çocuğa Göre Eğitim İlkesi” olarak dünyaya sunduğu “çağdaş eğitim metodolojisi”, aslında Enderun sisteminin kopyasından başka bir şey değildir.

Eski bir İngiliz elçisinin Enderun Mektepleri hakkında söyledikleri ilginçtir:

“Osmanlılar, aldıkları esirlere hiç kötülük yapmıyor, kardeş gibi davranıyorlar. Hangi milletten, hangi dinden olursa olsun, küçük çocukların zekâlarını ölçüyorlar. Keskin zekâlı çocuklar,

‘Enderun’ denen mekteplerde, değerli öğretmenler tarafından okutuluyor, İslâm bilgileri, İslâm ahlâkı, fen, kültür dersleri verilerek, kuvvetli, başarılı Müslümanlar olarak yetiştiriliyorlar. Osmanlı ordularını zaferden zafere ulaştıran değerli kumandanlar, Sokullular ve Köprülüler gibi seçkin siyaset ve idare adamları, hep böyle yetiştirilen keskin zekâlı çocuklardı. Osmanlı akınlarını durdurmak için, bu Enderun mekteplerini ve bunların kolları olan medreseleri yıkmak, Osmanlıları fende geri bırakmak lâzımdır.”

Akıl için yol bir! Doğru söze ne denir?

Her şehzade padişah adayı olarak dünyaya gelir

Dünyaya gelen her şehzade “Padişah adayı” olarak algılanır ve buna göre eğitilirdi...

Çünkü Osmanlı sürekli savaşların içindeydi. Hristiyanlarla kuşatılmış bir dünyada hem kendi varlığını sürdürmek hem de inanç manzumesini yaşatmak için buna mecburdu. Zira çoğu savaşa padişah babalarıyla birlikte katılan şehzadelerden hangilerinin sağ kalacağı bir yana, tahtın hangisine nasip olacağı belirsizdi. Zaten Osmanlı’da bir “veliaht sistemi” de yoktu. Padişah ölünce, şehzadeler savaşa tutuşur, en güçlü olan tahta otururdu. Bu sadece bir “taht” savaşı değil, aynı zamanda da bir “baht” savaşıydı. Kader kime yar olursa, taht ona nasip olurdu.

Bu yüzden tüm şehzadelerin donanımlı olmasına dikkat edilir, hepsine çok iyi eğitim verilir.

İlk eğitim kurumu kuşkusuz ailedir. Onun yanı sıra, padişah adayları, “Enderun” denen ve Osmanlı Devleti’ne “devlet adamı” yetiştiren saray içi eğitim kurumunda yetiştirilmişlerdir.

Ancak Enderun’la birlikte eğitim süreci bitmezdi. Bunun bir de “uygulamalı eğitim” aşaması vardı.

Belli bir yaşa gelen padişah çocukları, yukarıda da belirttiğimiz gibi, devlet idaresini uygulamalı olarak öğrenmek ve bu konuda deneyim kazanmak üzere sancaklara (eyaletlerden daha küçük yerleşim birimleri) gönderilirlerdi.

II. Murad döneminden kalma bir sistem

Enderun, Sultan II. Murad tarafından kuruldu.

Başlangıçta saray hizmetlilerini yetiştirmek üzere düşünülen ve buna göre şekillendirilen bu kurum, Fatih Sultan Mehmed döneminde yeni bir kimliğe kavuşturuldu: Başta şehzadeler olmak üzere, devletin ihtiyaç duyduğu mülki ve idari kadroları yetiştirecek tarzda yeniden düzenlendi. Sonraları sürekli gelişerek eşsiz bir eğitim kurumu haline geldi.

Şehzadeler eğitimlerinin ikinci aşamasına (birincisi aile), diğer öğrencilerle birlikte burada başlardı. Bir ayrıcalıkları yoktu. Ancak diğer Osmanlı okullarında olduğu gibi, Enderun’da da “yetenek yönetimi” diyebileceğimiz bir sistem uygulanırdı. Öğrencinin eğilimi keşfedilir, bir bakıma eğilimler yönetilir ve desteklenirdi. Bu çerçevede Enderun öğrencileri, kabiliyetlerine uygun alanlarda daha hızlı başarıya ulaşırlardı.

O kadar ki, zaruri birkaç konu dışında, dersler öğrencinin yeteneğine ve seçimine göre belirlenirdi. Bu durum öğrenciyi daha da başarılı yapardı.

Hazırlık dönemini başarıyla bitiren iyi ahlâklı ve terbiyeli çocuklar, Enderun’un yüksek kısmına alınıp, adeta iğnenin deliğinden geçirilirlerdi. Bu süreçte yapılan, her türlü yetenek ve ahlâki sınavdan başarıyla çıkmak zorundaydılar.

Ancak ondan sonra, yükselmeye başlar, devlet kapıları ardına kadar açılır ve padişah dışında her şey olabilirlerdi.

Oduncu çıraqlığından sadrazamlığa...

Enderun sistemi hakkında bir fikir sahibi olmaya yardım edeceğimi umduğum üç örnek üstünde durmak istiyorum...

Birincisi: Baltacı Mehmed Paşa (Prut Savaşı'nda Rus Çarlığı ordularını dize getiren komutan)...

Saraya “oduncu çırağı” olarak girdi. Yani balta (baltacı unvanı buradan gelir) ile odun kırıyor, ocaklara taşıyordu...

Prut Savaşı'nın kahramanı işte bu eski “saray oduncusu”dur.

İkinci örneğimiz Cezzar Ahmed Paşa'dır ki, Bosna'dan İstanbul'a getirilmiş, berber çırağı olarak saraya girmiştir...

O devirde, Osmanlı Devleti'nin her mensubu, yitik zekâ ve kabiliyetleri ortaya çıkarmaya memur bir “yetenek avcısı”dır...

Ali Paşa, genç berber çırağını saraya önermiş, bunun sonucu olarak da Enderun'a girmiş, yetiştirilmiş ve seksen yaşında Akka'yı Napolyon Bonapart'a karşı savunmuştur...

Fransızların “yenilmez” dediği mağrur General Bonapart'a ilk mağlubiyetini tattıran ve “Bir ihtiyara maskara olduk... Akka'da durdurulmasaydım, belki Şark imparatoru olurum” dedirten Osmanlı veziri, işte bu eski berber çırağıdır.

Osmanlı Devleti'ni derleyip toparlayan meşhur Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa da saray bulaşıkçılığından sadrazamlığa yükselen bir yetenektir (Bu konuda daha geniş bilgi isteyenler, Tayyârzâde Atâ'nın “Enderun Tarihi” isimli eserine bakabilirler).

Enderun'da neler öğretilirdi?

Enderun'da İslâmî ilimlerin (Kur'an-ı Kerim, ilmihal, tefsir, hadis, kelam, tecvit, akaid, Arapça ve Farsça, Peygamberler tarihi, miras hukuku, v.s.) yanı sıra tıp, heyet (astronomi), hendese (geometri), tarih, coğrafya, mantık (felsefe), hikmet, Türk dili ve edebiyatı, sarf, nahiv, bed-i beyan (güzel konuşma), şiir ve inşa,

mendi (söz ve lügat), hitabet, maanî (söz dizimi, sentaks); güzel sanatlar alanında musiki, tezhip, hüsn-i hat (güzel yazma), cilt sanatı, mimari, minyatür; spor alanında binicilik, kılıç kullanma, ok atma, yüksek atlama, mızrak, çelik-çomak, güreş, meç, ağırlık kaldırma, cirit, şamar atma (meşhur “Osmanlı tokadı” deyimini tarihe geçiren işte bu “şamar atma” eğitimidir) da öğretilirdi.

Ayrıca giyim-kuşam, deri işlemeciliği, kuyumculuk, çeşitli ilaç ve merhem yapımı gibi dersler de verilirdi.

Beyinler tek konuya hapsedilmez, her alanda ve her anlamda “donanımlı insan” yetiştirmek amaçlanırdı.

Tabii aralarında vasat kabiliyetli olanlar da vardı ki, onlar Kapıkulu Ocakları’na sevk edilir, ordunun okumuş yazmış zümresini teşkil ederlerdi. Ocak içinde gösterdikleri performansa göre bunlar da yükselir, kumanda heyetine girebilirlerdi.

M. Baudler, Osmanlı’nın Enderun eğitimi hakkında şunları yazıyor:

“Türk milletinin başarılarına şaşmamak lâzım; çünkü onlar elit kadroları nasıl yetiştireceklerini, gençleri nasıl disipline edeceklerini biliyorlar. Bir yandan onları mükemmel insan hâline getirirken, öte yandan kabiliyetlerine göre ödüllendirmeyi de ihmal etmiyorlar.”

Hem bilim hem disiplin

Enderun’da eğitim son derece disiplinliydi. Öğrencinin adeta genlerine girilir, tüm kabiliyetleri ortaya çıkarılır ve bunlar safha safha geliştirilirdi.

Ancak ilim özgürdü. Âlimler, ramazanın ilk on gününde padişahın huzurunda yapılan “Huzur Dersleri” esnasında bile sözlerini esirgemez, hiçbir endişeye kapılmadan düşüncelerini açıkça seslendirirler ve savunurlardı.

Enderun'da hocalarının donanımlı olmasına çok dikkat edilirdi. Hatta çeşitli İslâm ülkelerinden bilginler getirildi (Molla Gürani örneğinde görüldüğü üzere).

Mektep talebesine kuşluk, ikindi ve yatsı vakitleri olmak üzere günde üç öğün yemek verilir, temizliğe aşırı derecede itina gösterilirdi.

Padişah hizmetine ayrılacaklara âdâb-ı muaşeret (görgü) dersi ayrıca verilir, yere tükürmek, öksürürken mendilini ağzına kapatmamak, lekeli elbise giymek gibi hususlar “kusur” sayılıp cezalandırılırdı.

İbadet en dikkat edilen hususlardan biriydi. Enderun talebeleri yaz kış, her sabah namaza iki saat kadar kala yataktan kalkarlar, namaz vakti girene dek Kur'an okurlar, akşam namazlarından yine bir saat önce abdestlerini alır, güneş batıncaya kadar Kur'an okurlardı.

Akşam namazını kıldıktan sonra, yatsıya kadar dinlenirler, yatsı ezanı okunur okunmaz ikişer ikişer dizilir, Hünkâr meclisine gelirlerdi. Burada herkes kendisine ayrılmış yerde namazı kıldıktan sonra, imamla birlikte kalkar, hünkâra dua ederdi. Sonra herkes odasına çekilirken, ayak üzeri “Padişah esenliği ve geçmiş padişahların ruhları için üç İhlâs, bir Fatıha” ihsan ederlerdi.

Enderun yalnızca idareci yetiştirmez, onun yanı sıra mimar, nakkaş, ressam (minyatörcü), hattat, kâtip, imam, müezzin, müverrih, şair, âlim, hanende, sazende de yetiştirirdi.

En dindar Müslümanlar, en kuvvetli hafızlar, en meşhur müezzinler, en hassas şairler ve edipler, en cesur askerler, en tutarlı kumandanlar, en mahir sanatkârlar, mimarlar, ressamlar ve nakkaşlar, en yüksek musikişinaslar, hattatlar, en değerli âlimler ve müverrihler Enderun'da yetişmiştir.

Enderun Mektebi'nde başarılı olanlar, son derece âdilane uygulanan terfî sistemi sayesinde sadrazamlığa (devletin ikinci adamı) kadar yükselirlerdi.

Bu mektepte yetişenler arasından pek çok sadrazam, vezir, beylerbeyi, şair, sanatkâr, mimar, muharrir, ressam (minyatörcü) çıkmıştır.

Enderun Mektebi, 1808-1839 tarihlerinde, Sultan İkinci Mahmud tarafından kapatılmış, 01 Temmuz 1909 tarihinde çıkarılan bir kararnâme ve talimatnâme ile de lâğvedilmiştir.

Ancak eğitim tarzı açısından, birçok Batılı okulda hayatiyetini hâlâ devam ettirmektedir.

Osmanlı asırlarında insan ve bilim

Osmanlı Devleti yönetim biçiminden orduya, ekonomik sistemden eğitim sistemine kadar her alanda kendine özgü bir sistem geliştirmişti.

Bu sistem pek tabii inanç manzumesine, ondan kaynaklanan ahlâka ve dünya görüşüne uygun olacaktı.

Sistemin özü aynı inanca mensup bulunmak, yani Müslüman olmaktı. Orta zamanlarda devlet kademelerinde yükselmek için ön şartı buydu. Osmanlı'yı yönetenler tüm inançlara saygı duymakla birlikte, kendi inançlarının üstünlüğünü tartışmazlar, tartıştırmazlardı.

Öteki inançlara duyulan müsamahanın kaynağında insana duyulan saygı vardı. İslâm inancında insan mukaddesti. İnsan mukaddes olduğu için tercihlerine (dinî tercihler dâhil) müsamaha gösterilmeli, bu yüzden insan incitilmemeliydi.

Bunu eğitim sistemine de yansıttılar. Hristiyan çocuklar devşirilip eğitiliyor, kabiliyetlerine ve çalışkanlıklarına göre yükselmeleri,

hatta devletin ikinci adamı olmaları sağlanıyordu. Bu sistem o günkü Avrupa'nın bilmediği bir sistemdi.

Osmanlı'ya özgü bir eğitim sistemi

Osmanlı devlet kurumları, Müslüman olmak kaydıyla herkese açıktı. Herkes zekâsına, kabiliyetine, sadakatine ve liyakatine göre yükselirdi.

Amaç ahiret öncelikli insan yetiştirmektir. Ahiret öncelikli insan, bilimden gelen gücünü insanların hayrına kullanır, günümüzde örneklerini sıkça gördüğümüz (ikiz kuleleri vurmak ya da kimya bilimini kullanarak Molotof kokteyli yapıp belediye otobüslerine atmak) gibi, insanlığın ve insanların zararına kullanmazdı.

Osmanlı Devleti, kendi kurumlarında yetişmeyenlere güvenmez, dolayısıyla görev vermezdi. Bu durum, Türklerin devlet kademelerinden dışlandığı şeklinde eleştiriler almakla birlikte, durum böyle değildir. Öncelikle “devşirme”yi “yabancı” saymak yanlıştır. Geçtiği evreler devşirmelerde yabancılık bırakmamıştır...

Hatırlamamız gereken bir husus da şudur: Osmanlı'yı batıran devlet adamlarının içinde “devşirme” devede kulak kabilindendir. Ne yaptıkça biz kendi kendimize yaptık!

Kaldı ki, Osmanlı bürokrasisinin tümüyle devşirmelerden oluştuğu iddia edilemez. Divan ve taşra teşkilâtlarından yükselenler de vardır ve buralara genelde Türkler hâkimdir. Zaten Kanunî'den itibaren Türk çocukları da Enderun Mektebi'ne alınmıştır.

Tesadüfen zirveye çıkılmaz...

Çıkılsa bile zirvede durulamaz...

Osmanlı'yı beş yüz sene zirvede tutan, akla hayale sığmayacak kadar büyük başarıları taşıyan sebeplerin temelinde, işte bu eğitim sistemi yatıyor.

Son söz: Enderun, Osmanlı’ya kaliteli devlet adamı yetiştiren özel bir “dâhiler okulu”ydu.

Uygulamalı eğitim ya da “Sancağa çıkma”

Enderun eğitiminden sonra, şehzadenin “olgunlaşma” süreci ile “uygulamalı eğitim” aşaması başlar...

Uygulamalı eğitim için padişah adayı sancak (eyaletlerden daha küçük yerleşim birimleri) valiliğine tayin edilir, İstanbul’dan törenle uğurlanır.

Giderken anneleri, lalaları (lalanın tecrübeli ve yüksek ahlâklı bir devlet adamı olması şarttı), hocaları ve üst düzey yönetimi oluşturan bürokratlar (defterdar, reisülküttab, çavuşbaşı, nişancı, Divan kâtibi) da yanlarına verilir...

Bunlar geleceğin padişahının en iyi şekilde yetişmesinden sorumludur.

Ayrıca sancağa çıkarılan şehzadenin yanına başka görevlilerle yeteri kadar asker de verilir.

Şehzadeyi sancağa padişah adına veziriazam uğurlar, ona padişah adına tabl (davul), alem ve bayrakla birlikte pek çok eşya takdim edilir. Bunların verilmesi yönetim yetkisinin verilmesi anlamına gelir.

Sancağa uğurlanan şehzade, artık “çelebi sultan”dır...

Çelebi sultan, padişaha yakın yetkilerle donatılmış, atama, berat ve hüküm verme; arazi-tımar işleri, vergi tahsilâtı gibi konularda tam yetkili kılınmıştır.

Ayrıca sınırların korunmasından ve asayişten de sorumludur.

Bunlardan başka, sancağa çıkarılan şehzadeler bölgenin ilmî gelişmesine, sanatına, edebiyatına, el becerilerine ve kültür konularına da eğilirler.

Kısaca şunu söyleyebiliriz: Birbirine paralel yürüyen yetki ve sorumlulukları sayesinde, geleceğin padişahları, kendilerine verilen sancaklarda tüm teferruatıyla teorik ve pratik yönetim bilgi-siyle donanır, bu yüzden de padişah olduklarında hiçbir konuda acemilik çekmezler.

Tüm acemiliklerini kifayetli hocalar nezaretinde çıkarıldıkları sancaklarında atmış olurlar. Belirli alanlarda uzmanlaşmış hocalar, gerektiği zaman şehzadeyi ikaz eder, böylece yanlış karar vermekten kurtulur, ayrıca da hızlı ve isabetli karar vermeyi öğrenirler.

“Lala”, sancakta bulunan şehzadenin idarecilik sanatını öğrenme konusunda en yakın hocası ve yardımcısıdır. Gözetimlerine verilen şehzadenin terbiye, talim ve ahlâkından da onlar sorumludur. Bir bakıma lala, sancağın sadrazamı (başbakanı) konumundadır. Sorumlulukları altında sancağa çıkarılan şehzadeye babalık yaparlar. Bu yüzden şehzadelerle lalaları arasında çoğunlukla bir baba oğul münasebeti oluşur, şehzadeye padişahlık nasip olduğunda, yine yanlarında kalırlar, hatta Lala Mustafa Paşa ve Lala Mehmed Paşa örneklerinde görüleceği gibi, sadrazamlığa atanırlar.

Şehzade ile birlikte sancağa gönderilen “nişancı”nın görevi ise, kararların, devletin yürürlükteki kanunlarına ve mevzuata uygunluğunu denetlemektir.

Reisûlküttab işlemlerin sağlıklı yürütülmesini sağlar, bu konuda şehzadeye yardımcı olur.

Şehzade, emrine verilen askerlerle sancağın asayişini sağlar, sınırların güvenliğini temin eder, çağrı aldığı zaman da askerleriyle birlikte orduya katılır, padişah babasının yanı başında kılıç sallar.

Bu, askerî eğitimleri açısından zaruri bir uygulamadır.

Meselâ Ankara Savaşı’nda (Yıldırım Beyazıd dönemi) Şehzade Mustafa, Musa ve İsa Çelebiler Padişah’la birlikte Osmanlı ordusunun merkezinde, Şehzade Mehmed sol cenahta yer almışlardı.

Yine keza Otlukbeli Savaşı'nda (Fatih dönemi) Şehzade Beyazid sağ cenahta, Şehzade Mustafa ise sol cenahta savaşmıştı.

Şehzadeler, sancağa çıkarıldıktan ve dar anlamda “lider” olduktan sonra da din, ilim ve edeb eğitimlerine aralıksız devam ederler. Bu konularda en büyük yardımcıları kifayetli hocalarıydı. Hocalarından Kur'an, hadis, tefsir, tarih, astronomi, matematik, yabancı dil, sanat, edebiyat, müzik ve spor dersleri alırlar.

Yine de en yakın öğretmenlerinin anneleri olduğunu vurgulamak gerekiyor. Sancakta hep oğluyla beraber olan anne, her yönden onun gözetleyicisi ve koruyucusudur. Tahta geçtiğinde zulmetmesini önlemek için sevgi, şefkat, hamiyet, vefa öğretirler, bu çerçevede kişilik ve kimlik kazanmasına yardımcı olurlar.

Padişah olan baba ise şehzade oğlunu uzaktan kontrol eder, yerli yerinde bazı müdahalelerle babalığını hatırlatır. Bu suretle şehzadenin eğitimine onlar da babalık kimliğiyle katkıda bulunurlar, ruhunda baba açlığı oluşmamasını sağlamaya çalışırlar.

Kanuni Sultan Süleyman, Manisa'da sancak beyi iken, babası Yavuz'un gönderdiği “Siyasetnâme”yi gözünün önünden ayırmayarak neredeyse sürekli okuması meşhurdur.

Altı çizilmesi gereken son bir nokta var. O da şehzadelerin çıkarıldıkları sancakta yaşayan gönül erleriyle buluşturulmasıdır. . .

Bu bir gelenektir. . .

Ruhun olgunlaşması süreci

Malum, Ertuğrul Gazi, kendi adıyla anılacak cihan devletini kuracak olan oğlunu (Osman Gazi) çocuk yaştan itibaren Şeyh Edebali'ye götürürdü, tekke disiplini ve ruh olgunluğu kazanmasına çalışıyordu.

Sonraki zamanlarda da bu gelenek aynen devam etti. Padişah adayları her alanda eğitimleri için kendilerine tahsis edilen

resmî hocalardan başka, tekke şeyhlerinden de ders alır, sohbetlerinde olgunlaşırlardı.

Bu hem iman ibadet eksenli bir hayat kurmaları, hem de gururdan, kibirden arınmaları için zaruri sayıldı.

Düşünün, daha iyisini hayal edin lütfen: Süslü püslü elbiseler içinde makam mevki sahibi bir şehzade geliyor, üzerindeki cübbeden bir iplik çekilse kırk yama düşecek kadar fakir, üstelik hiçbir makamı-mevkii olmayan bir şeyhin önüne diz çöküyor.

Ona atalarından miras kalan derin hürmeti gösteriyor. Vahiy eksenli öğütlerini boynu bükük halde sessizce dinliyor...

Ve git gide makam mevki ve zenginliğin getirdiği büyüklenme duygusundan arınıp, mütevazı bir dervişe dönüşüyor.

Yirmili yaşlarda alınmazı alıp “Fatih” olan Sultan II. Mehmed’e, Ak Şemseddin Hoca’sının karşısında el bağlatıp boyun büktüren ve inim inim bir sesle, “Beni dersune al, tekrar irşad eyle, bir dem (an) senun dersunde bulunma lezzeti cihan padişahlığına aglebdur” (üstündür) diye yalvartan saik işte bu yürek eğitimidir.

Yavuz Sultan Selim’e, “Padişah-ı âlem olmak bir kuru kavga imiş / Bir veliye bende olmak cümleden âlâ imiş” dedirten de, aynı yürek eğitimidir.

Hatırlayalım; Ankara Savaşı (1402) sonrasında paramparça Osmanlı’yı derleyip toparlayarak adeta yeniden inşa eden, bu yüzden de “İkinci Kurucu” olarak selâmlanan Sultan Çelebi Mehmed Amasya’da; birkaç kez teşebbüs ettikten sonra Doğu Roma’yı fethedemeyeceğini anlayınca, fethedeceğine inandığı 11 yaşındaki oğlunun (Sultan Fatih) bir an önce padişah olmasını sağlamak için, hayatının en verimli çağında tahttan feragat eden Sultan II. Murad Amasya’da; 21 yaşında alınmazı alıp yapılmazı yapan Fatih Sultan Mehmed Manisa’da; “Veli” unvanıyla meşhur Sultan II. Beyazıt Amasya’da; Anadolu’dan sonra İstanbul’a göz diken Şah İsmail gairesini bertaraf ettikten sonra hilafetle kucaklaşan Yavuz

Sultan Selim Trabzon'da; dünya tarihine “Muhteşem” unvanıyla geçen Kanuni Sultan Süleyman Manisa'da bu çerçevede eğitildiler.

Kısacası her şehzadenin eğitimi doğumuyla başlar ve padişah olsa bile ölümüne kadar sürer...

Birçok padişahın üç beş yabancı dil bildiği malumdur...

Kitap okumayı çok sevdiklerini, hatta savaş esnasında bile kitap okuduklarını biliyoruz...

Fatih ve Yavuz gibi padişahların ise her gün beş, alt saat kitap okuduklarından söz eden tarihçilerimiz var (Çok okumaktan Yavuz'un gözleri bozulduğu için, kitap okurken gözlük takarmış).

Ayrıca her şehzadenin bir meslek sahibi olmasına (meselâ Fatih bahçıvan, II. Beyazıt okçu, Yavuz ve Kanuni kuyumcu, II. Selim tasarımcı [altından ve gümüşten hilâller yapmayı ve bastonlara takıp hacı adaylarına armağan etmeyi pek severmiş], III. Mehmed ve oğlu I. Ahmed kaşık ustası, II. Osman saraç, II. Abdülhamid marangoz, pek çoğu şair, bazıları bestekâr, bazıları ressam, bazıları mücellid) dikkat edilmiştir. Bu da padişahlığı meslek olarak görmediklerinin bir delilidir.

Vakit buldukça hobi ve meslekleriyle meşgul olur, siyasi görevlerinin doğal sonucu olan stresten böylece arınmaya çalışırlardı.

Padişahların meslek sahibi olması geleneği, hemen hemen bütün peygamberlerin sünneti olarak sonuna kadar Osmanlı sarayında yaşamıştır.

Bunun en büyük sebebi, hayatları stres içinde geçen padişahların, sıkıntılarını atacakları, rahatlayacakları bir zemin vücuda getirmektir.

Padişahlar iş değiştirip rahatlama yolunu seçemeyeceklerine göre, en akla yakın yol, onlara bir hobi kazandırmaktır. Bu, onları rahatlatacak, birtakım yanlış karar ve uygulamalardan menedecektir.

Padişah, çok bunaldığı anlarda atölyesine inip sanatıyla baş başa kalabilecek, ruhundaki baskıları kalıplara döküp dinlenecek, ayrıca tek başına bir esere vücut vermekten dolayı rahatlayacak, hıncını etrafından çıkarmayacaktır. Günümüzün en büyük insani problemlerinden birini teşkil eden “stres”in böylesine çağdaş bir metotla atılması usulünün Osmanlılarca bilinmesi, insanı hayrete düşürüyor.

Bunun peygamberlerden gelmesi ise, derin derin düşündürüyor ve “peygamberlerin her konuda örnek ve önder oldukları” inancını pekiştiriyor...

Tekke ve zaviyelerde yürek eğitimi

Tarihçimiz Âşıkpaşazade, Malazgirt Zaferi’nden sonra pek çok koldan Anadolu havuzuna akan kitleleri dört ana gruba ayırıyor:

- 1. Gaziyan-ı Rum** (Gaziler yani askerler, silahlı kuvvet);
- 2. Ahîyan-ı Rum** (Ahîlik Teşkilâtı mensupları ve hukukçular);
- 3. Abdalan-ı Rum** (dervişler, Horasan Erenleri)...

4. Bacıyan-ı Rum (kadın önderler=Bu teşkilâtın, meşhur yürek adamlardan Ahî Evran’ın eşi tarafından kurulduğu yolunda rivayetler var).

“Gaziyan”ın görevi savaş, “Ahîyan”ın görevi adalet, ticaret ve dirilişi sağlam temellere oturtmaktı...

Ertuğrul ve Osman Gazilerin maneviyat önderi Şeyh Edebali bu teşkilâta mensuptur.

Eskişehir yakınlarında, o tarihte “İt Burnu” olarak anılan (şimdiki adı “İnönü”) bölgeye tekkesini kurdu ve oluşum aşamasındaki devlete (Osmanlı Devleti) ruh üflemeğe başladı.

Kısa sürede öyle büyük hizmetler verdi ki, devletini yüreğinde taşıyan Ertuğrul Gazi, tekke sohbetlerinin müdavimi oldu...

Henüz küçük yaşlarda olan “Osmancık”ını atının terkisine oturtur, geleceğin “kurucusu”nun yüreğini olgunlaştırmak için onu sık sık Şeyh Edebali tekkesine götürürdü (Mehmed Âkif’in babası Temiz Tahir Efendi’nin aynı yöneme bağlı olarak küçük Âkif’in elinden tutup sık sık Fatih Camii’ne götürmesi ve hocalarla buluşturması, geleneğin son zamanlara kadar devam ettiğine dair ilginç bir örnektir).

Osmancık, hayatı idrak yaşına geldiğinde babası onu karşısına aldı ve yüreğine Osmanlı Devleti’nin “temel felsefe”sini fısıldadı:

“Bak Oğul! Beni kır, Şeyh Edabali’yi kırma. O bizim boyumuzun ışığıdır. Terazisi dirhem şaşmaz. Bana karşı gel ona karşı gelme... Bana karşı gelirsen üzülür, incinirim; ona karşı gelirsen gözlerim sana bakmaz, baksa da görmez olur. Sözüm Edabali için değil, senceğiz içindir. Bu dediğimi vasiyetim say!”

Osman Gazi aynen öyle yaptı: Babasının vefatından sonra da sık sık ziyaretine gittiği Şeyhini hiç kırmadı. Zaman içinde sohbetlerinden öylesine etkilendi ki, kızı Malhun Hatun’la evlenerek, içinde babasının vefatıyla oluşan boşluğu, Şeyh Edebali ile doldurdu. Onu kendisine “kaim baba” yaptı.

Zaten “devlet rüyası”nı da Edebali Tekkesi’nde görmüş, gördüğü bir rüya, Şeyh Edebali tarafından, “büyük bir devlet kuraçağı” şeklinde yorumlanmıştı.

Yukarıda, “Şeyh Edebali, Osmanlı Devleti’ne ruh üfledi” derken, kastettiğim mana budur.

Kısacası tekkeler ve zaviyeler, yüzyıllar boyu bu işlevlerini sürdürüp devletin manevi kanadını oluşturdular...

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla birlikte işte bu kanat bu dandı. Tabiatıyla toplum da bu kurumların olgunlaştırıcı nefesinden mahrum kaldı.

Çünkü tekke ve zaviyeler Osmanlı insanının ilim, fikir, zikir, huzur, olgunluk, mutluluk merkezleri olmalarının yanı sıra, aynı zamanda “Kitle Eğitim Merkezleri”ydi. Bu işlevleriyle, topluma, yüz yıllar boyu hayat kaynağı olmuşlardı.

Tekke ve zaviyelerde gündüz iş ve eğitimle geçen zaman, yatsı sonrasında zikirle buluşur, şahsi kemalât (olgunluk) arayışı “halâka-i zikir” içinde kitleselleşip, yine bu mekânlarda birlik beraberliğe dönüşürdü.

Nice ham yürek, tekke ve zaviyelerde olgunlaşıp kıvamını bulmuştur.

Osmanlı Devleti’ni inşa eden hamle, böyle bir coşkunun eseridir...

Osman Gazi’nin ruhu ve şuuru, Şeyh Edebali tekkesindeki sohbetlerde kıvamını bulmasaydı, Osmanlı Devleti tarih sahnesine çıkabilir miydi?

30 Kasım 1925 tarihinde çıkarılan 677 sayılı “Tekke ve Zaviyeler ile Türbelerin Kapatılmasına ve Türbedarlarla Bazı Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” mucibince tekkeler ve zaviyeler kapatıldı.

Böylece geleneksel devlet yapısının manevi kanadı budandı. O gün bugündür tek kanatla uçmaya çalışıyoruz.

Tekke ve zaviyeler kapatıldıktan sonra, oluşan yaygın eğitim boşluğunu Halkevleri ve Millet Mektepleriyle ikame etmeye çalıştılar, ancak işin ruhu hep eksik kaldı. Ruhu eksik kaldığı için de halktan ilgi görmedi.

Geçelim...

Anadolu fethinden sonra (Malazgirt Zaferi) dört koldan Anadolu’ya akan grupların arasında, Âşıkpaşazade’nin “Ahîyan-ı Rum” diye kaydettiği “Anadolu Kardeşleri” de vardır.

Kısaca bunlar tarikat erbabıdır.

Bunlar Anadolu'nun müsait yerlerine hemen tekkelerini ve zaviyelerini kurup Anadolu insanının ruhunu olgunlaştırmaya başladılar.

Bu yadırganmamalıdır. Zira tekke ve zaviyeler, bize öğretil-
diği gibi, “örümcekli kafa üreten” merkezler değil, insanı ruh ve
yürek anlamında olgunlaştırıp aydınlık ufuklara açılacak bir kı-
vama getiren müesseselerdi.

Propagandaların etkisinden kurtulup “tekke-zaviye gerçeği”ne
bakan herkes, bu müthiş olguyu fark edebilir.

Bu mekânlarda gündüz iş ve eğitimle değerlendirilen zaman,
akşam namazı sonrasında fikirle buluşur, yatsı sonrasında ise zi-
kirle kemale ulaşırdı. Şahsi olgunluk arayışı “halâka-i zikir” içinde
kitleselleşip, yine bu mekânlarda birlik beraberliğe dönüşürdü.

Hayatın dayatmaları karşısında pes etmek üzere olan insan-
lar tekke ve zaviyelerdeki ruhani hava sayesinde tazelenir, müca-
dele gücünü yeniden kazanırdı.

Çeşitli baskılar, zorluklar, mahrumiyetler yüzünden muka-
vemeti kırılmış insanlar, “iman” ekseninde adeta onarılıp hayata
döndürülürdü.

Bu işlevleriyle, tekkeler, kendi dönemlerinin hem “moral mer-
kezleri” hem de “kâmil insan yetiştirme kurumları”ydı.

“Elif okuduk ötürü / Pazar eyledik götürü / Yaradılanı hoş gör-
dük / Yaradandan ötürü” (Yunus Emre) anlayışı içinde, her inanç-
tan ve milliyetten insana salt “insanlık” açısından yaklaşılır, ihti-
yaçları karşılanır, misafir edilir, böylece farklı kültürler arasında
iletişim de sağlanırdı.

Tekkeler, ayrıca edebiyat, musiki ve tarih ocakları idi. İnsan-
lar hayata karşı güçlenmek ihtiyacı içinde tekkelere koşar, vahi

kaynaklı ahengin zemzeminde ruhlarını yıkar, Allah’a “kul” olup “kulluk”ta “kül” olmanın özgürleştirici nefesi altında güçlenirlerdi.

Belge ve bulguların ışığında şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti’ni kısa sürede inşa edip zirveye taşıyan hamle- nin kaynağı tekke ve zaviyelerdir.

Söylemiştim ya, Osman Gazi’nin ruhu ve şuuru, Şeyh Edebali tekkesindeki sohbetlerde kıvamını bulmasaydı, Osmanlı Devleti tarih sahnesine asla çıkamayabilirdi.

Tekke ve zaviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için tedavi merkezi olarak da kullanıldığını görüyoruz. Daha ziyade telkin ve irşad yolu ile hizmet veren bu kurumlar, bir bakıma “şifahane” gibi çalışıyorlardı.

“Öyleyse neden kapatıldı?” diye soracak olursanız, tarihin cevabı açıktır: Çünkü Türkiye, yenilenmeyi ya da başka bir deyişle “çağdaşlaşma”yı, ruhuna çok da uymayan Batılı temellere oturtmuştu...

Bunların topluma mal olması için, eski kurumların yok olması gerekiyordu.

Hukuk sistemi ile ceza yasaları başta olmak üzere tüm sistemler Batılı kriterlere uydurulacak, millî bünye, inanç, tarihsel kimlik ve karakter gibi farklarla uyuşup uyuşmadığına bakılmaksızın, bazı değişimler gerçekleştirilecekti.

Öyle de yapıldı.

Gururdan arınma

Demistik; Ertuğrul Gazi, kendi adıyla anılacak cihan devletini kuracak olan oğlunu (Osman Gazi) çocuk yaştan itibaren Şeyh Edebali’ye götürür, tekke disiplini ve ruh olgunluğu kazanmasına çalışırdı.

Sonraki zamanlarda da bu gelenek aynen devam etti. Padişah adayları her alanda eğitimleri için kendilerine tahsis edilen resmî hocalardan başka, tekke şeyhlerinden de ders alır, sohbetlerinde olgunlaşırlardı.

Bu hem iman ibadet eksenli bir hayat kurmaları, hem de gurdan, kibirden, azamet taslamaktan arınmaları için zaruri sayıldı.

Yavuz'a karşı Zembilli

Osmanlı asırlarında, Kanuni'nin babası Yavuz Sultan Selim devri...

Şeyhülislâmlık makamının “Zembilli” lâkabıyla meşhur, Alâaddin Ali Efendi tarafından hakkıyla doldurulduğu yıllar...

Yavuz Sultan Selim'in Edirne'ye gitmesi gerekiyor. Şehir çıkışına kadar Padişah'ı uğurlayanlar arasında Şeyhülislâm Zembilli Alâeddin Ali Efendi de vardır.

Padişah'ı Edirne'ye uğurlamaktan dönerken, yolda elleri ve ayakları zincirli bir gruba rastlıyor Hoca. Başlarına yalın kılıç askerler dikilmiştir.

Suçlarını merak edip soruyor:

“Bu ne günah iştir? Neden bağlanmışlar, suçları ne?”

Zamanını aşan namılı hukukçu sorar da, anlatılmaz olur mu? Askerlerin başındaki subay gelip konuyu tafsilatıyla anlatıyor:

“Bunlar ipek alım-satımı yapan bezirgânlardır (tüccar); oysa Padişah hazretleri ipek alım-satımını yasaklamıştı. Padişah emrine muhalefet ettiklerinden, cezaya çarptırıldılar.”

“Peki bunları kim yargıladı?”

“Hiç kimse, Padişah'ın emriyle zincire vuruldular.”

Bu cevap Şeyhülislâm'ı hem şaşırtmış, hem de üzmüştür. Osmanlı mülkünde kim olursa olsun, ne yaparsa yapsın yargılanmadan

mahkûmiyet yoktur. Alınan karar hukuksuzdur. Bunun sürmemesi, bir haksızlığa meydan verilmemesi gerekmektedir.

Tereddüt etmeden atının başını çeviriyor...

Doludizgin sürüp Padişah'a yetişiyor.

Yavuz, birden Zembilli Hoca'yı karşısında görünce şaşırıyor:

"Hayrola Hocam, sen dönmemiş miydin?"

"Dönüyordum, haylice dönmüştüm, gördüğüm bir haksızlık yüzünden at çatlatma pahasına sürüp geldim."

"Hayırdır Hoca, nasıl bir haksızlıktan bahsetmektesin?"

Zembilli gördüklerini anlatmaya başladı:

"Dönüş yolunda zincire vurulmuş bir grup bezirgâna rast geldim, öğrendim ki, sen emir vermişsin."

"Beli, emri biz verdik."

"Neden?"

"Suç işlediler. Biz nâhak yeri kimseyi cezalandırmazuz."

"Suç işlediklerine kani olmuşsanız, kadıya müracaat edersiniz. Kendi kendinize hüküm verip infaz etmek olmaz! Hele maksadınız onların öldürülmesi ise, bilin ki bu Allah katında helâl değildir."

Yavuz dinledikçe öfkeleniyor:

"Nizam-ı âlem için âlemin üçte birinin katli helâl değil midir ki, böyle konuşursun?"

Zembilli bu soruya şöyle cevap veriyor:

"Dünyanın işleri karışıp büyük fitne olunca ancak helâldir. Şimdi böyle bir şey yoktur."

Yavuz Padişah, dişlerinin arasından tıslıyor:

"Benum emrume muhalefetten daha büyük fitne olur mu, Hoca?"

Şeyhülislâm, Padişah'ın tehditkâr konuşmasından zerre kadar etkilenmiyor:

“Bunlar dünyayı fesada vermediler, sadece emrine muhalefet ettiler. Zaten sen ticaret konusunda onları yetkili kılmıştın. Bu her çeşit ticarete zımnî (kendiliğinden) izin sayılır.”

Bu cevap Padişah’ın ruhunu köpürtüyor. Kaşları kalkıyor, gözleri sert bakmaya başlıyor:

“Ben sana, saltanata dair işlere karışma demiştim. İcraatıma itiraz etmek vazifen değildir.”

Zembilli de aynı sertlikte şu karşılığı veriyor:

“Bu, yalnız dünyayı değil, ahreti de ilgilendiren bir meseledir. Buna karışmak, ahretinin selâmeti içindir, böyle olunca da benim vazifemdir.”

Padişah’ı selâmlamadan yanından ayrılıyor.

Yavuz gibi bir Padişah’a karşı bu kadar pervasız konuşmak, ölümü göze almakla mümkündür. Hoca ölümü çoktan göze almıştır. Allah’tan korkmuş, dünyayı elinin tersiyle itmiştir.

Zembilli, ahreti için dünyayı, makamları, mevkileri, şöhret ve serveti, kısacası tüm getirileriyle birlikte, elinin tersiyle reddedebilen biridir.

Zembilli’nin hukuku canı pahasına savunması, düşündükçe Padişah’ın hoşuna gidiyor. Sonunda ona hak veriyor. 400 bezirgânı affettikten başka, Edirne’ye ulaşır ulaşmaz Zembilli Ali Cemalî Efendi’ye bir ferman gönderiyor.

“Rumeli ve Anadolu Kazaskerliklerini birleştirerek sana verdim. Zira bildim ki, bütün sözlerinde hak üzeresin.”

Yavuz serttir, ama merttir, hakperesttir. Bu aldığı eğitimin ve terbiyenin gereğidir.

Padişahın fermanını alan Zembilli’nin cevabı, dünya nimetlerine dönüp bakmayan müstağni kimliğine yakışır tarzdadır:

“Mektubun bana geldi. Allah seni maddî ve manevî belâlardan korusun ve saltanatını devam ettirsin. Ben emrine itaat ediyorum; ancak Allah ile bir ahdim vardır; bu görevden beni mazur görün.”

Bir üst dereceye yükselmek için takla üstüne takla atanlara ders olur mu acaba?

Tarihin içinden:

İdamlık hazine muhafızları

Yavuz Sultan Selim bir gün hazine defterlerinin incelenmesini emrediyor...

Arzu ettiği kadar düzgün kayıt tutulmadığını anlar anlamaz da soruşturma başlatıyor...

Bu konuda ihmali görülenler tespit edilip Yavuz’a sunuluyor...

Yavuz Padişah “beytü’l-mâl” (hazine) konusunda son derece hassastır. “Tüyü bitmemiş yetimin hakkı” demekte, üzerine titremektedir.

İhmali affetmiyor.

Hazine muhafızlarından 150’sinin derhal öldürülmesini emrediyor.

Ne sadrazam etkili olabiliyor, ne de diğer vezirler.

Cezayı hafifletmesi için yalvarmaya gelenleri, “Billahi ısrar ederseniz size de kıyarım!” diyerek huzurundan kovuyor.

Geriye tek çare kalmıştır: Vaziyeti Zembilli Hoca’ya bildirmek...

O ne yapacağını iyi bilir.

Sadrazam haber uçuruyor:

“İşini gücünü bırakıp Padişah’a gelsin, yoksa 150 can gidecek!”

Şeyhülislâm Zembilli Alâaddin Âli Cemalî Efendi, hışımla saraya gidiyor. Padişah’ın huzuruna giriyor ve ölüm emrini derhal geri almasını istiyor:

“Duydum ki, 150 adamın öldürülmesi emrini vermişsiniz. Onların öldürülmesi şer’an (hukuka göre) caiz değildir.”

Ardından bir dizi ayet ve hadis okuyor...

Yavuz Sultan Selim ise kararından dönmeye niyetli değildir. Zaten bu Hoca da devlet işlerine fazla karışmaya başlamıştır. Sert bir dille uyarıyor:

“Dünya işlerine karışma, Hoca, devlete bulaşma; yoksa vaziyet başkaca olur!”

Bu açık tehdit karşısında öfkelenen Hoca, tehditkâr bir üslupla şöyle karşılık veriyor:

“Ben senin ahiret işlerine karışıyorum. Bu benim vazifemdir. Eğer mahkûm ettiklerinizi affederseniz kurtuluş bulursunuz, aksi takdirde büyük bir cezaya çarptırılırsınız.”

Padişah yerinde zıplıyor adeta:

“Ben Padişah-ı Cihan’ım, Halife-i Rûy-i Zemin’im, kim cezalandırabilir ki?”

Zembilli’nin genzinden alev gibi bir sayha dökülüyor:

“Allah!”

Padişah ürperiyor, şuuru tökezliyor, karmakarış bir duruma giriyor.

Neden sonra başını kaldırıyor. Şimdi gözlerinin içi gülümsemektedir:

“Tamam, dediğin gibi olsun. Onları dahi bağışladık”

Birliktelikleri sohbet kıvamında devam ederken, Zembilli bir teklifte bulunuyor:

“Biraz önce söylediklerim ahiretinize aitti. Şimdi de, müsaade buyrulursa, mürüvvetinize ait bir söz söyleyeyim.”

“Nedir, söyle bakalım.”

“Saltanatınıza yakışan odur ki, affettiğiniz bu insanları eski mevkilerine iade edesiniz.”

Padişah gülümsüyor:

“Tamam, görevlerine iade ettim. Ancak hizmetlerinde kusur ederlerse, ta’zir cezası ile cezalandırırım haberin olsun.”

Şeyhülislâm Zembilli de gülümsüyor:

“İslâm hukuku ta’zir cezalarını, sultanın takdirine bırakmıştır. Yetkin dâhilindeki cezayı verebilirsin.”

“Peki, şimdi de ben bir sual soracağım: Herkes benden titrerken, nasıl oluyor da sen beni titretmeyi başarabiliyorsun?”

Zembilli Hoca, elini sakalına atıp şöyle bir sıvazladıktan sonra, cevap veriyor:

“Çünkü sen padişahlığınla güçlüsün, padişahlığa dayanıyorsun; ben ise Allah’a dayanmışım, gücümü Allah’tan alıyorum; bir gün padişahlığın biterse gücün de biter, Allah’ın gücü ise hiç bitmez.”

Allah’a dayanmak...

Gücü Ondan almak...

Osmanlı’nın güç kaynağını görüyor muyuz?

Ve kesilmemesinin nedenlerini anlıyor muyuz?

Anlayacağınız, padişahlar gönül sultanlarına emanetti...

Silsile böyle devam eder giderdi.

Naklettiğimiz her iki olay, Şakâyı-ı Nu’mâniyye’den naklen İlmiye Salnâmesi’nde mevcuttur. (İstanbul 1334, s. 310-311).

1502’de şeyhülislâmlığa gelen Zembilli, Yavuz ve Kanuni dönemlerinde, aralıksız 23 seneden fazla bu görevde kaldı.

Dedik ya, evinden çıkmayı pek sevmezdi. Günleri hukuki ve dinî suallere cevap yazarak, okuyup yeni şeyler öğrenmeye çalışarak ve ibadet ederek geçirirdi.

Evin penceresinden her gün bir zembil sarkıtır, soruları alır, cevaplarını yazarak yine zembille pencereden sarkıttır.

Zaten bu yüzden “Zembilli” lâkabı verilmiş, gerçek ismi ne-redeyse unutulmuştu.

Kişiliği ve ciddiyeti sayesinde şeyhülislâmlık vezirliğin çok üstünde bir makam haline geldi.

Rodos Seferi’ne, Kanuni ile birlikte katıldı...

Zaten seferi geciktirdiği için Kanuni’yi açıktan eleştiriyordu.

Çünkü Rodos Şövalyeleri hac gemilerimizi basıyor, hacıları Rodos Zindanlarına dolduruyordu.

Bir gün Ayasofya kürsüsünde vazederken, coştı:

“Bu ne olmaz iştir ki, ülkeleri titreten Padişah’ımız bir adacık karşısında dize gelmiştir. Gemilerimizin pervasızca basılmasına, dindaşlarımızın zindanlara tıklılmasına karşı ölüm sessizliğine bürünmüştür. Yorulmuş, cenk edemez olmuşsa tahtı lâyıık olana terk etsin, yok illa sefere çıksın. Ben dahi ardı sıra ceng u cidale gitmezsem namerdim!”

Kanuni, Şeyhülislâm’ı, caminin Hünkâr mahfilinden dinliyordu.

Renkten renge girdi, ama bir şey de söylemedi.

Saraya dönüşünde hemen hazırlık emri verdi...

Bir süre sonra da Rodos Seferi’ne çıktı.

Rodos binbir zahmetle fethedildikten sonra, bir süre İstanbul’a dönmedi. Rodos’un yerli halkına İslâmiyet’i anlatmakla geçirdi zamanını. Medreseler, imaretler kurdu, ilerlemiş yaşına rağmen, yıllarca imamlık yaptı Rodos’ta. Nice Rum’un hidayetine vesile oldu.

Nihayet 1526 yılında vefat etti. Mezarı İstanbul’da, Zeyrek yokuşunda kendi dergâhının bahçesindedir.

Padişahı azarlayan hoca

Devir, Sultan Dördüncü Mehmed (“Avcı” lâkabıyla meşhur Padişah) devriydi: Osmanlı Devleti’nin hırpalanmaya başladığı yıllar...

Gün geçmezdi ki, serhadlerden acı haberler gelmesin! Ay geçmezdi ki, Osmanlı Devleti’ne bağlı kalelerden biri daha “nâbeca küffar” eline geçmesin! Vatan ağlıyor, millet ağlıyor, devlet ağlıyordu. Ne var ki, “Şevketlû Sultan Mehmed” maiyeti erkânıyla birlikte Davutpaşa ormanlığında hayal avlıyordu!

Acaba Padişah, sınırlarda olup bitenlerden, kalelerin bir bir yaban ellere geçişinden habersiz miydi?..

Elbette değildi, lakin kalın dalkavuk duvarını aşamıyor, dalkavukların, “İsabet buyurdunuz Hünkârım” şeklinde özetlenebilecek övgülerinde teselli arayıp vicdanını rahatlatıyordu.

Mert ve sert bir sese hem vatanın, hem milletin, hem de Padişahın ihtiyacı vardı, ama nerdeee?.. O mert ve sert sesi kim verecekti? Hangi babayiğit Padişahı düştüğü gaflet uykusundan uyandıracaktı?

Bereket versin millet bugünkü gibi “kaht-ı rical”de (adam kıtlığı) değildi. En azından, milletin, İstanbul Kürsü Vaizi Abdullah Efendi’si vardı.

Abdullah Efendi, Sultan Dördüncü Mehmed devri hocalarından bir gönül eriydi. Âlimdi de; o kadar ki, yalnız İstanbul’da değil, neredeyse tüm İslâm âleminde adı, sanı bilinir, sözü, sohbeti dinlenir, kendisine güvenilirdi. Fakat son derece mutsuzdu çünkü İslâm’ın bayraktarlığını şerefle yapan koca Osmanlı Devleti çatırıyordu.

Bir cuma sabahı Padişahın habercisi kapısına dayandı:

“Efendi Hazretleri” dedi, “Padişahımız, zat-ı âlinizi Davutpaşa Cami-i Şerifi’ne davet buyurmaktalar, ‘Gelsün, va’z u nasihat itsün, irşad olalım’ dimekteler. Ne dersüz?”

Abdullah Efendi'nin sabrı çoktan taşmış da, duygu ve düşüncelerini Padişah'a ulaştırmak için çoktan beri müsait bir fırsat kollar olmuştu. Teklifi canına minnet saydı. Padişah'ın gönderdiği dört çerkerli at arabasına binerek Davutpaşa'nın yolunu tuttu.

Cuma sünnetinden sonra hutbeye çıktı. Ağlayarak konuşmaya başladı:

“Ey ümmet-i Muhammed! Devlet sahipsiz kaldı. Şehir ve kalelerimiz bir bir küffar eline geçti. Müslüman'ın canı, malı, ırzı, namusu pay-mal oldu. Camilerimiz kiliseye döndürüldü. İmdi günahlarımıza tövbe edelim. Secdeye kapanıp gözyaşlarımızdan yerde çimen bitinceye kadar da ağlayalım. Belki o zaman bağışlanırsınız.”

Cemaat de ağlamaya başlamıştır. Abdullah Efendi, doğrudan padişaha döndü. Canını dişine takarak gürledi:

“Hay Padişahım! Nedur bu hay-huy, nedur bu nefis-i emmareye uymalar? Niçün gaflet uykusundan uyanmazsınız? Bilin ki şimdiki zaman avlanma zamanı değil, ağlama zamanıdır!”

Padişah, yüreğini inciten hutbeyi başı önünde sessizce dinledi. Namaz biter bitmez de adamlarına derhal hazırlanmaları emrini verdi. İstanbul'a döndü. Ordusunun başına geçip bizzat sefere çıktı.

Osmanlı'nın tabii uzantısı olan toplumumuzun bugün de Abdullah Efendi'lere ihtiyacı var. Birbirleriyle kavga eden siyasetçilerimizi, öğrencileriyle kavga eden üniversitelerimizi, halkla kavga eden medyamızı ve kendi kendisiyle kavga eden halkımızı “Kavga zamanı değil, el ele verip memleketi kurtarma zamanıdır” diye uyuracak gür bir sese muhtacız.

Merak etmeyin, bulacağız. Bu toplumda ne dalkavukların nesli tükendi, ne de Abdullah Efendi'lerin...

Tekke ile zaviye arasında ne fark var?

Tekkelere göre daha küçük olan tarikat yapılarına “zaviye” adı verildi.

Zaviyelerde görev yapan şeyhlere “zaviyedar”, buralarda oturan dervişlere de “zaviyenîşîn” denirdi.

Zaviyeler, büyük yerleşim alanları dışında, küçük köy ve kasabalarla yollar üzerinde açılıyordu.

Çevredeki dervişlerin toplanma yeri olmasının da ötesinde kimi görevleri vardı. Özellikle Türk dünyasının çeşitli yerlerinden gelen derviş ve tacirlerin yolculuklarını rahat biçimde yapmalarını sağlamak, bu görevlerin başında geliyordu.

Zaviyelere gelen derviş ve yolcular, buralarda konaklıyor, bilgi alışverişi oluyor, vereceklerini verip, alacaklarını aldıktan ve dinlendikten sonra yollarına devam ediyorlardı.

Anadolu’da açılan ilk zaviyelerden itibaren, bu sosyal kurumların görevi “zaviye vakfiyeleri”nde açıkça belirtiliyordu.

Buna göre Türk dünyasından gelen misafirlerin yeme, içme ve barınma gibi zaruri ihtiyaçları karşılıksız olarak üç gün boyunca karşılanacaktı.

Ayrıca, misafirlerin kimlikleri tespit edilerek ilgili makamlara bildirilecek, misafirler geldikleri yerler hakkında bilgi verecekler, onlar aracılığı ile de Anadolu’nun durumu Orta Asya’ya iletilecekti.

Misafirlere gerektiği gibi hizmet etmeyen zaviye görevlileri, kadıya haber verilerek görevlerinden alınacaktı.

Zaviyeler, çok fonksiyonlu hizmet yerine getirdiklerinden çeşitli kısımlardan oluşturulmuştur. Salonlar sohbet ve eğitimin yapılabileceği yerler olarak düşünülmüş ve bu şekilde düzenlenmiştir.

Nâsirî, zaviyelerin durumunu şöyle açıklamaktadır:

“Topluluğun yüz tuttukları, ashab zümresinin kandille, mumla toplandıkları yerin adına âsitâne demişler, eşîğini de göğe kadar

yükseltmişlerdir. O yerin dört tarafı açık olması, Kâbe gibi iyi, pek güzel bulunması gerekir. Havuzu da olur, oradan ibrik ve testi doldurulursa daha âlâdır. Ay ve Güneş gibi aydın olması için bütün duvarlarının beyaz olması lâzımdır... Oraya ya kilim yahut yün keçe döşenmeli, her ikisi de iyidir... Kapısına perde takılmamalıdır. Çünkü bu ululuk alâmetidir, onun kapısına yaraşmaz.”

Zaviyeler, Ahîlik düşüncesinin bağlı bulunduğu İslâm medeniyetinin kültürünün, medreseye oranla daha serbest olan düşüncenin, özellikle kültür ve inanın gelişmesine hizmet etmiş ender mekânlardır.

Ahî zaviyeleri, verdikleri bilgi, semâ ve musiki ile gönülleri fethetmiş; mimarisi, âdâb, erkân, kıyafet ve dekorasyonu ile geniş ölçüde fikir, irfan ve medeniyete temel olmuş birer inşâ ve ihya kurumlarıdır.

Tekkelerle birlikte onlar da kapatıldılar.

Tekkeler ve zaviyeler nerelerde kurulurdu?

Başlangıçta tekke ve zaviyeler, tarikat şeyhleri tarafından seçilen yerlere inşa edilirken, Osmanlılar bu amaç doğrultusunda tercihi değiştirdiler. Yolculuk için tehlikeli olan yerlere tekke kurmaya başladılar.

Kısa süre içinde ıssız dağ başları, tehlikeli boğaz ve geçitler tekkelerle doldu. Bunlar hem yol emniyetini sağlamakta jandarma karakolu işlevi görüyor, hem yolcuları ağırlıyor, hem ticareti kolaylaştırıyordu; bir yandan da askerî sevk ve idarenin sağlanmasına katkıda bulunuyorlardı.

Tekkede kalan farklı inançlara ve milliyetlere mensup yolcuların getirdiği haberler, Osmanlı Devleti'nin haber alma örgütüne mensup elemanları tarafından derlenip rapor haline getirildikten sonra Başkente gönderiliyor, bu sayede Başkent, fazla emek harcamadan çevrede olup bitenler konusunda bilgi sahibi olabiliyordu.

Tekke ve zaviyelerin zaman zaman ruh ve sinir hastalıkları için tedavi merkezi olarak da kullanıldığını görüyoruz.

Daha ziyade telkin ve irşad yolu ile hizmet veren bu kurumlar, bir bakıma “şifahane” gibi çalışıyorlardı.

On dokuzuncu asrın sonlarına kadar, Avrupa, ruh hastalarını, “içine şeytan girmiş” zannedip, arındırmak için diri diri yakarken, Osmanlı ceddimiz tekkelerde, zaviyelerde, ayrıca “bimarhane” denen ruh ve sinir hastanelerinde su ve musikinin de yardımıyla, ruh hastalıklarını tedavi ediyordu.

Peki, bazılarının çok sevdiği ifade ile soralım: Bu değirmenin suyu nereden geliyordu? Yani tekke ve zaviyeler hangi maddî kaynaklardan besleniyordu?

Cevap: Kuruluş aşamasında masraflar gönüllü katkılarla sağlanırken, Osmanlı asırlarında vakıflara bağlanmak suretiyle sistemleştirildi.

Böylece hizmet harcamalarında sıkıntıya düşme ihtimali de kalmadı. Bu sayede, tekkeleri yönetenler, kendilerini tümüyle “insan”ın ve tabii “hikmet”in emrine verdiler.

Tekkeler semâhane, çilehane, türbe, derviş odaları, selâmlık, harem, mutfak, kiler, kahve ocağı, misafirhane gibi bölümlerden oluşurdu.

Medreseler (Üniversiteler)

Orta ve yükseköğrenim kurumlarıdır. Genellikle camiler ve vakıfların çevresinde kurulmuştur. Medreselerin çalışması ve ihtiyaçlarıyla ilgili vakfiyeleri bulunurdu. Ders verenlere “müderris”, yardımcılara muid denirdi. İlk Osmanlı medresesi İznik’te Orhan Bey zamanında açıldı. Osmanlı medreseleri Fatih’in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medresesi ve Kanuni devrinde yapılan medreselerle gelişmiştir.

Medreselerden mezun olanlar kadılık, müderrislik, müftülük, nişancılık, defterdarlık, tabiplik gibi görevlere tayin edilirlerdi.

Tarih okumaları:

Şeyhülislâmlar “Padişah korkusuyla” fetva verir miydi?

Bazıları şeyhülislâmların padişah korkusuyla “fetva” verebileceğini iddia ediyor ki, bu bir safsatadır ve tarih içinde buna pek çok örnek vardır.

Birkaçını hatırlayalım...

İlk şeyhülislâmlarımızdan Molla Fenari, namazlarını cemaatle kılmadığı söylentisi yüzünden Yıldırım Beyazıd'ın mahkemede şahitlik etmesine izin vermemiş; İstanbul'un ilk kadısı Sarı Hızır Çelebi, ellerini kestirmek suretiyle Rum Mimar İpsilanti'ye zulmettiği gerekçesiyle İstanbul Fatihî'ne “kısas” yapılmasına (yani ellerinin kesilmesine) hükmetmiş; Davutpaşa Kürsü Vaizi Himmetzade Abdullah Efendi av merakı yüzünden devlet işlerini tavsatdığı için Sultan IV. Mehmed'i hutbeden azarlamış, Şeyhülislâm Zembilli Ali Cemalî Efendi, Yavuz'u “hâl” (tahttan indirilme) ile tehdit ederek fermanını geri aldırıştır.

Yukarıda anlattığımız, Yavuz'la, Şeyhülislâmı Zembilli Alâaddin Ali Cemali Efendi'nin arasında geçen iki olay tam ibretliktir...

Diyeceğim şu ki, Fetih Devri'nde (bendeniz Osmanlı'yı “Şuur Devri”, “Fetih Devri” ve “Şaşkınlık Devri” olarak üç devre ayırıyorum) herhangi bir şeyhülislâmın herhangi bir dünyevi amaçla fetva vermesi imkânsızdır. Zaten Şeyhülislâmlık, Anayasa Mahkemesi gibi, çeşitli alanlarda uzmanlaşmış üyelerden oluşan bir kurumdur ve bu kurumun başkanı olarak, şeyhülislâmın tek başına oyu belirleyici değildir.

Bunlar bilinmeden ahkâm kesmek, insanı yanılgıya sürükler.

Saray merkezli devlet yönetimi

Yönetim merkezi saraydı...

Sarayın müthiş bir iletişim teşkilâtı vardı...

O kadar ki, Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos kuşatması esnasında amiral gemisinde yazdığı bir mektup on gün sonra Topkapı Sarayı'na ulaşırdı...

Bu bir zorunluluktu. Çünkü devlet geniş bir coğrafyaya yayılmıştı. Olup bitenlerden zamanında haberdar olmak iyi işleyen bir iletişim ağı gerektiriyordu.

İsyanlara vaktinde müdahale edebilmek de önemliydi. Haber-ciler saraya bir an önce ulaşabilmek için at çatlatırlardı.

Topraklar genişledikçe iletişim zorlaşmaya başladı. “Eyalet sistemi” bu ihtiyaçtan doğdu.

Ülke üç ana eyalete bölündü:

- 1. Merkeze bağlı eyaletler;**
- 2. Merkeze bağlı hükümet ve beylikler;**
- 3. Özel yönetimi olan beylikler.**

Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar da köylere bağlıydı.

Merkeze bağlı eyaletler

Osmanlı Devleti, geniş topraklarını yönetme kolaylığı açısından “yerinden yönetim” anlayışını geliştirmiş, topraklarını eyaletlere ayırmıştı...

Başlıca eyaletler Rumeli, Bosna, Anadolu, Trabzon, Şam, Buhara, Temeşvar, Halep ve Diyar-ı Bekir'di (Diyarbakır).

Bu eyaletlerden Rumeli bölgesinde olanlar “Rumeli Beylerbeyliği”ne, Anadolu'da olanlar ise “Anadolu Beylerbeyliği”ne bağlıydı.

Rumeli beylerbeyi, makam açısından Anadolu beylerbeyinden daha yüksekti.

Bunlar başarılı olduklarında “vezirlik” rütbesine yükseltirilirdi. Beylerbeyinin eyalet merkezine “Paşasancağı” denirdi.

Merkezlerin adalet işlerine kadılar, güvenlik işlerine subaşılardan bakarlardı...

Subaşılık bir nevi polis müdürlüğüydü. Bu işlevi görürdü. Askerî yetkileri de vardı. Subaşının temel görevi sancak ve kazalarda güvenliği sağlamaktı.

Bu arada Osmanlı başkenti İstanbul’un yönetiminin diğerlerinden farklı olduğunu söylemek lâzım...

İstanbul’un güvenliğinden subaşına ilaveten yeniçeri ağası da sorumluydu. Belediye işlerine şehir emini (şehremini) bakardı, adalet işlerini ise “taht kadısı” yürütürdü.

Merkeze bağlı eyaletler içişlerinde serbest, dışişlerinde Osmanlı Devleti’ne bağlı olarak iş görürdü.

Kırım Hanlığı, Eflak Beyliği, Boğdan Beyliği ve Erdel Beyliği savaş sırasında Osmanlı ordusuna asker verirdi. Bu hizmetten sadece Hicaz Emirliği muaf tutulmuştu.

Bağdat, Mısır, Trablusgarp (bugünkü Libya), Tunus, Cezayir (ki bu son üç eyalete birden “Garp Ocakları” denirdi), Yemen ve Basra gibi uzak eyaletlerin toprakları “dirlik”lere bölünmez, tüm gelirleri “iltizama” (bazı eyaletlerin vergilerini açık artırma yoluyla satın alıp devlete nakit ödeyen kimse) verilirdi. Bu kişilere “mültezim” denirdi.

Toprak rejimi

Osmanlı Devleti sınırları içindeki topraklar “öşür”, “haraç”, “miri” olarak üç kısma ayrılmıştı:

1. **Öşür arazi:** Müslümanlara ait topraklar “öşür arazi” olarak tanımlanır, onda biri vergi olarak devlete alınır.
2. **Haraç arazi:** Hristiyan halkın elindeki topraklar “haraç arazi” sayılırdı. Toprak sahipleri “haraç” denen bir vergi verirlerdi.
3. **Miri arazi:** Hazineye ait araziye “miri arazi” denirdi.

Köylerde yaşayanların nüfusu, ekonomik faaliyetleri, bu faaliyetlerden oluşan yıllık gelirleri hesaplanır vergi buna göre belirlenirdi. Devlet görevlileri bu konuda son derece hassas davranır, ince eleyip sık dokur, haksızlık ve adaletsizlik yapmamaya dikkat ederlerdi.

Sultan I. Murad zamanında hazineye ait bazı toprakların halka dağıtımı yapılmış, Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanatında dağıtım daha düzenli hale getirilmiştir.

Sultan II. Selim döneminde ise köylüye toprak dağıtımı (bir anlamda toprak reformu) kanunu çıkarılmıştır.

Bu işler “nişancı” denen üst düzey bir görevlinin nezareti altında yapılmıştır.

Toprak sahipleri kendilerine verilen toprakların tasarrufunda özgür değildi. Toprağını devlet gözetimi ve denetiminde işlerdi. Üst üste üç yıl ekilmeyen topraklara, devlet el koyar, başkasına verirdi.

“Miri arazi”nin dağıtım usulü

Hazineye ait “miri arazi” şu şekilde dağıtılmıştı...

1. **Vakıf arazi:** Bu toprakların gelirleri medrese, hastahane, imaret, kervansaray ve dinî yerlere verilirdi.
2. **Yurtluk Arazi:** Gelirleri sınır boylarındaki beylere bırakılan topraklara “Yurtluk” denirdi.
3. **Ocaklık Arazi:** Geliri kale muhafızlarına ve tersane giderlerine ayrılan topraklardı.

4. **Mukataa:** Geliri “mültezimler” marifetiyle doğrudan hazineye gelen topraklardı. Mültezimler hazine adına vergi toplarlardı.

Dirlik: Görev karşılığı olarak başarılı kişilere verilen topraklardı. Dirlikler devlet

malı olup gelirlerine göre “Has”, “Zeamet”, “Tımar” gibi kısımlara ayrılırlardı.

5. **Has:** Yıllık geliri yüz bin akçeden çok olan dirliklere “Has” denir, “Has” padişahlara, divan üyelerine ve üst düzey bürokratlara tahsis edilirdi. Has sahipleri devlete sipahi ya da cebeli (atlı asker) yetiştirmek ve gerektiği zaman onların başında savaşmak zorundaydı.
6. **Zeamet:** Yıllık geliri yirmi bin ile yüz bin akçe arasında değişen topraklara “Zeamet” denirdi. Orta dereceli memurlara ve komutanlara görev karşılığı olarak tahsis edilirdi. Zeamet alanlar topraklarının bulunduğu bölgede oturmak ve asker yetiştirmekle yükümlüydüler.
7. **Tımar:** Yıllık geliri üç bin ile yirmi bin akçe arasında değişen dirliklere “Tımar” adı verilmişti.

Tahsis edilen toprağın verimi ve büyüklüğü yapılan hizmetin büyüklüğüne paraleldi. “Devlete ne kadar hizmet o kadar toprak” esası geçerliydi. Tahsis edilen topraklar babadan oğula “miras” kalmazdı. Her birey, kendi “hizmet”ine göre ödüllendirilirdi. Toprak tahsisinde bireyin kimin oğlu olduğuna bakılmazdı. Bu sistem sayesinde toprak parçalanmaz verimsizleşmezdi.

Tımar çeşitleri

1. **Eşkinici Tımarı:** Savaşlarda önemli hizmetler yapan gözü pek askerlere verilirdi...

2. **Mustahfaz Tımar:** Cami imam-hatipleri ile saray görevlilerine verilirdi. Bilindiği gibi, Osmanlı bir tarım toplumuymuştu. Bu yüzden arazi işlerini mükemmel bir sisteme oturtmuştu. Her şey kayıtlıydı ve kayıtlar çapraz kontrol sistemiyle her yıl denetlenirdi.

Toprakların nasıl işleneceğinden tutun, dirlik sahipleri ile toprağı işleyen köylüler arasında ilişkilere kadar her şey “Sancak Kanunnâmesi” ile belirlenmişti. Her arazinin geliri mutlaka “tah-rir” defterlerine yazılırdı.

Osmanlı maliyesi

Devletin mali işleri “başdefterdar” ve memurları tarafından yürütülür, mali işler üç kısma ayrılırdı:

1. **Dış Hazine:** Devletin asıl hazinesini teşkil ederdi. Bu hazineye “Hazine-i Amire” (Saray Hazinesi) denirdi.
2. **İç Hazine:** Savaş başta olmak üzere önemli işlerin masrafları “İç Hazine”den karşılanırdı.
3. **Ceb-i Hümayun Hazinesi:** Padişahın kişisel hazinesi idi ve şahsi topraklarının gelirleriyle gönderilen hediyelerden oluşurdu.

Devletin gelir kaynakları

1. **Öşür:** Devlet malı olan topraklardan Müslüman işletmecilerin onda bir oranında ödedikleri vergi...
2. **Haraç:** Gayr-i Müslim vatandaşların (Hristiyan ve Musevi gibi) kazançlarından alınan vergi...
3. **Cizye:** Müslüman olmayan sağlıklı erkeklerden, yılda bir kereye mahsus olarak alınan vergi... Bu vergi ihtiyarlarından, çocuklardan ve kadınlardan alınmazdı. Vergiyi “Ciz-yedar” denen memurlar toplardı.

4. **Agnam:** Hayvan vergisi.
5. **Tekâlif-i örfiye:** Tüccar ve şehirliyelerden alınan vergi...
6. Gümrük vergileri...
7. Maden, orman ve tuz gelirleri...
8. Savaş giderlerini karşılamak için alınan özel vergiler (Avâriz vergileri)...
9. **Hums-ı Şer'i:** Savaşlarda elde edilen ganimetlerin beşte biri...
10. Bazı eyaletlerle bağlı beylik ve hükümetlerden alınan vergi.

Osmanlı Ordusu

Osmanlı ordusunun çekirdeği Orhan Gazi tarafından atıldı... Gelişmesi ise Sultan I. Murad zamanında oldu.

“Yaya” ve “Müsellemler” adıyla iki askerî sınıf o tarihte oluşturuldu.

Yayalar maaşlı, piyade askerleriydi. Müsellemler ise vergiden muaf tutulan atlı askerlerdi. Savaşta savaşa para (ulufe) alırlardı.

Daha sonra “devşirme” sistemine geçildi ve askerî sistem açısından Avrupa'nın önüne geçildi.

Osmanlı Ordusu başlıca üç askerî sınıftan oluşur:

1. **Kapıkulu Askerleri;**
2. **Tımarlı Sipahiler;**
3. **Yardımcı Kuvvetler.**

Kapıkulu askerleri, maaşlı askerler olup doğrudan padişaha bağlıydılar. Bunlar ordunun temelini teşkil ediyordu. Sadece küçük bir bölümü (güvenlik açısından) İstanbul'da yaşar, çoğunluğu sınır boylarındaki şehir ve kalelerde görev yapardı. Görevleri açısından “Kapıkulu Piyadeleri ve “Kapıkulu Süvarileri” olarak ikiye ayrılmıştı.

Kapıkulu Piyadeleri “Acemioğlanlar”, “Yeniçeriler”, “Topçular”, “Cebeciler”, “Toparabacıları”, “Humbaracılar” ve “Lâğımcılar” olarak yedi ocaktan oluşmuştu.

Acemioğlanlar Ocağı

Acemioğlanlar Ocağı ya da Acemi Ocağı, Osmanlı Devleti’nin “eğitilmiş asker” ihtiyacını karşılamak için düşünülmüş bir kurumdur.

Dünyada başka bir benzeri de yoktur. Tamamıyla “nevi şahsına münhasır”dır.

Savaşlarda esir alınan yahut ihtiyaca göre devşirilen Hristiyan ailelerin 8-18 yaş arası çocukları, yine nevi şahsına münhasır bir “dâhiler okulu” olan Enderun’da veya doğrudan Müslüman ailelerin yanında yetiştirilir, çeşitli sınavlarla kendini ispatlayanlar Acemioğlanı Ocağı’na alınır.

Yetişmiş her yeniçerinin yanında yetişmesinden sorumlu olduğu bir “acemi” olurdu. Savaşı bizzat yaşayarak öğrenir, hizmetlerine göre de sadrazamlığa kadar yükselirlerdi.

İlk Acemi Ocağı Sultan I. Murad döneminde Gelibolu’da açılmıştır.

Devlet Sultan I. Murad zamanında Rumeli’ye açılmış, hatırı sayılır fetihler gerçekleştirmiş, çok sayıda esir alınmıştı.

Sistem buradan doğdu. Sisteme göre, esir alınan Hristiyan ailelerin çocukları Müslüman-Türk ailelerin yanında İslâm-Türk inançlarına ve geleneklerine uygun biçimde yetiştirilip profesyonel asker yapılacaktı.

Böylece Yeniçeri Ocağı’nın insan kaynaklarını teşkil eden temeller atılmış oluyordu. İleride yeniçeri olacak çocuklara da “acemioğlanı” deniyordu.

Herhalde sözün burasında “devşirme sistemi” hakkında kısaca bilgi vermemiz gerekiyor.

Devşirme sistemi

Sistemin özü çocuk yahut genç yaştaki savaş esirleriydi. Eğer barış zamanı ise, Divan (Bakanlar Kurulu) kararıyla Balkanlar'dan 8-18 yaş arasında çocuk ve gençlerin devşirilmesi gerçekleştirilirdi.

Her aileden çocuk devşirilmezdi. Ailenin ahlâki yapısı, komşularıyla ilişkisi göz önüne alınırdı.

Ayrıca üretime katkıda bulunan (sözgelimi çobanlık yapan) çocuklar da devşirilmezdi.

Devşirilen çocukların önü açıktı. Sadrazamlığa kadar yükselebilirlerdi. Hristiyan aileler bunu bildikleri için evlatlarını devşirme vermekte adeta yarışlardı. İtiraz eden olursa bu itiraz değerlendirilir, çocuklarını vermek istemeyen ailelere baskı uygulanmazdı.

Bütün bunlar “Pençik Kanunu” denen bir yasa çerçevesinde yapılr keyfiliğe terk edilmezdi. Osmanlı Devleti zaten bir “sistemler manzumesi” idi. Keyfiliğe yer yoktu.

Devşirilen çocuklar sıkı bir eğitimden geçirildikten sonra, üstün bir asker veya bürokrat kıvamına getirilirdi. Bu sistem ile yetiştirilip bürokrat olan devşirmeler arasından pek çok ünlü paşa çıkmış, bazıları sadrazamlığa kadar yükselmiştir: Pargalı İbrahim Paşa, Sokollu Mehmed Paşa ve Yunus Paşa sadrazamlığa kadar yükselen “devşirme”lerden sadece birkaçıdır.

Devşirilen her çocuğun doğum tarihi, köyü, kazası, sancağı, baba ve ana adının yanı sıra eşkâli de bir deftere yazılır, bu defterlere “eşkâl defterleri” denirdi.

Daha sonra yanına verileceği Türk ailesinin reisi olan sipahisinin ismi de deftere kaydedilirdi. Her defterden iki nüsha tutulur ve biri devşirme memurunda diğeri de çocukları sevk eden memurda bulunurdu.

Eşkâl defterlerinden sadece üçü günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların incelenmesi sonucu, kural olarak 8-18 yaş arası

gençlerin alınmakta olduğu anlaşılmış, ancak 6 yaşında alınanlar da görülmüştür. Üç defterdeki devşirmelerin yaş ortalaması ise 15,3 çıkmıştır.

Osmanlılar, genç ve yetenekli çocukları devşirmek üzere belirlerken, alacakları çocuğun ailedeki tek erkek çocuk olmamasına dikkat eder, görünüme de önem verirlerdi. Eğer daha önce aynı aileden bir çocuk alınmışsa, yıllar geçse de ikinci bir çocuk alınmaması kuralı vardı. Devşirmelerin yüzde doksana yakını asker, yüzde on kadarı saray görevlisi ve bürokrat olurlardı.

Ailelerin genellikle itiraz etmemelerinin sebeplerinden biri de, gençlerin o dönem için seçkin bir mevki elde edecek olmalarıydı. Bunlar düzenli bir maaşa sahip olurdu. Yaralanmaları ya da yaşlanmaları halinde ise hatırı sayılır miktarda kendilerine “hazine yardımı” yapılırdı.

Ancak emekli oluncaya kadar evlenmeleri, hatta şehir içinde oturmaları yasaktı. Savaş dışı zamanlarını kışlalarda, talimle geçirirlerdi. Kabiliyetli olanlar generalliğe, hatta sadrazamlığa kadar yükselirdi. Yükselmenin yolu herkese açıktı.

Bu sistem ilk dönemlerde çok faydalı olmuş; devşirmeler, Osmanlı Devleti’nde önemli yerlere gelmişler ve büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Ancak sistem son dönemlerde suiistimal edilmiş ve bozulmuştur.

Nihayet Sultan II. Mahmud, 25 Mayıs 1825’te Yeniçeri Ocağı’nın yerine “Eşkinçi Ocağı”nı kurmuştur. Bunun üzerine ayaklanan yeniçeri kışlalarını ise topa tutmuştur. Yaşanan tam bir “yeniçeri avı”dır ki, tüyler ürperticidir.

Birkaç gün içinde altı binden fazla yeniçeri öldürüldü. Yirmi bin civarında yeniçeri de tutuklandı.

16 Haziran 1826’da tarihe karışan Yeniçeri Ocağı’nın yerine, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye (Muhammed’in Zafer Kazanmış Ordusu) kuruldu.

Yeniçeri Ocağı

Yeniçeri Ocağı'nın, Hristiyan tebaadan devşirilen 8-18 yaş arası çocukların yetiştirilmesi temeline dayalı bir sistem olduğunu biliyoruz.

Başlangıçta “acemioğlanı” denen bu çocuklar, devşirilir devşirilmez sünnet edilir, ardından bir Müslüman adı verilir, nihayet bir Türk ailesinin yanına eğitim amaçlı olarak gönderilir, orada hem dinî bilgilerle donatılır, hem de gelenek görenek ve tabii ki Türkçe öğretilirdi.

Yani İslâm dininin, icaplarına göre yetiştirilirdi. Haklarında geçmişini unutamadığı yolunda en küçük bir kuşku varsa, ordu dışı hizmetlerde değerlendirilirdi.

Üç ayda bir “ulufe” denen bir maaş alırlar, askerlikten başka şeyle ilgilenmezlerdi.

Bu sistemin kurulmasına ilişkin ilk adımı Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'yla, devrin Bilecik Kadısı Kara Halil'in birlikte attıkları yolunda kayıtlar var.

Yine rivayete göre, bu ordu, kuruluşu sırasında Hacı Bektâş-ı Veli'nin duasını almış, hatta “yeni asker” anlamına gelen “yeniçeri” ismini Hacı Bektaş-ı Veli bizzat koymuştur.

Ne var ki, başta çok önemli eski tarihçilerimizden Âşıkpaşazade olmak üzere, ilk dönem Osmanlı kaynakları ile Yeniçeri Kanunnâmesi'ndeki bilgiler bu iddiaları doğrulamıyor.

Buradan anlaşıldığına göre, Hristiyan gençlerinin dinç olanlarından daimî bir ordu teşkili fikri, yukarıda arz ettiğimiz gibi, Bolayır Fatihî Süleyman Paşa'nın emri ve Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'nın fetvasıyla gerçekleşmiştir.

Bu fikri savunanlar arasında “Hacı Bektaş Paşa” isimli bir komutan da vardır ki, muhtemelen Hacı Bektaş-ı Veli ile karıştırılmıştır.

Yeniçerilerin elbisesi ise, o zamanda keşif ve kerametleri bilinen Hacı Bektaş-ı Veli evladından Timurtaş Dede ve Mevlânâ evladından Emir Şah Efendi'ye danışılarak dualar ile giydirilmiştir.

Âşıkpaşazade meseleyi şöyle açıklamaktadır:

“Bu Bektaşiler ederler kim, ‘Yeniçerilerin başındaki tac, Hacı Bektaş’ındır’ derler. Cevab: Yalandır ve bu börk, hod Bilecik’de Orhan zamanında zâhir oldu; yukarı bâbda beyân edüb dururun ve illâ Bektaşiler giymeğe sebep, Abdal Musa, Orhan zamanında gazâyâ geldi ve bu yeniçerinin arasında bile yürüdü ve bir yeniçeriden bir eski börk diledi. Yeniçeri ana verdi. Yeniçeri üsküfünü çıkardı; bunun başına giydirdi. Abdal Musa, Vilâyetine geldi, ol börk bile başında, sordular kim, ‘Bu başındaki nedir?’ Ol etdi: ‘Buna elf derler’ dedi. Vallahi bunların taclarının hakikati budur.”

Binaenaleyh, yeniçerilerin “Bektaşî-Alevî” olduğu iddiası doğru değildir.

Yeniçeri Gülbankı:

Allah Allah illallah!..

Baş üryan, sine püryan, göğüs kalkan, dide al kan;

Bu meydanda nice başlar kesilir, hiç olmaz soran!

Kahrımız, kılıcımız düşmana ziyan, kulluğumuz, padişaha ayan;

Sayılmayız parmakla, tükenmeyiz kırmakla...

Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar:

Nur-ı Nebi, Kerem-î Âli, Hacı Bektaş-ı Veli;

Dem ü, devranına hü diyelim, Hüüüüüüüü!

Cebeci Ocağı: Yaya askerlerin silahlarını onaran ve cephane hazırlayan ocaktı. Fatih Sultan Mehmed döneminde ocak çok gelişti.

Topçu Ocağı: Top döken, savaşlarda top kullanan ocaktı. Osmanlı ordusunda top ilk kez I. Kosova Savaşı'nda kullanıldı.

Top Arabacıları Ocağı: Top arabalarını yapan ve topları taşıyan yaya askerler.

Humbaracılar Ocağı: Havan toplarını, humbaraları (el bombaları) yapan ve kullanan ocak.

Lağımçılar Ocağı: Kale kuşatılması esnasında dışarıdan tünel kazıp, barutla kale duvarlarını ve surlarını yıkan sınıf...

Kapıkulu Süvarileri: Atlı askerlerdi. İstanbul dışında oturlardı. Savaşta hükümdar çadırını (Otağ-ı Hümayun), sancakları ve hazineyi korurlardı. Sipahiler, silahtar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler ve sol garipler olarak bölümlere ayrılırdı.

Yeniçerilerin tabi olduğu kurallara tabi idiler. Yine onlar gibi meslekleri sadece askerlikti ve üç ayda bir maaş (ulufe) alırlardı. Savaşta hükümdar çadırını, sancakları ve hazineyi korurlardı. Sipahi, silahtar, sağ ulufeciler, sol ulufeciler, sağ garipler ve sol garipler olarak bölümlere ayrılırdı.

Silahtar: Savaşta padişahın yanında durup padişahı korurlardı. Ne olursa olsun padişahın yanından ayrılmazlardı. Çok iyi eğitim görmüş askerlerden oluşurdu.

Sağ Ulufeciler: Savaşta ordunun ağırlıklarını, hazineyi ve saltanat sancaklarını korurlardı. Sağ ulufeciler, Osmanlı Devleti askeriyesinin Hassa Ordusu'nun Süvariler kısmında yer alırdı. Bu bölüğe "Yeşil Bayrak" da denirdi.

Sağ ulufeciler 120 bölükten oluşurdu. Sefer sırasında Sipahi Ocağı'nın sağında yürürlerdi. Zaten bu yüzden "sağ ulufeciler" denirdi.

Savaş meydanında ve ordunun konak yerinde ise, padişah sancağının sağında konuşlanırlardı. Ordu içinde büyük önemi

ve itibarı vardı. Ayrıca sağ ulufeciler Osmanlı donanmasında da yer alırlardı.

Sol Ulufeciler: Sipahi Ocağı'nın sol kanadında yer alırdı. Görevleri sağ ulufecilerin görevleriyle bire bir aynı idi.

Sağ Garipler: Savaşta münhasıran saltanat sancaklarını koruyan askerî sınıfı.

Sol Garipler: Bunların görevi de saltanat sancaklarını korumaktı.

Eyalet askerleri

Eyalet askerleri, ordunun en büyük bölümünü meydana getirdi. Tımar sistemine ve toprak yönetimine dayanırdı. İkiye ayrılırdı:

1. Tımarlı Sipahiler;

2. Akıncılar.

Tımarlı Sipahiler: Devletin tahsis ettiği toprak (dirlik) sahiplerinin yetiştirmekle yükümlü oldukları, cebeli (atlı ve silahlı) askerlerdir.

Sipahilerin tüm giderleri tımar sahipleri tarafından karşılanır, devlete yük olmazlardı. Ordunun en büyük parçasını bunlar oluştururdu.

Akıncılar: Akıncılar, kendilerini devletin bekası için adanmış serdengeçtilerdi...

Sınır boylarında görev yapar, sınırı korur, zaman zaman düşman içine akınlar düzenleyip düşmana korku salarlardı.

Akıncıların çoğu, Avrupa ve Balkan dillerini bilirdi.

Akıncılar, bulundukları toprakları korumakla birlikte gelebilecek saldırılara ve tehditlere karşı caydırıcı bir güç konumundaydılar. Avrupalıların sonraki asırlarda kurduğu özel komando

birliklerini akıncılardan ilham alarak oluşturduğuna dair rivayetler vardır.

Akıncıların başında en yüksek rütbeli subay olarak “Akıncı Beyi” bulunurdu.

Akıncı beylerinin rütbeleri sancak beyi seviyesindeydi.

Akıncı eri, yüzlerce defa canını ortaya koyduğu için, diğer birçok ocağın subayından imtiyazlıydı.

Akıncılar içerisinde fedai, dalkılıç, serdengeçti, deli, azap, gönüllü, beşli gibi şahıs ve grup isimleri vardı.

Küçük rütbeli akıncı zabıtlarına “toyca” veya “taviçe” denirdi. 16. yüzyıl sonlarında 40 bin olan akıncı mevcudu, zaman içerisinde artma ve azalmalar göstermiştir.

Akıncılar arasındaki ilginç olanı “Deli” denen askerî sınıftır. Deliler kelle koltukta savaşan bekâr ve güçlü gönüllüler arasından seçilirdi...

16. yüzyılda kurt, sırtlan, pars gibi vahşi hayvan derilerinden yapılmış elbiseler giyen delilerin, atları da akıncılarinki gibi çevik ve dayanıklıydı.

Silâhları ise, akıncılarinki gibi kılıç, kalkan, mızrak, balta ve bozdoğanı.

Çoğu kez ıslak mermerlere vura vura büyütüp nasırlaştırdıkları ellerini silah gibi kullanır, bir tokatta düşmanı yere sererlerdi.

Kat kat nasır bağlamış bu eller, düşman için kılıçtan daha tesirli bir silâh olurdu.

“Osmanlı tokadı” deyimini buradan gelmedir.

Ordu ile sefere katıldıklarında, savaşın en ön safında yer alır ve düşmana ilk onlar saldırırlardı.

Bu gruptan olanlar bazen hiçbir silâh kullanmaz, sadece kendilerini savunmak için yanlarında bulundurdıkları kalkanlarla düşmanın içerisine dalar, kendilerine yapılan kılıç hamlelerini

kalkanlarıyla savuşturup, mermere vurarak sertleştirdikleri o kocaman elleriyle düşmanı yere sererlerdi.

Önceleri sadece Avrupa'daki sınır boylarında kullanılan deliler, "bayrak" adı verilen 60'ar kişilik ocaklara ayrılmıştı.

Başlarındaki kumandanlarına "Delibaşı" denirdi. Delibaşın altında "Gönüllü Ağası" ve "Bölük Ağası" gibi subaylar vardı.

Omuzlarına taktıkları siyah pelerinler, akın sırasında kanat gibi açılır, bunu gören düşman dehşete kapılır ve "Kanatlı Osmanlılar geliyor!" diye kaçırlardı.

Bu sınıfın parolası, "alın yazısı değişmez" şeklinde idi. Böyle bir anlayış ve şuura sahip oldukları için de hiçbir tehlikeden çekinmezler, asla yenilmezlerdi.

Edebiyat tadında:

"Kahraman akıncı"nın sonsuz yalnızlığı

Her kalabalığın içinde "yalnızlar" var...

Her anonim sevgiyle kuşatılmış meşhurlar arasında, bireysel "sevgi"yi arayan "sevgisizler" olduğu gibi...

Biz ormana bakarken, ağacı ısıkalıyoruz. Oysa orman ağaçlardan oluşuyor... Ağacın güzelliğini kavrayamayan, ormanı "odun deposu" olarak görür!

Osmanlı Ordusu'na da bu "toptancı" algıyla bakıyoruz maalessel. "Muzaffer ordu!" deyip geçiyoruz...

Ardından "Niğbolu, Kosova, Varna, Preveze" övünmesi...

"Hayt bre! Savulun akıncılar geliyor!"

Ya insanlar?.. Yitik insanlar!

Bir "insan" düşünün ki, dostlar; Balkanlar'daki kayıp köylerin birinden on yaşlarında iken devşirilip getirildiği İstanbul'da kalabalıklaştıkça yalnızlaşıyor...

Büyüdükçe büyüyen hasretini bastırmak için dört elle sarıldığı askerlik yolunda ilerledikçe, beğenenleri çoğalıyor ama kendisi eksiliyor...

Hangi çocuk unutabilir o hicranı?..

Belki güneşli, belki puslu bir gün; şebnemler tutunurken toprağa, ağaçlar tomurcuklanırken ya da belki tüm güzellikler sulu-sepken altında, eski bir karakalem resim kadar silikleşirken, Osmanlı askerleri geliyor köye...

Biri atlı, diğerleri yaya...

Atlı olan gür bıyıklarını sıvazlayıp, yatırtmasını savurarak bakınıyor...

Çocuklar açısından her olay eğlencedir...

Askerlerin arkasına takılıp bir süre eğleniyorlar...

Askerlerin kıyafeti, alışageldikleri Balkan insanının kıyafeti değildir...

Koca kavuklarına, yürürken yalpalayan gövdelerine bakıp gülüşüyorlar...

Kafile köy meydanında duruyor...

Kafilenin lideri işaret verir vermez davullar vuruyor...

At kişnemelerine davul sesleri karışıyor...

Sonra yeni bir işaretle her şey susuyor...

Yapışkan sessizliğin ortasına, birden davudi bir ses düşüyor:

“Devşirme vaaar, hazırlanılaaaa!”

Çocuklar ne “devşirme”yi biliyor, ne nasıl hazırlanıldığını...

“Divan-ı Hümayun hükmüdür”

Devşirme sisteminin Çelebi Mehmed zamanında uygulanmaya başlandığını, II. Murad döneminde kanunlaştığını nereden bilecekler?..

İstanbul diye büyük bir kent olduğunu, Padişah'ın o kentte oturduğunu duymuşlar o kadar.

Ne Kapıkulu Ocakları'nın insan ihtiyacı belirlenip Divan-ı Hümayun'a sunulduğundan haberleri var, ne kanunundan, ne kuralından...

Bu yolun yükselme yollarından biri olduğunu, zekâ, yetenek, sadakat ve gayrete bağlı olarak sadrazamlığa kadar gittiğini de bilmiyorlar...

Papazın oğlu, yaşça en büyükleri olan çocuğa soruyor:

“Devşirme nedir? Armut mu devşirecekler?”

“Yok insan” diye cevap veriyor, çok bilmiş bir tavırla, “Osmanlı insan devşirecek. Keşke beni de alsalar.”

“Niye ki?” diye tekrar soruyor papazın oğlu merakla, “Alıp ne yapacaklar?”

“Asker. Şuradakiler gibi. Belki akıncı bile yaparlar. Hatta Sadrazam... Ama merak etme, seni devşirmezler.”

“Küçüğüm diye mi?”

“Yok canım, devşirilmek için küçük sayılmazsın. Sekiz, yirmi beş yaş arası olanlardan devşirirler.”

“Neden o zaman?”

“Çünkü papazın oğlusun. Hristiyanlık öğretisi devam etsin diye papaz çocuklarını devşirmezler.”

“Başka?..”

“Hayvancılık zarar görmesin diye çoban çocuklarını, üretimin devam etmesi için zanaat sahiplerini, yöresinde kötü şöhret bulmuş ailelerin çocuklarını, çelimsizleri, sakatları ve anasız babasızları da devşirmezler.”

“Devşirilip götürülenler bir daha görmezler mi anne babalarını?”

“Görmezler. Gidiş o gidiş.”

Macera keyfi ile hasret acısı iç içe giriyor papazın oğlunun yüreğinde... Korkuyor. Geri geri arkaya kaçıyor.

“Korkak” dercesine bakıyor, büyük oğlan arkasından, “bir şekilde varsam İstanbul’a, kesin akıncı beyi olurum, ardından vezir, nihayet sadrazam.”

Birkaç adım öne çıkıyor. Görsünler, beğensinler, devşirsinsinler istiyor.

Daha küçük yaşta olanlar, oyun gözüyle bakıyor yaşananlara; çocuklar hayatı oyun gibi algılar!

Papazın oğlu kadar meraklı olmadıklarından başlarına neler geleceğini bilmiyorlar...

Hem bilseler ne fark ettirecektir ki?..

Ne hasret bitecektir, ne de öfke!

Bunun bir oyun değil, hayatın gerçeği olduğunu, Osmanlı’nın en vurucu gücünü teşkil eden akıncılığa hazırlanmak üzere devşirildiklerini, ancak anne babalarından koparılmca anlıyorlar...

Bunu anlayana kadar iş işten geçiyor...

En çok şaşırdıkları şey ise, anne babalarının bu işe gönüllü olduklarını görmeleri. “Benim oğlumu da alın” diyerek neden yalvardıklarını bir türlü anlayamıyorlar...

Bu devşirme işinin, sadrazamlığa kadar giden yolun başlangıcı olduğunu, “Hiç olmazsa oğlum kurtulsun” diye düşünen anne babaların bu yüzden böyle davrandığını ne bilsinler!

Kor gibi yakıcı bir hasret o gün düşüyor yüreklerine...

O gün yüzleşiyorlar, “hayat” denen serüvenin acı yüzüyle...

O gün kaynıyor içleri, için için...

Kaç yaşında olurlarsa olsunlar, o gün büyüüp olgunlaşıyorlar.

Artık hiç çocuk olamayacaklar...

İç dünyalarına çocuksulukları hiç yansımayacak...

Hiç oynayamayacaklar, nazlanmayacaklar, şımaramayacaklar ömür boyu.

Sadece akıncı olacaklar...

Düşman kalelerine akınlar yapacaklar...

Çıldırıp yıldıracaklar...

“Savulun akıncılar geliyooor!..” diye nara savurup, saldıracaklar.

Dillere destan söylenecekler ama hep sessiz çığlıklar kalacak içlerinde...

Zaman zaman müşfik, zaman zaman acımasız ama her zaman sürgün yaşayacaklar kendilerinden.

İçlerinde büyüyen bir boşluk, bitmeyen bir gurbet havası, özlemin envai çeşit imbiğinden geçerken artan bir yalnızlık hissi ve hayatın tümünü kuşatan yakıcı bir özlem duygusu...

Çünkü onlar sadece ülkesinden, sevdiklerinden ayrılmanın hicranıyla yanan bir dertli değil, insani zaaflarından bile hicret etmek zorunda kalan bir gurbet dünyasıdır.

Bir bakıma onların kendileri gurbettir...

Kendilerinden kendilerine sürgün, kendilerinden kendilerine muhacirdirler...

Onların hüznün ve sürgün boyutunu çözebilmek için gurbet yürekli olmak, bir de kalabalık içindeki yalnızlığı görebilmek gerekiyor...

İnsana ancak bu gözle bakabilenler, bir akıncının yüreğini çözebilir ve gurbetin insan ruhunda bıraktığı sonsuz titreşimleri algılayabilirler...

Yoksa o ilk bakışta sağlam bir kahramandır...

Canını uğruna verebilecek kadar büyük bir vatanseverdir...

İşine yüreğini feda edebilmiş bir fedakârdır...

Kendini devletin bekasına adanmış, kelle koltukta savaşılan bir yigittir o...

Aslında ise o bir gurbettir...

Hasrettir...

Hicrettir...

Sınır boylarını canı pahasına korur da zaman olur, yüreğini koruyamaz olur...

Aştan ve evlilikten de sürgün

Günün birinde uçuverir yüreciği, akın esnasında gördüğü bir Rum dilberine...

Bir Sırp prensesinin yosun gözlerine...

Ya da odun kırmaya gittiği Osmanlı paşasının evinde her nasılsa gördüğü paşa kızına vurulur...

Ne çare ki, evlenmesi yasaktır!

Yani aşk ve evlilik sürgünüdür, aynı zamanda!..

Sayırsız hasretinin arasına onu da katmaktan başka, ona da yanmaktan başka çaresi yoktur.

Düşmana “düşman” diliyle hitap etmesi ve sırlarını alması, alıp Osmanlı’yı bilgilendirmesi için öğrettikleri yabancı kelimeler arasında “aşk” ve “evlilik”le ilgili sözcüklerin bulunmaması işte bu yüzdendir...

Rumca konuşur ama yüreği akan kıza kendi lisanıyla “Seni seviyorum” diyemez...

Âşık olduğu Sırp prensesine “Kalbim sende kaldı” da diyemez...

Bir sürü dil bilir de yine kendini ifade edemez. Çünkü öğretilen kelimeler, bir gün onun ihtiyaç duyacağına inanılan kelimelerdir.

Bunların arasında aşkla, sevgiyle ilgili, yürekle bir bütün olanlar yoktur!

Zira hayatı yüreğiyle değil, bileğiyle kaimdir!..

Bir anlamda kelimelerden de sürgündür o...

Kendi yüreğinden bile hicrettedir!

Çünkü o bir akıncıdır.

Akıncı olmak sadece savaşçı olmak değil, zaferle yahut mağlubiyetle sonuçlanan her akın sonrasında gurbet yalnızlığını en damıtılmış biçiminde derinden derine hissetmek, bir bakıma tümüyle yalnızlaşmaktır...

Yazık ki tarih sadece orduların, birliklerin, birlikteliklerin hikâyesini anlatır; bu bir anlamda bireyin tarih içindeki gurbeti, tarihsel anlamda da yalnızlığıdır...

Tarihin kalbi yoktur

Tarihî zaferlerin hikâyesini paylaşan çoktur ama bireyin yüreğini paylaşan yoktur...

Bizde yazma geleneği olmadığı için kim bilir kaç yalnız yürek, kendi kişisel sürgününde, iz bırakmadan gelip geçmiş, kim bilir kaç dramatik hikâye, yazılmadan silinmiştir...

Bu başarılı modelden esinlenip komando birlikleri kuran Batı, akıncının kişisel gurbetini dikkate almamış, sadece baba ocağından değil, duygularından da sürgün yaşamak zorunda kalan akıncının içinde büyüyen yalnızlığı görmezden gelmiştir.

Zaten Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Evranos Gazi ile Köse Mihal de el birliği içinde bu ocağın temellerini atarken, sadece caydırıcı olmalarını dikkate almış, korku salmalarını istemişlerdi...

Hâlbuki insan yüreğinden ayrı değildir...

Yüreği başka, bedeni başka yere giden her insan, paramparça olmaya mahkûmdur!

Bu anlamda her akıncı paramparçadır!

Osmanlı'yı uç beyliğinden alıp kısa süre içinde devlet yapan diriliş hamlesinin temelinde bu yiğitlerin büyük fedakârlıkları vardır ve tarih bu anlamda onları alkışlamaktadır...

Aynı zamanda anonim bir sevginin de merkezidirler...

Ne var ki, hiçbir anonim sevgi, kişisel aşkın yerini tutamaz...

Bu anlamda, akıncı olmak, aşkın gurbet halidir!

Hayat boyu süren sıkı eğitim esnasında ıslak mermerleri tokatlaya tokatlaya büyüyüp nasırlaşarak silaha dönüşen ve tarihe “Osmanlı tokadı” deyimini armağan eden elleri, hiçbir zaman bir sevgilinin yüreğini okşayamamıştır...

Bu yüzden kim bilir kaç akıncı ellerine baka baka iç çekmiş, kılıç sallamaktan çelikleşen kollarıyla bir sevgiliyi saramama düşüncesi kim bilir içlerini nasıl kemirmiştir?

Acaba kaç akıncı, kaç kez “akıncı beyi”ne gidip acısını dillendirmiş, yüreğinden sürgün yaşama yarasının hiçbir başarıyla kapanmadığını fısıldamıştır:

“Ben sevdalandım Beyim, fena sevdalandım!”

Aldığı cevap, muhtemelen şudur:

“Sen millette, devlete sevdalısın... Başka türlüünü düşünmen yasaktır!”

Düşünce yasağı o günlerden mi başladı dersiniz?

“İyi de Beyim, dert derman ister.”

“Derman beklerken bir de bakmışsın ferman gelmiş. Ferman geldikte ne olur bilir misin?”

“Kelle gider!”

“Hah işte! Tam da budur! Kelle gider. Kellen omuzlarının üzerinde dursun istiyorsan, yüreğinle değil mantığınla yaşayacaksın! Git hazırlan, sabaha akınımız var!”

Ardı sıra nemli gözlerle bakıp belki de şöyle mırıldanmıştır:

“Ben seni anlıyorum çocuk, çünkü yaşadıklarını ben de yaşıyorum; ama acaba tarih bunu fark edecek mi, yoksa bizi sadece övüp geçecek mi?”

Sadece övüp geçtik. Ne methiyeler düzdük, ne şiirler yazdık...

*Bin ath, akınlarda çocuklar gibi şendik;
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!*

*Ak tolgalı beylerbeyi haykırdı: ‘İlerle!’
Bir yaz günü geçtik, Tuna’dan kabilelerle...*

*Şimşek gibi bir semte atıldık yedi koldan,
Şimşek gibi Türk atlarının geçtiği yoldan...*

*Bir gün doludizgin boşanan atlarımızla,
Yerden yedi kat arşa kanatlandık o hızla...*

*Cennette bugün gülleri açmış görürüz de,
Hâlâ o kızıl hatıra titrer gözüümüzde!*

*Bin ath, akınlarda çocuklar gibi şendik;
Bin atlı o gün dev gibi bir orduyu yendik!*

Yahya Kemal Beyatlı

Tarih okumaları:

Viyana içinde bir deli

Yıl, 1526...

Mohaç Meydan Muharebesi'ni kazanmış, Macaristan'ın başkenti Budin'i ele geçirmişiz...

Bunu dahi yeterli bulmamış, Kanuni Sultan Süleyman önderliğinde Almanya'nın o zamanki başkenti Viyana'ya yürümüşüz.

İstihbarat lâzım ya, hemen bir grup “deli” Viyana içlerine gönderilir.

Fakat talih... Beş tanesi yakalanıp işkence altında sorgulanır. Ne var ki, tek kelime etmezler. Son çare olarak, deliler, bir gece vakti kale burcuna çıkarılırlar:

“Konuşmayan ölür! Sorularımıza cevap vermezseniz, tek tek burçlardan aşağı atılacaksınız.”

Viyanalı komutan beş “deli”den birini seçerek sorar:

“Diğer arkadaşlarınız şehirde mi?..”

Cevap yok...

“Ordunuzda toplam kaç asker, kaç top var?..”

Yine cevap yok.

Komutan, hiç tereddütsüz askerlerine emreder: “Bu adamı aşağı atın!”

Burçlardan aşağı itilen “deli”, sarp kayalıkta paramparça olur. Bu cinayetin arkasından, komutan, diğer “deli”lere döner:

“Bu akıbeti gördükten sonra, konuşmamak için deli olmak lâzım.”

Deli Osman:

Günlerce işkence altında yaşamaktan bunalmış gençlerden Deli Osman, susuzluktan çatlamış dudaklarını acıtarak güler:

“Biz zaten deliyiz komutan!..”

“Nasıl yani?”

“Biz Deliler Sınıfı’na mensup askerleriz.”

“Yani?..”

Deli Osman, işaretle üç arkadaşını gösterir: “Onları serbest bırakırsanız, konuşacağım. Arkadaşlarımı kaleden çıkarın, bize ıslıkla haber versinler, ondan sonra alın benden cevabınızı.”

Komutan şöyle bir düşünür. Osmanlı askerleri gerçekten de çok dayanıklı çıkmış, günler boyu süren işkenceye dahi katlanıp konuşmamışlardı.

“Tamam” der, “asker sözü, arkadaşlarınızı salacağım.”

Salar da. Deli Osman’ın arkadaşları kalenin dışına çıktıkları-rını haber vermek için tiz ıslıklar çalarlar. O zaman Osman alev saçan gözlerini, komutana çevirir:

“Önce kollarımı çözün. Su ve yemek verin. Günlerdir hem aç, hem de susuz bıraktınız. Lakin domuz istemem. Kuzu eti isterim. Karnımı doyurduktan sonra konuşacağım.”

Mükellef bir sofraya donatırlar. Deli Osman iştahla yemeğini yer. Sonra, “Bu akşam da doyduk elhamdulillah” diye ağır ağır ayağa kalkar.

Burçlara yaklaşır. Mazgallara basıp parıldayan yıldızlara gülümser. Günlerce bağlı durmaktan ağrıyan bileklerini ovuşturur, sonra tekrar komutana döner:

“Yemek için teşekkürler” diye gürlür, “ama şunu bilin: Ölüm-den korkan bu işe soyunmaz!”

Sözleri biter bitmez, “Ya Allah, bismillah” çeker ve kendini boşluğa fırlatır. Ama yere düştüğünü duyan, gören olmaz.

Sadece derinden gelen bir ses kayalıklarda yankılanır: “Bekleyin, çok yakında yine geleceğim!”

Sabahleyin fellik fellik cesedini ararlar, ama bulamazlar.

Atlamak gerekirse atlarsınız...

Allah isterse düşürür, isterse uçurur!

Yardımcı kuvvetler

Yayalar: Anadolu'da görev yaparlardı...

Yörükler: Görev yerleri Rumeli idi...

Müsellemler: Atlı askerlerdi... Savaşta yol açmak, yiyecek taşımak gibi işler görürlerdi.

Azaplar: Savaşta düşman kuvvetlerini oyalamakla görevliydi.

Sakalar: Osmanlı ordusunun yardımcı kuvvetlerindendi. Görevleri savaş sırasında askerlere içecek dağıtmaktı.

Donanma-i Hümayun:

Osmanlı toprakları denizlere doğru genişleyince, donanma ihtiyacı doğdu. Bu ihtiyacı fark eden Yıldırım Beyazıt, Gelibolu'da ilk Osmanlı tersanesini kurdu.

İstanbul'un fethi ve Mısır'ın alınmasıyla donanma güçlendi. Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise zirveye çıktı.

Donanma başkomutanlarına "kaptan-ı derya" ya da "kapitan paşa", donanma komutanlarına "reis", donanma askerlerine de "levent" deniyordu.

En büyük tersane İstanbul'daki "Tershane-i Amire" idi. Gelibolu, İzmit, Süveyş ve Rusçuk'ta da orta ölçekli tersaneler kurulmuştu.

Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'taki (bugünkü Libya) "Garp Ocakları" Akdeniz'deki Osmanlı donanmasının en büyük yardımcıları idi.

Tarihin içinden:

“Bre Fazıllah!..”

Tarihçimiz Âşıkpaşazade anlatılıyor...

Sultan II. Murad’a, artan savaş masraflarını karşılamak üzere, acil para lâzım olmuş. Çandarlı Halil Paşa’yı huzuruna çağırtmış. Varlıklı, büyük bir aileden gelen Çandarlı’nın elinde büyükçe bir servet olduğunu biliyormuş. Borç istemiş.

“Sefer masarifatı için akçe gerektür, vadesi geldükte iade etmek şartıyla bir miktar akçe viresun.” (Savaşa para lâzım, belirli bir vade ile senden ödünç para istiyorum.)

Çandarlı Halil Paşa: “Tedarük için biraz mühlet lâzım, कांगi miktar virebileceksem bugün, yarun arz iderum.” (Parayı toplamak için biraz zaman lâzım, toparlar toparlamaz gelir, verebileceğim kadarını veririm.)

Olay burada bitmiyor...

Fazlullah Paşa, Padişah’ın Çandarlı’dan borç para istediğini her nasılsa duyuyor. Duyar duymaz da huzura koşuyor:

“Kul kısmından borç alınmaz!” diye adeta çıkışıyor Padişah’a, “şevketlû Hünkârım, padişahlar borç almazlar.”

“Lâzım oldukça başkaca çare kalur mi ki, vezirum?” diye soruyor Padişah.

Fazlullah Paşa’nın buna cevabı şöyle:

“Padişahlara hazine gerektür Hünkârım! Müsaade buyrulursa size hazine toplayalum.”

Sultan II. Murad sakın sakın soruyor:

“Nasıl toplayacaksun ey benum vezirum?”

“Ahali (halk) sayenüzde zenginedur, malları mülkleri çokçadır. Bir yolunu bulup ellerunden almak münasiptur. Böylece hazine

tedariki yapmış oluruz. Leşker gazadan geru kalmaz.” (Halk zenginleşti, bir şekilde servetlerini ellerinden alıp devlete geçirelim.)

Sultan II. Murad öfkeyle yerinden fırlıyor:

“Bre Fazlullah!..” diye gürlüyor, “Bu nasıl söz söylemektur? Bilmez misun ki bizum mülkümüzde üç helâl lokma var: Bunlardan birincisi madenlerumuzdur, ikincisi vergilerdur, üçüncüsü harp ganimetleridur. Bizum leşkerumuz gaziler leşkeridur ki kursaklarına haram lokma girmez. Şol padişah ki leşkerine haram lokma yedurur, ol leşker harami olur. Haraminin sebatı yoktur. Bir küçük zorluk gördükte fırara kadem basar. Biz leşkerumuze haram lokma yedurmezuz. Söyledüklerin duymaz olam.”

“Vezaret kemalât ile olur”

Devir Fatih Sultan Mehmed devri...

Padişah, gün ortasında veziriazam (başbakan diyelim) Mahmud Paşa’yı huzuruna çağırıyor ve mührü istiyor...

“Vir mührü!”

Böylece Mahmud Paşa veziriazamlıktan uzaklaştırılıyor.

Ancak birkaç ay sonra tekrar huzura çağrılıp aynı makama getirilince, Mahmud Paşa dayanamıyor, Padişah’ın affına sığınarak, sebebini soruyor.

“Devlet aynı, ümmet aynı, Padişah aynı, Mahmud aynı olduğuna göre, geçen zaman içinde değişen nedir ki, önce azledilip sonra nasbediliyoruz? (Önce görevden alınıp sonra tayin ediliyoruz?)

Padişahın cevabı ibret vericidir:

“Arnavutluk’ta Nasuh Bey’in ahaliye zulüm ve gadr ittüğün duyduk. Eğer bundan haberin yoğ ise, memalik ef’alinden (memlekette olup bitenlerden) gaflettesün (habersizsin) dimektür. Haberin

var da def'i yolun tutmamış isen, (haberdar olduğun halde tedbir almamışsan) zulme rıza ittün sayılır.

Ne gaflet, ne de zulüm ile vezarette muvaffak olunamaz. Vezir olana kemâl (olgunluk-beceriklik) lâzımdır. Vezarette kemalât olmazsa umran ve imaret de olmaz. Seni anın için azlettük.

Lâkin Osmanlı kaht-ı ricale uğradı (adam kıtlığına düştü) Senden elyak (senden daha lâyıf) vezir bulamadığımızdan tekrar nasb eyledük (tayin ettik)."

"Vezarette kemalât", bugün de şiddetle özlediğimiz hasletlerden değil mi?

Osmanlılarda ekonomik hayat

Ziraat: Osmanlılarda ticari ve sınai faaliyetler de olmakla birlikte ekonomik hayatın önemli ölçüde tarıma dayalı olduğunu daha önce söylemiştik.

Topraklar gelirlerine göre dirliklere ayrılmış, hepsi düzenli kayda geçirilmişti. Üç yıl arka arkaya ekmeyenden hem "Çiftbozan vergisi" alınır, hem de toprağına el konurdu.

Devletin gözü toprak tahsis edilenlerin üstünde idi...

Ayrıca Anadolu ve Rumeli'de hayvancılık da gelişmişti. Çok sayıda aile hayvancılıkla geçinirdi.

Zanaat: Başkent İstanbul başta olmak üzere, şehirlerde zanaat gelişmişti. Dericilik, demircilik, bakırcılık, kuyumculuk, kunduracılık, terzilik yaygın olarak yapılan zanaatları.

Sanayi: Osmanlı sanayii askeri araç-gereç üretmeye yönelik bir "savaş sanayii" idi. Yalnız Osmanlılarda değil, aynı tarihlerde dünyada da böyle idi. Sanayi harp alanında gelişirdi. İstanbul'da tersane, baruthane, demirhane gibi tezgâhlar vardı. Bursa'da da ipekçilik yaygındı.

Ticaret: Ticari hayat canlıydı: İpek Yolu ve Baharat Yolu kervanlarının Osmanlı topraklarından geçme zorunluluğu ticari hayatı canlandırmıştı.

Kırım, Trabzon, Suriye, Mısır, Trablusgarp ve Şam en önemli ticaret merkezleriydi.

Genel olarak Müslüman vatandaşlar kara ticaretiyle uğraşırken, Hristiyan ve Musevi vatandaşlar deniz ticaretiyle uğraşırdı.

Para: Osmanlıların para birimi “akçe”dir. Son bulgulara göre Osmanlı Devleti’nin ilk parası Osman Gazi zamanında basılmış, ancak bunun tarihi belirlenememiştir.

Ancak Orhan Gazi’nin bastırdığı “akçe”nin tarihi bellidir: 1327...

Sultan I. Murad bakır para bastırmış, Sultan II. Murad bastırdığı paralarda ilk kez “Sultan” unvanını kullanmış, Fatih Sultan Mehmed ise altın akçe bastıran ilk padişah olmuştur.

Osmanlı darphanesi (“Darphane” ismi, sıcak madenin iki kapı arasına yerleştirilip “darp” edilmesinden türemiştir) önceleri Bursa’da idi. Zamanla Edirne ve Marmara havzasında üzerlerinde basım yerleri belirtilmeksizin para basıldı. Daha sonra, Osmanlı toprakları genişledikçe önde gelen ticaret ve kent merkezleri ile madenlerde veya onların yakınlarda çok sayıda darphane kurdular.

Fatih Sultan Mehmed’in saltanatı döneminde ise en az 15 ayrı darphanede akçe basılıyordu.

Osmanlı akçesi dünya çapında bir para birimiydi. On dördüncü yüzyılın sonlarında özellikle Bizans topraklarında ve tabii Konstantinopolis’te Osmanlı Akçesi ile alışveriş yapılabilirdi, hatta Bizans Dukasına (Bizans para birimi) tercih dahi ediliyordu.

Osmanlı toplumunda eğitim ve öğretim

İlk eğitim aile içinde alınırdı. Tanıdığımız pek çok ünlü bilgin ilköğrenimlerini genel olarak babalarından almışlardır.

Osmanlı ailesi, yabancı gezginlerin de itirafıyla sabit ki, aile içi eğitime çok önem verir, çocuklarıyla yakından ilgilenirlerdi.

Daha sonra, çocuk, bugünkü ilkokul düzeyindeki bir okula (mahalle mektebi) başlar, medreselerin birinde eğitimini tamamlardı.

Medrese eğitimi oldukça yaygındı. Bu eğitim kurumlarında dinî bilgilerin yanı sıra müspet ilimler de öğretilirdi.

Ama her şeyden önce çocuğun ahlâki yapısıyla ilgilenilirdi. Osmanlı eğitimcilerinin inandığı önemli bir ilke vardı: Ahlâki bozuk insandan âlim olmaz, olsa bile kimseye faydası dokunmaz.

İnsan yetiştiren kurumlar

Osmanlı padişahları ve Osmanlı insanı üç kurumda kıvamını bulurdu.

1. **Aile;**
2. **Enderun;**
3. **Tekke ve zaviyeler** (ruh eğitimi süreci).

Hanedana gelmeden önce, genel hatlarıyla Osmanlı ailesine kısaca bakmamız gerekiyor...

Osmanlı aile modeli

1700’lü yılların sonuna kadar Londra Ticaret Odası’nda şöyle bir yazı asılıydı: “Türklerle alışveriş et.”

Aynı yıllarda Hollanda Ticaret Odası’nda yapılan herhangi bir oylama eşit çıkarsa, Osmanlılarla ticaret yapan tüccarın oyu iki sayılır ve onun oy verdiği taraf kazanırdı. Yani bizimle salt ticari münasebeti bulunanların bile Avrupa’da böyle bir ağırlıkları olurdu.

Bu ağırlık bizim yürek cevherimizden oluşurdu. Yürek cevherimizi kaybettiğimizde sıradanlaştık?

Geçmişimiz “adam gibi adam”lar yatağı. Osman Gazi’ler, Yıldırım’lar, Fatih’ler, Yavuz’lar, Süleyman’lar, Sinan’lar orada olduğuna göre, onları yetiştiren şartlar da orada.

Bu gerçeği, Avrupalı gezginler tespit etmiş, meselâ “Türkiye Seyahatnâmesi”yle meşhur Du Loir, 1650’lerdeki ahlâki yapımızı tüm insanlığa, aşağıdaki çarpıcı cümle ile örnek göstermiştir:

“Hiç şüphesiz ki, ahlâk bakımından Türk medeni hayatı bütün cihana örnek olabilecek vaziyettedir.”

Herhalde bu ahlâki yapı kendiliğinden oluşmadı. Nasıl oluştuğunun ipuçlarını başka bir Avrupalı veriyor: “Osmanlılar, ihtiyaçlara ve çocuklara büyük ilgi, sevgi ve şefkat gösterirler.”

İşin püf noktalarından biri galiba bu. Hem yaşlılara hem de çocuklara ilgi sevgi ve şefkat göstermek... Sonuçta yaşlılar da bir nevi çocuktur!

Çocuk, kendi anne ve babasının, nine ve dedesine gösterdikleri ilgiyi örnek alarak büyür.

Anne babası kendi anne babalarına nasıl davranırlarsa, ileriki zamanlarda (çocuk büyüüp anne babası yaşlılıklarını yaşamaya başladıklarında) anne babasına öyle davranır. Bir anlamda, anne baba olarak, davranış biçimimizle kendi geleceğimizi hazırlıyoruz.

Osmanlı bunun farkındaydı. Bu yüzden aile içi ilişkileri sağlam tutmuş, ailenin yaşlılarına “öf” dedirtmemeyi esas almıştı.

Çocuklar bu örneklerle göre yetişirdi. Kendisi iflah olmaz bir İslâm düşmanı olan İngiliz Sefiri Sir James Porter, 17. yüzyıl Osmanlı ailesindeki sevgi ve dayanışma ruhundan gıpta ile bahseder:

“Baba sevgisi çok kuvvetlidir. Çocuklarda sonsuz bir itaatle birlikte, evlâtlık göreviyle ilgili olabilecek her şeye karşı sarsılmaz bir bağlılık görülür... Osmanlılarda çocukların analarıyla babalarına karşı besledikleri sevgi ve hürmet, özellikle takdire değer. İstanbul’da tabiatın yüzünü kızartacak derecede çığırından çıkmış

evlâtlar az görülür...” (Şimdilerde yetiştirdiğimiz bazı insanlardan sadece İstanbul’un değil, tüm hayatın bile yüzü kızarıyor)

Ne yazık ki, aile dışı bağlarımızdan sonra (komşuluk ilişkisi gibi) aile içi bağlarımız da koptu.

Çoktandır hayatı paylaşmıyoruz. Aynı ailenin fertleri tek tek kendi hayatlarını yaşıyor. Aile kültürü git gide zayıflıyor. Bundan da en çok çocuklar etkileniyor.

Fransız yazar ve gezgin Dr. A. Brayer, çocuk yetiştirme zincirinin ilk halkasını keşfediyor, diyor ki:

“Çocuklar arasında küfürleşme ve yumruklaşma görülmez. Bunlar İslâm terbiyesiyle ıslah edildikleri için, kendi aralarında sakın sakın oynayıp eğlenirler.”

İşin özü ve özeti Brayer’in “İslâm terbiyesi” vurgusu yaptığı yerdir. Uzaklaştığımız nokta da işte o temeldir. Bu sistemi tabiatıyla önce anne baba hazmetmeli, anlatarak değil, yaşayıp paylaşarak çocuklarına aktarmalıdır.

İngiliz yazarı Thornton, “Sade bir din olan İslâmiyet’i, çocuklar, analarıyla babalarından öğrenirler” diyerek tam bu noktaya vurgu yapıyor.

Ve aşağı yukarı her şeyi açıklayan flaş bir cümle: “Türklerin ahlâkı, çocuklukta, iyilik telkini alarak değil, toplumda kötü örnek görmeyerek gelişir...”

Bence işin nirengi noktası budur. Günümüzde kötü örnek çok, iyi örnek ise “yok” denecek kadar az. Çocuklarımız “kötü örnek”lerle iç içe büyüyor.

Tabii Osmanlı insanının yetişme tarzında aile kadar önemli başka bir kurum vardır ki, sözünü etmemek haksızlık olacaktır...

O kurum mahalledir.

Osmanlı mahallesi ve mahalle hayatı

Küçük şehirlerde, kasaba ve köylerde “mahalle” kavramı az çok yaşıyor, ama büyük şehirlerimiz bu kavramı tümüyle yuttu.

“Bizim mahalle” kavramı da çoktan unutuldu. Gençlerimiz uzun zamandan beri “site” diyor, “rezidans” diyor, “banliyö” diyor, “varoş” diyor, “uydu kent” diyor, tümüyle “bizden” kavramlara alabildiğine “yabancı” duruyor.

Hâlbuki “daha dün” diyebileceğimiz yakın bir geçmişe kadar hem “mahalle”, hem de “mahalle kültürü” yaşıyordu.

Bu kavramlar yaşadığı için de “komşuluk” ilişkileri sağlam yürüyordu. Komşuluk, toplumsal oluşumun balansını teşkil ediyordu.

Maalesef “yanlış Batılılaşma” bütün bunları öğüttü. Mahalleyi yitirdik. Mahalle ile birlikte “mahalle ahlâkı”, “mahalle bakkalı”, “mahalle imamı”, “mahalle bekçisi”, “mahalle arkadaşı”, “mahalle mektebi”, “mahallenin namusu” ve “komşuluk” gibi vazgeçilmezlerimizi de kaybettik.

Oysa Osmanlı’yı zirveye taşıyan insan modeli Osmanlı mahallesinde yetiştirdi.

Osmanlı mahallesinde birbirini tanıyan, birbirini seven, birbirlerinin yaşayışından, davranışından sorumlu olduklarına inanan ve dayanışma ruhunu mahalleye hâkim kılan insanlar yaşardı.

Kısacası mahalle, bir “sosyal kontrol ve kefalet sistemi” idi...

Yavuz Sultan Selim zamanında çıkan bir kanunnâmeye göre, mahallede meydana gelen her türlü yasadışı olaydan mahalle halkı sorumluydu...

Her mahallenin ortasında bir “mahalle mescidi”, mahallelerin merkezinde ise bir “merkez camii” olurdu. Evler camileri sevgi kuşağı gibi sarar, böylece cami, yani “Allah’ın evi” sözün tam anlamıyla bir “yaşam merkezi”ne dönüşürdü.

Mahalleli vakit namazlarını mahalle mescidinde, cuma namazlarını ise merkez camiinde kılmaya özen gösterirdi.

Hemen hemen bütün camilerin müştemilâtı arasında bir “muhabbethane” olur, bu sohbethanelerde mahalleli görüşür, tanışır. . .

Cuma camilerinde ise mahalleler arası dostluklar kurulurdu. Her seviyeden insan birbirleriyle dertleşir, bu yüzden Osmanlı insanı, çağın insanına musallat olan depresyon ve panik atak gibi ruh hastalıklarından habersiz yaşırdı.

Kadın ve erkek sohbet eşliğinde yüreklerini boşaltırdı. Aynı metotla kendilerini ifade imkânı bulurlardı.

Camilerin etrafında okullar, hamamlar, imaretler (fakirlere yiyecek giyecek dağıtılan, yolculara konaklama imkânı veren yerler), hastaneler ve dükkânlar yer alırdı.

Genel olarak pazarlar da aynı çevrede kurulurdu. Halk her ihtiyacını cami merkezli bir dünyadan karşılardı.

Ayrıca bu çevredeki bakkal, kasap, terzi, ayakkabıcı gibi küçük esnafa ait dükkânlar da birer “sohbet merkezi” işlevi görürdü.

Mahallenin yönetimi

Sultan II. Mahmut dönemine kadar (1829) her mahallenin başında bir “imam” bulunurdu. (Muhtarlık sistemini Sultan II. Mahmut getirdi.)

Dinî duygularla şekillenen Osmanlı toplumunda, imam; ilmiyle, örnek kişiliği ile mahallenin saygın bir büyüğü olduğu gibi mahallenin yönetiminden de sorumluydu.

Osmanlı’da görevleri sadece camide cemaate namaz kıldırma makla sınırlı kalmayan imamların, belirli bir seviyede eğitim almış olması gerekiyordu.

Ülkemizde muhtarlık teşkilâtının kuruluşuna (1829) kadar, kadının temsilcisi durumunda olan kişiler imamlardır.

İmamlar tertip edilen imtihanlarda en yüksek puanı alanlar arasından seçilirdi. İmamlar, mahallenin düzeninden, asayişinden ve inzibat ile halk arasındaki ahenk ve barıştan da sorumlu idi.

Mahalle halkının nüfus işleri, nikâh işleri, mahallenin temizlik işlerinin yürütülmesi, gıda kontrolü, ihtikârın önlenmesi gibi belediye hizmetleri ve mahalle halkının temel eğitimiyle de meşgul olan imamlar, Avâız Vakıflarının da başkanlarıydı.

İmamlar padişah tarafından bir fermanla atanırdı.

Padişaha yani devlete karşı mahalle halkını, mahalle halkına karşı da padişahı yani devleti temsil ederlerdi.

Osmanlı mahallesinin sakinleri zincirleme olarak birbirlerine kefilirdi. Mahallede meydana gelen vukuatın faileri bulunamadığı takdirde, bütün mahalleli bundan sorumlu tutulurdu.

Yavuz Sultan Selim zamanında çıkan bir kanunnâmeye göre, mahallede meydana gelen her türlü yasadışı olaydan mahalle halkı sorumluydu...

Bu her mahalle sakinini aşırı bir dikkat ve gayrete sevk eder, mahallede tam anlamıyla bir “oto-kontrol” sağlardı. Böylece Osmanlı mahallelerinde soygun, cinayet, hırsızlık, yaralama, gasp, kavgı gibi olaylar pek yaşanmazdı.

Mahallenin yardım sistemi: Avâız Vakfı

Avâız vakfının gelirleri, mahalledeki hastalara, fakirlere ve ekonomik durumu müsait olmadığı için evlenemeyenlere yardımda kullanılırdı.

Fakirlerin cenazelerinin kaldırılması, yeni suyolları açılması, cami, mescit, mektep gibi yerlerin onarımı için de bu vakıftan yararlanılırdı.

İmam, müezzin, muallim gibi mahalle görevlilerinin maaşları da bu vakıftan karşılanırdı.

Mahalleye yeni taşınanlara yahut mahalleden taşınacaklara yine bu vakıf vasıtasıyla yardımcı olunurdu. Mahallede ihtiyacı olanlara borç verilir, şimdiki deyişle kredi açılırdı.

Mahalledeki bu resmî dayanışmanın yanında, ayrıca mahallenin zenginleri, mahallelerindeki fakirleri gözetirlerdi. Zekât, sadaka, fitre gibi yardımlarla onları kalkındırmaya çalışırlardı. Bu yüzden de Osmanlı ekonomisinde fazla kriz olmazdı.

Bu münasebetle ABD'nin en itibarlı ekonomi gazetesi Wall Street Journal'de yer alan ve Vatan Gazetesi'nin 18.10.2011 tarihli sayısında manşete çıkardığı bir haberden söz etmek istiyoruz.

Vatan'ın manşeti şu: “Osmanlı modeli ‘öfke’yi dindirir”

Haber ise özet olarak şöyle: “New York'ta gelir dağılımı eşitsizliğini, ekonomik krizi, bankaları ve işsizliği protesto eden ve ‘Wall Street’i İşgal Et’ adı altında örgütlenen sivil girişim bir ayını doldurdu. Protestolar, ABD sınırlarını da aşarak küresel eyleme dönüştü. ‘Wall Street’i İşgal Et’ protestosuyla ilgili Wall Street Journal gazetesinde Charles Landow ve Courtney Lobel imzasıyla yayımlanan haberde ilginç yorumlar yer aldı.

Osmanlı döneminde devlet, bazı temel hizmetler için para bulamıyordu. Bu boşluğu ‘vakıf’ olarak adlandırılan 35 binden fazla özel kuruluş dolduruyordu. Bayındırlık işleri, belediye hizmetleri, su sistemleri, okullar, hastaneler, köprüler, yollar yapıyorlardı.

Bugün birçok modern Türk vakıfları bu geleneği sürdürüyor. Örneğin Sabancı Vakfı bugüne kadar 120'den fazla okul, hastane, kütüphane, yetimhane ve başka sosyal tesisler yaptı. Bu kuruluşlar daha sonra ilgili bakanlıklara devredildi.

ABD'deki altyapı ihtiyacı da göz önünde bulundurulduğunda, zengin Amerikalıların bu tip projeler üretmediğini görüyoruz. Bu kesinlikle uzun vadeli bir çözüm değil. Ancak bazı boşluklar doldurulabilir, bazı projeleri canlandırabilir, daha yaratıcı düşüncelerin

önünü açabilir. Yeni iş alanları yaratıp, daha güçlü bir ekonomiye doğru bir adım oluşturabilir.”

Öyle ama bugün bunun gerçekleşmesi pek kolay değil. Çünkü önce kendisi kadar başkalarını da önceleyen, varlığını “sevap kazanma” duygusu içinde hiç tanımadığı insanlarla paylaşmayı içine sindirebilen “vakıf insan” yetiştirmek gerekiyor.

Osmanlı bu açıdan zengindi.

Bu yardımlaşma ahlâkının temelinde, pek tabii olarak, “Komşusu açken tok yatan bizden değildir” anlayışı yatar.

Mahalleler bu “paylaşım” sisteminin en küçük ama örnek merkezleriydi. Her şey önce aileden, sonra mahalleden başlad.

Kısacası “mahalle” denen küçük hayat alanları, Osmanlı asırlarında “cevher insan” ya da “yürek adam” üretiminin mektepleriydi.

Hayat mekâna ve muhite göre şekillenir.

Sözün burasında Osmanlı evlerine de değinmek gerekiyor.

Osmanlı evleri

Uzmanlara göre, insan karakterini şekillendiren birkaç unsur var: Bunlardan birincisi aile, ikincisi eğitim, üçüncüsü çevre, dördüncüsü muhit ve mekândır.

Diğerleri bir yana, sadece şu “Osmanlı evi”ni ve “Osmanlı mahallesi”ni bir ölçüde hayata geçirebilsek, eminim çok şey değişecek.

Çünkü hayat mekâna ve muhite göre şekillenir.

Eskiden “mahalle” dediğimiz sistemli muhitlerde ahşap, ferah, büyük, aileye mahsus, yüksek tavanlı evlerde otururduk. Mahalle, “imam”ın başkanlığında oluşturulan “ak saçlılar” (birikimli yaşlılar) tarafından denetlenir, sorunlar çıkar çıkmaz çözülür, komşular birbirlerine güvenirdi.

Evler kibleye dönük inşa edilirdi. Osmanlı insanının çoğunun “kible yürekli” olmasının hikmeti, belki de evlerini kibleye dönük inşa etmeleriydi.

Cephesi kibleye dönük evlerde yaşayanların yürek pusulaları da kibleyi gösterirdi.

Ortada mahalle mescidi, mescidin yanında bir eğitim kurumu (eğitimsiz Müslümanlığın yarım kalacağı inancından beslenen bu kurumlar mahallenin olmazsa olmaz varlıklarıydı), mahallelinin uğrayıp dertleşeceği bir “muhabbethane” (sohbet evi) ve bunların çevresine dizilmiş cumbalı, bahçeli ahşap evler...

Osmanlı evlerinin giriş kapıları bile Osmanlı’nın başkalarını düşünen ve tanısın tanımasın, dara düşen herkese yardım ulaştırmayı amaçlayan “infak=paylaşma, bölüşme” ahlâkının bir yansımasıydı... “Yardım” aşkıyla, giriş kapısının üstüne geniş bir örtü koyarlardı...

Bu tam anlamıyla “yardım aşkına” yapılan bir uygulamaydı: Çünkü bu örtüden ev sahiplerinden çok, yağmurdan ve güneşten korunmak isteyen yorgun insanlar yararlanırlardı.

Caddeden gelip geçenler bu örtü altına sığınıp doludizgin yağmurdan ya da yakıcı güneşten korunurlar, sonra da ev sahiplerine dualar ederek giderlerdi...

Bazen ev sahipleri, kendi saçak altlarına sığınanları “Tanrı misafiri” sayar, içeri buyur eder, karnını da doyurduktan sonra uğurlardı.

Tek cümle ile Osmanlı’da hayat “muavenet”ti (yardımlaşma).

Yaralı göçmen kuşlara evlerinin saçak altında “kuş evi” yapmayı akıl eden yardım ahlâkı, elbette hayatın özü ve özeti olan insana karşı böylesine mehabetli, aşk yüklü, seveda dolu bir yaklaşım sergileyecekti...

Meşhur kapı tokmakları

Osmanlı kapılarının tokmakları bile başlı başına bir kültürdür ve Osmanlı insanının sosyal hayata bakışının bir simgesidir...

Osmanlı insanı hayata “helâl” ve “haram” perspektifinden bakardı. Kapı tokmakları bile bu hassasiyeti yansıtırırdı. İç içe ya da üst üste bindirilen tokmalardan biri kalın, diğeri ince ses çıkarırdı. Erkek konuklar kalın ses çıkaran kapı tokmağını, kadın konuklar ise ince seslisini kullanırlar, böylece ev sahipleri kapıdaki misafirin kimliği hakkında bilgi sahibi olur, ona göre karşılarırdı.

Dış kapı dış avluya, iç kapı iç avluya açılırdı. Avlular çocuklarla kadınların “özgürlük alanı”nı oluştururdu.

Çocuklar avlularda hoplayıp zıplayarak enerji tüketirken, (çocukların özgür ruhlu yetişmelerinde acaba bu avluların rolü ne kadardır?) kadınlar güller, çiçekler ve meyve ağaçları arasında dolma doldurur, sarma sarar, sohbet eder, onlar da kendi açılarından hayatın stresinden arınılırdı.

Bazı avluların bir kenarında pekmez yapılan şirahane, kilim, bez dokuma atölyeleri yer alırdı. Başka bir köşede ocak, çamaşır taşı, dibek taşı, fırın, çeşme veya kuyu vardı.

Avlu yeteri kadar genişse bir köşesi sebze bahçesine dönüştürülür, ailenin sebze ve meyve ihtiyacı karşılanırdı.

Genişçe bahçeleri olan aileler ürettikleri sebze ve meyveleri komşularıyla da paylaşır, bir kısmı da muhtaçlara ulaştırılırdı.

1835’te İstanbul’a gelen Miss Julia Pardoe, Osmanlı evlerinin avluları için, “Keşke Shakespeare, Romeo ve Juliet’in bahçe sahnesini yazmadan önce buraları görmüş olsaydı” demişti.

Osmanlı avluları o derece etkileyiciydi. Kadınların günlerinin neredeyse tamamı avlularda geçerdi. Ekmek yaparlar, hamur açarlar, sebze yetiştirirler, artan zamanlarında ise komşularla buluşup hem el işi yapar hem de konuşup rahatlarırdı.

Bu bir yürek paylaşımıydı. Bu yüzden Osmanlı kadınında depresyon ve panik atak gibi sinir hastalıklarına çok az rastlanırdı.

Uzun zamandır Avrupa'dan ithal edilen üst üste bindirilmiş beton "site"lerde, şaşkınlaşmışlığımızı ve yalnızlığımızı yaşıyoruz...

Belki de bu yüzden sinir hastalıkları yakamızı bırakmıyor.

"Osmanlı insanı" dediğimiz zaman hem bir şefkat manzumesini hatırlamalıyız, hem de bir cesaret abidesini. Onların hepsini olmasa bile, birçoğunu "yürek adam" olarak tanımlamak mümkündür!

"Yürek adam" formasyonundan son derece mahrum bulunduğumuz ama son derece büyük bir iştiaqla da ulaşmak istediğimiz o hasrete acaba nasıl ulaşabiliriz?

Bunun için sihirli bir formül yok; hatta bunun bir formülü de yok; yönetimin, mahallenin, ailenin, eğitim sisteminin ve toplumun bu konuda bir "ortak niyet" belirlemesi gerekir.

Yukarıda da söylediğimiz gibi, insan karakterini şekillendiren birkaç unsur vardır: Bunlardan birincisi aile, ikincisi eğitim, üçüncüsü çevre, dördüncüsü muhit ve mekândır.

Yıllardır muhitsiz ve mekânsızız!

Geleneksel mahallemizi de, evimizi de kaybettik. Dolayısıyla kaybolduk! Eskiden bol miktarda yetişen "yürek adam" artık yetişmiyor...

Onun yerine showman, şaklaban, kaltaban, falcı, medyum yetiştiriyoruz.

"Yürek adam"ların yetişmesinde sokaklar kadar mahallelerin, eğitim sistemi kadar içinde yaşanan evlerin de rolü var. Meselâ sayısız "yürek adam"ın yetiştiği Osmanlı evleri sözün tam anlamıyla "yaşanacak mekânlar"dı ve evin tamamı kullanılırdı. Gösterişe açılan tek bir kapısı bile yoktu. Her kapı insana açıılır, her bölüm insanın kendini huzurlu ve mutlu hissedeceği şekilde tasarlanırdı.

Osmanlı evinin odaları yüksek tavanlıydı. Tavanın yüksek oluşu insan ruhunu hem yüceltir hem de ruha ferahlık ve sükûnet verirdi (Alçak tavanlı “daire”lerde ruhumuz bun alıyor, depresyona giriyoruz).

Mahallenin merkezinde mutlaka bir mescit bulunur, evlerin kapı ve pencereleri karşılıklı birbirine açılırdı. Komşular pencereden pencereye “sohbet” eder, birbirlerine karşı muhabbetlerini artırırlardı.

Ayrıca evde biten herhangi bir şeyi komşudan istemenin en kestirme yolu yine bu pencerelerdi: “Hû komşu, misafir geldi de bir içimlik kahveniz var mı?” diye başlayan sohbetler hızla kolaylaşır, vakti unutturur, ama komşuluğu da ilerletirdi. (Evler üst üste binip “apartman” olduğundan beri balkon kapıları halı, kilim silkme kavgasına açılıyor, komşuluk da gitti gidiyor.)

Tek veya çift katlı olan Osmanlı evlerinin bir tarafı, genellikle sokak ya da caddeye bakardı...

Alt katta kışın oturulan bir oda, mutfak, kiler ve ambar yer alırdı. Alt kattan üst kata çıkışlar ahşap merdivenle sağlanırdı. Üst katta “divanhane” (buna başoda diyebiliriz), haremlık, (kadınların bulunduğu bölüm) selâmlık (erkeklerin bulunduğu bölüm) olurdu...

Bazı evlerde ise bir “yaz odası” (evin nisbeten daha serin olan bölümü) bulunurdu.

Merdiven başındaki geniş mekânın adı “sofa” idi. Sofadan odalara geçilirdi. Odalardan birinin sokağa bakan ve hane halkının dışarıyı görebilmesini sağlayan bir çıkması vardı. Buna “köşk” denirdi. Üst kat pencereleri “cumba”lı olup dışarıdan içerisi görünmeyecek şekilde kafeslenmişti. Kafesler, içeriden dışarıya bakanları değil, dışarıdan içeriye bakmak isteyenleri sınırlardı.

Odaların hemen hepsinde ısınmak, yemek pişirmek ve hatta aydınlanmak için birer ocak bulundurulurdu. Bir de odalarda yatak ve yorganların konduğu bir “yükçük” vardı. Yüküğün bir

köşesi banyo olarak kullanılırdı (Asıl yıkanma yerleri, sıhhi olduğu da kabul edilen şehir hamamlarıydı).

Osmanlı ailesi sofra bezi ya da “sini” denen büyük bakır tepsi üzerinde yemek yer, yemek yediği mekânda oturur, gece olunca da yatakları serip uyurdu.

Sabah yatakları kaldırıp hayatına devam ederdi. Odalar hemen hemen mobilyasızdı. Yani evin her köşesi insana tahsis edilmiş, insanın yaşam alanı eşya ile sınırlandırılmamıştı. Bu da o mekânlarda yaşayanları rahatlatan bir faktördü. (Şimdiki evlerde insanın değil, eşyanın saltanatı var). Mobilya yerine, pencere kenarlarında divan ve sekiler, yerlerde çoğu zaman kilim, bazen halı ve yer minderleri bulunurdu.

Mimari anlayış tamamıyla Osmanlı insanının hayat görüşünün bir yansımasıydı. Evlerini kendi fâniliklerini simgelercesine, kireç ve kerpiç gibi dayanıksız malzemelerden yaparken, cami, çeşme, kervansaray, hastane gibi hayır kurumlarıyla devlet binalarını sağlamlığın sembolü olan taş malzemeyle yaparlardı. Bu yansımanın bir boyutu “devlet-i ebed müddet” anlayışı, diğer boyutu ise “hayırda ebedîleşme” arayışıydı.

Dışarıdan bakıldığında, zengin eviyle fakir evini ayırt etmek pek mümkün değildi. Bu da, bugün pek çok çatışma alanı oluşturan sınıflar arası farkın, Osmanlı toplumunda yok denecek kadar az olduğunun ilginç bir göstergesidir.

Müslüman evlerini gayr-i Müslim evlerinden ayıran ölçü “merhamet”ti. Osmanlı Müslümanının merhameti sadece insanlara değil, hayvan ve bitkilere de yansırı. Batılı gezginlerden biri buna ilişkin bir gözlemini şöyle aktarıyor: “Türklerle Rumların karışık yaşadığı köylerde, bacasında leyleklerin yuva yaptığını gördüğünüz her ev bilin ki Osmanlı evidir. Çünkü onlar leylekleri rahatsız etmenin günah olduğuna inandıkları için ateş yakmazlar.”

Kısaca söylemek gerekirse, Osmanlı evleri içe dönük ama dışa kapalıydı. Bu yapılanma hem İslâmi aile yapısının hassasiyetiyle, hem de aileyi ve çocukları dış etkilerden korumayla ilgilidir.

Bu evlerde ve ortamlarda yetişen isimleri hatırlarsak, mekânın ve ortamın, çocuk yetiştirmede ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz... İnsan “tesadüfen” yetişmez!

Buradan artık saray hayatına geçebiliriz.

Sarayda günlük hayat

Topkapı Sarayı’nı beş bin nüfuslu devasa bir ev ve devlet hiyerarşisinin en üst birimi olarak düşünmek gerekiyor.

Devlet görevlileri dışında kalan nüfus umumiyetle Harem’dedir ve yaşanan günlük hayat, imparatorluk sınırları içindeki evlerde yaşananlardan çok farklı değildir.

Gündelik hayat, sabah ezanıyla başlar, yatsı namazı sonrası biterdi. Beş vakit ezan okunur namazlar cemaatle kılınırdı.

Sabah kahvaltısı “kuşluk zamanı” dediğimiz vakitte yapılırdı. Fatih’ten sonraki padişahlar ya aileleriyle yemek yerlerdi ya da yalnız; bu Fatih Kanunnâmesi’nin bir gereği idi.

Harem’deki cariyelerle Enderun’daki erkekler kahvaltı sonrası derse oturur, ders sırasında etrafta sadece kalfalar ve kıdemli cariyeler gözükdü. Onların da Harem’in dışına çıkması mümkün değildi. Harem ağaları dâhil hiçbir erkek Harem’e giremezdi. Eski tarihçilerimizden Peçevi’nin, “Güneş farz-ı muhal erkek olsaydı, Harem’e doğmasına izin verilmezdi” şeklindeki sözleri meşhurdur.

Sınırlar İslâmi esaslar çerçevesinde titizlikle çizilmişti. Herkesin bu sınırları dikkate alması mecburi idi ve bu husus valide sultan tarafından denetlenirdi.

Harem’deki cariyelerin toplu eğitimi bitince, odalarına çekilir ve eğitimlerine orada devam ederlerdi.

Bazı günler topluca meşk edilir, bazı günler eğlenilirdi. Eğlencenin ölçüsü yine İslâmi kurallardı. Bunların aşılmasına izin verilmez, kimse çizgiyi aşmazdı.

Özellikle bir şehzadenin dünyaya gelişi münasebetiyle Harem’de eğlence tertiplenirdi. Harem sakinleri, valide sultan başta olmak üzere sultanlar ve küçük yaşta şehzadelerin katıldığı eğlencelerde ilahiler, şarkılar söyler ve kadın kadına raks ederlerdi.

Musiki eğitimi önemli bir yer tutardı. Hemen her cariyeye bir enstrüman çalar, çoğu usul dairesinde şarkı söylerdi.

Cariyelere Türk müziği aletlerinin, XIX. yüzyıldan itibaren de Batı müziği aletlerinin çalınması öğretilirdi.

Normal günlerde rutin görevini tamamlayan cariyeye istediği el işi ile meşgul olurdu. Dikiş diker, nakış ve örgü işleri yapardı. Bazıları bir kenara çekilir ya ibadet eder ya da Kur’an ezberlerdi. Haremdeki cariyelerden pek çok hafız yetişmiştir.

Hafız cariyeler diğerlerinden daha fazla itibar görürdü.

Sadece belirlenmiş günlerde saraydan dışarı çıkarlardı. Hasbahçe’de (şimdiki Gülhane Parkı) yürürler, aralarında eğlenceli oyunlar oynarlardı. Tabii önce bütün bahçe erkeklerden arındırılırdı.

Tanzimat döneminde ise ferace ve çarşaf giyerek mesirelere gitmelerine izin verildi. Aynı dönemde hem giyim kuşamda, hem de eğitim, müzik ve sanat faaliyetlerinde Batı kültürünün etkisi görülmeye başlandı.

Bunlar Batılılaşmanın Osmanlı sarayına ilk yansımalarıydı. Aynı zamanda da bozulma sürecinin ilk adımları...

Haremde maaş sistemi

Harem sakinlerine maaş verilirdi. Bu maaşa “mevacib” denirdi.

“Harc-ı Hassa” defterlerini inceleyen tarihçinin karşısına üç kısımdan oluşan bir tablo çıkıyor.

İlk grupta valide sultan, haseki sultan, padişah kızları ve şehzadeler yer alıyor. En yüksek maaş (yahut gelir-tahsisat) onların...

Arkasından, Harem müessesesinin en önemli görevlilerinden “baş kethüda” ve “daye hatun” (padişahın sütannesi) geliyor.

Basamağın en altında ise Haremin en kalabalık bölümünü oluşturan hizmetçi kadrosu (cariyeler) yer alıyor.

Valide Sultan: Harem hayatının bütününden, bu bütün içinde her türlü düzenleme ve idari işlerden sorumlu olan valide sultanın konumu, aldığı yüksek maaşla da kendini gösteriyor.

Meselâ Hürrem Sultan’dan sonra valide sultan unvanını alan Nurbanu Sultan’ın maaşı yirmi bin akçeyi buluyor...

“Eğri Fatihi” olarak tarihe geçen Sultan III. Mehmed’in annesi Safiye Sultan’ın yevmiyesi ise, Eğri Seferi öncesinde, iki bin akçeden üç bin akçeye çıkarılıyor...

Bu meblâğ padişahın aylık gelirinden fazladır.

Devletin en yüksek kurumunda sorumluluk alan şeyhülislâmın 750 akçe, Rumeli Kazaskerinin 572 akçe, Anadolu kazaskerinin 563 akçe, yeniçeri ağasının 500 akçe yevmiye (günlük) aldıklarını düşünürseniz, valide sultanın güçlü konumu kendiliğinden ortaya çıkar.

Düşününüz ki, padişahın bile günlük yevmiyesi bin akçe civarındadır.

Valide sultana yüksek gelir takdir edilerek genelde kadının kıymeti, özelde ise annelik hakkı vurgulanıyor olabilir.

Haseki Sultan: Valide sultandan hemen sonra, haseki sultan gelir. O tahta geçme ihtimali olan şehzadenin annesidir ve Harem’deki pozisyonu buna göredir.

1575 yılında tahta çıkan Sultan III. Murad’ın hasekisi Safiye Sultan 750 akçe yevmiye alıyordu.

Padişahın halası, Kanuni Sultan Süleyman'la Hürrem Sultan'ın kızları Mihrimah Sultan'ın yevmiyesi ise Haseki Sultan'a yakındı.

Doğrusu Hürrem Sultan bu hiyerarşik yapının tek istisnası olarak görülür. Kanuni'nin Manisa'daki şehzadelik döneminde annesi Hafsa Sultan günde sadece 200 akçe aldığı halde, resmî nikâhlı eşi Hürrem Sultan 2000 akçe alıyordu.

Bu meblâğ kendisinden sonra gelen hiçbir hasekiye verilmemiş, sadece valide sultanlara verilmiştir.

Sultanlar ve Şehzadeler

Padişah kızlarının ve kız kardeşlerinin (sultanlar) ne saray içinde ne de dışında hiçbir imtiyazları yoktu. Ancak evlendikten sonra kocalarının konumuna paralel bir konuma yükselirlerdi.

Sarayda kaldıkları müddetçe de bir miktar ücret alırlardı.

Sarayda yaşayan bekâr bir sultan 100 akçe günlük alırken, evlendikten sonra yevmiyesi 300, hatta 400 akçeye yükselirdi. Bu durum sadece sultanlar için değil şehzadeler içinde geçerliydi. Sarayda yaşayan şehzadelerin yevmiyesi hiçbir zaman yüz akçenin üstüne çıkmamıştır.

Maaşın düşük olması şehzadelerin henüz hiçbir hizmette bulunmamalarıyla ilgili olsa gerektir.

Daye Hatun: Padişahların sütanneleri olan daye hatunlarla ilişkileri tam bir ana oğul ilişkisiydi.

Öyle ki, Fatih Sultan Mehmed, dayesi Ümmü Gülsüm'e İstanbul ve Edirne'de cami yaptırabilecek kadar bir gelir sağlamış, öldüğünde de kendisine Bursa'da bir türbe yaptırmıştır.

Bu durum Osmanlı padişahlarının sütanne hakkına ne kadar önem verdiklerini gösteriyor.

Sultan II. Osman'ın (Genç Osman) dayesi, valide sultanın vakisiz ölümü üzerine iki sene kadar, tam anlamıyla Padişah'a anelik yapmış, ona yol gösterici bir rol üstlenmiştir.

Günde bin akçe alması da işte bu anneliğinin karşılığıdır.

Sultan II. Beyazıd ise kızlarından birini dayesinin oğlu ile evlendirmiştir.

Kethüda Kadın: Padişahla akrabalık bağı bulunmadığı halde, Kethüda Kadın, Harem'de tıpkı daye hatun gibi hürmet görmüştür.

Asıl görevi, zamanla padişah ve valide sultanın hizmetlerini görececek cariyeleri seçmek ve eğitmektir.

Zaman zaman yevmiyeleri değişiklik arz etmesine rağmen, yüz akçe olarak düşünülebilir.

Tarihimizin kaydettiği en güçlü kethüda kadınlardan biri, Sultan III. Murad döneminde yaşayan Canfeda Hatun'dur.

Emeklilik maaşı bile günde yüz akçe olmuş, fazla hayır hasenat yapmaktan bu da yetmeyince yükseltilmiştir.

Kethüda kadınlar aile üyesi olmadıkları halde aileden sayılırlardı. Bunun en büyük sebebi, yeri geldiğinde valide sultana vekâlet edebilmeleriydi.

Hizmetkârlar (cariyeler): Harem hiyerarşisinin en alt basamağını hizmetkârlar grubu oluştururdu. Günlük işlerle meşgul olur, valide sultanların direktifleri istikametinde amirlerinin verdiği işleri görürlerdi.

Bunlara “dişi köle” anlamına gelen “cariye” denirdi. Gelirlerini gösteren bir listeyi kitabımızın önceki sayfalarında verdiğimiz için burada tekrarlamaya gerek görmüyoruz.

Tarihin içinden:

Nereden nereye?

Sağlıklıydık: Fransız gezgin M. de Thevenot, “Relation d’un Voyage Fait an Levant” (1665, Paris) isimli kitabının 148. sayfasında diyor ki:

“Türkler çok yaşarlar ve az hasta olurlar. Bizim memleketlerdeki böbrek hastalıkları ve daha bir sürü tehlikeli hastalıkların hiçbirini bilmezler. Öyle zannediyorum ki, Türklerin bu mükemmel sıhhatlerinin başlıca sebeplerinden biri de sık sık hamama gitmeleri ve yiyip içmedeki itidalleridir. Çünkü az yemek yerler, Hristiyanlar gibi karma karışık şeyler yemezler. Umumiyetle içki içmezler ve sürekli spor yaparlar.”

Kendimizi tanımak için okumaya devam: “Yemeklerden evvel ve yemekten sonra ellerini yıkamak Türkler arasında o kadar umumi bir âdet hükmünü almıştır ki, insanların el yıkamalarına vesile olmak üzere Allah’ın gıdaları yaratmış olduğundan adeta bir darb-ı mesel şeklinde bahsederler.”

1600’lerde İstanbul’da görev yapan İngiliz elçilik görevlisi Ricaut’un 1601’de Paris’te yayımlanan eseri “Histofre de l’etat Present de l’Empire Otoman’a göre, Osmanlı hanımlarının mutfakları çok temizdir. Mutfak takımları da güzellik ve parlaklık itibarıyla eşsizdir. Ayrıca sofrta takımları ve yemekler tertemizdir: “Türkiye’de sofradan kalkılır kalkılmaz mutlaka ellerle ağızlar yıkanır. Önünüze sıcak suyla sabun getirilir, büyüklerin konaklarında ya gül suyu veyahut güzel kokulu başka bir su da ikram edilir. Bunlarla da mendilinizin bir ucunu ıslatırsınız.” (J. B Tavernier, Nouvelle Relation de l’interiur du Serrail du Grand-Seigneur, Amsterdam, 1678.)

J. B Tavernier şöyle devam ediyor: “Türkler, Avrupa’da ekseriyetle tesadüf edildiği gibi insanların yemek yedikleri veyahut

yıkayıp temizlendikten sonra tekrar yiyecekleri kaplarda köpeklerin de yemek yemesine müsaade etmezler. Frenklerin bu hali sık sık tecviz etmelerinden dolayı onlardan ‘Köpekler!’ diye bahse-derler. Çünkü Avrupa’da çok defa sofraya köpeklerin de kullan-mış oldukları kaplarla yemek getirilir...”

Tasarruf, dinî ve millî karakterimizdi. Tavernier onu da şöyle açıklıyor: “Senede bir ölçek pirinçle birkaç çömlek erimiş yağ ve birkaç türlü kuru yemiş kalabalıkça bir ailenin belli başlı erzakıdır. Bütün Şarklıların gürbüz ve kuvvetli insanlar olmasının bence yegâne sebebi işte bu kanaatkârlıklarıdır.”

Comiella Le Bruyn ise gelip uzun süre tetkik ettiği Osmanogullarını Avrupa insanına şöyle tanıtıyor: “Türkler umumiyet itibariyle boylu boslu, güzel yapılı insanlardır. Hristiyan Avrupa’nın tek bir şehrinde bile bütün Osmanlı İmparatorluğu’nda olduğundan daha çok sakat ve biçimsiz adama tesadüf edilir. Türkler güçlü, kuvvetli oldukları için çok yaşarlar. Herhalde bunun en tabii sebebi, gayet sıhhi ve iyi gıdalar kullanmalarında ve mideyi bozmak suretiyle ciğerlere, kalbe ve dimağa ekseriya zarar veren Iezzetli ve çeşitli yemeklere ehemmiyet vermemelerinde aranmalıdır. İşte bundan dolayı Türkler nadiren hasta olurlar. Bizlerin daima tutulduğumuz taş, kum, damla vesaire gibi hastalıklar onlarda hemen hiç görülmez. Bu sıhhi vaziyetlerini bir taraftan yiyip içmedeki kanaatkârlıklarına, bir taraftan da israfı kaçmamak şartıyla hamamda yıkayıp temizlenme âdetlerine borçludurlar. Kadınları da aynı vaziyettedir. Boylarıyla yürüyüşlerinin ihtişamı erkeklerinkinden aşağı değildir. Uzun fistanlarının da bu ihtişamda büyük bir tesiri vardır.” (Comiella Le Bruyn, Voyages de Cornielle Le Bruyn par la Moscovie, en Perse et aux Indes Orientales, 1332, La Haye)

Gelelim Comte de Marsigli’ye. Diyor ki: “Bu millet yemek hususunda çok kanaatkârdır, yiyeceklerinin sıhhi ve mugaddi

olmasıyla iktifa eder, az yemek yer, her şeyden yediği hiçbir gün yoktur. Macaristan'da Türklerin imparatora iade etmek mecburiyetinde kaldıkları birçok kalede uzun zaman aç kaldıktan sonra teslim olmaları fitri kanaatkârlıklarının bir delilidir. Miktarı az olan günlük yiyeceklerini birkaç öğünde yedikleri için, hiçbir zaman mideleri çok dolu olmadığı gibi büsbütün boş da kalmaz. Hazım fiilinin bu suretle muntazam bir faaliyet takip ettiğinden emin olduğum için, ben bu usulün bir hayli sıhhi olduğuna kaniyim. İstanbul Türkleri yemek saatlerini, o kadar geniş bir şehirde ve o kadar büyük bir sarayda geçirilen faal hayata uygun ve akılâne bir şekilde tanzim etmişlerdir. Türkler sabah namazını şafak sökerken kılmakla mükellef oldukları için, erken kalkmak mecburiyetindedirler. Bu namazı kıldıktan sonra pek hafif bir kahvaltı ederler. Öğleyn birkaç yemiş yerler. İtalyan saatiyle 21'de (yani ikinci vakti) hafif bir yemekle iktifa ederler ve gecenin bir buçuğundan (yani saat sekiz buçuktan) evvel de rahat rahat akşam yemeklerini yerler. Yemek saatlerini işte böyle tanzim etmişlerdir. Çünkü diğer saatlerini ibadete ve ticaret sahasıyla Bab-ı Âli'de ve diğer dairelerdeki meslek işlerine hasrederler.” (Comte de Mar-sigli, *L'etat Militaire de l'Empire Ottoman, Ses Progres et sa Decadence*, 1732, La Haye.)

“...Bu Harem dairesinin içi kadar temiz bir yer tasavvur edilemez, döşeme tahtalarıyla dehlizler sık ve sağlam hasırlarla kaplıdır. Bunların dürülmüş olduğu samanların yahut sazların rengi soluk bir sarıdır. Odalarda çepeçevre dizilmiş minderlerden başka mefruşat yoktur, perdeler gibi bu minderler de beyaz pamuk bezinden yapılmıştır. Erkeklerin de kadınların da dışarda giydikleri pabuçlarıyla hiçbir zaman ev içlerine girmemeleri Türkler arasında âdet olduğu için, döşeme tahtalarında hiçbir zaman kir görülmez.” (Ledy Craven, *Voyage de Milady Craven a Constantinople, par ia Crimee en 1786-1789*, Paris.)

“... Yüzler, eller, ayaklar, tertemiz, yamalı kıyafet pek az ve hele kirlisi hemen hiç yok, bütün içtimai sınıflar arasında umumi ve mütekabil bir hürmet ve riayet manzarası göze çarpıyor.” (Ed-mondo de Amicis, Constantinopoli, 1883, Paris.)

Bugün biz, her haliyle Batı’yı kendine hayran bırakan bu in-sanı arıyoruz.

Osmanlılar nasıl giyinirdi?

Öncelikle belirtmeliyim ki, Osmanlı Devleti hayatın hiçbir ala-nında boşluk bırakmayan mükemmel bir organizasyondur.

Her şey en ince ayrıntısına kadar hesaplanmış, kılık kıyafet dâhil olmak üzere, hayatın tüm aşamaları ayrıntılı biçimde siste-matize edilmiştir...

Anlayacağınız, Osmanlı’nın fert, toplum ve devlet hayatında dengesizliğe, başıbozukluğa, kargaşalığa yer yoktur. Kişisel hak ve özgürlükler ihlâl edilmemek kaydıyla her şey belirlenen bir dü-zen içinde yaşanmaktadır.

Osmanlı tebaasının kıyafetleri de, bu genel intizam içinde dü-zenlenmişti.

Bu bağlamda Müslümanların, Hristiyanların, Musevilerin ve diğer dinlere mensup erkeklerle kadınların başlıklarıyla elbisele-rinin şekli ve rengi belirlenmişti...

Ama devletin belirlediği ayrıntı değil, kaba çizgilerdi. Sadece şekil ve renk tercihi yapılmıştı. Genel kurallara uymak kaydıyla, resmî kıyafet taşımak zorunda olmayan siviller kendilerine yakı-şanı giymekte özgürdü.

Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethinden hemen sonra, Ga-lata Kulesi çevresindeki köylerde yaşayan Hristiyan Cenevizlilere hitaben yayımladığı “Amannâme”de, Hristiyanlara ve sair dinlere mensup olanlara inanç, ibadet özgürlüğünün hemen arkasından

“kıyafet” özgürlüğü tanınması, konunun ne kadar önemli olduğunu ve ecdadımızın bu konuda ne kadar hassas, hatta demokratik davrandığını göstermektedir.

Kıyafet konusunda devlet, bugünkü Türkiye’de, İran’da ve başka bazı ülkelerde olduğu gibi, belirli kıyafetlerin giyilmesi konusunda halkı zorlamaz, (başını aç ya da kapa demez) kendi dinî yahut millî tercihini dayatmazdı.

Osmanlı Devleti’ni yönetenler, kılık kıyafeti değil, insanı esas alırdı. Bu konuda din farkı gözetilmezdi. Hangi dinden olursa olsun, insana hizmetin yüceliğine inanılırdı.

Ayrıca “evrensel devlet” olmanın yolunun çok kültürlülüğten geçtiği, bunun ise hoşgörü kaynaklı olduğu bilinirdi...

Müslüman Osmanlılar, kendi inançlarını dosdoğru yaşar, kendi kıyafetlerine inançları çerçevesinde özen gösterir, bu konuda başka dinlere mensup olanları zorlamazdı. Dinde cebir olmadığı gibi, din kaynaklı uygulamalarda da cebir yoktu.

Rum ve Musevi kadınlar, Fatih’in Amannâme’si mucibince özgürce giyinirler, tercih ettikleri kıyafetle İstanbul’un ve ülkenin her yerine gidebilirlerdi. Kıyafetleri farklı olmakla birlikte, başları kapalıydı. Bizanslı kadınlar fetihten önce de başlarını kapatırlardı. Bu onların inançları yahut moda anlayışlarıyla ilgili bir durumdu.

Osmanlı Devleti’nde resmî devlet görevlileri ile bir kısım bürokratlar, doğal olarak belirli kıyafetler giymek zorundaydılar. Askerler için, bugün de olduğu gibi, zaten kıyafet mecburiyeti vardı.

Kıyafetlerde genel olarak çok renkli, parlak kumaşlar tercih edilirdi.

Saray görevlileri, sadrazamlar, paşalar, divan kâtipleri, Harem ağaları, cariyeler, ihtisap memurları, bostancıbaşılar, asesler, ilmiye sınıfı mensupları vs. yaptıkları görevlere uygun elbise giyerlerdi...

Kullanılan şekiller ve renkler, bazen kişilerin makam ve sosyal konumlarına göre sembolik anlamlar taşırdı...

İşte şimdi sıra kıyafet meselesine geldi...

Hemen belirtmeliyim ki, kıyafete sadelik hâkimdir. Yalnız elçi kabul edileceği zaman padişahlar daha şık kıyafetler giymeye özen göstermişlerdir. Bu da savaş içinde bulunan bir devletin başkomutanı için (azametli görünme bakımından) kibir anlamına gelmez.

Osmanlı Devleti'nde, ilmiye sınıfına mensup âlimlerin mavi çizme giydikleri bilinir. Bunun Osmanlı sisteminde ilim adamlarına çok değer verildiğine ilişkin sembolik bir değeri vardır. Gök mavisi rengi çizmelerle, ilim adamı, sonsuzluğa yükseltilmiştir.

On sekizinci yüzyılın en ünlü şairlerinden Nedim bir gazelinde, mavi renk çizmeyi şöyle açıklar:

“Menhec-i ilmin nice hasm olmasın erbâbına,

Çarhı pâ-mâl etmedir kasd âsmânî mûzeden.”

Yani, “İlim adamlarına düşmanlık yapılmasına şaşmamak lâzım / Çünkü onlar mavi renkli çizmeleriyle bulutlara basarlar.”

İlim adamlarının şahsında yüceltilen ilimdir.

Osmanlı kıyafetleri konusunda, ülkemizde “Çocuk Kalbi” isimli eseriyle tanınan İtalyan edebiyatçı ve gezgin Edmondo De Amicis'te bazı teferruata rastlıyoruz. Amicis, 1874'de İstanbul'a yaptığı gezi-den sonra kaleme aldığı “İstanbul” adlı seyahatnâmesinde, devlet görevlilerinin kılık kıyafetleri ile ilgili ayrıntı veriyor:

“İnsanlar, görevlerine göre, sarıklarının şeklinden, elbise kollarının kesiminden, kürklerin cinsinden, astarların renginden, eyer süslerinden, bazıları çember sakalından, bazıları da bıyığından tanınabiliyor. Bu konuda hiçbir karışıklık olmuyor...”

Şeyhülislâm beyaz giyiyor; vezirler açık yeşil, mabeyinciler kızıl... Koyu mavi kıyafet ilk altı kanun zabıtine, Mekke, Medine ve İstanbul kadılarına aittir; büyük ulemanın üstünde mor,

şeyhlerin üstünde açık mavi renklerin hâkimiyeti vardır; çok açık mavi, tımarlı çavuşları ve vezir ağalarını işaret ediyor; koyu yeşil, üzengi ağalarının ve Sancak-ı Şerif’i taşıyanların imtiyazıdır; İstablî Amire hizmetkârları soluk yeşil giyerler; ordu paşalarının ayaklarında kırmızı, kapı zabitlerinde sarı, ulema ise mavi çizmeler var...” (Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 377)

Kadın iç kıyafetleri çeşitli ve çok renkliydi. Tabii o kıyafetle sokağa çıkılmaz, mutlaka “dışlık” ya da ferace giyilirdi. Dışlık farklı renklerde olabilirdi ama bol olması ve vücut hatlarını ortaya koymaması şarttı. Baş mutlaka örtülürdü. Zaten erkekler de ne sarayda ne de dışarıda açık başla dolaşmazlardı. Töresel olarak açık baş “münafıklık” alâmeti sayılırdı.

Teferruat isteyenler, “Biz Osmanlıyız” isimli kitabıma bakabilirler.

Tarihin içinden:

Yavuz’un kıyafeti

Yavuz Sultan Selim, sadeliği biraz da abartan bir padişahı. Topkapı Sarayı’na yabancı elçileri kabul edeceği özel bir günde, sadrazam, huzura girip Padişah’ı gecelik entariye benzer çok sade bir elbise içinde çalışırken bulunca, dayanamadı, kıyafetinin elçi kabul etmeye uygun olmadığını hatırlattı:

“Hünkârım, kabul vakti yaklaşıyor ama görüyorum ki siz hâlâ giyinmediniz.”

Padişah üstünü yokladı, oradan elini başına götürüp takkesini düzeltti; sonra sadrazama döndü: “Biz giyinik değil miyiz, ne eksiğimizi gördün?”

“Öyle değil Hünkârım, sizinle görüşmeyi bekleyen elçiler öyle şatafatlı kıyafetler içinde ki sizin kıyafetiniz onların yanında pek sönük kalır diye korkarım.”

Yavuz Padişah hafiften güldü: “Hey sadrazam, hiç tasa etme: Kılıcımızın parıltısıyla elçilerin gözleri öyle bir kamaşma kamaşacak ki, kıyafetimize dikkat bile etmeyecekler.”

Sadrazam’ın şöyle bir itirazı oldu: “O zaman biz niye kürkler giyip huzurunuzda geliyoruz?”

Yavuz Sultan Selim, inancının da göstergesi olan hayat felsefesini tek cümleye sığdırıp dedi ki:

“Sizin süslenmeniz padişahınızın hoşuna gitmek içindir, bizim padişahımız (Allah) ise kılığa değil yüreğe bakar. Bu yüzden süslenmemize gerek yoktur.”

Tam da burada sözü Mevlana’ya bırakmak gerekiyor:

“Ne insanlar gördüm üzerinde elbise yoktu, ne elbiseler gördüm, içinde insan yoktu!”

Kimi insanlar nice pahalı kıyafetlere “askı” işlevi görüyorlar!

Oysa pahalı kıyafetler, otomobiller, evler insanın değerini değil, sadece fiyatını artırır!

Saray’da büyük aşklar

Hemen hemen bütünü erkek olan tarihçilerimizin bence “yargısız infaz”a tabi tuttukları Hürrem Haseki Sultan’ın Kanuni’ye aşkı dillere destandır...

Hürrem Sultan ya da eski ismiyle Aleksandra Lisowska’nın Harem’e alınmadan önceki hayatı pek bilinmiyor. Rutenyalı (Ukrayna’nın Polonya hâkimiyetindeki batı kısmı) olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Rus diyenler de var.

Küçük yaşta Kırım süvarilerince esir alınıp Osmanlı sarayına satılmış (Bu saray, geleceğin “Kanuni”si Şehzade Süleyman’ın Manisa’daki sarayı da olabilir). Güler yüzlü olduğu için “Hürrem” adının verildiğini biliyoruz.

Saray Haremindedir, diğer cariyelere uygulanan eğitim ona da uygulandı. Yedi-sekiz yıl süreyle eğitildi. Geçmişle tüm ilgi bağı koptu. Sağlam bir Müslüman'a dönüştü.

Kanuni sözün tam manasıyla ona vurgundu. O da Kanuni'ye sıırıslıklam âşıktı. Bunun en büyük “belirti”si, usulden olmadığı halde, Kanuni'nin ona “resmî nikâh” kıyması ve yaşadığı müddetçe başka bir kadına bakmamasıdır... .

“Belge” dersiniz, birbirlerine yazdıkları mektuplarla şiirler, aralarındaki derin aşkın belgeleri olarak elimizdedir. Bu bağlamda şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, Kanuni-Hürrem aşkı 16. yüzyılın en büyük aşkıdır.

Padişah, Hürrem Sultan'la muhtemelen tahta çıktığı (1520) yıl tanıştı. Bir süre sonra da Şehzade Mehmed'i dünyaya getirdi.

Ardından Beyazıd, Cihangir, Selim ile yegâne kızları Mihri-mah Sultan'ı doğurdu.

Şehzade Mehmed, genç yaşta veba salgını esnasında hastalanıp vefat etti. Padişah, oğlunun hatırasına Şehzade Camii'ni yaptırdı.

Sarayda padişaha çocuk doğuran cariyeye “has gelin” anlamında “haseki=has-ek” denirdi. Hasekilğe yükselen cariyeye ayrı daire tahsis edilir, ücreti (saraydaki bütün cariyelere ücret ödenirdi ki bu Batılı saraylarda mümkün değildir, ayrıca Batı'daki kölelerin hiçbir hakkı, hukuku yoktur) de artırılırdı.

Bu arada Kanuni'nin, divan edebiyatımızın en çok gazel yazmış şairi olduğunu da hatırlatayım.

Savaş meydanlarında bile sevgili hasekisini unutmamış, aşk şiirleriyle bezenmiş mektuplar göndermiştir.

Bugün Topkapı Müzesi arşivinde bulunan bu mektuplar aralarındaki derin aşkın ispatı mahiyetindedir.

Biri şöyledir:

*“Celis-i halvetim, varım, habibim mah-ı tabanım,
 Enisim, mahremim, yarım, güzeller şahı sultanım.
 Hayatım, hâsılım, ömrüm, şerab-ı kevserim, adnim,
 Baharım, behçetim, rüzum, nigârım verd-i handanım.
 Neşatım, işretim, bezmim, çerağım, neyyirim, şem'im,
 Turuncu nar u narencim, benim şem'-i şebistanım.
 Nebatım, sükkerim, gencim, cihan içinde bi-rencim,
 Azizim, Yusuf'um, varım, gönül Mısır'ındaki hanım.
 Stanbulum, Karaman'im, diyar-ı milket-i Rum'um,
 Bedahşan'im ve Kıpçak'im ve Bağdad'im, Horasan'im.
 Saçı marım, kaşı yayım, gözü pür fitne, bimarım,
 Sürsem boynuna kanım, meded he na-müselmanım.
 Kapında çünkü meddahım, seni medh ederim daim,
 Yürek pür gam, gözüüm pür nem, Muhibbi'yim hoş halim!”*

“Benim birlikte olduğum sevgilim, parıldayan ayım / Can dostum, en yakınım, güzeller şahı sultanım... Hayatım, Cennet'im, Cennet'teki Kevser şarabım / Baharım, sevincim, anlamım, gönlüme kazınmış yarım... Tablo gibi sevgilim, yanan narım, gülen gülüm / Sevincim, lezzetim, meclisim, nurlu meşalem, ışığım... Turuncum, narım, narencim, kavuşma odamın aydınlığı, baş tacım / Nebatım, şekerim, hazinem, el değmemiş bitanem... Gönlümün sultanı, Yusuf'um, varlığımın anlamı... İstanbul'um, Karaman'im, bütün memleketlere bedel sevgilim / Bedahşan'im (“lâl” madeni çıktığı için çok değerli bir yerdî), Kıpçak'im, Bağdad'im, Horasan'im... Güzel saçlım, yay kaşlım, gözleri baştan çıkaran sevgilim, hastayım / Ölürsem vebalim boynunadır, yardım et bana teslim olmayanım... Kapında meddahınım, seni daima överim /

Yüreğim gamlı, gözüm yaşlı, Muhibbi'yim (Kanuni'nin şiirlerinde kullandığı mahlas) hoştur halim" (aşkınla sarhoş gibiyim)

Hürrem Sultan'ın Kanuni'ye mektubu:

Hürrem Sultan Kanuni'ye yazdığı mektuplara genellikle "Hazret-i Sultanım" ya da "Sultanım, Padişahım" diye başlardı...

Birini bugünkü dile aktarıp özetleyelim:

"Gönül devletimin güneşi ve saâdetimin sermayesi Sultanım...

Yüzümü yere koyup, mutluluk sığınağı ayağınızın topraklarını öperim...

Eğer bu ayrılık ateşine yanmış, ciğeri kebab, sinesi harap, gözleri yaş dolu, gecesi gündüzü belirsiz, hasret deryasına gark olmuş çaresiz, aşkınıza müptela cariyenizi, Ferhat ile Mecnun'dan beter şeyda (deli divane) kölenizi sorarsanız, ne zamandır Sultan'ımdan ayrırım; bülbül gibi ah u feryadım dinlemeyip, ayrıldığınızdan dolayı öyle bir halim var ki, Allah, kâfirlere bile böyle dert vermesin...

Benim devletim, benim Sultanım!..

Özellikle, bir buçuk ay olduğu halde sizden bir haber gelmemesi yüzünden, Allah biliyor ki hiçbir şekilde rahatlık yüzü görmedim... Gece gündüz ağlayıp, kendi hayatımdan el çektim. Cihan gözüme dar görünür.

Ne yapacağımı bilmeden ağlayıp gözyaşları içinde kapıları gözlerken, ol ferd-i Rabbü'l Âlemin, âleme rahmet eden Subhan-ı Yezdan, cümle âleme inayet nazarın edip, fetih haberi ve müjdeli haberlerini yetiştirdi. Bu güzel haberi işitince, Allah biliyor ki, benim Padişahım, gönlümün Sultanı, ölmüş iken taze can buldum.

Benim Sultanım!..

Şehir hakkında soracak olursanız; şimdilik henüz hastalık (veba salgınına kastediyor) devam etmektedir. Ancak önceki gibi

değildir. İnşallah Sultanım gelince, Allah'ın inayetiyle bu da geçer gider. Bilenler, hazan yaprağı dökülünce geçer derler.

Benim Sultanım!..

Sık sık mübarek mektubunuzu gönderirsiniz diye, tazarru ve iltimas ederim. Zira ki, billah yalan değil, bir iki hafta geçip de ulak (haberci) gelmezse, âlem gulguleye gelir (herkeste bir telaş başlar). Türlü türlü sözler söylenir. Yoksa sadece kendi nefsim için istediğimi sanmayın.”

Hürrem Sultan, rüzgârı kendisine elçi tayin ederek seferdeki Padişaha şiir diliyle şöyle sesleniyor:

*“Ey saba sultanıma zar u perişan diyesün,
Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgan diyesün.”*

(Ey sabah rüzgârı, sultanıma dermansız kaldı, perişan oldu de / Sultanının gül yüzünü göremediği için bülbül gibi feryat ediyor de...)

Bu aşka zerre miktar saygı göstermeyen erkek tarihçiler (hemen hemen tamamı erkektir) Hürrem Sultan'ı hep “fitne odağı cadı” gibi görüp gösterdiler. O devirde yaşanan bütün olumsuzluklardan onu sorumlu tuttular. Çünkü o “kraliçe” gibi davranıyor, Harem'in dışına taşıp devlet adamlarına mektuplar yazıyordu.

Bir bakıma “elinin hamuruyla erkek işine karışıyor”du. Bu yüzden “erkek” tarihçilerin hışmına uğradı! Bütün kadınlardan bütün erkekler adına Hürrem Sultan'ın şahsı üzerinden “intikam” aldılar. Hatta hayır eserlerini bile görmezden geldiler.

Hâlbuki Hürrem Sultan, valide sultanlar arasında en fazla hayır yapanlardandır.

En başta, hâlâ hizmet veren Haseki Hastanesi...

Aynı semtte kubbeli bir cami ile şadırvanı, yanında imareti, medresesi, mektebi...

Ayasofya’da hâlâ dimdik ayakta olan bir hamam (Sinan’ın eseri)...

Edirne’ye su yolu ile muhtelif çeşmeler...

Edirne/Uzunköprü’de kervansaray, cami ve imaret...

Mekke ve Medine’de birer imaret (fakirlere yemek verilen aşhane)...

Mekke ve Medine fukarasına dağıtılmak üzere, her yıl kendi mal varlığından altı bin altın lira...

Hürrem Sultan elbette ki büsbütün masum değildir, ancak ders kitaplarımızda anlatılanları hak ettiğini de sanmıyorum.

Kumasının oğlu Şehzade Mustafa’nın öldürülmesinde etkili olmuştur belki, ancak amacı iktidar değil, oğlu Selim’i (II. Selim) hayatta tutma çabasıdır. Yani Hürrem Sultan’ın çırpınışları evlâdını hayatta tutmak isteyen bir annenin çırpınışlarıdır. Çünkü Osmanlı cülus (tahta geçme) sisteminde, padişah olamayan şehzade ölür. Bu sistem, (şehzade katli meselesi) Osmanlı Devleti’nin devamlılığı açısından “zaruri” sayılmış, padişahlar ister istemez bu “zaruri fedakârlığa” katlanmıştır.

Yani Hürrem Sultan’ın oğlu (Sarı) Selim, tahttan olursa hayatından da olacaktır. Başka bir deyişle Selim’in hayatı padişahlıkla kaimdir. Bu durumda annesinin tüm imkânları kullanması tabii sayılmalıdır.

Yavuz ve Türkmen kızı:

Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn etti felek

Eşkimi kıldı füzûn, giryemi hûn etti felek

Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân

Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek.

Belgesiz rivayetlerle gelen aşk hikâyelerinden biri de Yavuz Sultan Selim’le meçhul “Türkmen kızı”na izafe edilmiştir...

Yavuz Sultan Selim, Mısır Sefer-i Hümayunu esnasında Şam yakınlarına kurdurduğu Otağ-ı Hümayun’da üç ay kadar konaklamış...

Hizmetçiler arasında bulunan çok güzel bir Türkmen kızı, zaman zaman padişahın otağına gelir, temizlik yaparmış...

Yine bir sabah temizlik için geldiğinde, Sultan Selim’i görmüş, görmesiyle de gönlüne aşk ateşi düşmüştü...

Öyle yanmaya başlamış ki, birkaç gün sonra aşkını Padişah’a iletmek için çadır direğine bir soru yazmış:

“Seven insan neylesin?”

Yavuz Sultan Selim, otağına yatmaya gelince, birden direkteki yazıyı fark etmiş...

Keskin zekâsıyla konuyu hemen kavramış...

“Seven insan neylesin?” sorusunun altına şöyle yazmış:

“Hiç durmasın söylesin.”

Birkaç gün sonra yine temizliğe gelen kız, yazıyı görünce serçe kuşu gibi kalbi çarpmaya başlamış heyecandan...

Neden sonra kendini toplayıp şöyle yazmış:

“Ya korkarsa neylesin?”

Yavuz Sultan Selim, akşam, çadırına döndüğünde, düştüğü notun altındaki notu görmüş...

Gülümseyerek şöyle yazmış:

“Hiç korkmasın söylesin.”

Ortaya karşılıklı yazışmalardan nefis bir şiir çıkmış:

“Seven insan neylesin?..

Hiç durmasın söylesin;

Ya korkarsa neylesin?

Hiç korkmasın söylesin.”

Yavuz kızı tanımaya karar vermiş, bulunup getirilmesini emretmiş...

Gözlemişler ve çadır direğine yazarken yakalayıp Padişah'ın huzuruna götürmüşler.

Padişah ayakta karşılamış Türkmen güzelini:

“Beri gel Türkmen kızı, yüz yüze söyle şiirlerini” demiş Padişah...

Güzel Türkmen kızı Padişah'a doğru birkaç adım atmış...

Fakat her şey birkaç adımda kalakalmış.

Padişah'ın aşkıyla çarpan serçe yüreği, Padişah'la yüz yüze konuşmaya daha fazla dayanamamış, oracıkta duruvermiş...

Çok üzülmüş Yavuz Padişah...

O kadar üzülmüş ki, rivayete göre ağlamış.

Sonra da yürek acısını şiire dökmüş:

*Merdüm-i dîdeme bilmem ne füsûn etti felek
Eşkimi kıldı füzûn, giryemi hûn etti felek
Şîrler pençe-i kahrında olurken lerzân
Beni bir gözleri âhûya zebûn etti felek.*

(Bilmem ki gözbebeklerime nasıl bir büyü yaptı felek
Gözyaşımı artırıp gözümü kana buladı felek
Aslanlar korkumun pençesinde titrerken
Bir ahu gözlüye esir etti felek)

Padişahı yalvartan cariye

Sultan I. Abdülhamid, idari hayatta olduğu gibi aşk hayatında da yenilgisini kabul etmişti ve ıstırap çeke çeke, felçten öldü.

Padişah, geziye gitmediği günlerinde Harem'de okuyor, kadınlarıyla konuşuyor ya da üç cücesi ve yedi dilsiziyle vakit geçiriyordu.

Yazılı kaynaklarda başkadinlari Nüket Seza ve Hümaşah'ın adları geçiyor. Ancak I. Abdülhamid, aşk mektuplarını başka bir kadına, Ruşşah'a yazıyor.

“Abdülhamid, Ruşşah'ına kul kurban olsun. Bir kusur ile beni unutma. Benim vücudum toprak oluncaya kadar senden vazgeçersem, Allah bana layık olduğumu versin.

Efendim; gideyim, belki beni götür diye buyurursun diyorum, ama sen bana götür demiyorsun. İnşaaallahu Teâlâ ömrümüz oldukça birbirimizin oluruz. Canım efendim ben ayağına yüzümü sürerek senden rica ediyorum...”

Şehzade katli

Padişahlar, taht uğruna kardeşlerini, hatta oğullarını katlederler miydi?

Evet, ama taht uğruna değil, belki baht uğruna; devletin bekasının kaçınılmaz bir gereği olarak...

“Yıldırım Beyazıd” ve “Biz Osmanlıyız” isimli eserlerimizde uzunca izah edildiği gibi, olayı, alelâde bir “katl” şeklinde mütalâa etmek son derece yanlış olur...

Olayı değerlendirirken mutlak surette dönemin şartlarını, yönetim anlayışlarını, işin önünü ve sonunu hesaba katmak, muhtemel neticelerini düşünmek, buna bağlı olarak da şu soruyu sormak lâzım gelir: “Acaba devletin bekası mı mühimdir, yoksa bir şehzadenin hayatı mı?”

Hem devlet beka bulsun, hem de şehzadeler hayatta kalsın; elbette güzel olanı, ideal olanı budur. Fakat ideali bulmak her zaman mümkün olamamıştır. Ve devletin birliğine, bütünlüğüne şehzadeler kurban verilmiştir.

Nitekim kardeş katlini sevimsiz ve hatta gayr-i meşru görmekle beraber, Osmanlı Devleti'nin bekası bakımından faydalı bulanlar da çoktur.

Çünkü sultanlar devletin dirliği ve milletin birliği için büyük bir fedakârlık yaparak, acı reçeteyi kendileri içmiş; ciğerparelerini feda etmişlerdir.

Kaç şehzade öldürüldü?

600 yıllık Osmanlı tarihi boyunca beşi on dördüncü, sekizi on beşinci, kırk ikisi on altıncı, beşi on yedinci ve biri de on sekizinci asırda olmak üzere 61 şehzade katledilmiştir.

Bunlardan 22 tanesi bilfiil isyan ettiği için öldürülmüştür.

Diğerleri de ekseriya Fatih Kanunnâmesi'ni takip eden 150 yıl içinde uygulanmıştır.

1603 yılında padişah olan Sultan I. Ahmed kardeşlerini öldürmeye lüzum görmedi ve 1617'de vefatından sonra, oğulları bulunduğu halde, bunlar yaşça küçük olduğundan kardeşi Sultan I. Mustafa tahta geçti.

Böylece ilk defa bir padişahın yerine oğlu değil, kardeşi tahta geçiyordu. Bu fiilen Osmanlı veraset telâkkisinin değişmesi demektir. Çünkü Osmanlılarda o zamana kadar muayyen bir veraset prensibi olmamakla beraber, tahta hep önceki padişahın oğlu geçirdi.

Sultan I. Ahmed'den sonra, hanedanın en yaşlısının hükümdar olduğu "seniorat" usulüne geçilmiş; bu tarihten itibaren şehzade katli de tavsamıştır.

Artık şehzadeler sancağa çıkarılmamaya, sarayda oturup tahta geçme sıralarını beklemeye başladı. Sultan IV. Mehmed'den sonra ise (1687) padişahın yaşça büyük oğlu bulunduğu halde tahta

kardeşi geçti ve artık resmen hanedanın en yaşlı mensubu padişah olmaya başladı.

Veraset usulünün fiilen değiştiği XVII. asırdan itibaren şehzade idamlarına neredeyse pek rastlanmaz. Bu usul 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'de de formüle edildi. Bir ara Sultan Abdülaziz ve daha sonra Sultan II. Abdülhamid bu usulü değiştirerek tahta genç ve dinamik kimselerin geçmesini sağlamak maksadıyla eskiden olduğu üzere ve Avrupa hanedanlarındaki gibi babadan oğula intikal eden bir veraset usulü kurmak istedilerse de muvaffak olamadılar.

Şehzade idamlarının doğurduğu neticeler

1. İlk devrede taht babadan oğula geçtiği ve böylece padişahların ortalama tahtta kalma müddetleri daha uzun olduğu için, siyasi istikrar bakımından bir üstünlük vardı. Sonraları hanedanın en yaşlısı tahta çıktığı için, padişahların saltanat müddetleri de kısa sürmüştü; saltanat namzetlerinden beklenen dinamizme de daha az rastlanır olmuştur.
2. Önceleri şehzadeler sancakbeyliği yaparak siyasi ve idari bakımdan daha iyi yetişmekteydi. Sarayda yaşamaya başladıktan sonra, kazandıkları tecrübe daha sınırlı olmuştur.
3. Başlangıçta saray dışında yegâne alternatif otorite, sancaklardaki şehzadelerdi. Bunların artık sarayda yaşamaya başlamaları, asker, vezirler, ulema gibi hanedan dışı güçlere, âyân, esnaf, hatta ayak takımı gibi olur olmaz kimselere otorite kurma imkânı sağlamıştır.
4. Şehzade katli sebebiyle, Avrupa hanedanlarının aksine, hanedanın yan dallarından yürüyen bir aristokrasi teşekkül edememiştir.

İslâm hukuku ve siyaset:

Osmanlılarda şehzade katli meselesini doğru anlayıp değerlendirebilmek için öncelikle İslâm-Osmanlı hukuku ve siyaset geleneğini bilmeye ihtiyaç var...

Hadisenin çok esaslı tarihî, siyasi ve hukuki sebepleri bulunmaktadır. İktidarın, hanedan mensuplarının müşterek malı olduğu yolunda eski Türk siyasi geleneği (ülüş sistemi) vardır.

Bu gelenek, tarih boyu menfî neticeler doğurmuş, ülkelerin parçalanmasına ve Türk devletlerinin yıkılmasına sebebiyet vermiştir.

Osmanlı Devleti'nde de bu geleneğin tesiriyle başlangıçta muayyen bir veraset sistemi yoktu. Güçlü ve talihi de yaver giden herhangi bir şehzade padişah olabilirdi.

Nitekim hayattaki hemen her şehzade arkasına düşman devletlerin de desteğini alarak ayaklanmış, binlerce insan ölmüş, ülke harap, millet perişan olmuştu.

Osmanlıların, gerek önce ve gerekse kendi devirlerinde yaşanan tecrübelerden ders alarak, bu musibete uğramamak için bizzat aile mensuplarını feda etmekten gayri bir yol bulamadığı anlaşılmaktadır.

Bu çerçevede, Fatih Sultan Mehmed Kanunnâmesinde, şehzade katlini düzenleyen bir hüküm vazetmiştir. “Fitne, adam öldürmekten daha kötüdür” mealindeki Kur'an-ı Kerîm ayeti ve gerektiğinde umumî menfaat için hususî menfaatin haleldar edilebileceğine dair şer'î prensip, şehzade katlinin hukuki mesnedi olmuş; İslâm hukukçularının ekserisinin bu müesseseye cevaz verdikleri, mezkûr maddede sarahaten ifade edilmiştir.

Böylece alınan tedbirlerle Osmanlılarda ne eski Türk devletlerinde olduğu gibi ülke parçalanmış ve ne de Avrupa veraset harplerindeki gibi sıkıntılar yaşanmıştır.

Bu da, devleti altı yüz yılı aşkın bir zaman ayakta tutan âmillerden biri olmuştur.

Bir iki asır içinde Osmanlı Devleti'nde de bir veraset usulü yerleşerek, hanedanın en yaşlısı tahta çıkmaya başlamış; bundan sonra şehzade katli de hemen hemen tarihe karışmıştır.

Ne yazık ki şartlanmış kafalara ve okul kitaplarına, bu sebep ve gerekçelerin hiçbirini girmemiştir. Olay öyle bir şekilde takdim edilmiştir ki, bundan, padişahların sadece kendilerini düşünerek, ikballeri uğruna oğullarını yahut kardeşlerini öldürttükleri sonucu çıkmaktadır.

Oysa Yıldırım Beyazıd, kardeşi Yakup Bey'in "tahtını tabuta" çevirmeseydi, devlet paramparça olmaz mıydı?

Fatih, kardeşini sağ bıraksaydı, kardeşi zaman içinde isyan çıkartmaz mıydı (çünkü hep böyle gelişti), bu isyan sebebiyle acaba İstanbul fethi aksamaz mıydı?

Sultan II. Beyazıd, Cem Sultan'ın teklifini kabul edip devleti kardeşiyle bölüşseydi Yavuz ortaya çıkabilir, "halife" olabilir miydi?

Ve Yavuz, üzerlerine gelen kardeşleri Ahmed ve Korkut'u bağışlasaydı, toparlanır toparlanmaz birleşip yeniden saldırmazlar mıydı? Bu da Yavuz Padişah'ın en büyük ideali olan "İttihad-ı İslâmı=Müslümanların Birliğini) gerçekleştirmesini engellemez miydi? (Tabii Hilafet de Osmanlılara geçmezdi)

Nihayet şunu sormak lâzım: Cengiz Han, Timur Leng ve Hülâgü Han gibi cihangirlerin kurdukları devletler, neden acaba bir Osmanlı Devleti olamamış, yüzyıllar boyu yaşayamamıştır? (Tarihçiler bunun sebebi olarak, imparatorlukların oğullar arasında bölüşülmesini gösteriyorlar)

Bunların üzerinde kafa yormadan, şartları hiç nazara almadan, o günlerin devlet telâkkisini anlamaya çalışmadan masa başında hüküm vermek insafsızlıktır...

Olayı tarih, şartlar ve insaf ölçeğinde ortaya koyduktan sonra, hâlâ “günah” hükmü vermek de mümkündür. O takdirde günahların ve sevapların değerlendirileceği “Mahşer Günü” hatırlanmalı ve olay yargı merciine havale edilmelidir.

Biliyoruz ki, Türkler, gerek anavatanları olan Orta Asya’da, gerekse sonra yerleştikleri İran, Ortadoğu ve Anadolu’da irili ufaklı pek çok devlet kurdular...

“Pek çok devlet kurdular” deyince, pek çoğunu yıktıklarını da kabul etmek gerekiyor.

Bunların yıkılmasında, devlet hâkimiyetinin, hanedanın ortak malı sayıldığı eski bir Türk siyasi geleneğinin tesiri çok büyük olmuştur.

Hanedanın her erkek mensubu, küçük olsun, büyük olsun, tahta geçmek hususunda kendisini eşit hak sahibi görmektedir.

İşte eski Türk tarihinde bolca görülen hanedan kavgalarının esası, ülüş sistemi denen bu gelenektir.

Bazı Türk hükümdarları bunun önüne geçmek için devleti parçalara ayırıp her birini bir şehzadenin idaresine vermek yoluna gitmişse de, mahzurları bertaraf etmek şöyle dursun, bu devletçikler düşmanlarınca kolayca yutulmuştur.

Hun, Göktürk, Kutluk, Uygur, Karahanlı, Gazneli, Gürgânî ve Selçuklu, sonra da Cengiz Han, Timur, Hülagü gibi imparatorların devletleri, hep böyle yıkılmışlardır.

Selçuklular bir ara veliaht tayin etmek suretiyle merkeziyetçi bir usul getirmeye çalışmışlarsa da, bu usulü yerleştirmeye muvaffak olamamışlardır.

Tarihteki Türk devletlerinin, Kuzey-Güney veya Doğu-Batı diye ayrıldığı ya da Selçuklularda olduğu gibi beylikler, atabeylikler halinde parçalandığı tarih kitaplarından hatırimızdadır.

Bu uygulama Osmanlılara mahsus değildi. Sâsânîlerde, Roma ve Bizans'ta, hatta Müslüman Endülüs ve Mağrib devletlerinde sıkça rastlanmaktadır.

Bu yönetime uymayan Avrupa devletleri, yıllarca süren veraset savaşlarında harap olmuş, binlerce insan ölmüştür.

Osmanlı Devleti'ni Avrupa karşısında galip getiren olgulardan biri de Avrupa'daki bu bölünmüşlük olsa gerektir.

İşte Selçuklulardan sonra Anadolu'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Osmanlılar, bu tecrübelerden ders almış, devletin böyle bir akıbete uğramaması için fedakârlık göstermişlerdir.

Halk arasında “Şehzade katli” diye bilinen, hanedan mensuplarının “nizam-ı âlem”, yani kamu menfaati yolunda katledilmesi yoluna gidilmiştir.

Sarayın kâbusu: Şehzade isyanları

- * Amcası Dündar Bey, Osman Gazi'ye isyan etmiştir (1298)...
- * Savcı Bey, babası Sultan I. Murad'a isyan etmiştir (1385)...
- * Anadolu'da Timur istilâsıyla başlayan Fetret (1402) Devri'nde Yıldırım Beyazıd'ın dört oğlu arasında baş gösteren mücadelede binlerce mazlumin kanı akmış, bu yüzden Bizans'a nice tavizler verilmiş, daha önce alınmış bazı topraklar iade edilmiştir.
- * Musa Çelebi bir ara İstanbul'u sıkı şekilde muhasara etmişken, kardeşinin (Mehmed Çelebi) ordusuyla üzerine gelmesi yüzünden mecburen muhasarayı kaldırmış, daha sonra Bizans'a alet olan Yıldırım oğullarından Mustafa Bey (nam-ı diğer Düzmece Mustafa) isyanlarıyla devlet yeni bir fetretle yüz yüze gelmiştir...

Nihayet Fatih'in babası II. Murad zamanında padişahın kardeşi Şehzade Mustafa (Düzmece Mustafa'dan ayırt edilebilmesi

için tarihlerimiz bu şehzadeyi “Küçük Mustafa” olarak yazar) Bizans, Germiyan ve Karaman kışkırtmaları sonucu ayaklanmış, bunun üzerine Sultan II. Murad tıpkı Musa Çelebi gibi, İstanbul muhasarasını kaldırarak küçük kardeşinin üstüne yürümek durumunda kalmıştır (1423).

Bu akıbetleri değerlendiren Fatih, şehzade isyanlarında kitlesel katliamlar yaşanmaması, yani daha fazla kan dökülmemesi için, devrin âlimlerinden fetva alarak meşhur “Kanunnâme”sini yapmıştır...

Fatih Kanunnâmesi

“...Ve her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katl itmek münâsibdir. Ekser ulema dahi tecviz etmişlerdir. Anınla âmil olalar.”

Osmanlı hanedanı ve devlet adamları, devletin bölünmez bir bütün olduğu gerçeğine gönülden bağlıydılar.

Bu yüzden Sultan II. Beyazıd, kardeşi Cem Sultan’ın ülkeyi bölüşme teklifini şiddetle reddetmişti;

*“Sen bister-i gülde yatasun şevk ile handan;
Ben kül döşenem külhan-ı mihnette, bunda sebeb ne?
Bu saltanat-ı dünyâ ola adle mukârin,
Haccü’l Haremeyn, ânı talep kılsa aceb ne?”*

(Sen gül yataklarda huzur ve mutluluk içinde yatasın, ben mihnet külhanlarında küller üzerinde yatayım buna sebep ne? Bu dünya saltanatı kimin hakkı ise onun olmalı. Ben, aynı zamanda hac görevini de yerine getirmiş bir insan olarak, bu saltanata talip olsam bunda şaşacak ne?)

II. Beyazıd, Cem Sultan’ın şiirsel yakınmasına şu cevabı vermişti:

*“Çün ruz-ı ezel kısmet olunmuş bize devlet,
Takdire rıza vermeyesün böyle sebep ne?
Haccü’l Haremeynüm diyüben da’vi kılursun...
Bu saltanât-ı dünyevîye, bunca talep ne?”*

Devleti bölüşme teklifiyle kendisine elçi gönderen Cem Sultan’a, ağabeyi Sultan II. Beyazıd’ın verdiği meşhur cevap ise işin öznesini açıklıyor:

*“Bu kişver-i Rûm bir ser-i pûşide-i arûs-i pûr nâmûstur ki,
iki dâmad hutbesine tâb götürmez.”*

(Osmanlı Devleti öylesine namuslu bir gelindir ki, iki damat istemez.)

Osmanlı hanedanı ve devlet adamları daima “birlik” şuuruna, “Nizam-ı Âlem” düşüncesine ve “Fitne katilden daha şiddetlidir” mealindeki ilâhî hükme inanıyorlardı.

Yavuz Padişah ve Şehzade Korkut Bey

Yavuz Sultan Selim babasını yıkıp padişah olduktan sonra çok sevdiği kardeşi Korkut’u katletmemiş, Manisa’ya vali göndermiştir.

Korkut Bey fıkıhta hatırı sayılır bir âlimdi. Yavuz’un istediği de ilimle irfanla uğraşmasıydı. Kıyamamıştı.

Bu arada merkezden eski padişaha mensup bazı vezirler ve askerler Korkut Bey’e mektuplar yazarak kendisini padişah görmek istediklerini, bunun için şartların hazır olduğunu bildirdiler.

Bu teklife müspet cevap vermek, üstelik padişah olduğunda maaşlarını arttıracığını vaat etmek talihsizliğine düşen Şehzade Korkut’un mektubu Yavuz Sultan Selim’in eline geçti.

Aynı zamanda hukuk bilgisiyle meşhur olan Şehzade, hadiseyi inkâr edemedi ve bu onun sonu oldu (1513).

Yavuz, biraz öfkeli, biraz da hüzünlü bir sesle, çevresindekilere şöyle yakınıyor:

“Ben bu saltanatı, ümmete hizmet için pederumun elinden aldum ve ıslâh-ı âlem (insanların ıslahı ile mutluluğu) uğruna birader ve biraderzadelerimi (kardeşlerimi ve çocuklarını) feda eyledum... Ben uykularımı, rahat ve huzurumu terk ile din-i mübînin te'yidine uğraşıyorum. Eğer İslâm'ı ihyâ etmek (geliştirmek, hayata geçirmek, yaşamak ve yaşatmak) maksudunuz (isteginiz, niyetiniz) değilse, benum de nefsü'l emirde saltanata kat'a hevesum yoktur. (Eğer bu yoldan hedefe gidemeyeceksem, sizin de böyle bir amacınız bulunmuyorsa, padişahlıkta gözüm yoktur)”

Son devir İslâm-Osmanlı hukukçusu Ali Himmet Berki (v.1976) gibi bazı zatlar, bu kanunnâmenin sahte olduğunu, böyle bir madenin bulunmadığını ileri sürmüşse de; zamanımızda ilmî çevrelerde bu kanunnâmenin sahte olmadığı kanaati hâkimdir.

Fransız düşünür Fernand Grenard'ın da dediği gibi, “Osmanlı Devleti, gücünü devamlılığından alır.”

Yani uzun soluklu oluşunu, hiç bölünmeden yürümesine borçludur.

Generallerin (Ağalar) Saltanatı

Osmanlı tarihinde sıkça rastlanan isyanlarda, sözgelişi Sultan IV. Murad zamanındakilerde, askerin şehzadeleri tahta çıkarmakla padişahı tehdit ettiği de bir vakıadır.

Bir başka deyişle bıçare şehzadeler, isyanlarda parmakları olmasa bile sadece varlıklarıyla devletin ve milletin emniyetini tehdit eden potansiyel bir tehlike teşkil etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında Türkiye'de bulunan Avusturya elçisi Busbecq, bu padişahın oğlu Şehzade Mustafa'dan (1553) bahsederken, diyor ki:

“Türk padişahlarının oğlu olmak büyük bir talihsizliğe düşmek demektir. Çünkü bunlardan birisi tahta çıkınca diğerleri ölüme hazırlanmalıydı. Bu da bilhassa yeniçerilerin durumuyla ilgilidir. Çünkü padişahın hayatta bir kardeşi varsa, bu askerlerin padişah-tan istekleri hiç sona ermez. Diledikleri şey kabul edilmezse, ‘Allah kardeşini eksik etmesin!’ diye bağışırlar. Bu, onu tahta getirmek istediklerini anlatmak içindir.”

Tarihteki hadiseler, Osmanlı halkının hanedana eski Türk geleneginden kaynaklanan bir sadâkatle bağlı olduğunu göstermektedir. Öyle ki, taht üzerinde hak sahibi olarak ancak bu hanedan mensupları görülürdü. Başka bir şahsın veya ailenin Osmanlı tahtına çıkması tasavvur bile edilmemiştir.

Kanuni ve oğulları

Kanuni Sultan Süleyman’ın oğlu Şehzade Mustafa ve Sultan III. Mehmed’in oğlu Şehzade Mahmud (1603) gibi bazı şehzadelerin ise, bizzat isyana kalkışmamakla beraber, kötü niyetlilerin kolayca istismar edebilecekleri şekilde hareket ettikleri, sözge-lişi padişahın icraatını gıyabında tenkit edip, “Ben padişah olsam, şöyle yaparım, böyle yaparım” diye atıp tuttukları vakidir.

O devir monarşilerinin, en büyük tehlike olarak gördüğü bu tarz hareketler, bu şehzadelerin ileride fitneye sebebiyet verebilecekleri endişesiyle ortadan kaldırılmaları için kâfi sebep teşkil etmiştir.

Bazı şehzade idamlarında, şehzadelerin temkinsiz ve cüretli hareketlerinin yanında, tarihin her devrinde ve her yerde rastlanabilecek müzevirlerin ve fesatçıların rolü de mühimdir.

XVII. asır başından itibaren şehzadeler sancağa çıkarılmayıp sarayda oturmaya, sırası gelen, yani ailenin en yaşlısı tahta çıkarak, diğerleri sıralarını beklemeye başladı.

Sistemin artık oturduğu, başa kim geçerse geçsin işlerin yürüyeceği; sarayda oturan şehzadelerin de daha iyi bir tahsil ve bir nevi siyaset stajı görme imkânı bulacağı düşünülmüştü.

Ne var ki böyle olmadı. Zaten devletin ömrü de buna yetmedi.

İ'lâ-yı kelimetullah misyonu

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, güvendiğimiz İslâm hukukçularından biridir...

Yorumuna katılıyorum...

Diyor ki: “İslâm siyaset telâkkisinde, devletin misyonu i'lâ-yı kelimetullahtır. Bu da İslâmiyet'in yayılması demektir.

İslâm hukuku, bu misyonu sekteye uğratacak her şeyi bertaraf etmeyi tabii ve meşru görmüştür.

Avusturya elçisi Busbecq, İslâmiyet'in Osmanlı hanedanı sayesinde ayakta olduğunu, hanedan yıkılırsa dinin de yıkılacağını, din ve devletin selâmetinin evlâttan daha mühim görüldüğünü söylemektedir.

Bir kere bu idamlar pozitif hukuka, yani Fatih Kanunnâmesi'ne uygundur. Dolayısıyla şeklî hukuka göre meşrudur.

Ancak bu Kanunnâme, Osmanlı hukukuna hâkim olan şer'î esaslara uygun mudur?

Olmadığı kanaatini taşıyanlar var.

Uygun olduğunu savunanlar da var.

Gerçekten İslâm hukukunda kanunsuz suç ve ceza olmayacağı gibi, ileride suç işlemesi ihtimaline binaen kimseye ceza verilemez.

Ne var ki, İslâm hukuku, hükümdara birtakım suçlar ihdas edebilme ve bunlara cezalar koyabilme salâhiyetini tanımıştır. Buna 'ta'zir' denir.

Padişah bir kimseyi bu çerçevede cezalandırabilir ve bu İslâm hukukuna aykırı değildir.

Siyaseten katl, yani devlet başkanının, devletin birliği ve milletin dirliği için yaşaması zararlı görülen kimseleri öldürtmesi de ta'zir cezalarındandır.

Bütün monarşilerde olduğu gibi, İslâm hukukuna göre de devlet başkanı yani padişah, yargı gücünü elinde tutar.

Bir başka deyişle padişah başhâkim mevkiindedir. Kadılar, ona vekâleten dava dinler ve onun namına hüküm verirler.

Böyle olunca padişahın dava dinleyip, gerekirse suçluları cezalandırması, hatta idamına hükmetmesi mümkün ve meşru idi.” (Ahmed Akgündüz, Harem).

Bağy suçu (Hurûc ale's-sultan ya da kalkışma)

Şehzade katlinin birinci çeşidi, hanedan mensubunun hükümdarlık iddiasıyla ortaya çıkması ve isyan etmesi halinde uygulanırdı.

Bu, Osmanlı Devleti'nde de cari olan İslâm hukukuna göre bir suçtu. Buna “bağy” (hurûc ale's-sultan) denirdi. Haksız yere meşru hükûmete isyan edenlerin cezası dünyanın her yerinde ve her devirde idamdı.

Şehzade idamlarının ikinci çeşidinde ortada bir isyan yoktur. İşte şehzade idamlarının hukuka uygunluğu meselesi daha çok bu gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Fitne çıkmasından korkulduğu hâllerde, bunun önüne geçmek maksadıyla hanedan mensuplarının öldürüldüğü görülmektedir.

Osmanlı hukukçalarının ekserisi bunu “say bi'l-fesad” suçu çerçevesinde değerlendirmiş ve ta'zir suçlarının içinde mütalaa etmişlerdir.

Bu, henüz suç işlemeyen, ancak ileride işlemesi muhtemel ve mevhum olan kimselerin cezalandırılmasıdır.

Şehzade idamlarının bu türü, say bi'l-fesâd suçunun çerçevesine girer mi, girmez mi? Hukukçular bunda ihtilaf etmişlerdir.

Fatih Kanunnâmesi'nin, bunu say bi'l-fesâd olarak gören hukukçuların görüşüne göre sevk edildiği anlaşıyor. Nitekim madde metninde geçen ve "ekser-i ulema tecviz etmiştir" ifadesi bunu göstermektedir. Demek ki ulemanın ekserisi buna cevaz vermiştir.

Şimdi soru şu: Henüz ayaklanmamış bir kimsenin ileride ayaklanması kuvvetle muhtemeldir diye öldürülmesi meşru mudur?

Akgündüz şöyle cevap veriyor: "Bunların cezalandırılması için suç işlemelerini beklemek çoğu zaman cezalandırma imkânını ortadan kaldırdığı gibi, bazen çok ağır ve telâfisi imkânsız neticeler doğurur.

Tarihî tecrübelerin de gösterdiği gibi bir şehzadenin cezalandırılması için ayaklanmasını beklemek, düşman ülkelerle anlaşıp, arkasına silahlı binlerce kişi alarak, asayiş esaslı tehdit eden bir kimseyle karşı karşıya kalmak demektir.

Böyle bir vaziyette artık cezalandırmaktan söz etmek abestir. Çünkü iş işten geçmiştir." (Günümüzde terörle mücadele meyânında Amerikalı üst düzeyde yetkililer, 'Terör eylemi düzenlenmeden önce tedbir almak zorundayız. Bir kişiyi tutuklamak için suç işlemesini bekleyemeyiz. Çünkü suç işlenirse, binlerce kişinin ölmesi söz konusudur' demektedirler.)

Kaldı ki bu şehzadeler öldürülmedikleri zaman, bunların da diğerlerini öldürmesi söz konusu olacaktır.

Son devir Osmanlı hukukçularının ileri gelenlerinden İbn Âbidîn (1836) ta'zir bahsinde diyor ki:

"Nesefî'nin (1310) Ahkâmü's-Siyâse risâlesinde zikredilmiştir ki; Şeyhülislâm Hâherzâde'ye (1253), fetret zamanında fesatçıların öldürülmelerinden sorulmuş, o da, 'Onlar yeryüzünde

bozgunculukla hareket ettikleri için öldürölmeleri mübah olur.' diye cevap vermiştir.

Kendisine, onlar fetret zamanında fesatçılığı bırakıp gizlenirler, dendiğinde, 'Zarureten böyle yapıyorlar. Geri gönderilseler bile kendilerine yasak edilen şeylere döneceklerdir, mealindeki ayet-i kerime (En'âm Suresi 28. ayet) gereğince biz böyle görmekteyiz' demiştir" (İbn Âbidîn, III/186).

Tarih okumaları:

Osmanlı'da işçi hakları ve grevler

Toplu sözleşme ve grev hakkı, sanıldığı gibi bize Avrupa'dan geçmiş değildir. Birçok padişahın fermanlarından anlaşıldığına göre, işçiler tarih boyunca zaman zaman ücretlerinin arttırılması isteğiyle zaman zaman "grev" yapmışlar ve taleplerine çoğunlukla ulaşmışlardır.

21 Haziran 1587 (15 Recep 995)'de Sultan Üçüncü Murad'ın, Mimar Sinan'a hitaben yazdığı fermanında, işçi gündeliklerinin on iki akçeden on altı akçeye çıkarılmış olduğu halde, işçinin memnun olmadığı şöyle anlatılıyor:

"...Mehmed Paşa, bina eylediği camide, işleyenlere (işçiler ve ustalar) ferman-ı şerifim üzerine yövmiye (gündelik) on altışar akçe ücretlerin verirken, ziyade talep idüp (daha fazlasını isteyip) 'virmezsenüz işlemezüz' (ücretimiz arttırılmazsa işi bırakırız anlamında) deyu taallül ve niza (gürültü) iderler imiş. (Böyle bir bahane ile gürültü çıkarırlarmış) Gereği gibi tembih eylesesün kim, ferman-ı şerifim üzre on altışar akçe ücretlerin aldıktan sonra taallül ve niza etmeyeler..." (O devrin on altı gümüş akçesi, bugünün yüz lirasına eşittir: Demek ki, o devirde bir işçinin maaşı üç bin lira civarındaydı ve bu parayı beğenmeyip greve gidiyorlardı)

Şimdi Sultan Birinci Ahmed devrine bakalım...

Edirne’de inşa edilen handa çalışan işçilerin gündelikleri artırılmış, (ustalar için 24 akçe, amelelere 20 akçe ve çıraklara 18 akçe yevmiye) fakat çalışanlar yeni ücretleri de beğenmeyerek işi bırakmışlar, herhangi bir şekilde zorlanmaktan çekinmeleri sebebiyle de Edirne civarında bulunan Enez kasabasına gitmişler. Bunun üzerine Padişah, Edirne kadısına 06 Haziran 1609 (03 Rebi-ülevvel 1018) tarihli bir ferman göndermiş.

“Han-ı mebzur bina olunmayub muattal kalmışdur=Han inşaatı yarım kalmıştır” diye yakınan Padişah, ustalarla işçilerin derhal getirtilmesini, ücretlerin yeterli olduğunun anlatılmasını, şayet “bina emini” ve “bina kâtibi” tarafından ücretlerde keyfî kısıntılar yapılmışsa, bunun mutlak surette engellenmesini emrediyor.

Sonuç: Pek çok insani ve vicdani hak gibi, işçi haklarının da başlangıç noktası bu topraklardır.

Öyle olmak zorunda... Çünkü Osmanlı’nın hayat nizami “insan merkezli”ydi. Kur’anî bir bakışla hayata bakar, Kur’anî baktığı için de her insanda (inancı, kıyafeti, düşüncesi, milliyeti ve toplumsal konumu ne olursa olsun) “eşref-i mahlûkat”ı (yaratılmışların en yücesini) görürdü. İşte bu yüzden hem insandan insana hem de devletten insana değer verir, insanın huzurla yaşamasını hedef alırdı.

Osmanlı Devleti bu yüzden “önder”di, bu yüzden “örnek”ti, bu yüzden “büyük” ve “başarılı”ydı...

Şimdinin sözde “modern” yöneticileri ise insanı incitmek için (sağlık karnesindeki fotoğrafta başı açık değil diye, Çanakkale gazisinin kızını üniversite hastanesi acilinden kovup ölümüne sebebiyet vermek dâhil- 31 Haziran 2002 tarihli Vakit Gazetesi) her şeyi yapıyor.

Geçmişimiz “insan merkezli” olduğu halde, ideolojik saplantılarımız yüzünden, aynı “insan merkezli” yapıda geleceğimizi bir oluşturamıyoruz.

Sonuçta “önder” olamıyoruz, “örnek” olamıyoruz, “büyük” ve “başarılı” olamıyoruz.

Biliyorsunuz, günümüzde haklı olan değil de güçlü olan davayı kazanıyor, maalesef. Adliye hikâyeleri bunun örnekleriyle dopdolu. Haklı olan güçlü olacağına güçlü olan haklı sayılıyor. Tabii düzenin çivisi git gide çıkıyor.

Oysa bu topraklarda, bize “diktatör” olarak tanıtılan padişahlar döneminde, haklı olan güçlüydü. Mahkeme karşısında padişahla sıradan “vatandaş”ın hiçbir farkı yoktu.

“Hisse” alınması dileğiyle, Fatih’le ilgili iki “kıssa”yı aktarmak istiyorum.

Rivayet olunur ki, Fatih Sultan Mehmed, adını taşıyan caminin inşaatında kullanılacak mermer sütunları kestiren Rum mimarlardan İpsilanti Efendi’ye kızıp elini kestirir.

Bunun üzerine İpsilanti Efendi, ilk İstanbul Kadısı Sarı Hızır Çelebi’ye başvurur. Haksızlığa uğradığını belirtip, hakkının Padişah’tan alınmasını ister.

Kadı, Padişah’ı çağırır. Padişah girdiğinde İpsilanti Efendi davacı makamında ayakta durmaktadır. Padişah “maznun” minderine bağdaş kurmak üzereyken, Kadı Efendi kükrer:

“Begüm, hasmınla mürafaai şer’ olunacaksın, (beyim, davacı ile yüzleştirileceksin) ayağa kalk!”

Padişah kalkar. Kendisini savunması istenince hata ettiğini belirtir. Kadı Efendi “Kısasa kısas” hükmünü verir: Hüküm gereğince Padişahın da eli kesilecektir.

Dinleyenler dehşetten ve hayretten donakalmışlardır. Padişah boyun bükmüş, hükme rıza göstermiştir. Durum o kadar alışılmışın dışındadır ki, İpsilanti Efendi’nin eli, ayağı titremeye başlamıştır. Akli başına gelir gibi olunca kendisini Padişah’ın ayaklarına atar.

“Davamdan vazgeçtim. İslâm adaletinin büyüklüğü karşısında küçüldüm. Böyle bir cihangirin elini kestirip kıyamete kadar lânetlenmeyi göze alamam.”

Fatih’in eli kesilmekten kurtulur. Ama tazminat ödemeye mahkûm olur. Kestirdiği elin diyetini şahsî gelirinden öder. Ayrıca bir de ev verir.

Mahkeme sona erip herkes çıktıktan sonra, Padişah, Kadiya döner:

“Bak a Hızır Çelebi, bu padişaktır deyu iltimas eyleseydin, şer-i şerife mugayir hüküm verseydin şu kılıçla başını koparırdım.”

Kadı Hızır Çelebi minderini kaldırır, minderin altında duran demir topuzu Padişaha gösterir:

“Siz de padişahlığınıza mağruren hükmü tanımasaydınız bilahi bu topuzla başınızı ezerdim.”

Veyl!.. “Siz emreyleyin efendim, biz kitabına uydururuz” diyen ve bin türlü zulme “kanun” ve “hukuk” libası giydiren sözde hukukçulara, veyl!

(Bu vaka “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”nin Millet Kütüphanesindeki Emirî koleksiyonunda bulunan yazma nüshanın birinci cildinin 36. sayfasında detaylı biçimde, ayrıca Abdurrahman Adil’in “Hâdisat-ı Hukukiyye” isimli eserinin 1923’te yayımlanan 12. cüzünün 185-186. sayfalarında özet olarak mevcuttur)

Osmanlı’da kuvvetler ayrılığı prensibi

Osmanlı’nın zirve yaptığı dönemi ve dönemin en üst düzey birkaç yöneticisini tanımak, bir bakıma gelişmenin, büyümenin sırrını aramaktır. Bu sebeple Kanuni ve dönemi üzerinde durmak lâzım...

Muhteşem Süleyman, son seferiyle tekrar Avusturya üzerine yönelmişti (1 Mayıs 1566). Yetmiş bir yaşındaydı ve diri görüldüğünü söyleyenlere acı acı gülümseyip, “Ayrık gocaduk” diyordu.

Zigetvar Kalesi kuşatması sırasında rahatsızlandı. Koca çınar yıkılma aşamasına gelmişti. Başucunda 24 saat Kur’an-ı Kerim okunmasını emretti. Hafızlara sık sık kendisi de eşlik ediyordu.

Zigetvar kuşatması uzadıkça canı sıkıldı. Komutanlarını Otağ-ı Hümayuna [padişah çadırı] çağırdı: “Bu kal’a bizum yüreğümüzi yakmışdur” dedi, “dileruz Hak’tan ateşlere yana!”

5 Eylül günü dış kalenin teslim alındığını duyunca pek sevindi. Ellerini açıp dua ettikten sonra, bir anlık gençleşen sesiyle son kez kükredi: “Tiz iç kale de fetholunsun!”

İç kale de fethedildi. Ne çare ki koca Hünkâr, ondan sadece birkaç saat önce fâni hayata gözlerini kapamıştı. (6/7 Eylül gecesi, 1566)

Sahib-i devlet ölmüştü. Padişah-ı cihan, dar-ı cinana vasıl olmuştu. En uzun seferi başlamıştı, ki, o uzun sefere tac u tahtsız, şan u şöretsiz çıkılırdı...

Yetmiş bir yaşında, 46 yıllık hükümdardı. İç organları öldüğü yere, vücudu İstanbul Süleymaniye’deki caminin avlusunda, Koca Sinan’a yaptırdığı türbesine gömüldü.

Büyük bir hükümdardı. Doğu’da ve Batı’da “Muhteşem” unvanıyla anılırdı. Tarihimizdeki hataları büyüteç altında inceleyen yabancılar bile büyüklüğünü kabul ederek, onu daima saygıyla andılar.

Sir Edward S. Creasy şöyle diyor: “Süleyman büyüktü. Yalnız müsait şartların tesadüfleriyle değil... Kullandığı azim ve ifade dolayısıyla da değil... O, bizatihi büyüktü.”

Sir William Sterling-Maxwell de aynı kanaattedir: “İ. Süleyman, on altıncı asrın en büyük hükümdarıydı.”

Zaferleriyle değil, insanlığıyla büyüktü. Öncelikle âdildi. Hangi konumda olursa olsun, insana saygılıydı. Herkesin hakkını gözetir, haksızlık, adaletsizlik yapmamaya özen gösterir, devlet adamlarına da sürekli bunu telkin ederdi...

Kanuni Sultan Süleyman, milletini devletine ezdirmeyen bir hükümdardı. Padişahların bile keyfî hareket edememesi için, meşhur “Kanunnâme”sinde, ilk kez “görev-yetki” tanımlaması yapmıştı. Ve koyduğu kurallara öncelikle de kendisi uymuştu.

Makale tadında:

Koku kültürümüz

Eskiden her parfüm şişesinin üstünde, “Eau de toilette...” şeklinde Fransızca bir cümle yazardı: “Tuvaletten sonra kullanılır...”

Gerçekten de parfüm yıkanmayı sevmeyen Batı insanının üstüne sinen kokuları kısmen bertaraf etmek için icat edilmiştir.

Malum, her icat bir ihtiyaçtan doğar...

“Temizlik imandandır” anlayışının bir ürünü olarak, Osmanlılar, bazıları sanat ve estetik açıdan da “şaheser” olan hamamlarla şehirlerini donatırken, Avrupa insanı yıkanmayı “günah” sayıyordu. Çünkü yıkandığı takdirde vaftizden çıktığına, bu yüzden cehenneme gideceğine inanıyordu.

Osmanlı’nın su ile bütünleşmiş hali, 1552 yılında Osmanlılara esir düşüp, üç yıl boyunca Kaptan-ı Derya Sinan Paşa’nın yanında kalan ve bu süre içinde kölelikten hekimliğe yükselen İspanyol Pedro’nun kaleme aldığı, “Kanuni Devrinde İstanbul” isimli kitabında şöyle anlatılır:

“İspanya’da ömrü boyunca iki kere yıkanmış hiçbir kadın ve erkek göremezsiniz. Türkler ise sık sık yıkanır. Türk hamamlarında bol su harcanır. Dünyada İstanbul kadar çeşmesi olan hiçbir şehir yoktur, her sokakta muhakkak bir çeşmeye rastlanır.”

Bu durum sadece İspanya'ya has bir durum değil, o dönem Avrupa'sında geçerli bir yaşam biçimidir. Zaten o dönem Avrupa'sında, doktorlar banyo tavsiye etmedikçe yıkanmanın sağlık açısından son derece zararlı olduğuna inanılırdı.

Doktor John: “Kulaklara su kaçırmamak şartıyla sadece başınızı yıkayabilirsiniz” diyordu.

Jean de Renoe isimli başka bir doktor ise “Sadece ellerinizi ve ayaklarınızı yıkamanızda bir mahzur yoktur; başa su sürmek, son derece tehlikelidir. Unutmamalıdır ki, başa sürülen su, her türlü derdin kaynağıdır” görüşünü savunuyordu.

Yazar Theophrashe Renaudot su konusunda daha temkinliydi: “Doktorlar tavsiye etmedikçe banyo yapmak sadece lüzumsuz bir hareket değil, tehlikelidir de... En büyük zararı da müstakbel annelerin karınlarındaki hayat meyvelerini yok etmesidir.”

XVI. yüzyılda Aziz Benedik, “Banyoya, ancak bazı durumlarda izin verilebileceğini” söylüyordu.

Aziz Francis ise “Yıkanmamış vücut dindarlığın işaretidir” diyerek, yıkanan Hristiyanları neredeyse “kâfir” ilan ediyordu:

İspanya Kraliçesi İzabel, biri doğumunda, diğeri gerdek gecesinde olmak üzere, tüm hayatında sadece iki kez yıkanmış olmakla övünüyordu.

Yani Avrupalının, “suya sabuna dokunmama” geleneğinin bir de “dinsel” boyutu var...

Sonunda Fransızlar parfümü icat etti. Fakat saraylardaki ve evlerdeki kötü kokularla nasıl baş edeceklerdi?

Çünkü Fransız Sarayı, dayanılmaz derecede kötü kokuyordu. Neden derseniz, Osmanlıların evlerde, saraylarda tuvalet yaptıkları tarihten yüz yıl sonra bile, sıradan evler şöyle dursun, Avrupa saraylarında bile tuvalet yoktu.

İhtiyaç leğenler vasıtasıyla (kralların, imparatorların leğenlerinin altından olduğunu söylemeye sanırım gerek yoktur) gideriliyordu. Sonra bu leğenler hizmetçiler tarafından sarayın penceresinden sokağa boşaltılıyordu. Pisliğin kafalarına dökülmesinden korunmak isteyen Fransızlar ise saray bahçesinde şemsiye ile doluşmak zorunda kalıyordu. Kaçınılmaz olarak da sarayları koku götürüyordu...

Dolayısıyla öğleden önce saraya hiçbir elçi kabul edilmiyordu. Ancak tüm pencereler açılıp ortam iyice havalandırıldıktan sonra, elçi kabulüne başlanıyordu. Bu ihtiyaç da oda spreynin icadını getirdi.

Dedik ya, her icat bir ihtiyaçtan doğar...

Bizim böyle suni kokulara ihtiyacımız yoktu: Çünkü bir “temizlik” ve “tuvalet” kültürüne sahiptik. İnsanımız su ile barişık yaşıyor, sık yıkanıyor, ağız kokusunun giderilmesi için de her abdestte dişler “misvak”lanıyordu.

Yaşam alanları (camiler, saraylar, evler) zaman zaman gül suyu ile yıkanıyor, özellikle camilerde her cuma ve ramazan boyunca güzel koku veren buhurdanlar yakılıyordu... (Şimdilerde ter ve çorap kokması neden?)

O kadar ki, zaman içinde, “güzel koku sanatı” diyebileceğimiz bir “sanat” ortaya çıktı. Banyodan sonra vücudu ovma, saçlara sürmek, elbiseleri buharına tutmak, evlerde yakmak için güzel kokan nesneler imal edilip çarşı pazarda satılmaya başlandı.

Her misafir, hatta yabancı elçiler, gül suyu ve buhur ikramıyla karşılanırdı. Mevlid, mukabele, hac karşılaması ve her türlü toplantıda gül suyu ikram etmek âdetti.

Osmanlı hem güle çok değer verirdi hem de gül suyuna...

Çünkü “her gül Muhammed kokar”dı ve her Muhammed’den Allah’a gidilirdi. Bu yüzden güle kudsiyet bile izafe edilir, bu

çerçeve de kitaplar lâle-gül motifleriyle süslenirdi. Hatta güle ilişkin çeşitli menkıbeler anlatılırdı. Bu yüzden yeme içme ile tıpta bile gül ve gül suyu kullanılırdı.

Meselâ güllaç, su muhallebisi, güllabiye gibi tatlılarla bazı şerbet çeşitlerinin (ki çoğunu maalesef kaybederek yabanın “cola”sına kaldık) vazgeçilmeziydi gül suyu.

Ayrıca bazı cilt ve göz hastalıklarına karşı gül yağının ilaç olarak kullanıldığını da eski kaynaklarımızda okuyoruz.

Dahası da var: Kur’an-ı Kerim yazan hattatlarımız, kullandıkları mürekkebi misk ve amberle karıştırır, Kur’an-ı Kerim’in güzel kokmasını sağlarlardı. Eski el yazmalarında bu enfes koku hâlâ hissedilir.

Hatırlayalım: Pek çok tarihçinin dudak büktüğü, benim ise saygıyla karşıladığım bir devir, Osmanlı tarihine “Lâle Devri” olarak tarihe geçti...

O tarihte, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı şehirleri gelinler gibi süslendi. Düşünün ki dostlarım; İstanbul’un lâlelerle süslediği yüzyılda, Avrupa, “peyzaj kültürü”nden habersiz yaşıyordu.

“Koku kültürü”nden de tabii... Yanlış okumadınız, bir “koku kültürü”müz var...

1851’de Londra’da düzenlenen “I. Uluslararası Fuar”a Osmanlı’nın gönderdiği ürünler arasında “koku koleksiyonu”nun olması ve bu koleksiyondan İngiliz basının övgüyle söz etmesi, bu konuda bir fikir verebilir.

Edirne sabunu bu sergide “nefaset ödülü” almıştı. Benzer bir fuar da 1855 yılında Paris’te düzenlendi. Osmanlı uluslararası bu fuara çeşitli ürünlerin yanı sıra bir “koku standı” da açtı. Parisli kadınlar tarafından stand adeta yağmalandı. Birkaç kez dolup boşaldı. 1862’de Londra’da açılan “II. Uluslararası Fuar”da ise Osmanlı ürünleri 83 madalya ile 44 mansiyon aldı.

Bizim Topkapı Sarayı Müzesi ile Paris'teki Luvre Müzesi'nde birer "Osmanlı koku arşivi"nin bulunması boşuna değil.

Anlayacağınız, hayatı kültürle iç içe sokan anlayış, "güzel koku"yu da icat edip geliştirdi. Batı'nın tüm icatları teknoloji alanındaki iken, bizimki genelde "hayata dair" oldu...

Onlar bize teknoloji sundu, biz "güzel yaşamının sırları"nı öğrettik.

Bu anlamda pek çok güzelliğe imza attık. Pek çok konuyu da kültüre dönüştürdük: "Koku kültürü" bunlardan sadece biri...

Avrupa farkında olsa da olmasa da, bugün Avrupa'yı olumlayan güzelliklerin önemli kısmında izimiz var. Gerçi onlar inkâr ediyor ama hakikat değişmez: Tuvalet ve banyo kültürünü bile bizden aldıklarını biliyoruz.

Dolmabahçe Sarayı'nın bahçeleri

Bayıldım Bahçesi: Dolmabahçe Caddesi'nin kara tarafında yer alır. Vaktiyle o kadar güzel düzenlenmişti ki, Padişah görür görmez, "bayıldım" demişti. Padişah'ın beğenisi bahçeye isim oldu. Ondan sonra "Bayıldım Bahçesi" diye anıldı.

Dolmabahçe Sarayı'nın diğer bahçelerinde rastlanan Batı etkisi burada yoktu. Bahçenin tamamına "Osmanlı zevki" hâkimdi.

Sarayın kara ve deniz tarafındaki bahçelerinde ise yoğun bir Avrupa etkisi görülüyordu. Avrupa'daki saray bahçeleri gibi, heykellerle vazolar, fenerler ve süs havuzları kullanılmıştı.

Zaten bahçıvanlar da Avrupa'dan getirtilmişti.

Hasbahçe: "Mâbeyn" yahut "Selâmlık Bahçesi" olarak da bilinir. Buraya Hazine Kapı ile Saray girişi arasından geçilirdi. Ortada büyük bir havuz vardı. Havuzun ortasında, Yıldız Sarayı'ndan getirilen kuğu figürlü bir fiske yer almıştı. Bahçede, Avrupa'dan

getirildiği için, İstanbulluların tanımadığı bazı ağaç türleri yer alıyordu.

Kuşluk Bahçesi: Muayede Salonu’nun kara tarafındadır. Bir yanında Hasbahçe, diğerk tarafında Harem Bahçesi bulunur. Kuşluk Bahçesi yüksek duvarlarla diğerklerinden ayrılmıştır.

Hasbahçe’ye göre daha kapalı ve loştur. Loşt olması ağaçların sıklığına bağlıdır. Bu durum bahçeye esrarengiz bir hava da katar.

Harem Bahçesi: Harem Bölümü’nü oluşturan “L” biçimindeki blokun, kara tarafındadır.

Son söz niyetine: ***Harem “zevk ve eğlence merkezi” miydi?***

Öncelikle belirtmeliyiz ki, “Osmanlı’da Harem” üzerine yazılmış bazı kitaplarda ve yapılmış filmlerde gerçek dışına çıkılmış, Harem istismar edilmiş, Osmanlı’yı, özellikle de Osmanlı padişahlarını kirletme çabasına girilmiştir.

Hiçbir yabancı gezgin Harem’e girememiş, ancak girmiş ve görmüş gibi herkes çalakalem bir şeyler yazmıştır.

“Şark fantezileri”ne düşün insanlar da bunları gerçek olarak kabul etmiştir. Bu yüzden Harem hakkındaki yanlış izlenimleri yok etmek fevkalâde güçtür.

Hemen şunu söylemeliyim ki, Harem, dayatıldığı gibi bir “zevk ve eğlence merkezi” değil, bir yandan padişahların aile ocağı, diğer yandan ise bir “kız üniversitesi”dir.

Padişahın kız kardeşleri, kız çocukları, yetişkin olmayan erkek çocukları ve köle kızlar (cariyeler) bir arada bu üniversitede eğitim görürlerdi.

Tekrarlayalım ki, Osmanlı sarayında biri erkeklere (Enderun), diğeri kadınlara (Harem) mahsus iki üniversite vardır: Enderun’da geleceğin yöneticileri yetiştirilirken, Harem’de o yöneticilere eşlik edebilecek zekâ, kapasite, beceri ve birikimde kadın yetiştirilmektedir.

Padişahların zamanı, yazıldığı gibi, zevk ü sefa ile geçseydi, baş döndürücü bir hızla aşiretten beyliğe, oradan devlete, oradan imparatorluğa çıkılabilir, Osmanlı Devleti kısa süre içinde çağının en büyük devletlerinin önüne geçebilir miydi?

Osmanlı asırlarında “Harem-i Hümayun” olarak anılan Harem, padişahların anneleri, kadınları (haseki), ikballeri, şehzadeleri, kızları (sultan) ile onlara hizmet eden usta, kalfa ve cariyeler gibi kadın hizmetçilerin yetiştirildiği saray bölümüdür.

Harem, “Darü’s-Saâde”, “İffet-Saray-ı Şahane”, “Harem-i Has”, “Saray-ı Duhteran”, “Harem-i İsmet-Makrun” gibi isimlerle de anılmıştır. Genel olarak Edirne Sarayı’nda başladığı kabul edilmektedir. Oradan önce Saray-ı Amire’ye (bugünkü İstanbul Üniversitesi olarak kullanılan yer) sonra da diğer saraylara geçmiştir.

Şunu bilmek lâzımdır ki, Topkapı Sarayı’nda hak vardır, hukuk vardır, adalet vardır, fazilet vardır, ahlâk vardır, hayâ vardır ve tabii sınırlar vardır. Padişahlar bile bu sınırları aşamaz, kuralların dışına çıkamazlardı.

Kısacası Osmanlı sarayında İslâm’ın ruhuna uygun bir hayat yaşanır. Bu çerçevede günde beş vakit ezan okunup cemaatle namaz kılınır, Harem’in hemen yanı başındaki Hırka-i Saâdet Dairesi’nde ise her gün yirmi dört saat Kur’an okunurdu...

Dinî hayat çoğunlukla Şeyhülslâm tarafından denetlenir, namazda, oruçta ihmal olup olmadığı gözlemlenirdi.

Hal böyle iken, yabancılarla kültürümüze en az “yabancılar” kadar yabancılaşmış yazarlar, kafalarındaki “entrika masalları”nı yazıp durmakta, süt banyoları gibi, Harem’e ilişkin fanteziler uydurmaktadırlar.

Yani Harem, bazı yazarların ve yabancı romancıların anlatımında ısrarla işlediği gibi bir “entrika merkezi” değil, özenle seçilmiş, her türlü sınavdan geçirilmiş, ahlâki duruşu belirlenmiş güvenilir birkaç hadım “Harem ağası” dışında, hiçbir erkeğin giremeyeceği müstesna bir yerleşim ve “yaşam merkezi”dir.

Öylesine sıkı bir denetim altındadır ki, Padişahlar bile canları her istediğinde Harem’e giremez, ancak “valide sultan”dan

(padişahın annesi ve Harem'in başkomutanı) "izin" aldıktan ve yolu yordamı (günü, saati) belirlendikten sonra, Harem'e girebilmektedir.

Padişah Harem'de gözükünce, köşe başlarını tutmuş ak ve kara hadımlar, bastonlarını döşemelere vura vura, "Hünkâr, destuuurrr!" diye bağırır, Harem halkını uyarırlardı. Bu uyarı ile namahrem olanlar kaçar, padişah bütün cariyeleri bir arada hiç görmezdi.

Ayrıca da Harem hayatına İslâm'ın ruhu hâkimdir. Duvarlar ayetlerle bezelidir. Hadım ağaları ve cariyeler başta olmak üzere Harem halkı dinî kurallara sımsıkı bağlıdır. O kadar ki, kendilerini padişaha bile göstermezler.

Zaten Harem'deki cariyelerin tek işi seçilene kadar padişah için hazırlanmak ve bu yolda mücadele vermek değildir.

Bazıları musiki ile bazıları oya ile bazıları resimle, bazıları mutfak işleriyle, temizlikle meşgul olmakta, bazıları da Harem halkına hizmet etmektedir.

Bu konunun detaylarını merak eden okurlarıma Prof. Dr. Ahmet Akgündüz'ün "Osmanlı'da Harem" isimli kitabını öneriyorum.

Sarayın yalnızlığı

Güzel hat örnekleriyle bezeli Osmanlı Sarayı da İstanbul'da yalnızdır aslında...

Harem ondan daha yalnızdır...

Padişah yalnız, hasekiler yalnız, şehzadeler yalnız, cariyeler yalnız...

Çünkü benzersizlik, aynı zamanda yalnızlıktır...

Yalnızlık belirleyici bir yazgıdır sarayda; henüz tamamlanmamış bir resim, inşaatı bitmemiş bir mâbed, doğmamış bir bebek gibidir...

İstanbul'da saray yalnız, sarayda Harem yalnız, Harem'de padişah yalnız, cariye yalnızdır...

Eğer yüreğinizin içinde hasret, beyninizin kıvrımları arasında "Ne olacağım?" kuşkusu varsa ve ne yüreğinizi, ne beyninizi çezecek birileri bir türlü karşınıza çıkmamışsa, sonsuz yalnızsınızdır.

Yanınızdaki padişah olsa bile fark etmez...

Eğer yanınızdaki duygularınıza değil, işlevinize kilitlenmişse yalnızlığınız sonsuzluğa bürünüp hayat boyu nemlendirir gözlerinizi.

Üstelik bu yalnızlık sadece cariyelere mahsus da değildir, Enderun'da eğitime alınan devşirmeler de öyledir...

Hele akşamları öyle bir gariplik çöker ki insanın ruhuna, dayanılmaz olur.

Belki de kendilerini ispat etmekte yarışmaları ve oduncu, berber çırağı, ahçı yamağı olarak girdikleri saraydan sadrazam olarak çıkmaları bu yüzdendir...

İnsan yalnızlığını yenmek için başarıya kilitlenir. Hazin ki başarılı olduğu ölçüde de yalnızlaşır.